

DR. JUR. JAN KAPRAS

PŘEHLED
PRÁVNÍCH DĚJIN
ZEMÍ ČESKÉ KORUNY

DÍL PRVNÍ A DRUHÝ:

Právní prameny a dějiny státního zřízení

(Ukázky z pramenů)

Páté, přepracované vydání

V PRAZE 1935

Nákladem vlastním – Tiskem Pražské akciové tiskárny

DR. JUD. JAN KASAS
PŘEHLED
PRÁVNÍCH DĚJIN
ZEMĚ ČESKÉ KORUNY

DR. FRVNI A DRUHY
První přeměny a dějiny státního zřízení
DR. FRVNI A DRUHY
Druhá přeměny a dějiny státního zřízení
DR. FRVNI A DRUHY
Třetí přeměny a dějiny státního zřízení
DR. FRVNI A DRUHY
Čtvrtá přeměny a dějiny státního zřízení
DR. FRVNI A DRUHY
Pátá přeměny a dějiny státního zřízení

*Věnováno památce mé
předčasně zesnulé ženy
Ludmily*

Předmluva k pátému vydání.

Páté vydání „Přehledu“ je rozšířeno o období 1848—1918, které vyšlo r. 1933 samostatně jako doplněk vydání čtvrtého, ovšem bez literatury. Literatura tato byla nyní doplněna. Také v pramenech bylo připojeno období 1848—1918.

V ostatním textu knihy přihlédnuto bylo jednak k novým názorům a literatuře, jednak ke zkušenostem při užívání „Přehledu“ učiněným. Proto byly zvláště ukázky pramenů značně rozšířeny. Přidáno bylo do textu několik nových map, a některé staré překresleny, aby odpovídaly dnešním změnám názorům.

Nové vydání věnováno jest památce mé předčasně zesnulé ženy, která po léta od prvního počátku knihy pomáhala mně při jejím zpracování.

V Praze, 15. srpna 1935.

J. KAPRAS.

ÚVOD.

Českým právem rozumíme v první řadě právo českého národa, v druhé řadě právo českého státu. Český stát nebyl ovšem jednolitým státem národním, nýbrž státem mnohojazyčným, kde vedle Čechů byli i Němci, Srbové lužičtí a Poláci. Jsa národem českým a jeho panovníky založen, stát český měl nejen český ráz, nýbrž i v právním vývoji vtisknutý znak češství. Střed tohoto vývoje byl v Čechách, kdežto v přivtělených zemích spatřuje se pouhý odlesk vývoje hlavního.

Jako všude i u Čechů právo vyvíjí se organicky. Zvýšení duševní a materiální kultury přineslo i tu rozvoj práva. Když rozvoj ten z různých důvodů nestačil potřebě, sáhlo se k cizímu právu a toto, někdy větší, jindy menší měrou recipováno. Tak recipovány nejprve některé zásady z práva saského a švábského, později z církevního a římského. Avšak i to, co recipováno, napořád přizpůsobováno bylo u nás domácím poměrům.

Tvrzení německé, že právní vývoj český je pouhým odleskem vývoje německého, je naprosto nesprávné. Náš právní vývoj je sice částí vývoje malého národa, jenž v sousedství většího nestačí vždy se tak rychle rozvinouti jako onen, přes to je však až ku podivu samostatný a vyspělý. To ukázala zvláště poměrně pozdní recepce římského práva, v době, kdy v Německu již dávno recepce ta byla dokonána.

Dějiny českého práva obsahují jako každé právní dějiny: dějiny pramenů, státního řízení, práva soukromého, trestního a řízení soudního. Z toho podáme si vzhledem k dosavadním pracím pouze dějiny pramenů a státního zřízení soustavně, kdežto z práva soukromého jen ukázky. O trestním právu a o řízení soudním u nás pro nedostatek předběžných prací prozatím nelze mluvit.

V právních pramenech povíme si o oněch pramenech, ze kterých přímo se dovídáme o právních pravidlech a právních jednáních, poněvadž proto byly napsány, aby nás o věcech těch zpravily. Sem patří: zákony, knihy právní, právní literatura, formuláře, listiny. Doplnkem jsou zápisy historické nejrozmanitějšího druhu (kroniky, legendy, nápisy atd.).

V státním zřízení vylíčíme si organizaci ústavy a správy, jak během doby v státě českém se vyvíjela na podkladě změn teritoriálních a sociálních.

Na konci pak připojíme si ukázky vývoje práva soukromého u nás, zvl. desk zemských.

Při vylíčení svém uijeme metody té, že podáme vždy obraz práva v určité době či periodě (metoda historická). Periody ty tvořeny jsou mezníky právně zvláště důležitými, při čemž jen zřídka jsou datovány určitým rokem, přecházejíce většinou zvolna do sebe.

Pro dějiny pramenů jsou takové mezníky tři. První tvoří úplný převrat nastavší v českém státě koncem XII. století, druhým jest Obnovené zřízení zemské, třetím rok 1848. Tím vznikají čtyři periody. Nejstarší (do konce XII. století) je dobou práva obyčejového a převládání pramenů historických; střední (do Obnoveného zřízení) je dobou pramenů rázu stavovského a rozkvětu práv zvláštních; nová (do roku 1848) je dobou recepce, nařízení královských, úpadků práv zvláštních a snah po sjednocení práva v zemích habsburských; ústavní (po r. 1848) je dobou převládajících prací sborů zákonodárných (říšské rady, sněmů), kde panovník vystupuje jen mimořádně jako činitel právotvorný.

Pro dějiny státního zřízení dělí se ještě střední doba válkami husitskými na dvě doby. Je tedy v dějinách státního zřízení první perioda (do sklonku století XII.) dobou převládání domácích prvků, jednoduchých právních řadů, monarchie patrimoniální a malého území. Říkáme jí proto doba knížecí. Druhá perioda (do válek husitských) jeví silné cizí vlivy, vlivy náboženské, zápas absolutistické moci krále se stavy, vytvoření velikého českého státu. Je to doba vytvoření stavů. Třetí perioda (do bitvy bělohorské) znamená vítězství stavů, o nejvyšší moc ve státě dělí se stavové s králem, jehož moc jest celkem malá, začínají první počátky byrokratismu. Nazveme dobu tu dobou státu stavovského. Čtvrtá perioda (do r. 1848) je dobou úpadku stavovství a nebývalého vzrůstu moci královské. Je to doba státu absolutistického. Konečně poslední perioda (od r. 1848) je dobou snah o uchování státoprávního postavení českého státu proti stále vzrůstajícímu habsburskému centralismu ústavnímu až ke konečnému odloučení jeho zase jako suverenního státu zvláštního. Závěr tohoto ústavního vývoje tvoří zápas o československý stát za světové války a na mírové konferenci.

V soukromém právu vývoj vykazuje pouze dvě periody. Starší periodu domácího vývoje až do Obnoveného zřízení a novější periodu s převládající recepcí římského práva, která končí v t. zv. jednotném právu rakouském.

Přehledných prací o českém právu je nemnoho. K primitivnímu prvnímu pokusu XVIII. století, Voigtově *Über den Geist der böhmischen Gesetze in den verschiedenen Zeitaltern* (1788), radí se několik drobnějších věcí, z nichž nejlepší ještě jest Jičínského *Vývin českého právnictví 1862*. Skoro

v téže době vzniká první kritické zpracování české právní historie, Hermenegilda Jirečka *Slovanské právo v Čechách a na Moravě* (I.—III., 1863—72), široce založená, kusá práce, uvážlivší v době lucemburské. Práci téhož autora vyšla většina právních pramenů v *Corpus juris bohemicum* v celé řadě svazků, kterými usnadněno další studium předmětu. Naproti tomu na sklonku jeho plodného života vydaný přehled pramenů Právnícký život v Čechách a na Moravě (1903) zpracováním nedosahuje již významu prací dřívějších. Státoprávní poměry českého státu a některé otázky ústavy zvláště předbělohorské zpracoval Kalousek v *Českém státním právu* (2. vyd. 1892). Na Čechy omezil svůj přehled Jaromír Čelakovský „*Povšechné české dějiny právní*“ (2. vyd. 1900). Stručně vylíčení moravských poměrů podal Kadlec (do r. 1628 v *Moravské čítance* 1907, od r. 1628 v *Časopise Mat. Mor.* 1908. Nově jako *Přehled ústavních dějin Moravy* 1926). Ze Slezska podobného všeobecného přehledu nemáme. Českého Slezska týká se: Kapras, *Z dějin Českého Slezska* 1922. *Z Horní Lužice* možno uvésti Knothe, *Urkundliche Grundlagen zu einer Rechtsgeschichte Oberlausitz bis Mitte des XVI. Jahrh.* (N. Lausitzisches Magazin 53), z *Dolní Lužice* Grosse, *Entwicklung der Verfassung und des öffentlichen Rechtes der Niederlausitz seit dem Traditionsrecess* (tamtéž 55); obojí Lužice je zpracována v Kaprasově *Pravne stawizny Hornjeje a Delnjeje Lužicy* 1916. Opavské zvláštnosti podává Kapras, *Opavské právní dějiny doby knížecí*, *Věst. Mat. Opav.* 1918. Různě zabarvené zmínky o českých dějinách ústavních najdeme ve všech učebnicích bývalých říšských dějin rakouských (Werunsky, Luschin, Bachmann; Huber-Dopsch, Rieger-Kadlec, Balzer). Také v učebnicích střeoevropského práva najdeme části českých právních dějin: Kadlec, *Dějiny veřejného práva ve střední Evropě* (1920, 4. vyd. 1928); Stieber, *Přehled dějin veřejného práva v střední Evropě I.* 1923, *Dějiny veřejného práva ve střední Evropě I. Právo ústavní* 1931, III. *Právo trestní* 1933.

Právní dějiny celého českého státu v historickém jeho rozsahu podávají Kaprasovy *Právní dějiny zemí České koruny I.—III.* 1913—1920, z nichž první díl obsahuje právní prameny, druhý státní zřízení doby předbělohorské, třetí státní zřízení pobělohorské. Kniha probírá současně podrobně literaturu jednotlivých otázek. Část právních dějin do doby Marie Terezie je v Peterkově *Rechtsgeschichte der böhmischen Länder I.* 1923 (2. vyd. 1933), II. 1928.

Přehledných prací o dějinách soukromého práva, jakož i řízení soudního, nemáme vůbec. Pro trestní právo srovnej Solnař, *Z dějin čes. zem. práva trestního* 1921. Některé části českého soukromého práva jsou zpracovány ve Stiebro-

v ý c h Dějinách soukromého práva v střední Evropě I. 1923, 2. vyd. 1930, v Rauschrově Přehledu dějin soukromého práva ve střední Evropě 1934 a v Saturníkově O právu soukromém u Slovanů v dobách starších 1934.

Ze všeobecné literatury budiž ještě uvedeno: Slovníky historicko-právní jsou od Brandla (Glossarium illustrans bohemicomoravicae historiae fontes 1876) a H. Jirečka (Prove, historický slovar slovanského práva 1904).

České dějiny podává: Palacký, Dějiny národu českého I.—VI., 4. vyd. B. Rieger 1894—6. — Novotný-Urbánek, České dějiny I., III., vychází od 1911. — Rezek, Dějiny Čech a Moravy nové doby I.—II. 1892—3. — Denis, Fin de l'indépendance Bohême I.—II. 1890 (čes. Vančura I.—II. 1903, znovu v Matici lidu 1911); La Bohême depuis la Montagne Blanche I.—II. 1903 (čes. Vančura I.—II. 1904—5, znovu v Matici lidu 1911). — Šimák, Kronika československá I.—III. 1925. — Peckař, Dějiny československé 1922. — Krofta, Malé dějiny československé 1931.

Německým duchem jsou psány: Bachmann, Geschichte, Böhmens I.—II. 1899—1905. — Bretholz, Geschichte Böhmens u. Mährens bis zum Aussterben der Přemysliden 1912; Böhmens neuere Geschichte I. 1. 1920.

O dějinách vedlejších zemí českých: Dudík, Mährens allgem. Geschichte I.—XII. 1860—68 (též česky I.—VII. 1871—1880). — Dvořák, Dějiny Moravy I.—V. 1899. — D'Elvert, Zur Geschichte des Erzbistums Olmütz, H. S. XXIX. — Kürschner, Eger und Böhmen 1870. — Čelakovský, Chebsko v Ottově Slov. Nauč. XII. — Biermann, Geschichte der Herzogtümer Troppau u. Jaegerndorf 1874. — Grünhagen, Geschichte Schlesiens I.—II. 1884—6. — Scheltz, Gesamtgeschichte der Ober- und Niederlausitz I.—II. 1847—82. — Boguslawski-Hornik, Historija serbskeho naroda 1884.

O zahraničních lénech: Lommer, Die böhmischen Lehen in der Oberpfalz I.—II., 1907—9. — Ockel, Bayerische Geschichte 1914. — Kaemmel, Sächsische Geschichte, 2. vydání 1912. — Thamm, Geschichte des brandenburgischpreussischen Staates 1912. — Israel, Brandenburgischpreussische Geschichte I. 1916.

O sociálních dějinách psali: Lippert, Sozialgeschichte Böhmens in vorhusitischer Zeit, I.—II., 1896—8 a Vacek, Sociální dějiny české doby starší 1905.

Všeobecně o nejstarších poměrech slovanských jedná Niederle, Slovanské starožitnosti (ve dvou dílech po pěti svazcích 1901—1925).

O slovanském právu Zigel, Lectures on slavonic law (1902, čes. přel. Malý, Slovanské právo s doplňky Kadlcovy

v ý m i 1912); Kadlec pět článků o nejstarších dějinách, státním zřízení, soukromém a trestním právu a soudním řízením u západních Slovanů (1912) v krakovské encyklopedii (IV., 2), přeloženo Taranowskim jako Prvobitno slovensko pravo pro X veka (1924), jakož i Kadlcova posmrtná práce Introduction à l'étude comparative de l'histoire du droit public des peuples slaves (1933); Taranowski, Uvod do istoriju slovanskich prav 1923.

Historické mapy českého státu: Kalousek: Tři historické mapy k dějinám českým 1885. — Kapras, Mapa historického vývoje českého státu (I.—II., 2. vyd. 1919); Mapa poměrování zemí koruny české 2. vyd. 1919.

O literatuře historické přehled podává Zibrtova Bibliografie české historie I.—V. 1900 a n. — Lehmann, Bibliographie zur Gesch. der Niederlausitz 1928. — Charvatz, Wegweiser durch die Literatur der oest. Geschichte 1912. — Uhlířz, Handbuch der Gesch. Oesterreich und seiner Nachbarländer Böhmen u. Ungarn I.—II. 1927—30.

Nejdůležitější prameny právní otištěny jsou souborně jednak v svrhu uvedeném Jirečkově Corpus juris bohemici, jednak v Archivu českém (vydáváném Palackým, Kalousekem, Friedrichem), vedle jednotlivých vydání, jichž přehled najdeme v Kaprasových Právních dějinách (I. díl). Pro účely školské určeny jsou Čáda, Vybrané prameny k právním dějinám středoevropským 1931.

ČÁST PRVNÍ
PRÁVNÍ PRAMENY

Perioda první.

DOBA STARŠÍ.

§ 1. Ráz nejstaršího právního vývoje a jeho prameny.

V době před sjednocením českých kmenů v jednotnou říši měl každý kmen také své zvláštní právo. Jich základ byl sice společný, pozdější vývoj rozvedl je však v některých otázkách od sebe. Není pochyby, že mnoho ze zvláštností kmenových zůstalo i po sjednocení říše české, aby teprve průběhem dalšího vývoje zaniklo. Vzniklo tak jednotné právo v celé české zemi. Zůstaly však rozdíly, třebaš nebyly příliš hluboké, mezi právem v Čechách a na Moravě. Právní vývoj na Moravě byl celkem konservativnější nežli v Čechách.

Všechno právo starší doby je napařád právo obyčejové, které přechází z generace na generaci. Toto staré právo obyčejové se velmi těžce mění a přizpůsobuje. Zásadně **platí stejně pro všechny příslušníky národa**. Jen cizinci a židé mu nepodléhají, nýbrž řídí se svým vlastním právem. Koncem periody začíná také církev žádati pro své příslušníky zvláštní právo církevní a požadavku toho celkem dosti rychle začátkem XIII. století plně dosáhla.

O právních poměrech této doby jsme z pramenů zpraveni jen poskrovnu. Vzhledem k tomu, že edikt knížete Boleslava II. z X. století a hnězdenská dekreta Břetislavova z XI. století obsahem svým vzbuzují pochybnost, Břetislavův zákon o posloupnosti pak vůbec není žádným zákonem, vzniknuv v literatuře mylným pozdějším výkladem pramenů, máme první naši právní památku v **Statuta ducis Ottonis**, památce moravského původu z konce XII. století, zachované ve třech různých recensích pro různé moravské kraje, a to v opravených zněních XIII. věku. Jejich význam je v různých směrech sporný. Jedno jest jisto, že nepodávají práva nového, nýbrž formulují jen právo již platné, a to na jižní Moravě, kde vývoj, jak se zdá, snad vlivem ciziny více tehdy pokročil nežli jinde.

Něco zpráv o právu máme také z **listin** této doby. Jsou to zvláště privilegia císařská a papežská; neboť listin domácího původu je až do konce XII. století poskrovnu. Nejstarší listina českého původu vůbec je z polovice XI. stol. Doplňkem velmi důležitým jsou proto v této době **prameny historické**, zvláště legendy. Kosmova kronika a řada kronik a zpráv cizích.

DOBA STŘEDNÍ.

§ 2. Ráz právního vývoje.

Koncem XII. století začala zvolna mizeti zásada, že všechno obyvatelstvo podléhá jednotnému právu, a místo toho vytvořila se ve století následujícím zásada, že **každý stav má své zvláštní právo**. Staré původní právo, jako právo zemské, stalo se právem šlechty, kdežto církev řídila se právem církevním, měšťané pak a sedláci zase svým právem městským, po případě selským. Vedle toho vznikla však také řada práv pro zvláštní poměry, jako manské, hurní, viniční a vojenské. Základ všech těchto práv nebyl stejný.

Zemské právo, v této době právo šlechty, bylo v Čechách, na Moravě a Opavsku domácího, českého původu, **české právo zemské**, navazující na staré právo těchto území. Poněvadž však šlechta jako jeho nositel byla podle jednotlivých území zvláště organisována, dál se i vývoj zemského práva v některých věcech odchylně podle zemí. Odchylnky ty nebyly však značné, takže společný původ práva těchto zemí byl jasně patrný.

Protí této skupině zemí, řídicích se českým právem zemským, byla druhá skupina, a to Slezsko a obojí Lužice, kde původní slovanské právo bylo nahrazeno v zemském právu **právem saským**, které jen některé zbytky z původního práva domácího do sebe převzalo. V poměru obou těchto dvou územních celků nastal přesun po válkách husitských, kdy v celém Horním Slezsku (t. j. na Opolsku, Ratibořsku, Těšínsku, Osvětimsku, Zátorsku a Sěversku) došlo k **recepti českého zemského práva**, jen nepatrně modifikovaného právem saským. Území českého práva zemského tím značně bylo rozšířeno.

Zvláštní práva jsou vesměs cizího původu, a to mimo církevní k nám převzatá z Němec. Povšechně můžeme říci, že ve Slezsku, v Lužicích a na severu Čech a Moravy jsou práva ta saského původu, kdežto na jihu Čech a Moravy základem jejich je právo švábské. Práva ta však vesměs přizpůsobena byla domácím poměrům a některá z nich našla u nás tak příhodnou půdu, že žila tu svým vlastním životem; mluvíme proto zcela právem o českém právu městském, hurním a pod.

Zvláštní práva však také méně nežli české právo zemské vzdorovala cizím, zvl. římským vlivům. V nich najdeme již od XIV. století počínajíc prvky římské, kdežto v českém právu zemském ani v XVI. století, kdy v Německu receptí římského práva vývoj domácího práva byl již přetržen, k většímu jeho přijetí nedošlo. Hlavní důvod tohoto samostatného vývoje našeho zem-

ského práva, které v době recepce římského práva v Německu dochází u nás vrcholu svého rozvoje, jest v tom, že vývoj ten byl vzdálen vlivu učených právníků, jsa v rukou laických přísedících zemského soudu.

České zemské právo je dlouho právem obyčejovým, jehož hlavním zdrojem jsou nálezy zemského soudu, zapsané do desk. Na zápisech deskových spočívají pak jak právní knihy, tak i zemská zřízení. Jde tu tedy napořád o prameny rázu stavovského.

Moc královská spíše ještě zasahovala do práv zvláštních, která do značné míry spočívala na privilegiích královských, ač i tu průběhem doby autonomní prameny nabyly rozhodné převahy. Nejdéle se uchovalo na řízení královské jako pramen právní v zákonodárství o židech. V době jagellovské, kdy sněmovní usnesení nabývalo platnosti i bez královského schválení, zákonodárná moc krále poklesla úplně. Za Ferdinanda I. i jeho nástupců královská moc zákonodárná zase se povznesla, takže král uhájil nejen sankci zákonů, nýbrž mohl i samostatně zasahovati svými nařízeními ve vývoj některých oborů práva.

Prameny historické při hojných pramenech právních nemají v této době již té ceny pro nás, jaké měly v době předchozí, ačkoliv právě v této době zvláště kroniky hojně se vyskytují.

§ 3. Prameny zemského práva.

1. Hlavními prameny zemského práva jsou **usnesení sněmovní a nálezy zemských soudů**.

Kdežto v době předhusitské bylo usnesení sněmovní výslednicí jednání mezi stavy a králem (případně ve vedlejších zemích knížetem), po válkách husitských vytváří se úplná zákonodárná moc sněmovní s přesně stanoveným způsobem usnášení se. Snesení to v dobách bouřlivých a v době jagellovské nabývalo ihned moci právní, jindy bylo třeba sankce královny. Publikace jeho dala se ve většině českých zemí zápisem do desk zemských, později také tiskem ve formě artikulů sněmovních. Každá země měla svoje snesení sněmovní. Vedle toho byla usnesení generálních sněmů celého českého státu.

Sněmovní snesení měla význam zvláště pro právo ústavní a správní. Rozvoj soukromého, trestního a procesního práva dál se ponejvíce nálezy soudů zemských, nejvyšších to soudů stavovských. Soudy ty totiž nerozhodovaly spory rozsudkem, nýbrž tvořily pro každý případ nálezy, nejsouce vázány žádným předpisem. Ovšem bylo zvykem, že soudy ty řídily se staršími svými nálezy jako vzory pro podobné případy, ano že mnohdy i bez určitého případu ve formě obecného nálezu zásadu nějakou, kterou chtěly se řídit, vynesly. Takové zemské soudy byly v Čechách

i na Moravě, na Opavsku a ve všech knížetstvích hornoslezských. Na nich vedle sporných věcí vyřizována i agenda nesporná, jako převody majetku, zástavy, poručenství a pod. Vše, co se před nimi dalo, psáno bylo v Čechách již od doby Přemysla II. do knih, zvaných **desky zemské**. Takové desky zemské jsou ve XIV. století také na Moravě a na Opavsku, kdežto v knížetstvích slezských desky přejaty nebyly. Průběhem doby desky zvláště v Čechách se velice rozvinuly a utvořeny z nich různá oddělení, jako kvaterny trhové, zápisné, půhonné, sněmovní a j.

Podobné zápisy vedeny jsou i u jiných soudů jak v Čechách (na př. komorního) a na Moravě, tak i v ostatních zemích vedlejších, žádné z těchto zápisů nedosáhly však svým významem pro tvoření práva desk zemských.

České desky zemské chované na hradě pražském v XVI. století (1541) při požáru hradu shořely, takže jejich starší část nemáme. Moravské počínají dobou Karla IV., opavské XV. stoletím.

2. Dalším pramenem práva zemského jsou různá **privilegia**. Jsou podle původu svého dvojího druhu. Jedny uděluje stavům a zemi český král, druhé udělují panovníci zahraniční českému státu.

Od králů českých prvních privilegií dosáhl stav duchovní, po něm města (ve XIII. století), konečně i stavy šlechtické. Příležitost k tomu poskytlo vymření rodu přemyslovského. Proto máme první podobná privilegia z doby Jana Lucemburského. Po vzrůstu stavovské moci stvrzování privilegií těch novým králem stalo se podmínkou přijetí krále vůbec. Vznikla tím **volební kapitulace**, kterou kladli stavové novému králi své podmínky, dříve než ho zvolili. Přijímal-li se král dědičný, volební kapitulace měnila se v revers korunovační, obsahem s kapitulací úplně se shodující. První král volební kapitulaci přijavší byl Zikmund, po něm ji pak vydávali všichni až do bitvy bělohorské mimo Jiřího z Poděbrad.

Také všechny vedlejší země měly mnoho různých privilegií a majestátů.

K těmto privilegiím stavů a země řadí se **smlouvy mezi stavy samými uzavřené**, v nichž vyrovnávaly se různé spory stavovské. Nejznámější jest česká smlouva svatováclavská (1517), vyrovnávající spory stavu městského se šlechtou.

Do druhé skupiny privilegií patří listiny upravující poměr říše české k říši německé (1212, zlatá bulla 1356), konkordáty s papežem (1221) a sněmem církevním (kompaktáta), jakož i smlouvy nejrozmanitějšího obsahu se sousedními státy a zeměmi.

Všechna tato privilegia a listiny dohromady tvořily **archív korunní**, chovaný v starší době v Praze, později na Karlštejně.

Vedlejší země měly své archivy obyčejně na radnici hlavního města své země uschované.

3. O zemský soud a zemské desky opíraly se původem svým další prameny zemského práva, totiž paměti úředníků a právní knihy.

Pod titulem **paměti úředníků** zahrnujeme různé poznámky, které si úředníci ponejvíce pro svou potřebu učinili o tom, jak se na zemském soudě a u desk formálně postupovalo a co oba tyto orgány za právo uznávaly. Ze XIV. století máme řadu takových poznámek, k nimž řadí se také různé formule pro žaloby, přisahy a pod.

Systematičností od pouhých pamětí liší se **právní knihy**. Jsou to soukromá sepsání práva platného, nejčastěji od úředníků sestavená, která, v tehdejší době nabyvše autority téměř zákonné, nahrazovala nedostatek právní kodifikace. Základem všech právních knih u nás jsou nálezy zemského soudu.

Nejstarší naší právní knihou jest **Kniha Rožmberská**, jejíž původní část vznikla asi koncem XIII. století. Ve století XIV. byla kniha ta rozšířena a přepracována a jen v této podobě se zachovala. Jedná hlavně o právu procesním, méně o trestním a soukromém. Psána je velmi rázovitou právníckou češtinou.

Soudní řízení polovice XIV. století zachycuje **Řád práva zemského**, starší v české své podobě, mladší v latinském zpracování, jehož se zvláště mnoho užívalo, když zamýšlený zákoník Karla IV. musil býti odvolán.

Obsahově daleko rozsáhlejší knihou jsou pak **Ondřeje z Dubé: Práva zemská česká**. Třebas také v ní řízení soudnímu věnováno jest nejvíce pozornosti, přece mnoho podává o právu soukromém a o organizaci soudní. Vznikla okolo roku 1400.

Sto let nato starší právníctví české dostoupilo svého vrcholu knihou **Viktorina Kornela ze Všehrd: O právech země České knihy devatery**. V devíti knihách probráno tu velmi systematicky řízení soudní a všechno jednání u desk. Práce spadá svým prvním zpracováním těsně před rok 1500, druhým přepracováním do doby po tomto roce. Svou systematickostí, jasným právníckým názorem, přesným podáním, kritikou platného práva kniha Všehrdova vyniká daleko jak v naší právní produkci, tak i v soudobé literatuře právní vůbec. Neboť v době, kdy v Německu již právníci němečtí psali hlavně o římském právu, Všehrd pracuje o domácím právu a nepodléhá právu římskému. Vedle domácího práva znal však Všehrd také právo římské i německé a uznával za doplňovací zdroje práva i obyčej a rozum (právo přirozené). Jazyk a sloh Všehrdův je vzorem českého právníckého slohu. Všehrd cítí jako Čech a do díla svého přenáší také odpor proti Němcům, tehdy právě u nás všeobecný.

Všehrdem právní knihy končí, neboť v jeho době již bylo kodifikováno právo ve zřízení zemských. Ve své původní po-

době Všehrd je psán dokonce proti zřízení zemskému, pokud toto sleduje tendenci proti stavu městskému směřující.

Na Moravě máme první právní knihu teprve z konce XV. století. Je to **Otibora Tovačovského z Cimburka Kniha Tovačovská**. Autor její, dlouholetý hejtman zemský, neobmezil se na obvyklé sestavení práva deskového a soudního řízení, nýbrž připojil i dosti obsírné výklady o zemské organizaci a úpravě úřadů. Autor nemá právního rozhledu Všehrdova, nýbrž prostým způsobem sestavuje to, co v jeho době na zemském soudě a v zemi bylo v užívání. Přepřacováním knihy Tovačovské pro konec vlády jagellovské vznikla **Kniha Drnovská**. Obou právních knih moravských užívali také na Opavsku.

V oblasti saského práva zemského bylo v užívání **Saské zrcadlo**, které ve Vratislavi přeloženo bylo do latiny. Přepřacováním Saského zrcadla ve Zhořelci ve XIV. stol. vznikla **Právní kniha Zhořelecká**, v Lužicích hojně užívaná. Když právo římské začalo do Slezska silněji vnikati, Mikuláš Wurm ve své **Blume des Sachsen-Spiegels** na konci XIV. století jednak upravoval saské právo pro praktickou potřebu, jednak pokoušel se právo římské spojití s domácím saským. Také jeho práce ve Slezsku i v Lužicích se hojně užívalo.

4. Snaha nahraditi u nás nepsané právo psaným, je starého data. Od Přemysla II. usilovali o to všichni význační čeští panovníci. Za Karla IV. zákoník podobný dokonce byl sestaven jako **Majestas Carolina**, pro odpor stavů musel býti však zase odvolán. Teprve když stavové cítili se ve svých právech dosti silnými, ujali se sami právní kodifikace. Výsledkem je **Zřízení zemské Vladislavské** z roku 1500. Spor s městy o toto zřízení vzniklý vyrovnán byl smlouvou svatováclavskou 1517, kde města vyhrála práva politická, prohrála však hospodářská. Zřízení samo je práce nesoustavná a spěšná. Spočívá na nálezích zemského soudu a sneseních sněmovních. Hlavní význam jeho jest v tom, že jím končí se u nás doba obyčejového práva a začíná se právo psané.

Celé století XVI. vyplněno jest pak snahou opraviti zřízení zemské. Usilují o to stejně stavové jako král, snažice se opravy té použiti ve svůj prospěch. A tak zřízení zemská, jak za sebou následují, podávají nám také obraz onoho zápasu o nejvyšší moc ve státě českém, v němž jednou vítězili stavové a po druhé král.

První dvojí úprava zřízení zemského, kusého z roku 1530 a dalšího z r. 1549, jest rozhodně ve prospěch králův. Teprve ve třetím z r. 1564 podařilo se stavům zase získati zpět to, co v době první polovice vlády Ferdinanda I. ztratili. Zatím se zřízení značně formálně zdokonalilo. Začíná zásadami práva státního, potom následuje proces a právo deskové, na konci jsou ustanovení práva soukromého, lenního a trestního.

Doplňkem zřízení zemského stala se usnesením sněmovním soukromá práce **Jakuba Menčíka O mezech**, roku 1600 tištěná.

Moravská zřízení zemská jsou pozdějšího data nežli česká. První z nich z roku 1535 vzniklo prostě přepracováním knihy Drnovské, zvláště vynecháním ústavy. První moravské zřízení zemské je tedy v první řadě kodifikací práva procesního a deskového. Deset let po vydání prvního zřízení (1545) sestavili si stavové druhé, v němž doplněny vynechané články o ústavě zemské. Poněvadž však zřízení to obmezovalo práva královská, Ferdinand ho neuznal a přiměl stavy, aby se řídili prvním zřízením, na jehož přepracování bylo dlouho pracováno, až teprve 1604 nové zřízení definitivně bylo vydáno. Moravskými zřízenými řídili se také na Opavsku.

Recepce českého práva v Horním Slezsku, nastavši v druhé polovici XV. století, způsobila, že tam zavedena zřízení po vzoru českém a moravském. Jsou to **zřízení opolsko-ratibořské** z roku 1563, platné i v Bytomsku, a **zřízení těšínské** z r. 1573 (definitivně 1592), platné i v řadě panství hornoslezských, zvláště Blštině, Vladislavi a Bohumínu. Obě zřízení psána jsou česky.

V oblasti saského práva došlo jako první úřední kodifikace práva k přepracování saského zrcadla přizpůsobením jeho ustanovení zvláštnostem dolnoslezským v polovici XIV. století ve Vratislavi. Vzniklo tím **slezské právo zemské** (Schlesisches Landrecht).

Všechna pozdější slezská i lužická zřízení zemská XVI. a XVII. století spočívají na kompilacích práva saského a římského.

5. Doplnkem k pramenům zemského práva třeba se zmíniti o **zemských mírech** (landfrídech), smlouvách to uzavíraných za účelem udržení pořádku v zemi v době, kdy veřejná autorita a pravidelné orgány k tomu nestačily.

Takové smlouvy vyskytují se ve všech zemích českých. Význam jejich je však v každé z nich jiný. V Čechách landfrídy uzavíraly se jen v době bouří a nepokojů a vyvrcholily v dobách husitských. Největší část českých landfrídů byla usnesena na sněmích a přispěla v konečném výsledku k utvrzení organizace krajských hejtmanů.

Na Moravě stal se landfríd institucí pravidelnou od polovice XV. století. Přestal tu býti dobrovolnou smlouvou, neboť každý obyvatel, nechtěl-li býti považován za škůdce zemského, musil k němu přistoupiti. Tu podobu uchovaly si pak landfrídy až do století XVII.

Ve Slezsku a Horní Lužici první landfrídy obmezovaly se na města. Později zahrnul také šlechtu a přispěly v obou zemích silně k utvoření centrální organizace zemské.

Celkem jest u nás všude doba XV. století dobou rozkvětu landfrídů, v XVI. století mimo Moravu již přestávají.

6. Zmínky zasluhuje, že v některých zemích v době lucemburské došlo již k podrobnému **soupisu nemovitého majetku** ve formě zemských urbářů (Landbücher). Vzorem byl tu zemský urbář hrabství lucemburského v první pol. XIV. stol. vzniklý. Podle něho stalo se tak v pol. XIV. století ve Vratislavsku, a o čtvrt století později v nově nabytém Braniborsku.

§ 4. Prameny zvláštních práv.

1. **Právo manské** ve větší míře přišlo k nám v XIII. století. Manové čeští řídili se jednak svými privilegii, z nichž se nám zachovala většinou teprve potvrzení ze XIV. století (na př. pro Kladsko, Loketsko a pod.), jednak užívali cizích práv manských, a to ve Slezsku, Lužicích a v severních částech Čech i Moravy **Saského**, ostatně **Švábského zrcadla**. Koncem XIV. století převládlo však v Čechách i na Moravě všude právo švábské, a švábské zrcadlo bylo tu proto několikrát přeloženo do češtiny. V XVI. století překlad ten dokonce i vytištěn. Saské právo obmezeno bylo tedy u nás jen na Slezsko a Lužice. Vedle cizích pramenů tam užívaných jest lenní část Zhořelecké právní knihy ze XIV. století domácího původu.

Doplňkem těchto pramenů jsou zápisy manských soudů, z nichž nejdůležitější jsou pražské **dvorské desky**, zachované již ze XIV. století, zápisy to soudu dvorského.

2. **Právo církevní** má u nás význam od začátku XIII. století, kdy církev získala exempci svých členů. Od té doby řídila se pak svým právem církevním a jeho všeobecnými prameny, zvláště oněmi, obsaženými v Corpus juris canonici. Ve XIV. století vznikla u nás řada pojednání o právu církevním. Tehdy se také právo církevní přednášelo na pražské universitě.

Vedle těchto pramenů všeobecného práva církevního máme však i **zvláštní prameny české**, které ukazují zvláštnosti církevní organizace české. Sem patří privilegia českých diecésí a jejich ústavů, řada usnesení provinciálních koncilů (z nichž nejvýznačnější pražský 1349, užívaný také v Lužicích), později různá statuta husitská a protestantská i protireformační články katolické.

Doplňkem těchto pramenů jsou knihy kancelářů biskupských a konsistoří katolických, zachované částečně již ze XIV. století. Podobně byly později konsistorní zápisy husitské a protestantské i různé zápisy českobratrské.

3. **Právo městské**. Kolonisace měst dala se u nás **dvěma směry**, ze severu a z jihu. Podle toho si také kolonisté přinášeli dvoje právo, ze severu magdeburské, z jihu jihoněmecké, zvl. norimberské. Skupina magdeburská zaujímal Slezsko, Lužici a severní pás Čech i Moravy, skupina jihoněmecká jižní Čechy

a jižní Moravu. Skupina magdeburská byla v stálém styku s Magdeburkem a nevyvíjela se proto samostatně. Skupina jižní zato styku zahraničního neměla, podléhala velmi právu římskému a domácímu a přizpůsobila se záhy zvláštním poměrům českým. Proto stala se skupina ta základem pro zvláštní městské právo české.

Menší města v obou skupinách brala naučení ve spletitějších právních případech ve městech větších, kterým říkalo se **vrchní práva**. Původně bylo těchto vrchních práv velmi mnoho. Ve XIV. století jen několik měst uchovalo si tento význam. Byla to pro Čechy Praha a Litoměřice, pro Moravu Brno a Olomouc, pro Slezsko Vratislav. V XVI. století zakázáno odvolávati se za hranice do Magdeburku a odvolání soustředěno k pražské apelační radě.

Původně všechna význačnější města měla svoje zvláštnosti právní a také svoje zvláštní právní památky. Základem jejich bývala původní **městská privilegia**, z nichž nejstarší zachované je brněnské z r. 1243. Další vývoj právní ve městě dál se autonomně, a to radou městskou a městským soudem. Starších nálezů městských užívalo jako vzorů pro rozhodování podobných otázek, stejně i nálezů vrchních práv. Nálezy ty zapisovaly se do městských knih. Z tohoto materiálu sestavovali písaři městští **městské právní knihy**. Z nich nejslavnější je z polovice XIV. století brněnského písaře **Jana** právní kniha brněnská **Schöppenbuch**, recipující již značnou měrou právo římské. Podobnou právní knihu, třebaš menšího významu, máme však také na Starém městě Pražském a v Německém Brodě.

V městech magdeburského práva měla některá města i zvláštní výtahy právní z Magdeburku jim zasláné, jako Vratislav nebo Zhořelec.

Subsidiárně užívalo se pak na jihu **švábského zrcadla**, na severu **Saského práva vikipildního** a **Knih distinkčních**. Po válkách husitských, kdy města napořád byla počestěna, všechny tyto tři památky přeloženy byly do češtiny.

Velmi záhy začali v různých městech užívat i právních knih z jiných právních center. Vznikaly tím pro potřebu větších a významnějších středisek právních sborníky různých právních památek městských, které v XV. století tvoří první náběh k sjednocování práva městského. Snaha ta pak v XVI. století po vytvoření zemských zřízení stávala se stále usilovnější. Ujal se jí konečně sám sněm český a král.

První pokus o to za Ferdinanda I. ztroskotal pro nezpůsobilost návrhu. Mělyt se všeobecným zákoníkem měst českých státi **Brikeiho z Licka Knihy práv městských**, ač nebylo to nic jiného než nezdařile upravený český překlad brněnského Schöppenbuchu.

V dalším snaha sjednocovací narážela hlavně na rozpory mezi Prahou a Litoměřicemi. Konečně bez ohledu na Litoměřické sněm český r. 1579 přijal práci Pavla Kristiána z Koldína, kancléře staroměstského, **Práva městská království českého** za zákoník českých měst. Práce ta spočívala na právu staropražském, doplněném brněnským, magdeburským a zvláště velikou měrou i římským. Litoměřičtí však teprve po roce 1610 tento zákoník uznali. Tím sjednoceno právo městské v Čechách. Ve vedlejších zemích pouze město Těšín od konce XVI. století zákoníkem Koldínovým také se řídilo.

Doplňkem těchto pramenů městského práva jsou **městské knihy**, kam se zapisovalo vše to, co se dalo před radou a soudem městským, ať šlo o věci sporné nebo nesporné. Podle toho jsou knihy radní a soudní. Tam zapisováno vedle toho i vše, co město a jeho obyvatelstvo zvláště zajímalo anebo pro ně mělo důležitost (privilegia, účty městské, dluhy městské, spory, smlouvy, testamenty a j.). — Původně — a v malých městech i později — psalo se vše pohromadě za sebou. Ve větších městech po vzoru desk se vytvořily určité knihy zvláštní podle obsahu. Některé z nich nabyly pak v XVI. století i zvláštního systému uspořádání na př. podle pozemků (reální folia). Nejstarší zachovaná kniha městská u nás jest kniha Starého města Pražského z roku 1310, z venkovských novobydžovská z r. 1311. Ve vedlejších zemích nejstarší je účetní kniha vratislavská z r. 1299. V XVI. století každé i malé město u nás mělo svoje knihy městské, neboť zařízení to velmi se u nás rozvinulo.

K městskému právu patří také právní **památky cechovní**, zvláště cechovní statuty. Nejstarší naše jsou ze XIV. století. V XV. a XVI. století všechna města měla již svoje statuty cechovní. Cechy menších měst však většinou přijímaly statuty své z měst větších.

4. Právo horní. První zásady horního práva přišly k nám s německými horníky z Německa. Došly formulování v právu **jihlavském** v polovici XIII. věku. Jihlavské právo horní doplněné římským právem tvořilo kolem roku 1300 základ pro první český zákoník horní krále Václava II. „**Jus regale montanorum**“. Zákoník ten nebyl psán původně pro Jihlavu, nýbrž pro Kutnou Horu, avšak s Jihlavou jako vrchním horním soudem šel do světa. Jihlava stala se pak právním centrem nejen pro celý český stát, nýbrž i pro některé země přilehlé, zvláště severní Uhry, Sedmihrady, Polsko, ano i části Míšně, Saska a Frank.

Teprve v druhé polovici XV. století Jihlava ztratila část českých hor na **Kutnou Horu**.

V XVI. století starý zákoník Václava II. i prameny o něj se opírající byly zastaralé. Vývoj práva horního u nás nestačil hospodářskému rozvoji hor, takže došlo k recepci cizího práva horního. Stalo se to zvláště začátkem XVI. století nejprve na

rožmberských panstvích (1515) a zvláště krátce nato v **Jáchymově**, kam převzato horní právo míšeňské. Tím vznikl dualismus horního práva, kde se právu jihlavsko-kutnohorskému říkalo české proti jáchymovskému jako německé. V krátké době nové, modernější právo jáchymovské dostalo se skoro do všech význačnějších hor (na př. řád cínových dolů hornoslavkovských 1548) a staré právo zůstalo omezeno téměř jen na Kutnou Horu. Tím se také Jáchymov stal nejvýznačnějším horním soudním dvorem u nás.

Sněm český snažil se sice dualismus horního práva odstraniti, avšak až do bitvy bělohorské se mu to nezdařilo.

5. Právo viničné (horenské). Jako byly organizovány zvláště hory a obvody hor, tak byly utvořeny i zvláštní obvody viničné, pod zvláštními zásadami, v mnohém ze zásad horního práva vzatými. Původní organizace ty jsou na Moravě, kde již ve XIII. století se připomínají. Do Čech přinesl je Karel IV. Pramenem horenského práva byla jednak privilegia viničných obvodů, jednak autonomní jejich řády. V Čechách úřady viničné braly naučení od městských rad, v jejichž obvodě ležely, na Moravě odvolávaly se k vrchnímu právu falkensteinskému v Dolních Rakousích.

6. Právo (selské) vesnické. První psané památky vesnického práva jsou u nás celkem z doby kolonizační. Kolonista upravoval si tu **smlouvou** s vrchností jednak své poměry hospodářské, jednak své poměry právní. Takových smluv je ze XIII. až XIV. století mnoho a obsahem se dosti podstatně liší. V právu ponechal si obyčejně kolonista své právo, na severu saské, na jihu švábské. Poněvadž pak v této starší době kolonisté měli i jistou, třebaž velmi omezenou samosprávu, najdeme i některé **autonomní řády selské**.

O poměrech sedláků domácích, nekolonizačních, nemáme ze starší doby pramenů skoro žádných.

Ve válkách husitských zmizel rozdíl obojích sedláků, moc vrchnostenská vzrostla, samospráva selská zmizela nadobro a tak v XVI. století hlavním pramenem selského práva stávají se **zřízení vydávaná vrchností** pro jednotlivá panství. Často brána tu byla zřízení sousedních panství za vzor, ano vydávány i tiskem vzory podobných instrukcí a zřízení, z nichž nejznámější je **Veleslavínův Hospodář**.

Dalším pramenem selského práva byly **urbáře**, kam si vrchnosti v XIII.—XIV. století zapisovaly zboží poddaných a vrchnostenská práva na něm. Poněvadž zapisovány tam i převody práva vlastnického, urbáře tvořily již průpravu k vesnickým knihám soudním a pozemkovým, které v XV. a XVI. století vrchnosti všude zřizovaly.

7. Právo vojenské. Ve středověku bylo zvykem před větší výpravou publikovati určité zásady kázně vojenské. U nás máme

teprve z doby Václava IV. takový vojenský řád, související se jménem Jana Hájka z Hodětína. Nejznámější jest však řád Žižkův, v němž všude pronikají rovnost a demokratičnost tábořská.

Řád ten snaží se o zmírnění války. Po válkách husitských starý Hájkův řád doplněn zásadami husitskými a tvořil pak základ pro podobné proklamace pozdější.

§ 5. Listiny a formuláře.

Ve XII. století užívá se u nás listiny ještě jen zřídka. Teprve v druhé polovici XIII. století listina u nás se rozšiřuje. V kanceláři Přemysla II. vytvořeny první přesné zásady o listinách. V době Karla IV. formální význam listiny u nás vyvrcholuje.

Listiny neměly u nás však přece toho významu, jako jinde, a to proto, že právní jednání i proces zachovaly si svou ústní povahu a že se neobyčejně rozvinuly zápisy do knih veřejných (desk, knih městských a j.), které listiny namnoze nahrazovaly.

Právně nejzávažnější rozdíl je mezi listinami královskými a soukromými. Listiny starší doby jsou psány na pergamen, pozdější na papír.

Hlavní známkou pravosti listiny královské jest přivěšení pečeti, a to buď velké (sigillum autenticum seu majestatis) anebo malé (secret). Velká pečeť se přivěšovala na důležitější listiny, zvláště diplomy (odtud označení jich jako majestát). Velikou pečeť opatroval kancléř, bez jehož vědomí nemohla býti přivěšena.

Snad již ve XIII., jistě však ve XIV. století zapisovaly se všechny listiny kanceláří královskou vydané v stručném výtahu do **register**. Podobně dělo se i v různých českých knížecích kancelářích. Ve Slezsku se těmto registrům říkalo matriky knížecí kanceláře a nabyly tam pro převod šlechtické půdy podobného významu jako v Čechách desky.

Při **soukromých listinách** nezbytnou součástí jsou svědkové, kteří obyčejně vedle stran přivěšovali také své pečeti na listinu.

Listiny soukromé někdy psali **notáři**, jichž ověření v kano-nickém procesu bylo dokonce i nutné. Instituce notářů přišla k nám z Itálie někdy ve XIII. století. Notářství uděloval nejprve král český a papež. Od doby Karla IV. nikdo bez stvrzení českého krále nesměl u nás notářství vykonávat. Notářským listinám opatřeným značkou (signem) notáře přiznávána zvláštní moc průkazní.

Pro pohodlí a snadnější práci písařů užíváno v kancelářích odedávna starších listin na vzor. Listiny ty přepisovány pak do knih jako **formuláře**. Do formulářů buď přepisovány celé listiny pravé, nebo listiny smyšlené anebo listiny bez udání jmen a ně-

kterých částí. Někdy formuláři předesíláno teoretické pojednání o sestavování listin a pod.

První náš domácí formulář jest z doby Přemysla II. Nej-siavnější je z kanceláře Karla IV., *Cancellaria Caroli IV.*, jehož se hojně užívalo i za hranicemi. Vedle četných takových formulářů z kanceláře královské máme další z kanceláří knížat českých, z kanceláří biskupských a klášterních, ano i městských. V XVI. století celá řada formulářů tištěna, z nich nejznámější jsou *Brikciho z Licka* a *Sixta z Ottersdorfu*.

Perioda třetí.

DOBA NOVÁ.

§ 6. Recepce cizích práv.

Přijetí či recepce cizích práv v zemích českých dalo se dvo-jím směrem, jednak jako recepce starší z Němec, jednak jako novější recepce práva římského, procesu římsko-kanonického a italského práva lenního.

Vlivy německé v starší době jsou zcela nepatrné, omezující se ponejvíce na dvůr královský. Teprve v kolonizaci přichází k nám větší měrou saské a švábské právo. Ve Slezsku a v Lužicích při tom saské právo vytlačilo domácí právo úplně; v Čechách a na Moravě saské a švábské právo se střetlo, tvořící základ zvláštních práv (městského, selského, manského, horního a horenského). V XV. století však saské právo jest v Horním Slezsku ze zemského práva vytlačeno a nahrazeno českým. V Čechách a na Moravě pak zvláštní práva průběhem doby ztratila souvislost s ostatním právem saským a švábským a vyvíjela se samostatně. Zato obojí Lužice a Dolní Slezsko stávají se úplně součástí teritoria saského práva, tvoříce v něm důležitý člen, který mnoho k rozvoji jeho přispěl. Začíná se tam rozeznávat dvojí právo: obecné právo saské (*jus Saxonum commune*), spočívající na Saském zrcadle, a statutární právo, opírající se o pozdější prameny. V druhé polovici XVI. století souvislost však i tu přervána, a tak pozdější zákony saské ve Slezsku neplatily.

Na vlastní české právo zemské působilo právo švábské a saské jen zcela nepatrně, a to jak se ukazuje novějším badáním, spíše ještě právo saské nežli švábské.

Při **recepti římského práva** působily různé příčiny. Církev vůbec odedávna ráda ve svých jednáních a listinách užívala zásad římského práva. Znenáhla se znalost římského práva za-

čala šířiti i jinak. Ti, kdož věnovali se právnímu studiu, chodili na cizí university a tu vzdělávali se v právu římském a kanonickém, a když založena pražská universita, učilo se tam pouze oběma těmto právům, nikoli však právu domácím. Doktorů těchto cizích práv zaměstnaní v kancelářích rádi mísili do své praxe římské právo. Ve XIV. století jest u nás z římského práva recipováno na př. testament, legitimace, venia aetatis.

Panovníci čeští přáli recepci, stavové se jí vzpírali. Proto tam, kde vliv na tvoření zákona měl král, bylo vždy dosti recepce římského práva. Husitství bylo římskému právu velmi nepřívznivé, zato humanismus silně recepci jeho pomáhal.

Ovšem všechny tyto vnější důvody nebyly by stačily samy o sobě, kdyby nebylo ještě vnitřních důvodů, v domácím právu samém. Domácí právo, přesto, že jeho vývoj u nás byl vlivem nálezů zemského soudu bližší skutečnému životu, nežli v některých zemích sousedních, přece ani u nás nedovedlo udržeti stejný krok s rozvojem hospodářským. Vysoký rozvoj hospodářský nastává u nás v XVI. století („zlatá doba českých měst“), vyžadoval dokonalejšího práva, nežli bylo dosavadní, a proto sáhuto bylo po pojmově dokonalém právu římském, jehož zavedení se v sousední říši římsko-německé již osvědčilo. Kdežto ve městech, kde byla již dřív půda připravena, bylo možno recepci provésti ihned, v zemském právu bylo stavovství ještě dlouho závorou proti římskému právu, takže tu teprve nastolený absolutismus přinesl s sebou římské právo.

V recepci samé nutno lišiti recepci římsko-kanonického procesu od recepce vlastního práva římského.

Římsko-kanonický proces dostal se k nám nejprve v církevních soudech, hned jak začátkem XIII. století církev dosáhla exempce. Ve světských soudech bylo to nejprve horní právo, které římský proces — po prvé ve střední Evropě ve světských soudech vůbec — u nás zavedlo zákoníkem horním Václava II.

Římského práva samého užito nejprve v právech zvláštních. Nejprve stalo se tak v právu církevním, když toto konkordátem (1221) bylo u nás uznáno. Potom byl to citovaný již horní zákoník Václava II., který i rozdělením svým napodoboval Justinianovy Instituce. — Větší měrou přichází římské právo do práva městského. Tam již brněnský Schöppenbuch je do značné části vzat z práva římského, a to se nezměnilo ani ve zpracování jeho Brikcím. Apelační soud Ferdinanda I., obsazený částečně doktory práv, také přispěl svou hřívnou k recepci. Jak daleko recepce ta v XVI. století pokročila, viděti nejlépe z toho, že český překlad Institucí označován jest přímo za práva městská. Konečně nový zákoník Koldínův dosavadní vývoj ukončil a utvrdil, přejav nejen římsko-kanonický proces, nýbrž i mnoho dalších ustanovení římských. Ve vedlejších zemích recepce ve městech stala se také v XVI. století a utvrzena v XVII. přijetím práv Koldínových.

Ze zemského práva podleho dříve a více římskému právu saské právo ve Slezsku a v Lužicích, kde ponejvíce již v XVI. století jednak části římského práva byly recipovány, jednak přijata i namnoze klausule, že v nedostatku vlastních ustanovení má se podpůrně užiti práva římského.

V českém právu zemském však teprve Obnovená zřízení recipují proces římsko-kanonický a řadu římských ustanovení zvláštních. Deklaratoria a novelly pak (1640)) po prvé dovolávají se římského (císařského) práva jako podpůrného pramene. Na tom ani pozdějším vývojem již nezměněno nic, takže užíváno římského práva u nás jen tam, kde domácí prameny ustanovení neměly.

Zároveň s římským právem recipováno i italské **právo lenní** (libri feudorum), které tvořilo ve středověku doplnění římského práva. Ve Slezsku stalo se tak napořád již v XVI. století, v Čechách o sto let později; význam italského práva lenního byl však zase pouze podpůrný.

§ 7. Zřízení zemská a nahrazení jich společným právem různých skupin zemí habsburských.

Po bitvě bělohorské bylo rozhodnuto, že vítězství bude bezohledně využito ke zřízení absolutismu v českém státě. Ačkoliv pak ještě r. 1623 sliboval Ferdinand II. stavům českým, že je zachová při jejich právech, došlo hlavně pod vlivem kurie římské a španělských rádců r. 1627 bez ohledu na domácí (katolické) rádce české k vydání **Obnoveného zřízení zemského** pro Čechy, kterým byl nastolen absolutismus, třebas ještě jisté určité formy stavovství se zachovávaly. Obnovené zřízení recipovalo římsko-kanonický proces a mnohé zásady římského práva. Obnovené zřízení vydáno bylo pouze v autentickém textu německém. Úřední překlad český v tisku ani neukončen.

Rok nato, 1628, bylo vydáno podobné zřízení Obnovené i pro Moravu také pouze německy. Český překlad moravského zřízení je tu dokonce pouze soukromou prací.

Po čase byly shrnuty některé vysvětlivky k Obnovenému zřízení jako **Deklaratoria a novelly** (1640), které ku pozdějším vydáním zřízení jako dodatky jsou připojovány.

Snahy o uplatnění Obnoveného zřízení zemského na Opavsku a Krnovsku se nezdařily, pouze některé zásady jeho tam byly zavedeny ve druhé polovici XVII. století, jinak však drželi se v obou knížetstvích starého zřízení moravského.

Ve Slezsku vůbec nedošlo k vydání zřízení obnoveného. Zřízení některých knížetství jsou tam sice přepracována, většinou zůstala však v platnosti beze změny stará zřízení XVI. století.

Již Obnovenými zřízeními značně vyrovnány **právní rozdíly mezi Čechami a Moravou**; tím pak, že Koldínova Městská práva

stala se podpůrným pramenem v právu zemském a naopak Obnovené zřízení v právu městském, učiněn náběh i na vyrovnání mezi právem zemským a městským. Zavedením Koldína na Moravu a do částí Slezska městské právo zjednodušeno.

Za Josefa I. začala se jevit snaha sjednotit právo celého českého státu. Výsledek měla nejprve v právu trestním, kde 1707 vydáno jednotné hrdelní právo pro Čechy, Moravu a Slezsko. Také směnečné právo bylo v té době jednotným, když vratislavský řád směnečný byl recipován i pro Prahu. Snahy sjednotit soukromé právo v novém zákoníku však k cíli nevedly. Za Marie Terezie sjednocen ještě pro celý český stát civilní proces a jednalo se, avšak bez výsledku, o kompilaci politických zákonů.

Zatím za Marie Terezie v duchu jejího dualistického centralismu začalo se pracovat zvláštními komisemi na tom, aby jednotně bylo upraveno právo v českém státě a v zemích alpských, k nimž později byla připojena i Halič. Když roku 1753 zřízena byla ve Vídni komise pro jednotné právo soukromé a trestní, přestala tím snaha po jednotném právu českého státu, a začíná snaha po jednotném právu česko-rakouském. Snaha ta měla výsledek nejprve v sjednocení práva směnečného (1763).

Nato vedla k cíli v oboru práva a řízení trestního, které upraveny jednotným zákonem hrdelním (Constitutio criminalis Theresiana [1768]), charakterizovaným inkvisičním procesem a torturou. Když však byla tortura odstraněna a trest smrti zrušen, vydán byl odděleně Všeobecný zákoník o zločinech a jich trestech (1787) a Obecný soudní řád (trestní, 1788). V dalším vydání po obnově trestu smrti, byly zase právo i řízení trestní spojeny jako Zákon o zločinech a těžkých přestupcích policejních (1803).

Civilní soudní řád měl tvořit původně čtvrtou knihu občanského zákoníka. Pracovalo se na něm i tehdy, když práce na občanském právu vázly a byl za Josefa II. (1781) publikován. Tvůrcové jeho (Holger, Froidevo) budovali ho na zásadě písemného procesu inkvisičního.

Nejméně se dařily a nejdéle trvaly práce na kodifikaci práva soukromého. Když byla komise přenesena z Vídně do Brna, stal se duší její pražský advokát Azzoni, který zpracoval pro ní také právo české, kdežto moravské zvláštnosti sestavil Hájek. Po návratu komise do Vídně, hlavní práci kompilační vedl i nadále Azzoni, dále Rakušan Holger a Čech Zencker. Přesto, že všichni byli vynikající právníci, vznikl tím pro svůj rozsah neschopný života zákoník Tereziánský (Codex Theresianus 1766) v osmi svazcích, ve kterém vlivem Azzoniho a Zenckra převládalo právo české. Koncem vlády Marie Terezie a za Josefa II. byla nejprve první část občanského zákona Tere-

ziánského přepracována Hortenem a roku 1786 schválena, nato přepracována i II. a III. část. Za Františka II. byl vedením Tyrolana Martiniho zrevidován znovu celý zákoník a publikován na zkoušku nejprve pro západní a krátce nato pro celou Halič (1797). Duší dalších revisí stal se Rakušan prof. Zeiller. Teprve tyto práce vedly k cíli, takže 1. června 1811 byl publikován občanský zákoník, v prvotním českém překladu označený jako kniha všeobecných zákonů městských. V definitivní své podobě vlivem hlavních kompilátorů Martiniho a Zeillera, vzdálil se občanský zákoník značně od starého práva českého.

Těmito zákoníky vytvořeno na úkor českého práva jednotné právo určitých zemí habsburských, jemuž najednou začali pak v XIX. století říkati zcela neoprávněně rakouské. Tím způsobem pak byla odstraňována platnost jednotlivých částí Obnoveného zřízení, takže z něho roku 1848 zůstala pouze část obsahující ústavu zemskou, která teprve v přívalu centralisace ústavní po tomto roce většinou zmizela. Pouze některá ustanovení z této české ústavy přetrvala i ústavní centralisaci, a uchovala se až do obnovení českého státu v jeho nynější podobě.

§ 8. Prameny zemského (resp. říšského) práva českého.

Hlavním pramenem práva českého bylo v této době Obnovené zřízení zemské. Vedle něho byla však řada zdrojů podpůrných. Jsou to:

1. Různé akty mezinárodní, kterými se upravoval poměr českého státu k Německu (na př. readmisse českého hlasu 1708), nebo kde se stanovovaly územní změny jeho (odstoupení Lužice 1635, ztráta Slezska 1742).

Nepatří sem řada aktů, kterými bezprávným způsobem panovníci habsburští centralisovali na úkor českého státu (1749, 1804 a j.).

2. Privilegia stavovská, která ještě Ferdinand II. 1627 v Čechách a 1628 na Moravě potvrdil. Později od strzování toho bylo upuštěno a ono obsaženo prostě v korunovační přísaze.

3. Sněmovní artikule zemských sněmů, třebas ne v té míře, jako v době dřívější, poněvadž činnost sněmovní valně byla omezena.

4. Desky zemské, ovšem zase ne v tom širokém významu, jako tomu bylo dříve, poněvadž právotvorný význam zemského soudu zmizel.

5. Nejdůležitějším doplňkem zřízení Obnoveného byla nařízení královská, která se v některých dobách z české kanceláře jen sypala. Průběhem doby těchto doplňků přibývalo tolik, že bylo třeba uspořádati jich přehledy. Takových přehledů máme soukromou péčí pro Čechy, pro Moravu i pro Slezsko velmi mnoho. Za Josefa II. začal se vydávati úřední přehled všech publikova-

ných zákonů a nařízení jednak pro Čechy, jednak pro Moravu a Slezsko, z něhož 1819 vytvořena Provincialgesetzsammlung, vydávaná až do roku 1848 pro jednotlivá gubernia.

Zmohutněním centralismu, a v duchu toho i ideje jednotného práva tak zv. rakouského, přibýlo i hojně zákonů a nařízení vydávaných pro český stát a jiné habsburské země společně. Také o těch sestaveny nejprve různé soukromé sbírky, potom od Josefa II. vydávány úřední přehledy ve dvou seriích (zákony justiční a politické).

§ 9. Prameny zvláštních práv.

Doba pobělohorská nebyla přízniva dalšímu životu zvláštních práv, která jen živořila, takže sociální vývoj XIX. století neměl veliké práce s odklizením jich zbytků.

1. Pro **manské právo** platila ustanovení Obnoveného zřízení vedle toho však i všechny starší prameny. Novější věci doplňovány byly řadou nařízení královských. K tomu přistoupilo pak od XVII. století všeobecné podpůrné užívání lenního práva langobardsko-italského či libri feudorum. Některé drobné prameny domácího původu z této doby nemají valného významu.

V XVIII. a XIX. století pracovalo se také na lenním zákoníku rakouském, a když se nezdařil, na lenním zákoníku pro český stát. Ani tato snaha k cíli nevedla.

2. **Právo církevní** nenabýlo již starého významu, ačkoliv protireformací v českých zemích katolictví bylo obnoveno. Stalo se katolictví náboženstvím státním, a stát staral se i o vnitřní jeho věci. Febronianismus XVIII. století panující i u nás, zvláště za Josefa II., zásadu tu utvrdil. Najdeme proto zase již v XVII. století a ještě více v XVIII. velikou řadou nařízení státních o věcech církevních, a s nimi také řadu sbírek zvláštních o nařízeních těch.

3. V **právu městském** Koldínův zákoník zůstal převratem bělohorským nedotčen. Zvykově stalo se právo Obnoveného zřízení a římské právo podpůrným pramenem pro města.

Zato došlo v XVII. století k zavedení Koldínova zákoníku na Moravu a v XVIII. století do Kladska i do většiny měst Horního Slezska.

Důsledkem tohoto rozšíření byla jednak jeho nová vydání, jednak překlady do němčiny (v Norimberce, v Brně).

Jako v jiných právech i v městském vydána však také v této době řada doplňujících nařízení, jichž přehledy byly několikrát sestaveny.

Zákoník Koldínův pozbýval platnosti právě tak jako Obnovené zřízení zaváděním t. zv. práva rakouského.

Cechovní poměry uspořádány jednotně generálními cechovními řády, pro celý český stát vydanými.

4. **Horní právo** ustrnulo na delší dobu nadobro. Teprve za Marie Terezie uspořádán přehled dosud platného práva a spolu i upraven návrh na horní zákoník pro celý český stát. Nedošlo však k jeho provedení.

Viničné právo spočívá i nadále na různých řádech. V XVIII. století vydány pro ně jednotné zásady v Čechách i na Moravě.

5. **Vesnické právo** stává se naprosto odvislým od vrchnosti a prameny jeho jsou v XVII. století vesměs vrchnostenského původu. Jsou to zase hospodářské instrukce a řády (zvláště významná *Valdštejnova instrukce frýdlandská*), jakož i urbáře a knihy vesnické. V XVIII. století přistupují k tomu také nařízení, kterými stát vykonává dohled na vrchnosti, a snaží se zlepšiti osud sedláka.

6. Zvláštních pramenů **práva vojenského** od dob války třicetileté pro český stát není, poněvadž vojsko české netvořilo již zvláštních jednotek, nýbrž splývalo s vojskem „císařským“ (příp. později „rakouským“).

Perioda čtvrtá.

DOBA ÚSTAVNÍ.

§ 10. Ráz právního vývoje.

Po roce 1848 mizí se zřízením stavovským i zvláštní práva, pokud souvisejí se stavy: šlechtické — zemské, městské i vesnické (7. září 1848 zrušeno soudnictví patrimoniální) a zase je tu po staletích jednotné právo pro všechno obyvatelstvo. Během roku 1850 zrušeny byly i všechny privilegované instance soudní i zvláštní soudy horní, merkantilní a lenní, pokud se týče jejich osobní kompetence, a prohlášena byla rovnost státních občanů před zákonem. Jako práva zvláštních poměrů zůstala ze starých právo horní, směnečné a obchodní, za to vznikla řada nových práv utvořených novými potřebami života hospodářského: patentní, živnostenské, důchodkové a j. Z osobních zvláštních práv zůstalo jen právo vojenské trestní. Zmizelo úplně právo lenní, když jsou léna osvobozena říšským zákonem z 17. XII. 1862, a zemskými zákony (pro Čechy, Moravu a Slezsko) z 12. V. 1869. Zvláštní církevní právo bylo sice konkordátem z 18. srpna 1855, který zaváděl značnou měrou platnost kanonického práva, obnoveno, a došlo i k provinciální synodě české 1860, a k řadě synod diecésních (1863—73). Avšak již prosincová ústava (1867) nedbá jeho ustanovení, a další zákony (tři z 25. května 1868) postupně

ustanovení jeho odstraňují. Zrušen byl však konkordát se všemi důsledky zbývajícími teprve čl. I. zákona ze 7. května 1874.

Zákonodárství této doby je v hlavních rysech prací zákonodárných sborů, říšské rady a zemských sněmů. Jen v době Bachovského absolutismu jsou zdrojem práva královská (císařská) nařízení, a k nim vracíme se zase ve světové válce. Pro vyhlášení všech těchto zákonů vytvořily se jednak říšský zákoník, jednak zákoníky zemské.

Říšský zákoník navazuje roku 1849 na staré úřední sbírky zákonů justičních a politických. Vychází v letech 1849 až 1868 pod titulem „zákoník říšský a věstník vládní“, od roku 1869 až do převratu jako „zákoník říšský pro království a země na říšské radě zastoupené“, a to v autentickém textu německém. Český text byl původně do 1852 také autentickým, 1852—9 uveřejňován český překlad v zemských zákonících, v letech 1860 až 1865 vydáván jen soukromý překlad, od roku 1866 až do převratu zase překlad úřední, avšak bez nároku na autentičnost.

V obnoveném českém státě nastoupila na místo říšského zákoníka rakouského „Sbírka zákonů a nařízení státu československého“ v autentickém textu československém. Překlady se vydávají v jazyku německém, polském, maďarském a v jazyku, na kterém se usnese sněm Podkarpatské Rusi.

Na staré provinciální sbírky vydané naposled 1848 navázaly zemské zákoníky. V nich do roku 1859 po starém způsobu otiskovány byly všechny zákony i říšské, které měly mít v zemi platnost. Teprve od roku 1860 uveřejňují se tu jen zvláštní zemské zákony.

Zemský zákoník je vydáván pro každou ze tří zemí českého státu zvláště, jen v letech 1860—61 je společný zemský zákoník pro Moravu a Slezsko. Název zákoníků těch se mění: 1849—51 Zákoník zemský a věstník vládní, 1852—1859 Zemský věstník vládní, 1860—1862 Nařízení c. k. zemských úřadů, 1863 až 1868 Zákony a nařízení, od r. 1869 až do převratu Zákoník zemský.

Jazykově v Čechách byl zákoník zemský v letech 1849 až 1859 česko-německý, 1860—66 jen německý, od 1867 zase česko-německý. Zákonem zemským z 15. II. 1867 byly prohlášeny v Čechách oba texty za autentické. Na Moravě byl zákoník zemský vydáván nepřetržitě německo-česky, při spojení se Slezskem (1860—61) také polsky. Na Moravě nebylo výslovného ustanovení o autentičnosti obou textů ani ve vyrovnání z roku 1905, ač toto snažilo se provést úplnou rovnoprávnost jazykovou. Ve Slezsku 1849—51 je zákoník německo-český, 1852—59 jen německý, 1862—63 německo-český, od 1864 německo-česko-polský. Tady nařízením ministerstva vnitra a prohlášením zemské vlády byl jen text německý prohlášen za autentický a ne-

bylo toto ustanovení přes všechny snahy až do převratu z praxe odstraněno.

Po převratu zemské zákoníky zanikly, poněvadž zřízení župní neznalo zemí. Úředního listu pro Čechy nebylo, vyhlášky pro Čechy byly publikovány v Úředním listu Československé republiky. Na Moravě vydávali od 1. II. 1921 Úřední list v Brně, ve Slezsku od 1. I. 1919 Úřední věstník zemské správy politické.

Této nejednotnosti učiněn byl konec reformou politické správy zák. č. 125/1927, kde nastal návrat k zemím. Od té doby vydávají se Zemské věstníky jeden pro zemi českou a druhý pro zemi moravsko-slezskou, a to česky, vedle toho však ve zvláštních vydáních v jazycích menšinových.

Je zajímavé srovnati výsledky zákonodárné činnosti jednotlivých období této periody mezi sebou.

První léta ústavního života (1848—49) jsou v zákonodárství neplodná. Uvésti lze jen centrální ústavy (15. března a 25. dubna 1848), české kabinetní listy (23. března a 8. dubna 1848) a zrušení roboty (7. září 1848).

Naproti tomu absolutismus Bachovský (1849 až 60) vytvořil celou řadu nových zákonů, kterými zprostředkoval namnoze přechod od forem stavovských k novodobým zařízením státním. Ve smyslu původní ústavy Schwarzenberg-Stadionovy (4. března 1849) vydal v letech 1849—50 řadu zřízení pro jednotlivé korunní země, z nichž české, moravské a slezské (30. prosince 1849) nevešla ovšem nikdy v platnost. Nově řád právní na moderních základech upravovaly cís. nařízení o obecním řádě (na podkladě samosprávném 17. března 1849), o organizaci politické správy (26. června 1849), dále jurisdikční norma (1852), řád notářský (1855), zákon lesní (1852), železniční zákon koncesní (1855), živnostenský řád (odstraňující cechy, 1859), nařízení o trestním právu policejním (Prügelpatent, 1854). Bachovský absolutismus je však také tvůrcem několika velkých zákoníků. Jsou to: trestní zákoník (1852), trestní řád (1850 na podkladě accusačního procesu, 1853 s procesem inkvišicním), řízení nesporné (1854), směnečný řád (1850), trestní zákoník vojenský (1855) a zákon horní (1854).

Pronikavé změny právní přinesla také ústavní doba, avšak jen ve svých prvních patnácti letech. Do té doby spadá jednak řada ústav (říjnový diplom 1860, únorovka 1861, prosincovka 1867, dubnová 1873, i zemská zřízení 1861), jednak velké zákoníky obchodní (1862), řád konkursní (1868), řád notářský (1871), řád trestní (1873) a konečně i řada zákonů upravujících pronikavě poměry právní z doby bachovského absolutismu době liberálně-ústavní přiměřeně: zákony církevní (zvláště tři 1868 a tři 1874), samosprávné (říš. 1862, zemské 1863—4), školské (říš. 1868, zemské

1870), tiskový (1862), spolčovací (1870), o zrušení lén (1862, 1869), konečně i zákony vodní (říš. 1869), honební (čes. zem. 1866), knihovní (říš. 1871, zem. 1874).

Naproti tomu od druhé polovice sedmdesátých let, až do světové války žije se většinou jen ze zákonů minulosti, tu a tam podle potřeby upravovaných. Z této skoro čtyřicetileté doby velkých zákonů s novými myšlenkami a názory právními je poskrovnu. Vedle některých finančních zákonů (zvl. daňovém 1896, měnovém 1892) jsou to některé volební opravy (říš. 1882, 1896, 1907), moravský pakt (1905), řízení před soudy vojenskými (1884, 1912), nová juridická norma a řád civilní (1895) a řád exekuční (1896). Pracovalo se také sice i na jiných zákonících, k pozitivním výsledkům práce ty však do války nevedly. Z prací těch jako novela občanskému zákoníku bylo vydáno (1912) právo stavební.

Teprve válečná doba přinesla zase celou řadu pronikavých zásahů právních. Jsou to vesměs nařízení vydaná podle § 14 ústavy, tedy vlastně o provisorní platnosti. Vedle různých opatření o válečném hospodářství patří sem tři novely k občanskému zákoníku (12. října 1914, 22. července 1915 a 19. března 1916), řád konkursní, vyrovnávací a odpůrcí (1914), řád pojišťovací (1915, 1917), řád o zbavení svéprávnosti (1916), řád prohlášení za mrtva (1918).

Již z těchto poznámek je patrné, že největší část zákonů před rokem 1879 a za světové války byla vydána bez české účasti, vžila se však průběhem doby tak, že do dnes namnoze se jich užívá.

Po převratě jsou ve vývoji právním dvě hlavní otázky: odstraniti rozdíl právní, který je mezi zeměmi historickými a Slovenskem, a upravití nově právo v těch oborech, kde dosavadní ustanovení neodpovídají více potřebám doby. Ač nelze popřít, že řada důležitých otázek právních byla již řešena pro celou republiku na jednotném základě, — příkladem budiž uveden zákon směnečný (1927), řízení nesporné (1931), právo konkursní, vyrovnávací a odpůrcí (1931), dále veliké zákony daňové (1927) a j. — nepodařilo se dosud jednotně upravití právo občanské, právo trestní a řízení trestní a civilní, ačkoliv návrhy všech těchto nových jednotných zákoníků jsou již delší čas vypracovány.

ČÁST DRUHÁ

DĚJINY STÁTNÍHO ZŘÍZENÍ

Perioda první.

DOBA KNÍŽECÍ.

§ 11. Utvoření národního jádra českého státu.

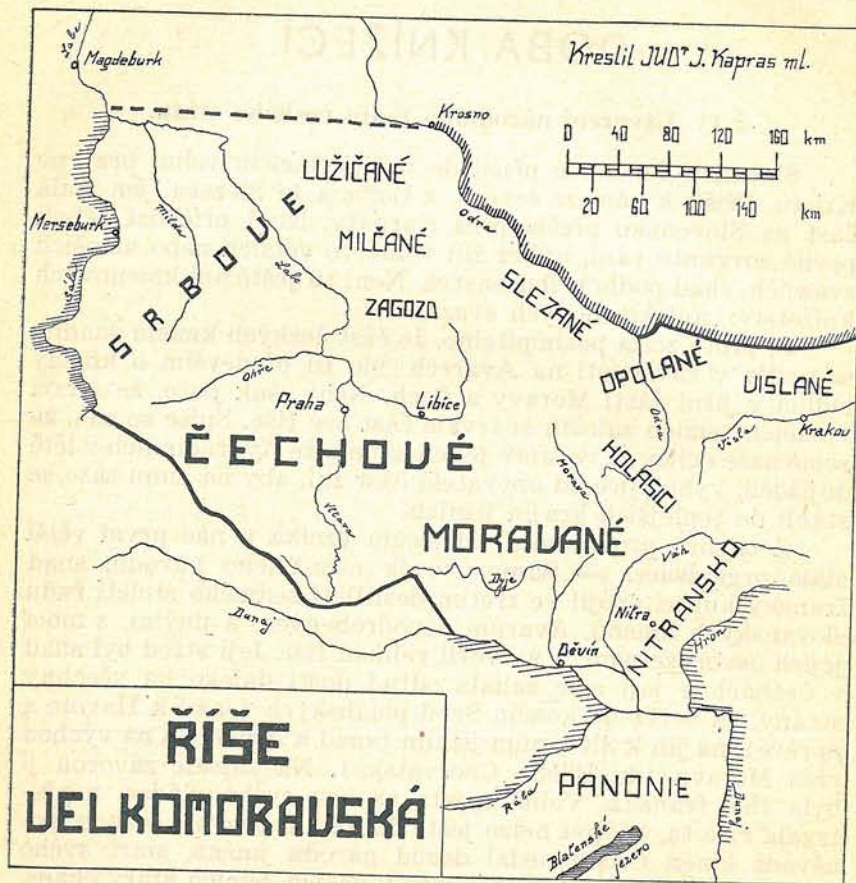
Slovanští kmenové přišli do našich končin velmi brzy po Kristu. Přišli k nám ze severu, z Lužic a ze Slezska, jen malá část na Slovensko přešla přes Karpaty. Noví příchozí nebyli pevně zorganizováni, nýbrž žili volně ve větších nebo menších svazcích, snad podle příbuzenstva. Není tu ještě ani kmenových knížetství, ani kmenových svazků.

Je proto zcela pochopitelné, že část českých kmenů snadno se ocitla v závislosti na Avarech. Šlo tu především o kmény sídlící v jižní části Moravy a Čech. Není však jisto, že Avari v našich zemích založili si trvale část své říše. Spíše se zdá, že země naše ocitly se ve sféře jejich zájmů, že Avari do nich v létě dojížděli, vybírajíce od obyvatelů část žní, aby na zimu zase se stáhli do teplejších krajin jižních.

Z odporu proti těmto vetřelcům vzniká u nás první větší stálá organisace. — Samo, člověk neznámého původu, snad franský kupec, spojil ve třetím desetiletí sedmého století řadu slovanských kmenů, Avarům nepodrobených, s jinými, z moci jejich osvobozenými, a vytvořil velikou říši. Její střed byl snad v Čechách a její moc sahala odtud dosti daleko na všechny strany, na sever do končin Srbů polabských (snad k Havole a Sprévé), na jih k Slovanům jižním (snad k Alpám) a na východ přes Moravu (do Bílého Chorvatska). Na západě závorou jí byla říše franská. Volně spjata osobou svého vládce, nepřetrvala říše ta, kterou nelze ještě dobře ani nazvati českou, poněvadž kmen Čechů nedal dosud národu jméno, smrt svého tvůrce. Na dvě stě let nastal zase v našich zemích starý chaos. Moc Avarů však v nich již obnovena nebyla.

Druhý pokus o vytvoření státu stal se na Moravě, kde v době vlády Ludvíka Pobožného, krále franského, podařilo se jednomu z malých knížat, spojití značnou část drobných svazků tamějších dohromady a vytvořiti tím říši, zvanou obyčejně velkomoravskou. Největšího svého rozsahu dosáhla říše ta za Svatopluka koncem IX. století. Tehdy zaujímal především velkou Moravu, sahající na jih hluboko do Rakous, místy až k Dunaji, dále Nitransko od Tater k Dunaji a Hronu, spojené přes Hron do Potisí s Bulhary; konečně Panonii kolem jezera

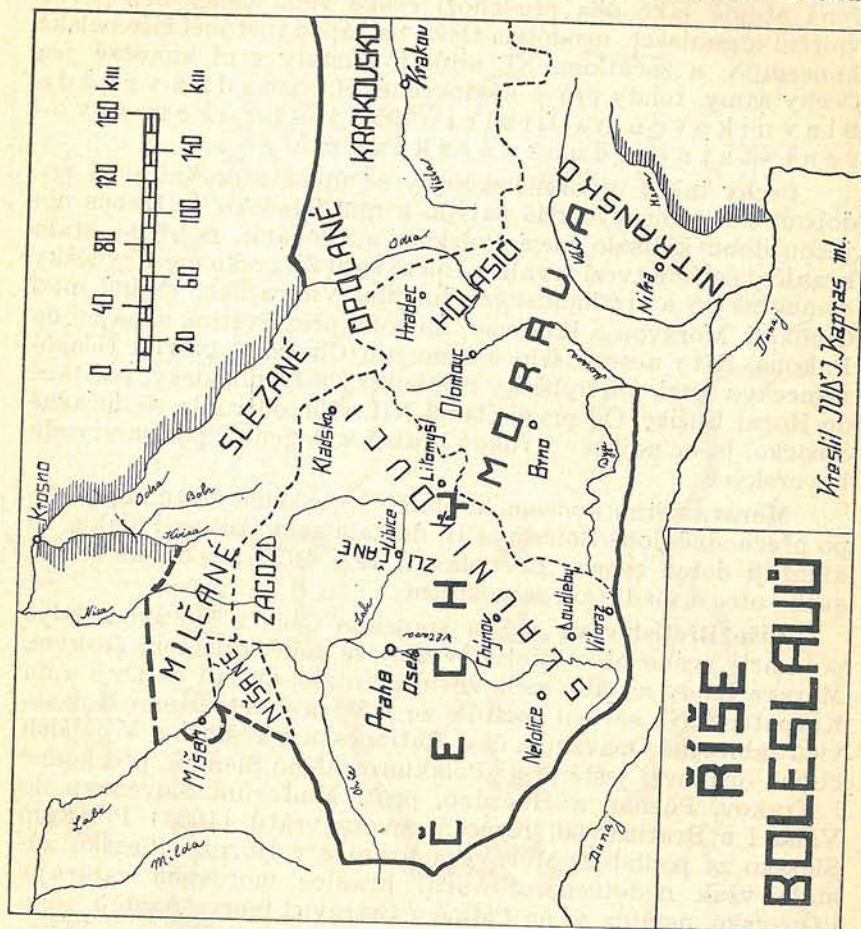
Blatenského, všechny kmeny české a část kmenů srbských, jakož i v Pověsíl některé kmeny polské. Také říše velkomoravská byla útvar jen volně spojovaný rodem vládnoucím; třebaš déle vzdorovala nežli říše Sámova a přetrvala několik generací, rozkládala se přece hned, jakmile po silném Svatoplukovi nastoupili slabší jeho synové. Odpadli nejprve kmenové čeští a srbští,

byla ztracena Páonie a zbytek, velká Morava, podlehl návalu Maďarů (906—7).

Zato v téže skoro době pložen trvalý základ k českému státu v Čechách, jak se zdá namnoze pod tlakem a nebezpečným franským. Proto začalo sjednocování to na západě země, kde styk s Franky byl bezprostřední, a šlo odtud na východ. Kmenové čeští sdružovali se někde dobrovolně, někde násilím. Tím vznikaly vyšší organizace s knížaty v čele, až se v X. století vytvořila v Čechách dvě střediska, v Praze a na Libici, kolem kterých se celá země seskupila. V polovici X. sto-

letí mizí poslední zbytky starých drobných knížetství a o vládu v zemi dělí se Přemyslovci a Slavníkovci. Slavníkovci na Libici v území Zličanů sídlící starobylostí rodu a mocí nikterak nezůstávají za pražskými Přemyslovci. Od Kladska přes Litomyšl na Chrudimsku a Chýnov na Táborsku, Doudleby na Budějovicku a Netolice na Pracheňsku až k Oseku

na Berounce sahalo tehdy libické panství, zabírající celý východ Čech. Příbuzenství s vládnoucím rodem v Německu zaručovalo Slavníkovcům úspěšnou politiku zahraniční. Proto nebylo dlouho jisto, kterému rodu podaří se soustředit vládu nad celou zemí, třebaš jistá závislost Slavníkovců na Přemyslovcích byla již tehdy patrna, a mnohé výhody, zvláště výhodnější obchodní poloha Prahy, boj Přemyslovcům usnadňovaly.

Ještě v době dualismu tohoto stal se pokus rozšířití vznikající českou říši přemyslovsko-slavníkovskou za Boleslava I.

a II. a Slavníka na východ přes Moravu, osvobozenou právě od Maďarů, přes Slezsko a Krakov hluboko do Polska. Morava X. století neměla sice hranice staré velké Moravy, nicméně šla na jihu o něco dále do Rakous nežli později a na východě sahala určitě až k Váhu. Krátkou dobu za Boleslava II. patřila k Čechám i Míšeň (984/5) a území Nišanů a Milčanů. Říše ta, tvořená stejně jako oba předchozí české větší celky bez pevné vnitřní organizace, neodolala tlaku na západ rostoucí říše polské koncem X. a začátkem XI. století. Zůstaly z ní konečně jen Čechy samy, tehdy právě sjednocené. Hromadná vražda Slavníkovců na Libici (995) jest rokem stvoření státní jednoty české země.

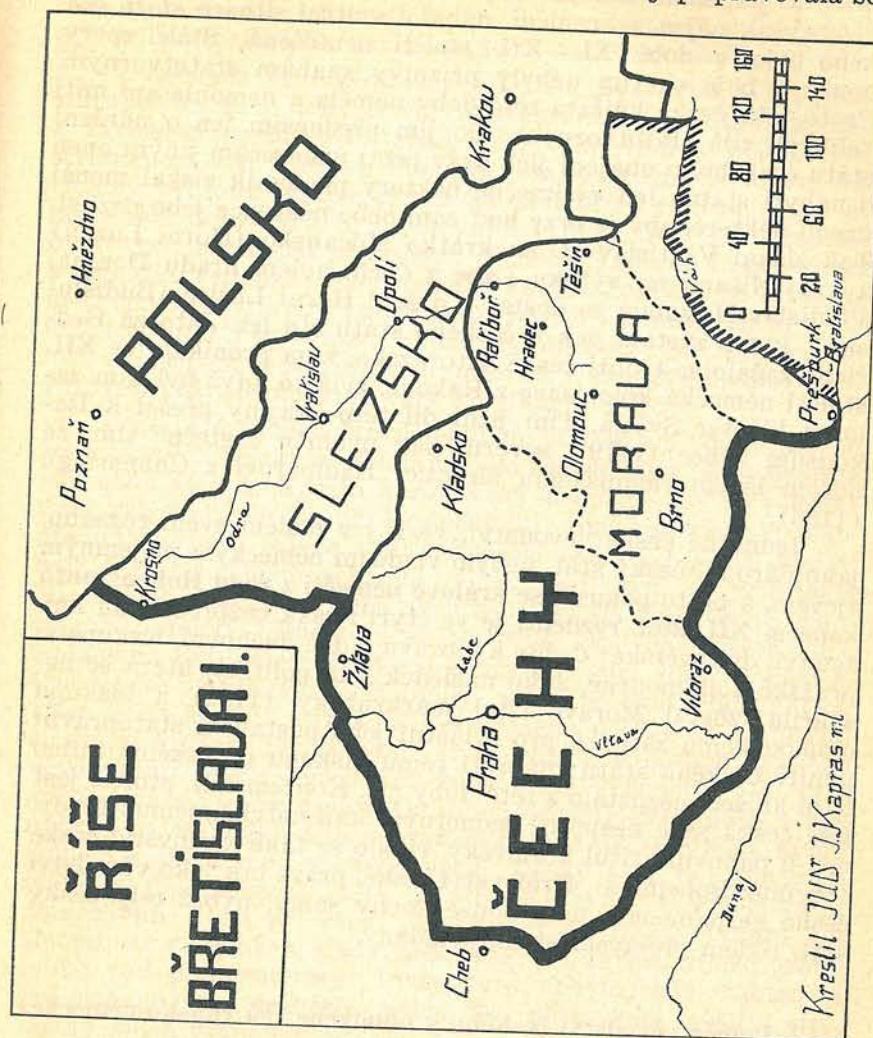
Čechy takto utvořené nekryly se úplně s dnešní svou podobou. Na severovýchodě patřilo k nim Kladsko — třeba nějakou dobu kolísalo mezi Polskem a Čechami, než-li se stalo hraniční českou tvrzí trvale — na severu Žitavsko mezi výběžky rumburským a frýdlandským, na jihu Vitorazsko, v cípu mezi Čechami, Moravou a Rakousy, hluboko přes Světlou sahající do Rakous. Zato nesouviselo s nimi ani Čechsko, tvořící říšsko-německou zemi, ani výběžky rumburský a frýdlandský, počítané do Horní Lužice. Od první čtvrti XII. stol. odtrolilo se dočasně Sušicko, jsouc nejprve v rukou hrabat z Bogenu a potom vévodů bavorských.

Morava zatím koncem X. století k českému státu nepatřila, po přechodné době Boleslava II. dostala se do rukou Poláků, na nichž ji dobyl teprve Břetislav I. (asi 1029), ještě za života svého otce a vládl tam samostatně.

Říše Břetislavova začala spojením Čech s Moravou, když po smrti svého otce Břetislav stal se také knížetem českým. Morava tehdy na jihu měla zhruba hranici dnešní na Dyji a na Karpatech. Na severu počítalo se k Moravě celé území Holasoviců zabírající Opavsko a část Ratibořska a Těšínska. V dalších bojích opanoval ještě proti Polákům většinu Slezska, přechodně i Krakov, Poznaň a Hnězdno, proti Maďarům Slovensko do Váhu i s Bratislavou. Koncem života vrátil (1054) Polákům Slezsko za poplatek. Moravská hranice v Horním Slezsku zůstala však nedotčena. Severní hranice moravská zabírající i Opavsko, ustálila se na Pštíně a Ostravici teprve později, roku 1109, kdy Boleslav Křivoústý, polský, dobyl Ratiboře a Těšínska. Trvalým sloučením Čech a Moravy v jednotný celek vzniklo vlastní jádro českého státu. V tomto spojení je vlastní význam doby Břetislavovy.

Zahraniční situace českého státu se tehdy právě velmi zhoršila. Již to, že od počátku český stát narážel na západě na franskou a později německou říši, nebylo mu příznivo (viz § 12). Na východě Maďaři zahnízdili se v nížinách dunajsko-tiských, stáli se tam z kočovníků národem usedlým a přetrhli tím sou-

vislost českých Slovanů s jižními. Vznikem státu uherského a připojením k němu Slovenska byla položena hráz šíření se státu českého na jihovýchod, do krajin národnostně nejpříbuznějších. Vznikem Východní marky či Rakous na Dunaji připravovala se

podobná závora českého státu na jih, zvláště proto, že maďarskými nájezdy vyliďněné krajiny ty nebyly již osazeny Slovy, nýbrž Němci. Na severu pak přineslo X. až XI. století zabránění území Srbů polabských k říši německé a většinou i jejich poněmčení.

Panovník římsko-německý staral se proto od té doby zvláště o to, aby stát český, na východě vklíněný do jeho území, příliš

nevzrostl a v tom podporoval ho papež římský, někdy proto, že politika obou se kryla, jindy zase proto, že papež podporoval politiku Polska a Uher, kteréžto dva státy se odedávna těšily zvláštní papežské ochraně a přízni.

Avšak nejen zahraniční, nýbrž i **vnitřní situace státu českého** byla v době XI.—XII. století neutěšená. Stálé spory, bouře a boje o trůn nebyly příznivý snahám státotvorným. Proto také česká knížata této doby neměla a nemohla ani mítí velikých cílů státotvorných, šlo jim především jen o udržení státu českého, o uhájení jich práv proti uchazečům jiným aneb o nabytí státu. Jen výjimečně některý panovník získal menší území některé, aby je brzy buď sám nebo nástupce jeho pozbyl. Tak získal Vratislav II. na krátko Milčansko (Horní Lužici) a kraj Nišanů na výtoky Labe z Čech, kolem hradu Donína. Vladislav II. znovu se dostal v držení Horní Lužice (Budišínsko), která zůstala pak u českého státu sto let. Zato za Bedřicha začalo se trolití české Vitorazsko, kam pronikala ve XII. století německá kolonisace z Rakous, zvláště když byl tam založen klášter Světlá. Tím jižní díl této krajiny přešel k Rakousům vůbec (1179), severní pak uvolněn částečně tím, že udělen lénem rakouskému šlechtici Hadmarovi z Chuenringu (1186).

Jednotné české vévodství, však i v malém svém rozsahu, jako národní český stát, nebylo vládcům německým příjemným zjevem, a proto **pokusili se králové němečtí z rodu Hohenštaufů** koncem XII. stol. rozdělití je ve čtyři říšská bezprostřední knížetství, dvě světská: Čechy a Moravu a dvě duchovní, biskupství pražské a olomoucké. Jako následek této politiky, která se nezdařila, zůstal Moravě titul markrabský (1182) a biskupu olomouckému zárodek pro zvláštní jeho postavení státoprávní uvnitř českého státu; naproti tomu biskupu pražskému mimo titul knížecí nezůstalo z této doby nic. Koncem XII. století jest říše česká zase nesporně jednotným knížetstvím, jemuž tehdy, měl-li panovník titul královský, říkalo se také království české (regnum Bohemiae). **Království české**, právě tak jako vévodství české neznamenalo tedy pouze Čechy samy, nýbrž celý český stát, rodem přemyslovským ovládaný.

§ 12. Poměr vévodství českého k obnovené říši římsko-německé.

Hned od počátku státotvorných svých snah naráželi Slované čeští na západě na říši franskou. Pocítil to již Sámo, a ještě více pozdější státní útvary. Snaha franských vládců o rozšíření moci na východ do krajin slovanských vzrostla zvláště od té doby, kdy za Karla Velikého vzkříšena byla říše západořímská a titul císařský, který zdál se opravňovati nositele k světovládě nad křesťanským světem vůbec nebo alespoň na západě..

Proto již říše velkomoravská byla v jisté odvislosti od říše franské, odvislosti, která se dá dosti těžko právnicky definovati. Jistě ani v době Svatoplukově nelze mluvit o lénu, ač se tak někdy nesprávně děje. Rozhodovaly faktická moc a politické poměry doby. Ztroskotáním říše velkomoravské přestala ovšem také jakákoliv závislost země na Francích.

V Čechách pravděpodobně již před utvořením jednotného státu ocitla se v době Karla Velikého část západních kmenů v **závislosti poplatkové** (snad ročně 120 volů a 500 hřiven stříbra) na říši franské. Poplatek ten, dosti nepravděpodobně odváděný, přesunul se pak zvolna na centrální říši českou, jak se průběhem doby tvořila a potrvál i v době, kdy říše franská byla vystřídána říší německou. V době Václava I. přistoupil k poplatku i *osobní poměr manský* knížete českého ke králi německému (929), který po marných bojích i Boleslavem I. v polovici X. století byl uznán. Poměr byl utvrzen také tím, že králové němečtí stali se římskými císaři a z této své hodnosti odvozovali právní nárok na celý křesťanský svět.

Vznikl tím poměr, který nebyl ani stálým ani povahou svou zcela jasným. **Měnil se obsah jeho do značné míry podle poměru síly obou vládců.** Kdežto kníže český usiloval, aby se poměru toho vůbec zbavil (na př. Břetislav I.), snažil se císař římsko-německy utužití jej ve svůj prospěch. Doba XI.—XII. století byla k tomu zvláště příznivá, a tak není divu, že průběhem XI. století z osobního léna tvoří se znenáhla léno věčné. Koncem XI. století připomíná se po prvé skutečná investitura udělovaná praporem a skoro současně mizí starý poplatek. Celé české vévodství tvoří tehdy jednotné léno. Tím nejsou však česká knížata stlačena do stejného postavení s jinými říšskými knížaty německými. Bylť rozdíl v povaze českého vévodského léna a lén jiných německých vévodství. Ve prospěch českého knížete působila nejen excentrická poloha země, nýbrž i to, že podkladem jeho moci nebylo udělené léno, nýbrž domácí rodová moc přemyslovská. Český stát byl rodovým statkem Přemyslovců, a to bylo respektováno císaři římsko-německými, kteří při všem zasahování do otázky trůnní poslušnosti v Čechách nikdy nedosadili na knížecí stolec osoby mimo rod přemyslovský. Investitura nebyla tedy základem práva panovníka českého, nýbrž jen přídavkem někdy více, někdy méně významným.

Uvnitř byl pak český stát nezávislý. Pokusy císařů římsko-německých zasahovati do vnitřních věcí českých se nezdařily. Císařové římsko-němečtí nebyli s to získati si u nás soudní pravomoc, ani regály, ani jiná práva. Nedávali svolení ani k zákonům českým, ani ke smlouvám, ani k dělení země, ani k vedení války, krátce ústava i správa českého státu byly na císaři římsko-německém úplně nezávislymi. I zahraniční po-

litika českého státu byla zcela samostatnou, ač ovšem tu zasahoval císař římsko-německý nejvíce a nejčastěji, pečuje o to, aby říše česká nezmohutněla přílišně a tím nestala se mu ještě nepříjemnější a nebezpečnější (srov. § 11).

Lenní svazek tedy jen velmi nepatrně omezoval suverunitu českého vládcce, jehož význačné postavení i titulem královským císaři římsko-německými samými uděleným bylo odlišeno. Snad právě v souvislosti s titulem tímto za Vratislava II. mizí nadobro starý poplatek, a zůstávají pouze některé povinnosti lenní, v této době však nijak přesně právně formulované. Lze mluvit o vojenské pomoci českých vévodů, o účastenství jich na římských jízdách, o návštěvě císařského dvora a účastenství (aktivním i pasivním) na císařském dvorském soudě. Celkem lze říci, že čím lepší byl pořádek v Čechách a čím silnější panovník tam vládl, tím méně závislosti a povinností k říši německé tu bylo.

§ 13. Obyvatelstvo a jeho zaměstnání.

Původně u českých Slovanů jako všude jinde všichni příslušníci národa byli svobodní a celkem si rovni. Vedle nich byli jen otroci, kteří nebyli vrstvou sociální, nýbrž pouhou věcí. V době vytvoření první primitivní státní organizace začalo se na některé rody hleděti, neznámo z jakých důvodů (snad pro statečnost), s jistou úctou a tím vedle knížete vznikala první rodová šlechta.

Když však tvořila se centrální říše česká, změnila se tyto primitivní poměry sociální u nás úplně. Svazky rodů počaly se trhati, Čechové se seznamovali s poměry franskými, přijali křesťanství, vznikla nová organizace a nové hospodářské způsoby. Třída šlechty vzrůstá, obyvatelstvo svobodné mizí, otroci zlepšují svůj osud a přecházejí mezi lidi nevolné.

Nová česká šlechta vznikla u nás splnutím tří složek: zbytku starých rodů knížat kmenových a rodové šlechty jednotlivých kmenů, pokud v bojích centralisačních nevyhynuly, šlechty úřednické a velkostatkářů. Kolem centrálního knížete se vytvořil totiž dvůr, byla družina vojenská, byli jmenování úředníci centrální i provinciální. Ty rody, z nichž kníže tyto své funkcionáře bral, byly pokládány za urozené (nobiles). Za své služby bývaly odměňovány statky, které jim kníže daroval v trvalé vlastnictví (výprosy). Tím se stávala tato třída bohatou, majíc značný nemovitý majetek a přibližovala se těm, kdož i z jakýchkoliv jiných důvodů soustředili latifundie ve svých rukou. Z těchto tří skupin vznikla jednodílná svobodná šlechta, označovaná podle svého hlavního znaku, svobodného vlastnictví země, zemané. Není to však v této době ještě třída uzavřená. Nabytím úřadu a majetku stává se ještě člověk šlech-

ticem, trvalým pozbytím těchto znaků klesá zeman mezi lidi prostě svobodné. Šlechta velkostatkářská, jediná v této době, vykonává vedle předáků duchovních jistá práva politická.

Vedle této svobodné šlechty vlivem vojenské služby tvoří se i šlechta nesvobodná, **druhové** (milites). Nevolná družina knížete a šlechty, která vykonávala osobní službu u pána anebo byla vojenskou jeho stráží, povznesla se touto svou službou daleko nad ostatní nevolné sluhy. Služba ta přechází s otce na syna, stává se jaksi dědičnou, a tím se vytváří z osob těch zvláštní stav drobné šlechty nesvobodné (ministeriálové). Poněvadž pak vývoj XII. století počet jejich značně rozmnožil, nebyli již živeni v domácnosti pánově, nýbrž dostávali drobné statky, ze kterých žili. Tím ještě více se přibližují svobodné šlechtě, způsobuje ovšem svým přístupem k ní to, že objevují se zde velké rozdíly jak v majetku, tak i v hodnotě, a tím se klade zárodek k pozdějšímu rozdělení české šlechty na dvě třídy.

Svobodní, kteří tvořili druhdy jádro národa, v XI. a XII. století mizejí. Celý ten vývoj není ještě dnes dosti jasně vyložen. Zdá se, že půda to byla, která způsobila přechod největší části svobodných lidí v závislost na vrchnostech. Vývoj šlechtického velkostatku na jedné straně a drobení se půdy selské na druhé straně vedly k tomu, že mnoho svobodných usazovalo se na vrchnostenské půdě, kde zvolna ztráceli své postavení lidí svobodných. Ti pak, kdož udrželi se na své vlastní hroudě, neměli tolik majetku, aby mohli vykonávat službu vojenskou, platili místo toho dávky. Dávky ty byly však časem dávány do rukou soukromých, a také tu se časem zapomnělo i na zvláštní ráz dávek i na svobodný původ osob.

Otroků byl patrně původně u nás dosti značný počet, neboť podle starých řádů celních tvořili důležitý předmět tehdejšího vývozu. Starší typ těchto otroků jest povahy věci movité, jsa celkem právně na roveň postaven dobytku. Přerodem sociálním a hospodářským XI. století mizí u nás tento starší typ otroků a místo nich vystupují otroci, zaměstnaní jako **čeled' na velkostatech**. Čeled' tato není již věcí sama o sobě, nýbrž tvoří součást dvorů a velkostatků, se kterými je prodávána (živý fundus instructus), její právní postavení je daleko lepší, je do jisté míry uznávána i za právní osobnost. Z nich ti, kdož ustanoveni byli k osobní a vojenské službě svého pána, povznesli se vysoko nad ostatní, takže stala se z nich šlechta nesvobodná. Zůstávali tedy v původním postavení čeledi jen ti, kdož konali práce řemeslné anebo v hospodářství. Část z nich byla usazena na dvořech velkostatkářských, část měla k obdělávání přikázány statečky zvláštní.

Právní postavení těchto tříd nevolníků se ještě zlepšilo, když mnoho osob svobodných bylo nuceno vstoupiti do služeb velkostatkářů anebo se dostalo do jejich závislosti přikázáním

dávek veřejných. Všichni tito svobodní neztráceli sice ihned své osobní svobody, stávali se však majetkem svým závislími na velkostatku a nesvobodný majetek strhoval je poněmáhlu do nesvobody tak, že trvale své svobody neuhájili.

Ve XII. století mizejí znenáhla všechny tyto rozdíly mezi držiteli vrchnostenské půdy. Svobodní stávají se nevolnými, nevolní zlepšují své právní postavení. Mimo nepatrné zbytky nešlechtických držitelů svobodných statků (hereditates) vše ostatní, pokud není šlechticem, je závislo na velkostatku, ať již velkostatek ten je v rukou knížete, církve anebo šlechty. Lidé ti mají právo užívatí statku jen do vůle pána a za dávky pánem stanovené, třebas pravidelné právo jich přecházelo i na dědice, krátce se d í n a p r á v u č e s k é m (jus bohemiale).

I vstupuje vlastně společnost česká do století XIII., rozvrstvena na šlechtu a lidi nesvobodné.

Hojnou měrou přicházeli odedávna do českých zemí i *cizinci*, nejvíce za obchodem. Někteří z nich trvale se i v centrech obchodu usazovali, tak zvláště Židé a Němci. Obojí tvořili tu někde zvláštní osady, mnohými privilegii nadané.

Zaměstnáním svým byli čeští Slované v dobách, kdy k nám přišli, převahou ještě pastevcí a lovci, třebas znali primitivní orbu ve formě *hospodářství požárového*, kde seli do spálenišť lesních, anebo *mýtivého*, kde osívali mýtiny lesní, někdy požárem přizpůsobené. To znamená, že uvnitř v zemi původně nesídlili trvale, nýbrž podle potřeby svého zaměstnání čas od času měnili půdu. Konečně se usadili v zemi trvale, nevíme ani kdy, ani proč. Žďárové a nepravidelné travoplné hospodářství ustoupilo pravidelnému **hospodářství trojpolnímu** či trojhonnému, kde všechna orná půda rozdělila se na tři části tak, že jedna věnována byla ozimu, druhá jaři, třetí ležela ladem nebo úhorem. Půda vzdělává se tu nejprve ve větších celcích, na základě společného vlastnictví. Dalším vývojem se teprve vytváří soukromé vlastnictví na půdě, když se bylo již dávno před tím vyvinulo na movitostech a staveních.

Jak přibývá obyvatelstva, tak je zapotřebí zabratí novou a novou půdu. Děje se to **domácí kolonizací** uvnitř země a domácimi silami namnoze snad ve formě lhot, značících dočasné osvobození nových osadníků od práv vrchnostenských.

Nejdůležitějším hospodářským zjevem této doby jest však vytvoření se *velkostatků*. Kníže, šlechta a církev měly v rukou veliké lány půdy či velkostatky. Velkostatek této doby není ještě vždy zaokrouhlen, nýbrž složen někdy z roztroušených částic, vzájemně se pronikaje s jinými sousedními velkostatky. Část země velkostatkář obdělává sám s nevolnou čeledí, ostatek propůjčuje v malých statečcích jiným ve formě českého práva (jus bohemiale).

Vedle hospodářství **řemeslo a obchod** má v této době význam pouze podružný. Původně domácnost snaží se vyrobiti

vše, čeho potřebuje (u *zavřeného hospodářství domácího*). Není tu tedy ani řemesla, ani obchodu. Časem jednotlivec se uvnitř domácnosti obmezuje na určitou výrobu, v níž vyniká. Nastává dělba práce v rodině, a přebytek vyrobeného vyměňuje se do okolí. Začíná obchod výměnný.

Princip uzavřeného hospodářství přenesl se po vzniku velkostatku také na tento. Velkostatkář usiloval, aby čeled' jeho vyrobila vše, čeho panství jeho potřebovalo. Tím se vysvětluje, že na každém panství je řada nevolných řemeslníků nejrozmanitějšího druhu.

Svobodné řemeslo je v této době pouze v nepatrném počtu v osadách kupeckých cizího původu.

Pro obchod nebylo tedy příliš mnoho místa. Nicméně je obchod u nás velmi starého původu, a to proto, že českým státem šel velký obchod světový. Vedle toho vedly k rozvinutí se obchodu u nás jednak nedostatek soli, jednak touha po přepychu a zevním odlišení, patrná u dvora a šlechty.

Přes hranice bral se obchod do země **pevnými cestami**, které úzkými stezkami přecházely lesem pohraničním, a ústily skoro všechny v Praze. Praha stává se již v X. století dosti značným středem obchodním, jakého na Moravě vůbec není. Obchod světový byl však většinou v rukou cizinců. Obchod místní soustřeďoval se **na trzích**, kde v místech trhových stýkal se venkov s řemeslníky, vyměňuje s nimi své výrobky. Ve větších obchodních střediskách bývaly zřizovány pro kupce **skladní hospody s nuceným skladem** a zvláštním zařízením (na př. v Praze Týn).

§ 14. Kníže, knížecí dvůr a rada.

V čele organisací jednotlivých kmenů českých byla **drobná knížata**. Velikými knížaty byli již Sám a knížata říše velkomoravské. Obojí byli stejní despoté, jen nepatrně obmezení radou svých předáků.

Při centralisaci země v Čechách na místě drobných knížat kmenových nastupovala větší **knížata svazků kmenových**. Poslední zmínka o nich je v polovici X. století v bojích Boleslavových s říší německou. Zdá se, že Boleslav použil zmíněných bojů k odstranění posledních zbytků těchto knížat. Pak zůstal již jen **kníže pražský a libický**. Libický Slavík líčen je jako velký kníže staršího typu patriarchálního. Jeho závislost na pražském Boleslavovi není zcela jasná. Pražský kníže Boleslav jest knížetem s převahou prvků vojenských. Někdy vystupují obě knížata společně, jindy samostatně vedle sebe, někdy každý sám o sobě i v politice zahraniční. Vraždou libickou (995) stává se kníže pražský jediným vládcem nad celou českou zemí.

Říše, kterou tehdy kníže český ovládal, byla politikou jeho rodu utvořena a patří se proto na ni jako na „dědinu“, na vlastnictví rodu přemyslovského. Jinými slovy knížetství české je **patrimoniem vládnoucího rodu**.

Uvnitř rodu není vlastně žádné přesné **posloupnosti dědické**, právo přesunuje a rozšiřuje se prostě na nové a nové generace, především mužské. Oprávnění dcer a potomků ženských prozatím nebylo nutno řešiti. Skutečnou vládu vykonává však pouze hlava rodu. Ostatním členům mužským dostává se nějaké apanáže, třeba ve formě údělu. Dělení země takto uskutečněné má význam pouze vnitřní. Na venek jak říše, tak rod vystupují jako jednotka zastupovaná náčelníkem rodu.

Hlava rodu ustanovuje se buď stářím (**starešinství, seniorát**) nebo vůlí posledního knížete nebo volbou předáky, družinou. Prvé převládá jako starý slovanský princip. Touto starou zásadou se řídil i Břetislav I. Starešinství, které se v době po Břetislavovi jasněji jeví nežli před ním, bylo příčinou stálých bojů o trůn, do nichž zasahovali také předáci čeští a císař římsko-německý. Císaři podařilo se několikrát, zvláště v druhé polovici XII. století, dosaditi českého knížete po své libosti (někdy trůn také prostě prodal). Vliv předáků zemských vzrostl pak tak, že list z roku 1212 mluví již o volbě českého panovníka magnáty. V té době panovníci usilovali ve směr o to, aby na místě dosavadního seniorátu uplatnili zásadu prvorozenství (primogenitury), avšak teprve v XIII. století k tomu skutečně došlo.

Skutečné **uchopení se vlády** dalo se nastolením nového knížete na kamenný stolec knížecí na hradě pražském. Stolec ten byl symbolem českého knížetství a jeho držba se považovala za symbolickou držbu celé země. Nastolení bylo spojeno se starým ceremonialem, dnes málo známým.

Z poměru knížat českých k říši římsko-německé vyplývalo **potvrzení nového knížete císařem**. Potvrzení to dalo se od XI. století ve formě lenní investitury. Císař nemohl však uvažovati o osobě investovaného, nýbrž byl povinen tomu, kdo v Čechách řádně knížetem se stal (starešinstvím, volbou předáky), investituru udělit. Nicméně jsou ve XII. století přechodné doby, kdy císař i o osobě rozhodl; jsou to doby mimořádné, doby domácích bojů a sporů.

Panovníci čeští usilovali velmi brzy o to, získati **korunu a titul královský**. Obrátili se proto nejprve na papeže. Tu však se pokus nezdařil, a přinesl knížatům českým ve XII. století pouze užívání mitry biskupské. Titul královský získali si panovníci čeští teprve od císaře. Dostal jej nejprve Vratislav II. pro svou osobu, později Vladislav II. dědičně také pro své potomstvo, které ho však neudrželo. Papež,

bez jehož stvrzení titul ten byl udělen, titulu královského českých knížat neuznával. Státoprávně udělení titulu královského znamená zevní potvrzení zvláštního postavení českého státu k říši římsko-německé, jak svrchu bylo naznačeno. Nemělo žádný obyčejný člen říše ani tehdy tohoto titulu, ani později dlouho ho nedosáhl.

Nebyl-li panovník v zemi anebo byl-li nezletilý, zřizovalo se vladařství. Vladařem býval buď příbuzný některý anebo předák zemský.

Objem moci knížecí vytvořoval se zvolna. Původně pohanský kníže je knězem, soudcem, vojevůdcem a vládcem. Na tomto názoru buduje se dále po vzoru králů německých. Křesťanstvím sice kněžská funkce valně byla zeslabena, význam knížete pro organizaci církevní však po celou tuto dobu odstraněn nebyl. Jinak je kníže této doby samovládcem, jen málo obmezeným mocí nejvyššího duchovenstva a předních šlechticů.

V přehledu můžeme říci, že kníže má: 1. **moc soudní** nad celým územím. Všechny soudy dějí se jeho jménem a jeho orgány, pokud nesoudí sám osobně; 2. **moc vojenskou**. Jest nejvyšším vojenským pánem celého českého vojska v zemi i mimo ni; 3. **representaci státu** proti cizině. Sem náleží všechno mezinárodní jednání a smlouvy i s uzavíráním míru; 4. **zákonodárná moc** valného významu nemá, poněvadž není zákonů v našem slova smyslu. Moc ta jeví se spíše v udělování privilegií, které mají namnoze ráz zákona; 5. **moc správní**, kam náleží zvláště organisování a obsazování úřadů, určitá práva k církvi (viz správu církevní) a j.; 6. **moc finanční** (viz správu finanční); 7. v říši německé měl **úřad šenkovský** a zúčastňoval se pravidelně volby německého krále.

Mladší členové rodu vládnoucího dostávali často apanáži ve formě údělu. Taková **údělná knížata** vyskytují se již v říši velkomoravské, později jsou v Čechách i na Moravě. Úděl jest knížeti údělnému poskytnut pouze pro jeho osobu a jeho účelem je finanční zajištění člena rodu. Přes to jeví se napořád při údělných knížatech snaha po vytvoření dědičnosti údělu. Lépe zdařila se tato snaha údělných knížat na Moravě, v Čechách jen úděl Děpoltovců na východě země byl dědičným. Dědičnost ta jest vlastně v obou případech faktická, právně nijak nezaručená.

Závislost údělných knížat na českém státě je dvojitá; územní a rodová. Úděl tvoří pouze nerozdílnou část knížetství českého a údělný kníže je členem jednotného rodu přemyslovského. Zvláště nutno důrazně upozorniti na to, že není žádného lenního svazku mezi knížetem českým a jeho knížaty údělnými, ač to bývalo někdy tvrzeno.

Právy svými údělná knížata česká jsou v podstatě velkostatkáři s rozsáhlejším územím, kterým připadal i výtěžek ně-

kterých finančních práv knížecích. Moravská knížata vedle těchto práv strhla na sebe i moc soudní a správní, ano dokonce někdy vedla i zvláštní politiku zahraniční a samostatně válčila.

Nově utvořený (1182) **markrabí moravský** měl původně jako říšský bezprostřední kníže podobná práva jako kníže český sám. Trvalo to však jen krátkou dobu, markrabí moravský ztratil říšskou bezprostřednost smlouvou knínskou a stal se českým knížetem, třebaš nějakou dobu snad až do smrti markraběte Vladislava (zač. XIII. století) císařové snažili se vzpomínku říšské bezprostřednosti Moravy ještě udržeti.

Knížata česká měla kolem sebe **družinu, dvůr**, jehož členů podle potřeby užívala k nejrozmanitějším službám. Jen dvorští kaplani hned od svého počátku měli určité přesné funkce. V XI. století začaly se vytvářovati i jiné úřady dvorské trvalými funkcemi. Byly to jednak úřady pro dvůr sám a osobu knížete, jednak ústřední úřady pro správu země.

Z úředníků dvorských v užším slova (pro osobu knížete a dvůr sám) smyslu v době XI. století zvláště velikého významu nabyl správce domu, palatinus, jehož moc začala býti konečně i samým vládcům nepřijemnou, a proto byl začátkem XII. století odstraněn. Z jiných úřadů dvorských uvedeme si **komorníka, stolníka, maršálka a číšníka**.

Z úřadů dvorských pro správu země nejdůležitějším jest **vladař (villicus)**, typický finanční úředník doby naturálního hospodářství, v jehož rukou soustřeďuje se správa knížecích statků. Vznikem hospodářství peněžitého povstává vladaři konkurent v **komorníkovi**, který z knížecího osobního úředníka (správce komory, t. j. šatů a měšce) přetvořil se na správce pokladny knížecí (komory). Zástupcem knížete v soudní funkci byl **dvorský soudce**. Nad kanceláří knížecí byl **dvorský kancléř**, obyčejně osoba duchovní, od konce této doby nejčastěji probošt **vyšehradský**. Také **purkrabí hradu pražského**, protože v ochraně jeho byl knížecí stolec, počítán odedávna k význačným úředníkům. Dvůr a dvorské úředníky měla také knížata údělná.

Družina knížecí, dvůr, přední osoby duchovní a šlechtici tvořili dohromady orgán, se kterým se kníže někdy v důležitých věcech radil, **radu knížecí**. Takovou radu měla již knížata velkomoravská, a její význam později v českém státě vzrostl. Nejčastěji na hody boží a veliké svátky církevní přicházeli zemští předáci na knížecí dvůr a tu kníže s nimi zasedal, radil se s nimi a případně i soudil. Rada v tomto složení vykazuje zárodek dvou stavů: duchovního a šlechtického. Není žádné nutnosti, aby kníže určitou věc s radou projednal, nicméně jest ve XII. století zvykem, že kníže všechny důležitější věci s radou probíral a jejího souhlasu si vyžádal, třebaš jím vázán nebyl.

Mimo to rozhodoval kníže s radou ony spory, jichž odium nechtěl převzít na sebe sám, zvláště spory mocných rodů mezi sebou a spory o větší nemovitý majetek. Najdeme pak v dějinách našich i případy, že rada této doby zasahovala proti vůli knížete, že rozhodla o tom, kdo má nastoupiti na trůn český, a že i jinak vůli svou prosadila. Také údělná knížata měla rady podobně složené.

§ 15. Hlavní zásady správy.

1. **Organisace hradská.** V starší době tvoří kmeny jednotky správní. Jednotky ty zůstávají i po sjednocení Čech. Tam, kde spojení stalo se dobrovolným poddáním se kmene ústřednímu knížeti, zůstal dosavadní kníže alespoň nějakou dobu jako odvislý orgán ústředního knížete. Všude jinde dosazen v čelo kmene vojenský úředník (*castellanus*), aby s družinou svou udržoval podrobený kmen v klidu a odvislosti, a vedl jeho správu. Odvislá knížata dlouho nebyla, v polovici X. století mizejí a všude jsou jen úředníci hlavního knížete.

Obvody těchto úředníků nazývají se **provincie**. Poněvadž střed správní byl na hradě, mluvíme obyčejně o **hradském obvodu** a také celkovou organizaci tu nazýváme **hradskou**. Počet hradských obvodů se měnil podle potřeby. Celková tendence byla vytvořiti uvnitř země obvody větší, takže tam třebaš dva obvody kmenové byly spojeny, na pokraji však obvody menší, aby hradů bylo více a tím o bezpečnost obyvatelstva a útočiště pro ně za nepřátelského vpádu bylo dostatečně postaráno.

Na Moravě organisace hradská jest **pochybná**. Doba velkomoravská jí nevytvořila, z dob po ní až do začátku XI. století nemáme zpráv, ač jest možno, že organisace podobná tu byla. Jistě však nebyla tak rozvinuta jako v Čechách, jak sám výpočet hradů z této doby ukazuje. Od doby Břetislavovy úděly zastávají na Moravě úkol hradské organisace a jsou v nich ve XII. století titíž úředníci jako v Čechách, sídlí však na dvoře údělných knížat tvořice tak jejich úředníky dvorské.

Hradské zřízení vyvíjelo se u nás pozvolna a teprve ve XII. století dosáhlo svého vrcholu. Původně je v hradském obvodu pouze jeden úředník, který spravuje obvod s družinou, posádkou svého hradu (*milites*). To je **kastelán** (*castellanus, comes*). Moc jeho není v starší době přesně vymezena. Měl tolik moci, kolik mu jí kníže postoupil a kolik sám jí uchvátil. Celkem kasteláni pohraniční, dvoru vzdálení, byli mocnější vnitrozemských. Vůbec v úřadě tom převládá prvek vojenský, s nímž souvisela moc soudní, správa okresu i dohled nad knížecími zdroji příjmovými. Úřad kastelánský byl volně obsadi-

telný, jen v některých hraničních obvodech stal se s úspěchem pokus úřad ten proměnit do jisté míry v dědičný — alespoň v několika málo rodech.

Průběhem doby se vytvořily z jednotlivých oprávnění kastelánových úřady zvláštní, pomocné. Nejstarší z nich je v l a d a ř (villicus), hospodářský úředník, typický pro dobu hospodářství naturálního. Asi v době Vladislava II. oddělila se pravomoc soudní od úřadu kastelánova a tím vznikl c u d a ř. Finančními úředníky v době, kdy na místě naturálního hospodářství nastupuje peněžité, stávají se k o m o r n í c i.

Toto zeslabení kastelánské moci stalo se patrně úmyslně v době, kdy místní šlechta nabývala velikého vlivu na úřad kastelánů, takže tento někde se stával dědičným.

Vedle toho spadá do druhé poloviny XII. století rychlý vzrůst vrchnosti pozemkové, nepochybně pod vlivem pokročilejších poměrů západních. Velkostatkáři (tvořící se šlechta) vybavují své poddané pomalu, ale jistě z moci hradsčských úředníků. Nejprve jde tu o stránku finanční: přeměna řady starších daní a dávek v jedinou občas povolovanou berni. Nato následuje pozvolné nabývání vrchnostenského soudnictví nad poddanými. Řada vrchností nabyta tak již ve XIII. století svémocně nebo privilegiem i pravomoci hrdební. Tím se statky ty vylučují z pravomoci hradsčských úředníků.

Za vrchnostmi světskými jdou vrchnosti církevní. Jejich vývoj je opožděn, poněvadž statky duchovní jsou odedávna považovány za příslušenství majetku svých fundátorů, v nejčastějších případech za statky komorní (staré kláštery knížecího založení). Je třeba zvláštních privilegií — **exempci**, aby se i duchovní vrchnosti domohly téže nezávislosti na hradsčských úřadech jako statky světských velmožů.

Obvody takto vyňaté z pravomoci hradsčských úřadů nazýváme podle podobného zjevu na západě **immunitami**. Vzrůstem vrchnosti pozemkové a jej provádějícími immunitami byla ústava hradsčská protrhána tak, že ve XIII. století mnoho z ní nezbývalo.

2. Místní organisace. Kmen sestával z rodů. Rod tvoří základní jednotku, chrání své členy. Kdo není členem rodu, nemá žádné ochrany. Organisace rodu je patriarchální. Matriarchát není u nás v historické době doložen. V čele rodu je starosta, kmet, jako správce, soudce, náčelník a v staré době i kněz. Je to nejstarší nebo také nejzpůsobilejší člen rodu.

Rodové zřízení nemá však u nás dlouhého trvání. V IX. až X. století mizí a ustupuje místní organizaci, vsi. Někde rod tvořil ves jednu, jinde třeba několik. Když byly zakládány nové vsi vnitřní kolonizací, jak k tomu vedla potřeba rozmnoženého obyvatelstva tehdejšího, nebyly vsi ty více osídleny jedním rodem, nýbrž členy různých rodů. Později i uvnitř

starých vsí došlo k promíšení obyvatelstva. Od té doby ves tvoří vlastní základ místní organisace. V čele těchto vsí jest kmet, jehož význam však daleko zůstává za starým náčelníkem rodu.

Vyšší organisace tvořící přechod od vsí k provincii se u nás nevytvořila. Dály se sice o to pokusy ve formě osady, s o u s e d s t v a (vicinatus), ke skutečnému ustavení jejímu jako jednotky správní však nedošlo.

3. Soudní zřízení. Nejstarší soudnictví je v rodině. Otec jako hlava rodiny je neobmezeným soudcem. V rodě vykonává soudnictví starosta rodu. Mimo rod není původně žádné soudní organisace. Porušení míru mezi rody vyrovnává se krevní mstou.

Někdy však dává se rozepře rozhodnouti mužem zvláště váženým jako rozhodčím. Tím vzniká **slubný soud**. Je pravděpodobno, že také knížecí soud, vytvářející se vznikem organisace kmenové, měl původně ráz rozhodčí. Soudy kmenové zůstaly i po centralisaci, jenže na nich soudil kastelán; vzniká tím **soud hradsčský** jako pravidelný soud tohoto období. K soudům těm patří všechno obyvatelstvo obvodu hradsčského bez rozdílu stavu a všechny pře civilní a trestní. Na Moravě v údělu se soud později rozdělil na vyšší a nižší, v Čechách však takového rozdělení hradsčských soudů nebylo. Z pramenů není jasno, zda na hradsčských soudech rozhodují jen úředníci sami, či vedle nich i jiní přísedící.

Hradsčké soudy soudily jménem knížete, kterému zůstávalo však právo spor soudu hradsčskému odejmouti a rozhodnouti sám na svém s o u d ě d v o r s k é m. Bývalo to zvykem ve věcech zvláště důležitých. Spory o majetek svobodný a o velezrádu, které pravidelně bývaly rozhodovány před knížetem, nesoudil však kníže sám, nýbrž za spoluúčasti rady. Poněvadž privilegiemi a exempci množil se počet případů k dvorskému soudu patřících, dával se kníže ve většině jich zastupovati dvorským soudcem.

Výjimečnými soudy byly soudy exempční, zvláště soudy v trhových vsích a cizích (německých) osadách.

4. Zřízení vojenské. Nejstarší vojenskou organizací je primitivní obrana. V VIII. století hledají Čechové před nepřitelem ještě útočiště v lesích. Teprve v IX. století s úspěchem staví se na odpor franským vojskům vpadajícím do země. Velké pohraniční lesy chránily české kmény lépe nežli moravské před podobnými vpády.

V XI. století organisace obrany pokročila již tak, že na všech cestách zemských byla stálá opevnění, stráže nebo b r á n y z e m s k é. Uvnitř v zemi ochranu odedávna skýtaly h r a d y, ať to byly staré hrady kmenové anebo pozdější pro ochranu země a útočiště vystavěné. Soukromých hradů v této době ještě není. Hrady ty jsou také ponejvíce hradiska hliněná.

na místech přírodou samou již částečně chráněných. Hradů na vápno z kamene stavěných, po italském způsobu, jest v této době jen velmi málo (pražský hrad).

Vojsko skládá se ze všeho zbraně schopného svobodného mužstva, dosti primitivně na svůj vlastní náklad vyzbrojeného. Převládala v něm pěchota. Vedle toho vyskytují se i vojáci najatí, zvláště rytířská jízda.

Způsob tehdejšího válčení bylo vlastně ničení celých nepřátelských krajin. Válka počínala prostě vpádem do nepřátelského území a končila mírem, k jehož utvrzení bývaly v starší době říše velkomoravské dávání druhé straně ještě rukojmí. Pozdější svědkové jsou při smlouvách mírových jen ku zvýšení lesku těchto smluv.

Znakem českého státu byla v této době černá orlice s červenými plameny v stříbrném poli, původně znak rodu přemyslovského.

5. Finanční správa. Ve středověkém hospodářství státním není rozdíl mezi příjmem a vydáním státu a knížete. Stát patří knížeti, který o něm jako o vlastní dědině může volně rozhodovati. Proto vše, co ze státu plyne, jde do knížecí komory. Příjmy ty v starší době jsou vesměs naturální, odváděné v dobytku, obilí a jiných věcech, pro dvůr potřebných. Kníže má nárok na zemské roboty, na výtěžek statků knížecích, na výtěžek z mince, cla, židů a j.

V XII. století jest patrna již snaha knížecí hospodářství naturální nahraditi peněžitým. **Roboty i povinnosti zemské** i dvorské proměňovány jsou tehdy na dávky peněžité, současně však udělována byla četná osvobození z nich, takže výtěžek pro komoru byl nepatrný.

Vedle robot zemských druhým základem knížecího hospodářství byly příjmy z **knížecích statků**, kterých bylo v X. století ještě velmi mnoho. V XI.—XII. století jich však zvolna ubývá, neboť kníže plným rukama rozdáva je ve formě výsluh členům svého dvora a jako duchovní nadání církví. Jmění církevní ze značné části pocházelo z knížecích darů a bylo proto u nás počítáno naporád ke komoře knížecí.

Z jiných příjmů komory knížecí uvedme jen krátce jménem **poplatek ze židů a výtěžek z hor**, které neskýtaly v této době ještě velikých příjmů. Také **celnictví** teprve zvolna se rozvíjelo. Clo se platilo v starší době v kvotě zboží, později v penězích. Vybíralo se clo z dovozu, vývozu i průvozu zboží. Země tvořila celní jednotku.

Vlastní mince česká začíná u nás teprve buď Václavem I. nebo Boleslavem I. Je to měna denárová. Dvanáct denárů tvoří solidus, minci pouze početní. Mincovní poměry nebyly valné. Každý nový kníže minci razil znovu a při tom zhoršoval.

Vedle knížete českého razila svou minci i údělná knížata moravská.

Pravidelnou dávkou byla daň míru (tributum pacis), vybírána snad již od X. století ze vzdělaných pozemků. Nebylo k ní zapotřebí svolení předáků zemských.

V pravidelných vydáních státu a knížete největší položku má dvůr, třebaž jeho vydržování dalo se namnoze tak, že kníže s družinou objížděl zemi a žil na útraty kraje, kde se zdržoval. Schází tam položka na vojsko i úřednictvo, neboť vojsko se vydržovalo samo a úředníka živil úřad. Neměl-li úřad příjmů, jako některé dvorské úřady, odměňoval je kníže výsluhami.

Hospodářství českého dvora této doby nebylo valné, jako u všech tehdejších knížat. Knížata rozdávala na všechny strany a spory o trůn nutily je k závazkům novým a novým, takže všechny jejich příjmy se koncem XII. věku velice ztenčily.

6. Správa církevní. Pohanství starých Čechů bylo prostým přírodním náboženstvím. České pohanství nemělo ani chrámů, ani kasty kněžské, proto přechod k novému náboženství stal se snadno.

Nejprve přicházeli **křesťanští misionáři** na Moravu; převládali mezi nimi Bavoři z Pasova. Poloobrácení a nezorganizovaní noví křesťané byli ponecháni tu svému osudu. Teprve když kníže moravský také přijal křest, staral se o to, aby se pokud možno zbavil nepohodlných cizích kněží. Vzniká tím první organizace církevní na Moravě, s Metodějem jako arcibiskupem a dvěma jemu podřízenými biskupy, s převahou slovanských kněží. Pádem velkomoravské říše zmizela i tato církevní organizace.

Jiným způsobem přichází **křesťanství do Čech**. Tam z politických důvodů přijímala je v IX. století knížata. Pokřesťená knížata přiváděla si pak s sebou na svůj dvůr dvorské kaplany, takže křesťanství se šířilo na jejich dvoře. Mezi lid přicházelo teprve, až dvorští kaplani si vychovali domácí kněze, jazyka lidu znalé. Vedle dvorského duchovenstva jen nepatrně působily první kláštery a něco slovanských kněží z Moravy.

Organisačně Čechy počítány jsou k Řeznu. Poněvadž však biskup řezenský neměl z Čech velkých příjmů, došlo snadno roku 973 k **zřízení vlastního českého biskupství** v Praze. Diecese nového biskupa pražského neměla na východ přes Moravu pevných hranic. V XI. století zřízeno bylo pro Moravu však zvláštní biskupství olomoucké. Obě biskupství podléhala arcibiskupství mohušskému. Rozhodující slovo při obsazování obou biskupství měl kníže. Investituru uděloval jim však v starší době císař, teprve koncem XII. století král český sám.

Vedle dvorských kaplí a kostelů byly již v staré době kostely jako hrobky předních rodů, opatřené nadáním pro jednoho nebo více duchovních, s povinností modliti se za duši zakladatelovu, jeho předků i potomků. Bylo-li těchto kněží více, vzniká nadání kolegiální. Organisační členů kolegia vytvářejí se **kolegiální kapituly**, jakých bylo u nás v XI. století velmi mnoho.

Ve dvanáctém století kolegiální kapituly pozbyly svého významu, mimo kapituly u sídla biskupského, a jsou zatlačeny **kláštery**. Znamená to pokrok ve dvou směrech. Na místě málo vzdělaného duchovenstva světského přichází daleko vzdělanější duchovenstvo klášterní, takže kláštery stávají se středisky, odkud šíří se vzdělání. Kláštery pak dostávají jen část půdy vzdělané, většinou pak nevzdělané, kterou teprve kolonizují. V X.—XI. století jsou kláštery zjevem ještě řídkým (Břevnov a Ostrov z X., Sázava z XI. stol.). Teprve ve XII. století najednou velmi se rozmáhají, bohatě obdarovány knížaty i jednotlivci. Vedle benediktinů, premonstrátů a cisterciáků přicházejí k nám tehdy také rytířské řády johanitů, templářů a řád rytířů německých. Domácího původu je rytířský řád křižovníků s červenou hvězdou, jehož velmistr sídlil v Praze. Kdežto nerytířské řády soustřeďovaly své členy v klášteřích, rytířské řády mívaly jednak inkorporovány fary, které spravovaly svými členy, jednak menší šlechtické statky, t. zv. komendy, na nichž seděli členové řádu, užívající jich ve svůj prospěch. Jinak české řády podléhaly cizím organisacím, tvořící v nich většinou jen jednotky podřízenější.

Nižší správa církevní byla ještě dlouho po zřízení biskupství velmi nedostatečná. Teprve ve XII. století byly zřizovány fary s ohraničeným obvodem, trvalo však velmi dlouho, nežli všude také byly obvody farní uskutečněny.

Tehdejší křesťanská církev česká měla ve své organisaci některé zvláštnosti, které jí v počátcích byly Římem trpěny, ač s předpisy jeho se neshodovaly. Šlo tu jednak o práva církevního majetku, jednak o veliký vliv, který vykonával laický živel na věci církevní vůbec. Kníže byl dlouho po založení biskupství vlastním rozhodujícím činitelem ve věcech církevních, neboť on biskupství založil a nadal a na biskupa pohlížel jako na svého kaplana. Ještě patrnější je to u nižších beneficí. Tam kostel patřil tomu, kdo jej založil a vystavěl; týž libovolně dosazoval a sesazoval duchovního svého kostela a také kostelem libovolně nakládal, a to i tehdy, když kostelu příslušela část církevního desátku. Zakladatel kostela byl krátce vlastníkem kostela (**systém vlastnických kostelů**).

Papežská stolice až do XII. století se o tyto poměry české církve mnoho nestarala, byloť vůbec styků české církve s Římem do té doby poskrovnu. Teprve v tomto století začíná Řím

najednou ostře zasahovati do Čech. Nejprve jde mu o to, aby přerušil styk mezi duchovními a laiky. Prvým krokem k tomu jest celibát, jehož do té doby v Čechách nebylo. Avšak teprve ve XIII. století celibát v římském smyslu všude u nás byl uskutečněn.

Druhým krokem byl boj o církevní majetek a spolu o podřízenost osob duchovních soudům světským. Výsledkem boje státu a církve, za Přemysla I. vzplanuvšího, byl **konkordát z roku 1221**, kterým vlastnické kostely proměněny byly v pouhý patronát a osoby duchovní (clerici) vyloučeny byly ze soudů světských a podřízeny výhradně soudům duchovním (*privilegium fori*).

§ 16. První počátky organisace v Horní Lužici a ve Slezsku.

1. **Horní Lužice** (do poloviny XIII. století). Území pozdější Horní Lužice bylo osídleno slovanským kmenem **Milčanů**, jedním z kmenů Srbů polabských. V jejich území byl hrad Budyšín, jako středisko kmene, symbol vlády a útočiště v nebezpečnosti. Organisace kmene byla primitivní, v čele země byl kníže. K pevnější organisaci vlastní již nedošlo, neboť po dobytí země od Němců byly všechny dosavadní poměry zvráceny, saská zařízení a saské právo zavedeny a země do značné míry i zgermanisována.

Milčansko stalo se takto v X. století součástí Gerovy marky, přešlo pak začátkem XI. století do rukou Boleslava Chrabrého polského, a vrátilo se konečně po krátké době k Míšeňské marce. Krátkou dobu měl je také Vratislav II. Český, pak se vrátilo zase k Míšni a konečně 1158 za Vladislava II. na sto let spojeno bylo s českým státem.

V době bojů o zemi stará **slovanská šlechta** skoro nadobro vyhynula a její místo zaujalo **drobné německé rytířstvo**, tvořící posádku v dobyté zemi a soustředěné nejvíce kolem hradu Budyšina. V ní rozplynuly se i zbytky slovanské šlechty, novým poměrům se přizpůsobivší. Vedle této drobné šlechty bylo dlouho jen srbské obyvatelstvo v nejrozmanitějších stupních závislosti, od ubohých smerdů až k pološlechtickým županům. Teprve ve XII. století začíná se v Lužici **kolonisace německá**, kterou jednak vznikají města, jednak osídlují se pruhy země na hranicích tak, že srbský živel německým pásem odděluje se na jihu od Čechů a na východě od slovanského obyvatelstva Slezska, s nimiž dosud souvisel. Tím vsunují se do sociálního rozvrstvení nové třídy svobodného obyvatelstva městského i selského mezi dosavadní stavy.

V čele země byl **kastelán** v Budyšině. V době české býval brán z předních českých rodin šlechtických. Jemu k ruce byl

soudce a vladař. Pod jeho předsednictvím shromažďovala se šlechta (landding). Šlechta lužická měla napořád pouze statky lenní.

Země dělila se na menší okresy, zvané **burgwardy**. Církev ně patřilo Milčansko k diecesi míšeňské.

2. **Slezsko** (do konce XIII. století). Území slezské osazeno bylo několika kmeny slovanskými, tvořícími v severní své části přechod mezi Srby polabskými a Poláky, v jižní mezi Čechy a Poláky. Jejich organisace byla velmi primitivní. Část těchto kmenů patřila k říši Sámově, jiná později k říši velkomoravské. Do Slezska sáhala říše česká za Boleslava II. a Slavníka, jakož i za Břetislava I. Mezitím podléhaly slezské kmeny nadvládě polské.

V druhé polovici XII. století se Slezsko, lépe řečeno, krajina na Odře, tvořící diecesi vratislavskou, oddělilo od Polska pod zvláštními knížaty, zůstávajícími nějakou dobu ještě pod svrchovaností polskou, od začátku XIII. století však nezávisími. Hned od počátku se země dělila na **Slezsko a Opolsko**, z čehož později se vytvořilo Slezsko Dolní a Horní. Území samo se pak rozpadlo dělením ve vládnoucím rodě piastovském na celou řadu drobných knížetství.

V krajích těch došlo k **německé kolonizaci** dříve nežli v Čechách a na Moravě, a byla také mnohem větší. Ve XII.—XIII. století přišlo Němců do Slezska tolik, že v některých krajinách domácí obyvatelstvo slovanské se v jejich přívalu utopilo nadobro, tak v Dolním Slezsku. Zvláště na levém břehu Odry šla tato německá kolonisace hluboko k jihu. Jinde země dostala alespoň německý nátěr a prostoupena byla německými ostrovy, jako ve Slezsku Horním. Příčiny této kolonisace i její právní základy byly tytéž jako o něco později v Čechách. Slezsko od té doby je pokládáno delší čas za německou zemi s německou úřední řečí.

Knížata slezská mají ve XIII. století, kdy zbavila se svrchovanosti polské, všechna práva suverénních knížat. Ačkoliv území jejich bylo někdy velmi malé, snažila se svým dvorem napodobovati západní vzory, zvláště český, který již ve XIII. století velmi je přitahoval. Knížata slezská byla samovládná, jen nepatrně obmezovala je šlechta a předáci duchovní. Šlechta slezská právě v této době skoro napořád dostala se do lenní závislosti, a dodáme-li, že většinou byla to drobná šlechta, poněvadž malá knížata slezská velkých šlechticů ani dobře vedle sebe snést nemohla, pochopíme, že význam stavu šlechtického nebyl ve Slezsku tak veliký jako v Čechách a na Moravě.

Země se dělila na **kastelanie**, kde byl v čele kastelán, jemu k ruce pak soudce a komorník. Kastelanie rozdělují se původně po polském vzoru na **opole** jako nejnižší jednotku správy, za-

bírající několik vsí. Teprve rozkladem opole ve XII.—XIV. století stala se ves základem místní správy.

Ze **soudní organisace** důležitá jest, že po braniborském vzoru zřizovány jsou obvody městské (wikipildy), kde vyšší soudnictví bylo v rukou okrskového fojta (landvogt).

Z **finanční správy** zasluhuje zmínky jen to, že knížata slezská vykonávala mincovní regál a razila svou denárovou minci.

Církevní správa byla soustředěna v biskupství vratislavském, podřízeném arcibiskupu hnězdenskému.

Perioda druhá.

DOBA VYTVOŘENÍ STÁTU STAVOVSKÉHO.

I. ÚZEMÍ ČESKÉ KORUNY A JEJÍ OBYVATELSTVO.

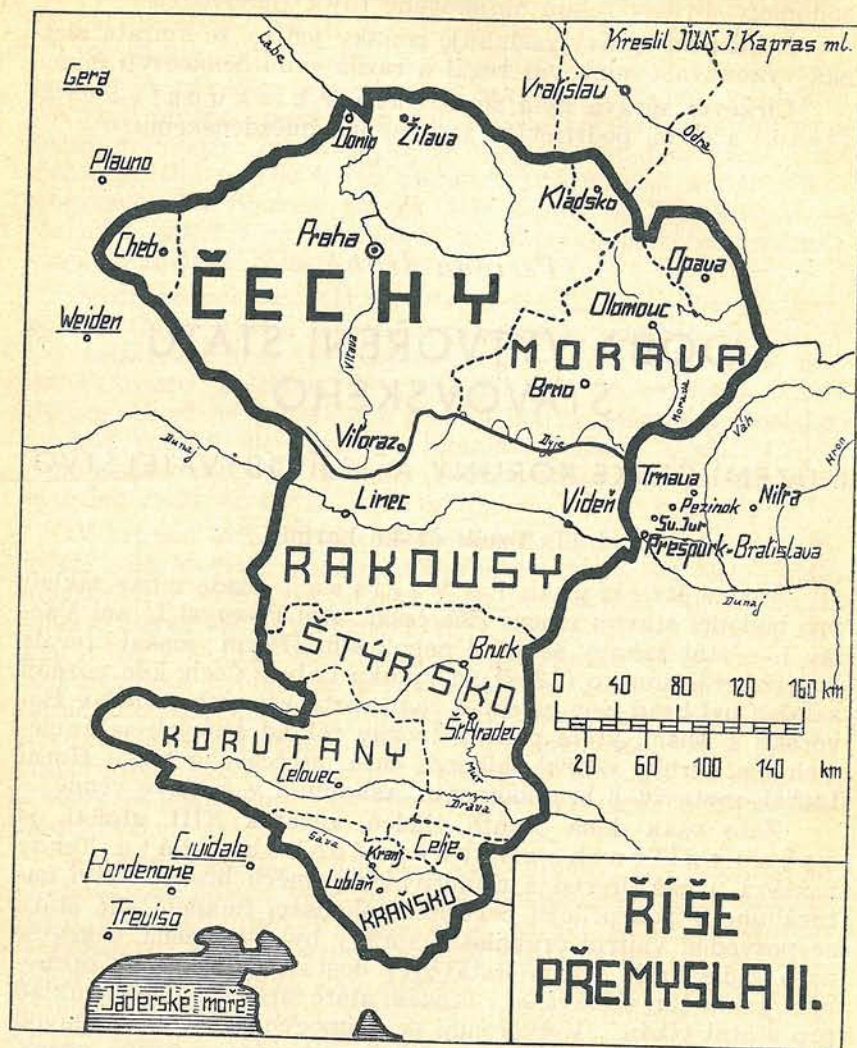
§ 17. Vznik České koruny.

Doba Přemysla I. a Václava I. klade u nás základ pro budoucí stavbu mocné říše české. Ani Přemysl I., ani Václav I. o stát takový se ještě nepokusili. První získal trvale k Čechám Donínsko (1212) na výtoku Labe z Čech, kde později založen byl hrad Königstein, a řadu roztroušených statků v Bavorsku a Míšni, které později tvořily základ českých zahraničních lén. Druhý odtrhl dokonce zase od českého státu Horní Lužici, zastaviv ji braniborským Askaniům v zástavě věnné.

Zato však doba těchto vládců, začátek XIII. století, je dobou vnitřního zpevnění českého státu. Tehdy nastává u nás přerod z primitivních poměrů hospodářství naturálního v pokročilejší peněžitě, kolonizací finanční síla státu se pozvedla, vnitřní organisace správy byla doplněna, a krátce nato vedle krále i země (stavové) dostává jistá státní oprávnění, takže tím získává se v českém státě širší a trvalejší základ pro státní vládu. Vytvořením se primogenitury odpadl důvod k dosavadním bojům o trůn. Tímto celkovým vnitřním přerodem českého státu nastal neobyčejný vzrůst jeho moci a vážnosti mezinárodní. Tím byla utvořena teprve základna pro novou zahraniční politiku českou, k níž došlo hned za nástupců Přemysla I. a Václava I.

Snaha prvního z nich, Přemysla II., v celku šla k jihu. Vymření babenberského rodu v Rakousích dalo podklad k jeho

politice a usnadnilo její výsledky. Přes dědictví babenberské došla pak říše Přemyslova skoro až moře Adriatického. S jádrem českého státu spojeny tehdy: Rakousy, Štýrsko, Korutany, Kraňsko a marka vindická a města Pordenone, Cividale a

Treviso v severní Itálii. Na západě připojil Přemysl II. k českému státu po první Chebsko, a snad také v době této připočteny Čechům oba výběžky, rumburský a frýdlandský tím, že se tam zakoupily české rody z Ronova a Bibersteinu, které držely zemi jako součást Čech, a nikoli jako dosud Horní Lužice. Z rukou Bavorských vévod připojil Sušicko; v říši německé pak léna

Weiden, Plavno a Gera. Na východě navázal Přemysl II. přátelské styky s některými knížaty slezskými, zvláště vratislavským, ovládajícím celé střední Slezsko, a tím připravil půdu pro českou politiku ve Slezsku. Přechodně ovládl i značnou část Horní země uherské od Prešpurku, Sv. Juru a Pezinoku k Trnavě a Nitře a snad až do Hronu. Říše Přemysla narazila však na nepřátelství německého krále, Rudolfa Habsburského, vydatně podporovaného papežem. Rudolfovi šlo jednak o to, aby zamezil vznik velikého českého státu na východě Německa, jednak aby uvolněné dědictví babenberské získal pro svůj rod. Na Moravském poli se ukázalo, že český stát nebyl ještě schopen toho rozpětí, jaké mu dal Přemysl II. Pádem Přemyslovým ztraceny všechny dosavadní zisky (země alpské i Chebsko) a nástupce jeho Václav II. přejímal zase jen jádro českého státu, Čechy a Moravu, zmenšené o zbytek Vitorazska (1278), který se dostal do Rakous, ač byl dosud obýván většinou Čechy, a zvětšené o výběžky rumburský a frýdlandský. Tím, že se rod habsburský usadil v Rakousích, znemožněno však také českému státu trvale šíření se k jihu, a český stát dostal tam v novém rodě souseda, který číhal na příležitost, aby se ho zmocnil.

Proto musila politika Václava II. jíti jiným směrem k východu. Doba proto byla příznivá. Poměry v Polsku po smrti Leška Krakovského a o něco později v Uhrách po vymření rodu Arpadovců byly bouřlivé a poskytovaly hojně příležitosti bystrému duchu Václava II. k zasažení. Václav II. navázal proto na slezskou politiku svého otce a přes Horní Slezsko, jehož knížata (těšínský, ratibořský, opolský a bytomský) připojila se smlouvami k českému státu, jako přes most zasáhl nejprve do Malopolska (Krakovska a Sandoměrska) a stal se konečně polským králem (1300). Moc jeho sahala až do Pomorán, Kujavska a Mazovska. Do Uher nezasáhl Václav II. sám, nýbrž tam králem povoláním protipapežskou stranou stal se syn jeho Václav III. hlavně přičiněním Matěje Čáka Trenčanského, nejmocnější osoby severních Uher, Slováků rodem, ovšem bez národního vědomí, a rodu z Gysinku na západě Uher. Na západě zabral Václav II. zase Chebsko jako věnnou zástavu, na výtoku Labe z Čech Perno a dále různé statky v Plissensku, Míšeňsku a v Horní Falci. Střed této veliké říše byl v Praze, odtud však šla daleko na východ do Polska a Uher. Její utvoření i trvání bylo proti zájmům císaře i papeže. Papež, který udělil královské koruny v Polsku i Uhrách, pokládal se proto za jedině oprávněného zasahovati do politiky obou těchto zemí a disponovati jich trůnem. Císař a papež se sice právě svářili, avšak proti vzrůstající moci krále českého se ihned spojili. Vojensky mnoho nedocílili, přes to byl však nucen Václav II. odvolati syna svého z Uher, zvláště když i zistný

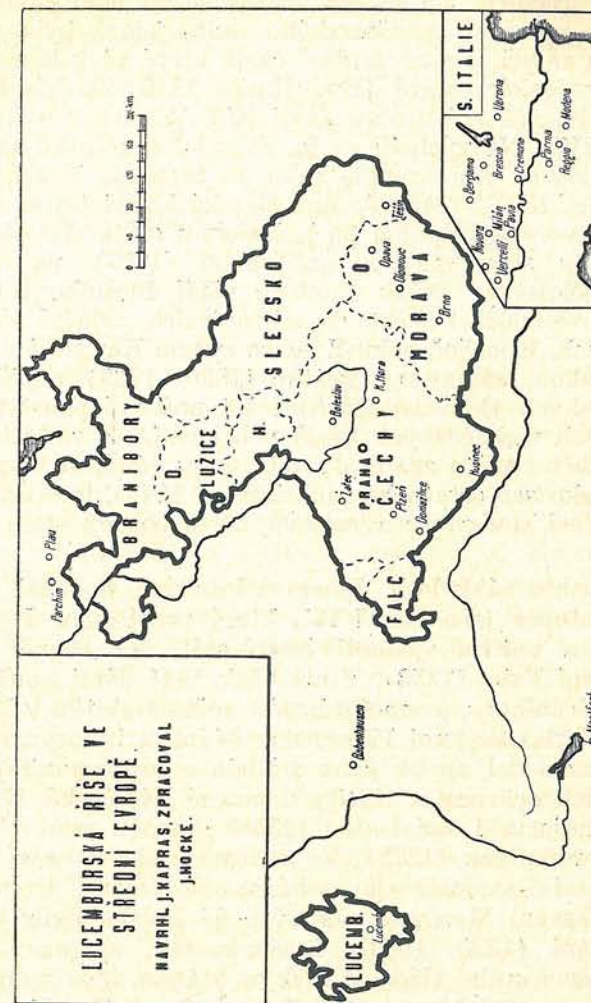
Matěj Trenčanský ho opustil, a vrátit Chebsko. Smrt jeho a rok nato i zavraždění Václava III. s bouřlivou vládou dvou krátce se vystřídavších králů vedly k tomu, že při nastoupení rodu lucemburského stát český zase byl obmezen jen na své

jádro. Nebylť stále ještě dosti silným, aby překonal oba své mezinárodní nepřátele, papeže a císaře.

Teprv za nového rodu lucemburského se poměry valně změnily. Za Jana byl císařem otec jeho Jindřich VII. a po smrti jeho bylo dvojkrálovství, kde jeden

z obou německých králů, Ludvík Bavor, hlavně pomocí Janovou, se držel. Nástupce Janův na českém trůně, Karel IV., byl sám zároveň císařem. Také papežský vliv na politiku středoevropskou byl v Rense úmluvami kurfürstů o volbě krále německého značně omezen. Karel IV. sám nejprve s papežem vy-

cházel velmi dobře, jsa sám kandidátem strany papežské, později pak papež proti silné individualitě jeho mnoho nesvedl. Tím bylo umožněno, že vývoj českého státu za obou těchto vládců mohl se dít tak příznivě, že mohl býti položen konečně základ k trvalejší jeho podobě ve větším rozsahu.

Vlastním zakladatelem jeho je král Jan. Král rytíř a dobrodruh zároveň, ducha a kultury francouzské, nadšený přítel

Francie, za kterou i život položil, byl prvním českým vládcem, který prorhál kruh německý nás do té doby svírající, navázal styky se západem a prohloubil spojení s jihem. Celkem při tom začal budovati na týchž základech jako politika Václava II. Na západě získal Chebsko v odměnu za služby, prokázané králi Ludvíkovi Bavoru. Na severu vrátila se do jeho rukou Horní Lužice po vymření braniborského rodu, jemuž byla zapsána. Rozdrolila se při tom na drobné části, které však konečně zase spojeny v českém státě (Budyšínsko 1319, Zhořelecko 1329, Lubáň 1346, některé drobné části jako Wojerecy a Rolany až za Karla IV.). Na východě za to, že vzdal se nároků na korunu polskou, získal Jan volnou ruku ve Slezsku. V krátké době několika let 1327—1341 všechna slezská knížetství až na Svidnické a Javorské připojila se k českému státu. Po otci zdědil Jan rodnou svou zemi lucemburskou (1313), na hranicích Francie položenou, avšak mnohem větší dnešního Lucemburska. Jan rozmnožil i počet lén zahraničních, zvláště na severozápadě Čech. Konečně pokusil se se synem Karlem i o politiku severoitalskou, získav na krátko (1330—1333) největší část severoitalských (lombardských) měst pod své panství. Trvale se tam však moc českých králů neuchovala. Z vnitřních změn území českého státu spadá do této doby oddělení Opavska od Moravy jako samostatného knížetství (1318), které od té doby kolísalo mezi Moravou a Slezskem, až se později stalo součástí Slezska.

Na těchto základech, Janem položených, buďoval pak dále syn a nástupce jeho Karel IV., který prací svou doplnil, **zaokrouhlil a vnitřně sjednotil český stát.** Na západě připojil celou Horní Falc (1353), z níž však jisté části použil k výměně za Branibory, a mnoho hradů, měst a statků v Bavořích, Míšni, Voigtlandě, zemi Plissenské, Švábsku i Duryňsku, které koupil, lénem dal anebo jichž držitele z nejrozmanitějších důvodů hledali ochrany a záštity u mocné říše české. Na severu zakoupil nejprve Dolní Lužici (1368), později celé velké kurfürství braniborské (1373). Ve Slezsku poslední nezávislý zbytek, knížetství svidnicko-javorské, uznalo českou lenní výsost (1353). Získání Mazovska na východě Polska bylo jen krátkého trvání (1329—1353). Lucembursko, spojené za Jana pouze osobou svého vládce s českým státem, bylo nyní spojeno i státoprávně. Od Moravy odděleny byly statky biskupa olomouckého, jako zvláštní české knížetství (1348).

Český stát stal se v době Karla IV. svým územím největším státem střední Evropy. Od Starého Montforu jižně od jezera Bodamského na horním Rýnu, až k Babenhausen na středním Rýně a do Lucemburska k hranicím Francie, odtud na sever až do Meklenburska (léna Parchim a Plau) a zase na

východ až k branám Krakova do Zátorska a Osvětimska, sahalo tehdy české panství a česká moc.

Karel IV. uspořádal také uvnitř státoprávní poměry českého státu. Dosavadní označení jeho, království české, užívané jednou pro celou říši a po druhé pro Čechy samotné, nestačilo již novému velikému rozsahu českého státu, a tak začal již Jan pro českou říši užívatí názvu **koruna království českého** anebo prostě **koruna Česká** (corona regni Bohemiae), státoprávní pojem, jak se zdá, z Francie přinesený. Od doby Karlovy označení to se stává pravidelným. Českou korunou není však pouze území českého státu, nýbrž i stát jako právnická osoba, nadřazená králi a stavům, a bez ohledu na tyto dva své státní orgány trvajících. Vedlejší země jsou této České koruně inkorporovány čili vtěleny, tvoříce její nerozdílnou část. Leno na ně nevycházelo jen od krále, nýbrž i od koruny. Plně se státoprávní pojem ten rozvinul až po válkách husitských, v době rozkvětu stavovského státu českého.

Veliký stát Karla IV., stát lucembursko-český, byl vytvořen **českým národem a dynastickou politikou** královou, která buďovala na národním podkladě. Není pochyby, že při územním rozsahu českého státu za Karla IV. dynastická složka státoprávní převládala nad složkou národní. Nešloť již jen o země, obývané českým obyvatelstvem, nýbrž značnou měrou v zemích vedlejších o území německé (zvl. Dolní Slezsko, Braniborsko, léna zahraniční), srbské (v Lužicích), polské (v Středním i Dolním Slezsku na pravém břehu řeky Odry), a Němců s francouzskou kulturou (v Lucembursku). Nicméně český ráz tohoto státu začal právě v této době býti jasně patrný.

Stát Karla IV. byl nejen územím svým největší část střední Evropy, nýbrž také **jedním z nejvýznačnějších států v těchto krajích.** Praha stala se sídlem císařským a kulturním středem celé střední Evropy, kam sbíhaly se nitky tehdejší politiky evropské, kam přicházeli učenci a umělci, Karlem IV. hojně podporovaní. V českém státě nastal tehdy neobyčejný rozkvět hospodářský, posilovaný obchodní politikou vládcovou.

Ve velkém rozsahu českého státu byla jeho slabost. K pevnému českému jádru připojena tu byla řada dalších částí, které s ním neměly dosti vnitřní souvislosti, a které proto při prvním větším nárazu odpadly. Smrtí Karla IV. začala pak doba, kdy již nic k českému státu nepřirůstalo, nýbrž jen stále ubývalo.

Nástupce Karla IV., syn jeho **Václav IV.**, nevládl všude v českém státě bezprostředně, nýbrž **některé vedlejší země byly spravovány lenními knížaty.** Již z dob Karla IV. Morava byla

v rukou bratra Karlova Jana Jindřicha i jeho potomků, tvoříc tak lenní secundogenituru rodu. Druhý bratr Karla IV., který neměl dědických nároků v starém českém území, nejso synem Elišky Přemyslovny, dostal Lucemburk jako české léno. Mimo to v největší části slezských knížetství vládly drobné větve Piastovců, v Nissku biskup vratislavský, na Opavsku Přemyslovci a na Olomoucku kníže biskup. Za Václava IV. také mladší bratři jeho dostali podíly, Zikmund větší část Branibor, Jan vévodství zhořelecké, utvořené z východní části obou Lužic a z východní části Branibor, zvané Markou za Odrou. Vládl tedy Václav IV. sám bezprostředně jen v Čechách, v západních částech obou Lužic a v některých knížetstvích slezských (Vratislavsko, Svidnicko-Javorsko). Později teprve vyměněním linie moravské (1411) přišla k tomu Morava, smrtí Václava Lucemburského (1383) Lucembursko a smrtí Jana Zhořeleckého (1396) východní části obou Lužic.

Vnitřní bouře stavovského rázu, nastavši v Čechách za vlády Václavovy, nešťastná a sobecká politika členů lucemburského rodu Zikmunda a Jošta Moravského, zeslabily nejen význam rodu, nýbrž i český stát. Tak došlo k sesazení Václava IV. s císařského stolce (1400).

Prvním následkem toho bylo, že zahraniční léna česká z největší své části byla rozchváčena i se zbytkem Horní Falce a při tom také Čechy na výtoky Labe z Čech zúženy tím, že Donín a Königstein dostaly se do rukou míšeňských (1402) a staly se z dosavadní součásti království českého zahraničním lénem. Také Ch e b s k o trolením se bylo zmenšeno skoro o polovici původního svého rozsahu.

Největší ztráta nastala však **odprodejem Branibor**. Větší část této země, jak pravěno, dostal Zikmund, menší část (Marku za Odrou) Jan. Stalo se to proto, že Branibory jako kurfürstvi nesměly podle předpisů zlaté bully býti spojeny s Čechami jako druhým kurfürstvem. Proto také nebyly inkorporovány do České koruny, nýbrž prohlášena místo toho jen věčná jednota obou zemí, na kterou i stavové braniborští přísahali. Zikmund však svůj díl zapsal záhy svému bratranci Joštu Moravskému. Zatím zemřel Jan Zhořelecký a jeho díl připadl Zikmundovi, který jej, **Marku za Odrou**, za několik let (1402) prodal **řádu rytířů německých**. Když pak smrtí Jošta Moravského vrátilo se i vlastní Braniborsko do rukou Zikmundových, týž je nejprve zastavil a později (1415) prodal Bedřichovi z rodu Hohenzollern, vyměním pouze právo zpětné koupě rodu lucemburskému. Ve smlouvě klade se zvláštní důraz na to, aby nový nabyvatel Marky i se svými nástupci byli přáteli České koruny. Prodejem tím dostal se rod hohenzollernský do severního Německa, a český stát

dostal také na severu souseda, který směřoval k jeho uchváčení anebo zmenšení, což se mu s mnohými českými zeměmi také podařilo.

Takto zeslaben vstupoval český stát do bouří husitských.

§ 18. Poměr koruny České k říši římsko-německé.

Základ poměru mezi českými králi a říší římsko-německou tvořilo **privilegium císaře římsko-německého Bedřicha II. z roku 1212**, spočívající na starším privilegii krále Filipa (1198) a snad i na výhodách poskytnutých i králem Otou. Obsahem jeho bylo: Knížatům a knížetství českému potvrzen trvale titul královský. Kdo od Čechů náležitým způsobem jest zvolen za krále, má přijíti k císaři a přijati od něho regalia, neplatí však při tom žádných poplatků. Dále zajištěn státoprávní celek českého území (regnum Bohemiae) a dovoleno panovníkům českým získávati další území v říši. Král český má investituru biskupů. Povinnost návštěvy říšských sněmů omezena byla na Bamberk a Norimberk a za zvláštních předpokladů na Merseburk. K jízdě do Říma byl král český povinen podle své vůle poskytnouti buď 300 oděnců nebo 300 hřiven stříbra.

Třebas byl panovník český, podle tohoto privilegia, členem říše a manem císařovým, poměr jeho lenní závislosti byl stále volnější nežli u jiných lén. Císaři zůstává pouze bezplatné potvrzení krále českého udělením regalií, právo na pomoc k jízdě římské a požadavek návštěvy určitých sněmů říšských. Není však oprávněn zasahovati do vnitřních věcí říše české. Co v té věci dosud vykonával, jako investituru biskupů, toho se nyní zřekl. O vojenské povinnosti králů českých zmínka se neděje vůbec. Zvláštní tento poměr byl také charakterisován trvalým přiznáním titulu královského.

Jest zvláštní, že o **Moravě** při celém jednání zmínky se neděje. Privilegium zvláštní také jí uděleno nebylo. Nicméně císařové udělením bezprostředního, třebas malého území v říši (1212) snažili se udržeti jistou souvislost markrabí moravských s říší římsko-německou bez zprostředkování králů českých. Je to poslední záblesk staré politiky německé o říšskou bezprostřednost Moravy.

Doba Václava I. odpovídala pak úplně privilegii z roku 1212. Za Přemysla II. došlo však k novým sporům o význam léna, když Rudolf Habsburský zasahovati chtěl do vnitřních otázek českého státu, vyžaduje bezpodmínečnou povinnost vojenskou, návštěvy dvora císařského, osobní průvod krále českého k jízdě do Říma, i zasahování do českých otázek soudních. Že šlo při tom celkem o otázky politického boje a nikoliv o otázky právní, ukázalo se nejlépe po smrti Přemyslově, kdy

synu a nástupci jeho Václavu II. potvrzeno bylo sporné právo volenecké a úřad arcibiskupský jako právo prastaré. Spor o vnitřní samostatnost českého státu byl však ještě jednou obnoven za téhož Václava II. požadavkem císaře Albrechta, aby placen mu byl desátek z dolů stříbrných. Výsledků však Albrecht nedocílil.

Zato chtěl použití vymření rodu přemyslovského k tomu, aby udělal z Čech obyčejné léno v rukou svého rodu. Ani to se mu však nezdařilo, neboť jeho rod se na trůně českém neudržel. Jan Lucemburský, zvolen jsa stavy, dostal investituru od svého otce. V době tohoto krále ve státoprávních otázkách dosti lehkovážného, nebylo také vše v nejlepším pořádku, tak zvláště jeho přijetí privilegia de non appellando et non evocando zřejmě bylo proti všemu dosavadnímu právu a vývoji.

Teprve Karel IV., nastoupiv na trůn český, upravil dokonale státoprávní poměry českého státu k říši římsko-německé. Stalo se tak listem z roku 1348 a zlatou bullou (1356). Prvním potvrzena stará práva, zvláště svobodná volba krále země v případě vymření rodu, úřad arcibiskupský a volenectví, a zároveň prohlášeny všechny vedlejší země za přímá léna koruny České, která jen ke koruně České a králům českým mají hleděti. Ve zlaté bulle pak stává se český král prvním ze světských kurfürstů. Králi českému se potvrzuje vnitřní samostatnost (regál horní, židovský, cla, mýta, mince, samostatnost soudní), a to ne jako privilegia, nýbrž jako staré právo, od nepaměti králům českým patřící. Sesazením Václava IV. s císařského stolce (1400) poměr Čech k říši byl přerušen, neboť Václav IV. od té doby se prostě o říši nestaral.

Není tedy ani v této době poměr českého státu k říši římsko-německé pevným. Byť i byl upraven privilegiem z roku 1212, přece do značné míry i potom je dán poměrem síly obou panovníků a vzájemnou jich politikou. Zvláštní povaha českého léna, jehož základ není v úředním léně, zůstala i nadále zachována. Panovník římsko-německý nemá v podstatě možnosti zasahovati do vnitřních věcí českých, pokud se to děje, jest to svémocné a neoprávněné. Panovník český nenastupuje lenním způsobem, nýbrž podle domácí ústavy české. Investitura v říši je podmínkou pro výkon práv v říši římsko-německé, nikoli však v českém státě. Povinnosti k říši jsou značně omezeny (investitura, jízda do Říma nebo plat za ni, návštěva některých sněmů; nejasná je povinnost vojenské pomoci, která měla spíše ráz vzájemné dohody). Zato žárlivě střežili císařové českou politiku zahraniční, dlouho ji křížíce a znemožňující.

Vedlejší země české tvořily jen část jednotného celku státoprávního, českého státu či České koruny. Tak na to hleděno odedávna a Karel IV. zásadu tu pak jasně formuloval.

Za Karla IV. všechny nově získané země celkem nabyly téhož postavení státoprávního jako staré české země; to platí zvláště o Lužicích, ač i Braniborsko, ačkoliv jako kurfürství přímo do českého státu inkorporováno býti nemohlo, zvláště v soudnictví výhodám českých zemí privilegii se přiblížilo.

§ 19. Obyvatelstvo.

Ve XIII. století prošlo rozvrstvení obyvatelstva řadou změn. Šlechta rozdělila se na vyšší a nižší. Třída válečných sluhů vlivem rytířství zase se rozmnožuje a dostává nové jméno, panoši. Kolonisační přichází do zemí českých svobodné obyvatelstvo nešlechtické. Jsou to buď měšťané nebo sedláci. Tím vzniká v selském stavu rozdíl mezi sedláky osobně svobodnými a nesvobodnými. Proměnami státoprávního složení českého státu vytváří se stav českých knížat, novým názorem na poměr mezi státem a církví zvláštní stav duchovní. Celkový vývoj směřuje pak k tomu, aby vyšší stav pokud možno uzavřen byl proti stavu nižšímu.

Podle tehdejších názorů na první místo kladl se stav duchovní. Jako samostatný stav počíná u nás stav duchovní konkordátem z roku 1221, který původně platil jen pro diecési pražskou, jehož zásady však znenáhla rozšířeny byly i na všechny ostatní české diecése. Stav duchovní vyloučen tu (až na spory o nemovitý majetek svobodný) z pravomoci soudů řádných a podřízen pouze soudům duchovním (privilegium fori). Současně uznáno i privilegium canonicis, podle něhož klerici před tělesným ublížením byli chráněni církevní exkomunikací. Naproti tomu nebylo uznáno u nás osvobození církve od berní (privilegium immunitatis); poněvadž majetek církevní byl u nás pokládán ve své většině za součást komory královské.

Česká knížata jsou pouze držitelé knížetství v českém státě. Sem patří knížata slezská, opavská, biskup vratislavský jako držitel Nisska a olomoucký. Pouze biskupu pražskému přikládán byl též titul, ač neměl zvláštního svého knížetství.

Šlechta dělí se v Čechách a na Moravě na pány (barones) a v l a d y k y (později rytíři, milites). Obě třídy dlouho nebyly proti sobě uzavřeny, takže zchudlý pán stával se prostě rytířem, mocný vladyka vstupoval do stavu panského. Teprve v bojích panské jednoty za Václava IV. se stav panský uzavřel proti vladykům a strhl většinu šlechtických práv, zvláště, politických, na sebe. Šlechtictví bylo stavem dědičným, doplňujícím se ještě v XIII. století po starém primitivním způsobu. Teprve za Karla IV. po vzoru říšského šlechtictví začal král český se souhlasem stavů udělovati výslovně stav panský nebo vladycký. Držba svobodného, deskového majetku začala se

koncem XIV. století omezovati na šlechtu. V Lužicích a ve Slezsku šlechta skládala se skoro napořád jen z drobného rytířstva. Stav panský, jako držitel větších zaokrouhlených panství, je tu v počtu velmi nepatrném, nejvíce v Horním Slezsku a Dolní Lužici.

Rytířství bylo původně řádem, udělovaným pasováním na rytíře. Teprve ve XIV. století začíná se označení toho užívati pro nižší svobodnou šlechtu.

Panoši jsou šlechta služební, jsou to staří druhové v rytířském způsobu života. Třída tato vyrůstá na dvoře královském a při sídlech velkých panských rodů a domáhá se stejných práv jako vladykové. V této době podařilo se jí to však jen částečně.

Stav městský měl různé právní postavení podle toho, šlo-li o města královská (ve vedlejších zemích knížecí) anebo o města poddaná.

Měšťané královských (knížecích) měst domohli se během XIII. a XIV. století významných privilegií, na jichž základě spočívala samospráva městská a politické jich postavení. V XIV. století byla samospráva městská již tak dalece vyvinuta, že přijímati do svazku městského čili udělovati měšťanství bylo právem města samotného. Jen syn měšťana a kdo se do města přiznal, vzav si dceru měšťanskou za manželku, byl přijímán bez zvláštních formalit. České právo nezná zásady, aby obyvatel, pobývší rok a den ve městě, nabýval městského práva, jako to nacházíme v městech německých.

Měšťané poddaných měst nelišili se valně od sedláků, majíce nad ně některá privilegia městská, jichž rozsah závisel na libovůli vrchnosti. Celkem možno říci, že měšťané na větších panstvích mívali postavení lepší, blížíci se městům královským, kdežto na malých panstvích osud jejich podobal se selskému skoro úplně.

Jako trosky různých starších stavů zachovaly se některé zbytky starého obyvatelstva nekolonizačního, které nepovzneslo se ani do třídy šlechtické, ani neutonulo mezi lidem selským. Jsou to pozdější **svobodníci**.

Selské obyvatelstvo nežilo všude ve stejných poměrech. Hlavní rozdíl byl v tom, seděl-li **sedlák na domácím právu** (českém, srbském v Lužicích, slovanském ve Slezsku, ius bohemiale, slavicum), anebo zde seděl **na právu kolonizačním** (ius teutonicum, emfyteuticum). Sedlák na domácím právu sedící byl osobně poddaný, odvislý na vrchnosti robotami, dávkami a platy, jichž výše byla většinou v libovůli vrchnosti. Při tom byla správa jeho v rukou vrchnosti samé. Byl krátce nesvobodný na nesvobodné půdě. Nové obyvatelstvo kolonizační bylo osobně svobodné, usazené podle písemní smlouvy na základě práva emfyteutického. Měli jistou samosprávu, třeba velmi

obmezenou, byli vyňati z moci krajské, platili činže, robot nekonali. Půda, na které seděli, byla jejich dědičně, ano, mohli ji i prodati. Krátce kolonisté jsou osobně svobodni, sedí však na nesvobodné půdě.

Obyvatelstvo oboje bylo mnohdy i v jedné osadě. Jaký proto div, že obyvatelstvo domácí snažilo se získati si lepší právní postavení kolonistů. Dálo se to **zakupováním**. Sedlák zlepšoval zakoupením své právní postavení, vrchnost místo málo cenných dávek naturálních vymíňovala si činže peněžité, pro ni v této době výhodnější, ponechávajíc vedle činže případně i část roboty. Tak také část starého obyvatelstva nabyta právních výhod kolonistů. Všichni sedláci nezakoupili se však tímto způsobem, nýbrž jak se zdá, část jich zůstala ve starém, nevýhodném právním postavení na právu domácím. Zvláště pro Horní Slezsko je to jisté.

Jako bylo snahou sedláků vyrovnati rozdíly ve stavu přiblížením se právnímu postavení kolonistů, bylo zase snahou vrchnosti stlačit sedláky vůbec do závislosti co největší. Již ve XII. století najdeme případy, kdy vrchnost popírá selské právo na volné stěhování. Když pak v XIII. až XIV. století privilegiemi anebo svémocně získaly vrchnosti vesměs nižší i vyšší soudnictví nad poddanými, usilovaly o to, vyloučiti sedláky vůbec od soudů zemských, jak se jim to začátkem XV. století také zdařilo. Od té doby byl sedlák nadobro závislý na své vrchnosti, zbývalať mu pouze obtížná cesta stížnosti ke králi, byl-li příliš utiskován.

Židé sídlí ještě ponejvíce jako otroci komory (servi camerae) v královských městech, tvoříce důležitý zdroj příjmů královských. Ve XIII. století upraveno postavení jejich privilegiemi, kterými se prohlašovalo trpění židů a ochrana jejich víry proti násilnému nucení ke křesťanství. Měli výsadu půjčovati na úrok v době všeobecného zákazu úroku, a na vyšší úrok tehdy, byl-li úrok povolen. Půjčovali na zástavy, požívajíce i tu privileji zvláště ve věcech kradených, které vraceli jen proti náhradě škody. Sídlili ve čtvrtích židovských a měli jistou samosprávu. Oděvem měli se i zevně lišiti od křesťanů.

§ 20. Poměry národnostní.

Byl-li český stát do konce XII. století státem výlučně českým, přestává jím býti ve století XIII. Koncem XII. a začátkem XIII. věku **stala se němčina** v českém státě **módní řečí**. Panovníci a jejich manželky, rodem německé kněžny, rádi německy mluvili. Jejich dvůr stával se střediskem této německé módy. Tam přicházeli němečtí rytíři a němečtí pěvci. Této zálibě pak přizpůsoboval se celý dvůr, královští služebníci a

dvorská šlechta. Ode dvora šířila se záliba pro němčinu i na venek mezi šlechtu, jevíc se zevně v německých jménech hradů, tehdy právě hojně zakládaných. Dvůr posledních Přemyslovců je v podstatě dvorem německým.

Němčina však rozlézala se i jinam. Ve vyšším duchovenstvu tvořili Němci značnou část. Zvláště kláštery tehdy zakládané měly v počátcích svých německé většiny, které jen zvolna doplňováním z domácích lidí se ztrácely. I universita nedlouho po svém založení stala se německou baštou, až dekretem kutnohorským (1409) Čechům vrácena.

Nejosudnější ovšem byla veliká kolonisace německými osadníky jednak ve městech, jednak na venkově.

Města tehdy založená měla vesměs německé většiny anebo německý ráz. Živel vládnoucí, patriciové, bohatí starousedlíci, řemeslníci a kupci byli Němci, cizího původu. Živel český skládal se jen z nižších tříd (drobných řemeslníků, nájemců, čeledí). Kde však okolí města bylo české, tam další doplňování obyvatelstva městského, když kolonisace přestávala, dalo se domácími lidmi. A tak přibývalo již ve XIV. století českého živu všude. Z předměstí, kde bývalo Čechů odedávna nejvíce, pronikal český živel do měst, usídluje se tu někdy v samostatných částech neb ulicích (via, vicus, platea bohemicalis), někdy roztroušeně mezi Němci. Koncem XIV. a začátkem století XV. je ve správě některých měst patrný již český živel (Plzeň, Kolín, Žatec, Nové město pražské).

Z venkovské kolonisace, která poněmčovala celé kraje, třeba si především uvědomiti, že Chebsko bylo již od XII. století německým a na tom nezměnilo nic ani připojení jeho k českému státu. Vitorazsko pak, ve XIII. století ztracené, bylo v celé své jihovýchodní části osazeno Němci již od XII. století, kdežto část severozápadní, přilehlá k Čechám, zachovala si přes odstoupení země k Rakousům svůj český ráz.

Mimo to kolonisace německá stihla pomezí krajiny v Čechách a na Moravě, obepínajíc širokým pruhem obě země ze severu, západu a jihu, a vnikajíc někdy dosti hluboko do středu země. Dále tříštilo se toto německé území do vnitřa země řadou ostrovů, někdy dosti značných (Jihlava, Lanškroun, Německý Brod, Budějovice, Brno, Olomouc). Stanoviti přesnou hranici národnostní pro dobu před husitskými válkami je velmi obtížno. Celkem můžeme říci, že hodně Němců bylo v Jeseníkách, v Kladsku, na severu a západě Čech. Méně jich bylo na jihu Čech, v Orlických horách a na jihu Moravy.

Německý nátěr, stále se vzímající, a přibývající počet Němců způsoboval nebezpečnost, aby země české vůbec a trvale nebyly poněmčeny. Že se tak nestalo, o to zásluhu má protiněmecký odpor již v době Přemysla II. patrný, pak rychle stoupající. Odpor ten měl hlavní sílu svou v drobné šlechtě, ve

stavu vladyckém, který nepodléhal tak dvorským vlivům jako šlechta vyšší, neboť malý majetek jeho nepřipouštěl chození na dvůr, a který neměl také proto zájmu na kolonizaci, ke které mu nezbývalo půdy. Mnohá literární díla tehdejší doby, jako Alexandreis, Kronika Dalimilova, jsou dokladem protiněmeckého odporu. Vymření rodu přemyslovského a smutné zkušenosti, s německými vládci tehdy učiněné, zesílily protiněmeckého ducha u nás velmi značně. Francouzský duch a kultura Jana Lucemburského usnadnily již protiněmecký odpor český tak, že za Karla IV. a ještě více pak za Václava IV., zvláště po jeho sesazení v říši, národní sebevědomí vzrůstalo a vítězilo.

Jevilo se to i v úředním jazyku. Neboť původně u nás všechny zápisy a listiny psány jsou po středověkém způsobu latinsky. Začátkem XIV. století začínají se však čím dál více objevovati listiny německé, zvláště pro města hojně vydávané. Koncem vlády Karlovy začínají první české listiny a za Václava IV. českých listin jest již mnoho. Čeština vniká i do zápisů soudních některých měst (Hradčany, Nové město pražské, Nový Bydžov a j.). — Ze zápisů šlechtických soudů jen pühonné knihy moravské psány jsou od začátku XV. století česky, jinde vládne dále latina.

Jiné národnostní poměry nežli v Čechách a na Moravě byly ve Slezsku a v Lužicích.

Ve Slezsku německá kolonisace byla tak silná, že v Dolním Slezsku a ve značné části středního Slezska pohltila nadobro domácí živel slovanský, při čemž na levém břehu Odry německé území slezské souviselo s Kladskem a německým územím na severní Moravě, kdežto na pravém břehu nesahalo tak hluboce k jihu. V Horním Slezsku živel slovanský zůstal, země dostala však německý nátěr, který měla beze změny až do válek husitských, a vznikly tam německé ostrovy kolonizační. Krátce v Horním Slezsku poměry byly obdobné jako v Čechách a na Moravě.

V Lužicích největší část země byla srbskou, ano až do XII. století mezi srbským obyvatelstvem selským bylo jen německé rytířstvo. Kolonizací vznikala také tam německá města, a vedle toho pruhy německých vsí na východě, západě a jihu. Pruhy těmito utvořen ze srbského živu ostrůvek, odloučený Němci jak od Slovanů slezských, tak od Čechů. Srbové Lužičtí obmezeni tehdy na Lužice samy, z nichž jen jedním klínem pronikali do Míšně a druhým do Branibor. Poněvadž však srbský živel obmezen byl pouze na selské obyvatelstvo, měla země německý ráz, a její písemné památky jsou německé, pokud nebylo užito latiny.

§ 21. Hospodářství.

Základním zjevem hospodářství tohoto období je kolonisace. Kdežto stará kolonisace předešlých dob dala se domácími lidmi, uvnitř země většinou ve formě lhot začátkem XIII. století začíná nová kolonisace německá. Celé toto hnutí bylo jen součástí velikého stěhování Němců na východ, jehož důvod byl převážně finanční. Němci k nám šli proto, že získávali tu lepší existenci, nežli ji měli doma. Panovníci čeští podporovali je pak také z důvodů finančních, přibývalo jim příjmů. Proto kolonisace u nás, na rozdíl od kolonisace v zemích polabských Slovanů, směřuje v největší své části k osazení půdy dosud neosazené a děje se smlouvou mezi pánem půdy a osadníkem.

Základ poměru smlouveného mezi kolonisty a pánem půdy tvořilo právo emfyteutické (ius teutonicum). Kolonista mohl své právo prodati a právo to se dědilo. Dokud kolonista plnil své povinnosti, nemohl mu pozemek býti odňat. Vzájemná práva a povinnosti stanoveny byly přesnou písemnou smlouvou. Kolonista zaplatil jistou pevnou sumu hned (peníze podací, Anleit), a vedle toho platil roční činži skoro vesměs v penězích. Řidčeji přicházejí i dávky naturální nebo dokonce roboty. Tam, kde šlo o mýcení lesa, kolonisté neplatili peněz podacích a také od činži bývali na řadu let osvobozováni. Usazení dalo se podle lánů, při čemž čím úrodnější krajina, tím byl lán menší. Byloť zásadou, že lán má býti tak veliký, aby skýtal pohodlnou hospodářskou existenci celé rodině sedlákově.

Kolonisace nedála se jednotlivci, nýbrž celými skupinami. V čele skupiny stál podnikatel (locator), který uzavřel smlouvy s majitelem půdy, že obsadí určitý počet lánů. Měl za to určité výhody (soudcovství, krčmu, dvojitý lán a j.). Usazení kolonisté ručili pak společnou rukou nerozdílnou za všechny převzaté závazky.

Kolonisací obsazeno bylo hlavně pomezí českých zemí, avšak i uvnitř země přibýlo půdy obdělávané nejen vesnicemi nově založenými, nýbrž i městy, která ve své převaze byla u nás původně v této době rázu agrárního, majíce přiděleny lány.

Není tudíž pochyby, že kolonisační půda vzdělaná velikou měrou byla zvětšena, současně pak také nastal intenzivnější a dokonalejší způsob hospodářství.

Základním typem hospodářství tehdejšího jest velkostatek, neboť dvorce měšťanů, kde hospodařil měšťan s čeledí, tvořily jen výjimku. Velkostatek této doby není více tak rozházen jako dřívější, nýbrž je zaokrouhlován a zcelován. Současně však zmenšuje se na něm půda sedláckům propůjčovaná, neboť

hospodářská tendence vrchnosti této doby směřuje k získávání peněžitých činží.

Je tu však podstatný rozdíl mezi Čechami a Moravou na jedné, a Slezskem a Lužicemi na druhé straně. V Čechách a na Moravě bylo rozsáhlých velkostatků, bezprostředně vrchností obdělávaných mnohem více nežli ve Slezsku a Lužicích, kde převládaly rytířské dvorce sotva 6—10krát větší selských statků. Poměry v Slezsku a v Lužicích blíží se tu poměrům východního Německa, kde v některých krajích není půdy vrchností samou vzdělávané vůbec.

Je tedy v hospodářství rozdíl mezi půdou panskou (dominikální) bezprostředně spravovanou, a selskou (rustikální) osazenou sedláky, ať již sedícími na starém právu domácím anebo na právu kolonisačním.

Koncem naší periody, před válkami husitskými, začíná však v hospodářství již snaha, zvláště ve Slezsku a Lužicích jasně se jeví, zvětšiti zase půdu panskou na úkor půdy selské, neboť cena činží klesla té doby s klesáním ceny peněz, zhruba na polovic.

§ 22. Řemeslo a obchod.

Založením měst v českých zemích nabyly řemeslo i obchod nových forem. Města stávají se středisky řemeslnými i obchodními. Nestalo se tak ve všech městech ihned po založení, protože většina našich měst měla původně agrární ráz. Jen některá města ho hned od počátku neměla (Praha, Vratislav), jsouce převážně středisky obchodu a řemesla. V ostatních městech však brzy po založení řemeslo a obchod soustřeďuje se do měst. Zevně se to jeví získáváním práva trhového a milového (t. j. výhradního oprávnění vařiti pivo a provozovati řemeslo v míli městské).

V řemesle nastala největší změna v rozmnožení řemeslníků svobodných, kteří do té doby byli jen výjimečně usazení v cizích trhových osadách. Ve městech svobodní řemeslníci se stali pravidlem, ač s počátku vedle nich byli i řemeslníci nesvobodní. Řemeslníci nesvobodní pracovali na účet pána a netrpěli s městem. Svobodný pracoval na svůj účet a trpěl s městem. Město proto podporovalo vesměs svobodné řemeslníky, takže nesvobodní nesnesli dlouho konkurence svobodných a dosti brzy z měst zmizeli. Jen na venku, na panstvích, zachovala se některá vrchnostenská řemesla ve vsích, jsouce namnoze spojována s určitou nemovitostí (krčma, mlýn, prodej masa a j.). Řemesla takto spojovaná nabyly povahy reálné.

Již v době posledních Přemyslovců a ještě více za Lucemburků nastává u nás následkem stoupajícího blahobytu v zemi a hojných styků s cizinou v řemesle specialisace a nebývalý

rozvoj řemesla. Praha i Vratislav stávají se velikými řemeslnými středisky.

S rozkvětem řemesla a zdokonalením techniky jeho souvisí pak i rozvoj organizace jeho, vrcholící konečně v češích. Organizace cechovní nebyla k nám přinesena z Německa současně se zřízením městským proto, že jí tehdy ještě ani tam nebylo. Vytvořila se tedy zvolným vývojem u nás.

Jednou složkou vývoje cechovní organizace je, že řemeslníci spojovali se za účely církevními a humánními zvláště za účelem pobožnosti k patronu řemesla svého, v bratrstva, jak jich z konce XIII. století známe u nás dosti. Je pak zcela přirozeno, že ve schůzích řemeslníků jednalo se i o otázkách řemesla samého, až tyto nad původními převládly, takže bratrstva cechovní nabývala světského rázu. Dohled nad řemeslem patřil však stále ještě rychtáři a městské radě. Druhou složkou, a jak se zdá dokonce i starší nežli bratrstva, byla jakási nucená organizace, městem samým za účelem živnostenským a policie tržní nařízená. Bohužel není u nás tato druhá složka vývoje cechovního blízká magisteriím dosti objasněna.

Jen znenáhla odhodlává se vrchnost městská vzdáti se došavdního volného trhu a volné živnosti ve městě na prospěch oněch řemeslníků, kteří trpí s městem, když zároveň o konsumenta městského různými předpisy živnostenskými bylo postaráno. Konečným výsledkem vývoje bylo, že město povolovalo nucený přístup do spolku řemeslnického (přimuz cechovní), takže jen členové cechu mohli řemeslo ve městě vykonávat. Tím se bratrstva řemeslná mění ve skutečné cechy. Ve Slezsku děje se to namnoze již v století XIII., všude jinde u nás až za doby lucemburské.

Podmínky přijetí do cechu byly: učednictví, tovaryšství, cesta na zkušenu, kus mistrovský, bezúhonný původ, právo měšťanské, zaplacení poplatku vstupního a vystrojení svačiny vstupní. Synům mistrů vstup do cechu byl usnadňován.

Cech měl původně v čele správce jmenované radou městskou, a teprve v dalším vývoji, zvláště když mnozí řemeslníci dostali se i do rady, zvětšena samospráva cechovní a volba starších cechovních dána do rukou cechu samého. Předpisy cechovní či artikule cechovní vytvořovaly se ve XIV. stol. ze tří složek. Některé předpisy dali si mistři sami svým usnesením a rada městská je pouze schválila, jiné ustanovovala rada o své újmě, zvláště předpisy policie živnostenské na ochranu konsumentů, třetí konečně dostaly cechy od krále ve formě privilegií. Tímto způsobem se ovšem artikule cechovní vyvíjely jen ve větších střediskách řemeslných, zvláště v Praze a Vratislavě. Jinde přejímal prostě cech své artikule cechovní od některého sousedního města většího.

Celkem můžeme říci, že do válek husitských zorganizovala se řemesla cechovně ve všech větších našich městech, a že nedošlo u nás k oněm velikým bojům mezi řemeslníky a starousedlíky o vládu v městě, které jsou právě tehdy charakteristickým zjevem v dějinách měst německých.

Cechovní jurisdikce je teprve v počátcích, přístup do cechu dosti snadný. Soutěž v cechu je vyloučena. Cech ohraničuje si řemeslo, vykonává politiku živnostenskou a dohlíží na kvalitu výrobků. Tovaryš má ještě pravidelně naději státi se mistrem. Cechovními statuty upravena doba pracovní i mzda. Koncem XIV. století vznikají první spory o mzdu a s nimi i první stávky.

Také v obchodě stala se města zvolna jedinými středisky. Na místě starých trhových vsí. Ve městech vznikají stále krámy a sklady, kde kramáři (obchodníci v drobném) a kupci (obchodníci ve velkém) prodávali své zboží. Drobný obchod je v rukou domácích lidí, obchod ve velkém ovládají cizinci, mezi něž jen zvolna dostávají se lidé domácí. Celkem obchod této doby vzrůstá zvětšením styku s cizinou a vzrůstem peněžitého hospodářství místo naturálního. Ve velkých centrech, v Praze, Vratislavě, dějí se pokusy i obchod zorganizovati cechovně.

Panovník snažil se podporovati obchod nucenými sklady, trhy a obchodními smlouvami. Větším městům bylo totiž udělováno právo nuceného skladu (nydrlag, jus emporii), kde obchodník zboží své musil na určitý čas složit, rozbalit a ke koupi nabídnouti. Nucený sklad byl buď pro určitý druh zboží anebo pro zboží všechno (Praha, Vratislav). Tu vznikaly pak domy skladné, kde vybíraly se dávky ze skladu (ungelty). Druhou součástí obchodního života tehdejšího byly trhy, konané na základě privilegií královských. Trhy poutal se venkov k městu tak, že kolem každého města vytvořil se okruh vsí hospodářsky s ním spojených. Trhy byly týdenní a výroční. Týdenní trhy konány jeden den v týdnu na potřeby denní, zvláště ty, které venkov dovážel. Trhy výroční (jarmarky) konány jednou v roce delší dobu (8—14 dní); výjimečně některá města domohla se již v této době dvou trhů. Za trhu výročního přestávala všechna privilegia městských řemeslníků a každý mohl prodávati, co chtěl, ať to vyrobil kdokoli. Volnou soutěží touto měl býti korigován výrobní monopol cechů městských, který mimo dobu trhu trval. Začátkem trhu vztýčeno bylo znamení tržní (vích, praporec) a dokud bylo vztýčeno, měli měšťané a řemeslníci právo výhradního nákupu (vorkauf). Na trhu byla normální váha a míra.

Zahraniční obchod snažili se čeští panovníci podporovati výhodnými smlouvami, jak to začal již Jan Lucemburský a jak o to pečoval zvláště Karel IV. Týž udělil kupcům českým

mnohé výsady v Německu a celou síť obchodních smluv snažil se jim získati postavení zvláště výhodné, nelekaje se ani re-torsí proti sousedům nepřijemným, zvláště Polákům. I vod-ních cest po Labi a Odře mělo býti pro český obchod využito, avšak privilegia některých měst mimo český stát v sousedství ležících tomu značně bránila.

Vratislav, přistouпивší v této době k spolku hansovnímu v Německu, stala se zprostředkovatelkou obchodu mezi vý-chodem a západem, neboť veliká obchodní cesta od Rýna do Polska šla přes Vratislav.

§ 23. Lenní zřízení.

Lenní zřízení přejato bylo u nás v celku z Německa, a řídilo se proto zásadami německými, poněkud pozměněnými domácím vývojem.

Není pochyby, že také u nás jsme měli prvky, z nichž by se byla mohla instituce lenní časem vytvořiti. Staré družiny kní-žecí, druhové a panoši, kteří dostávají výsluhy, mají podobnou povahu, jako pozdější svazky lenní. Tento domácí vývoj byl však nadobro přerušen prostým přijetím lenního svazku již rozvinutého.

První stopy lenního zřízení jsou ze začátku XIII. věku, ač ovšem lenní poměr sám byl již dříve znám. Neboť jím byl pře-ce uspořádán poměr českého státu k Německu, ve vnitř-ních poměrech Čech a Moravy ho však před touto dobou po-uzíto nebylo. Ve Slezsku došlo k lennímu zřízení dokonce ještě o něco později. Jen v Lužicích lenní zřízení je již z doby za-brání země Němci, tedy z XI.—XII. století.

Pozdějším vývojem lenní zřízení nabylo v různých zemích našich různého významu. Celkem možno říci, že nemělo lenní zřízení u nás ani takového významu jako v Německu, tím méně pak jako ve Francii. Třebas význam jeho za Lucemburků stoupl, nemělo daleko takové síly, aby zasáhlo rušivě do zří-zení státního.

Lenním způsobem uspořádána byla ve XIV. století Česká koruna. Vývoj ten začal za krále Jana a byl za Karla IV. jeho inkorporačními listinami ukončen. Leno tu vycházelo od krále a od koruny jako právnické osoby.

Kdežto v Lužicích a ve Slezsku rytířské statky skoro ve-směs ocitly se v poměru lenním, nebylo tomu tak v Čechách a na Moravě. Proto také, mluví-li se v Lužicích a ve Slezsku o šlechtě, mluví se o vasalech, kdežto v Čechách a na Moravě šlechta jako celek nikdy tímto způsobem se neoznačuje. Sta-vovství rychle od XIII. století v obou těchto zemích se vzma-hající proniknutí tohoto označení zabránilo.

V celku se lenem udělovaly u nás skoro jen věci ne-movitě. Z úřadů podlehy lennímu zřízení pouze některé úřady dvorské. Všechny jiné mu vzdorovaly a také regály krá-lovské tímto způsobem nebyly udělovány.

Přesto nebylo by správně podceňovati zase zcela význam lenního práva a obmezovati je na několik českých krajín. Souvislé lenní svazky byly v Kladsku, Chebsku Loketskú, Olomoucku, v obou Lužicích a ve Slezsku. Vedle toho byly však lenní statky rozstříknuty po celých Čechách a Moravě. Než již ve XIV. století najdeme dosti případů osvobo-zení lén, takže počet jejich se značně menšil.

Léna byla počítána v českém státě ke komoře královské, ve vedlejších zemích případně ke knížecí komoře. Znáám byl u nás rozdíl mezi lény danými (f e u d u m d a t u m) a příkázá-nými (f e u d u m o b l a t u m). Při prvních senior prostě dával manovi svůj statek, při druhém man své vlastnictví odevzdával do rukou seniorových s podmínkou, že mu statek ten vrátí zpět jako léno.

Dále se lišilo mezi lény v zemi (feuda intra curtem) a za hranicemi (feuda extra curtem). K zahraničním lénům počítána jsou česká léna v říši německé, v Chebsku a také v Loketskú.

Léno přecházelo někdy také dalším udělením na jiného. Vznikalo tím podléno (s u b f e u d u m). Většina lén jest dědičnou u nás pouze v mužském potomstvu, jen část také v ženském. Poslední porízení o lénech bývá skorem vesměs vyloučeno.

Pravidlem bývá, že léno může míti pouze rytíř. Byla však také léna udělována osobám nerytířským. To nebyla pravá léna, nýbrž pouhé nápravy. Držitelé sluli **nápravníci**.

Zvláštním druhem léna byla **léna hradní** (feuda castrensia), jichž držitelé byli povinni k obraně určitého hradu (Karlstein, Křivoklát, Budyšín). Část jich byla rytířská, část nerytířská, nebo robotná. Držitelé prvních bývali veliteli a úředníky na hra-dě, na druhých seděli zbrojnoši hradští.

II. ÚSTAVA ČESKÉ KORUNY.

§ 24. Král.

V čele českého státu jest král jako hlavní, nikoli však již jediný jeho representant. Vystupujíc vedle něho stavové, s nimiž se musí král o svá práva dělití. Základem této dělby jest však názor, že panovníku náleží všechna práva, řekněme krátce plnost práva, kdežto stavům přiznávají se pouze ta práva, na která mají výslovně privilegia, aneb jichž se domohli průběhem doby obyčejovým právem.

Český král píše se sice **králem z boží milosti**; česká ústava této doby, ponechávajíc tento titul, neodvozuje z něho více důsledků. Český král není již absolutním panovníkem, nenastupuje pouze a jedině podle práva dědického (z Boží milosti), nýbrž jest zemí přijímán. Stavové zúžují okruh jeho oprávnění, obmezují ho v reprezentaci státu. Ano žádají na něm do jisté míry i odpovědnosti. Proto panovník český nabývá plně své moci teprve korunováním, když byl přísahal na práva země.

Zároveň začíná se v této době tvořiti nový státoprávní pojem. Nevystačuje se již s primitivním označením říše jako **království české** (regnum Bohemiae) v širším smyslu vedle užšího, označující zemi českou samu. Územním vzrůstem českého státu označení to stávalo se málo výrazným, a tak přinesli panovníci lucemburští k nám nový státoprávní pojem: **koruna království českého nebo krátce Česká koruna** (corona regni Bohemiae). Označení toho bylo užíváno jednak pro území českého státu (srov. svrchu), jednak v přeneseném významu pro stát jako právníckou osobu. Náběh na tento vývoj děje se u nás již dříve, neboť někdy také slovo regnum má podobný význam. V konečném svém vývoji znamená corona osobu právníckou, nadřazenou králi a stavům; k tomu dochází u nás až po válkách husitských. Nicméně již v době Jana a Karla IV. léno vedlejších zemí nevychází pouze od krále, nýbrž i od koruny. Nebylo by však správně odvozovati snad z toho, že obec zemská, zastoupená stavy, byla by snad již v době Jana a Karla IV. podmětem vlastnictví práv k českému státu vedle krále. Nebyloť potřeba ještě jejího svolení k cizení státního území. Teprve v době Václava IV. začíná se názor ten měniti. Třebas ani tehdy ještě nesvolovala obec zemská přímo k odcizení částí státu od koruny, přece v jiných věcech vládní moci vystupuje již vedle krále.

Od privilegia 1212 měl panovník český nepřetržitě již titul **královský**. Při tom nebylo celkem ještě zvykem označovati v titulu jednotlivé země, nýbrž titul krále českého sám o sobě panovníkům stačil, pokud nebyli ovšem císaři. Tu pak vedle titulu císařského kladli královský titul český.

Posloupnost českých králů spočívá ještě koncem XII. století na myšlence, že stát český je patrimoniem rodu přemyslovského. Tehdy právě při vydání privilegia 1212 zasahování předáků tak zmohutnělo, že privilegium to mluví přímo o králi zvoleném. A přece právě toto privilegium udělením titulu královského Přemyslu a jeho potomstvu valně přispělo k tomu, že poměry posloupnosti se upevnily vytvořením se primogenitury, jak bylo to patrné již při volbě (tehdy užito ještě tohoto slova) Václava I. (1216), kdy vedlejší větve rodu přemyslovského všechny ještě nevymřely. Vývoj přemyslovského rodu v XIII. století vedl pak k faktickému uskutečnění **primogenitury pro potomstvo mužské**. Nastupoval tehdy po otci nejstarší syn. Tímto vývojem

velmi zeslaben vliv předáků zemských a císařův na obsazování českého trůnu.

Otázka ženského potomstva přemyslovského vznikla teprve vymřením rodu. Poměry byly tehdy takové, že spíše šlo o otázku moci nežli práva. Stavové trvali na svobodné volbě s jistým uznáním nároků ženského potomstva, císař Albrecht chtěl obsaditi český trůn jako uprázdněné léno říšské. A skutečně se zdálo, že dosazením Rudolfa Habsburského na trůn poslední názor zvítězí, třebas si dal císař Albrecht svého syna i jeho bratry dodatečně také zvoliti.

Těto vynucené volby stavové však po brzké smrti Rudolfově neuznali, a svobodnou jejich volbou povolán Jindřich Korutanský jako manžel starší, oddělené dcery Václava II. Proti němu však strana, s vládou jeho nespokojená, prohlašovala za oprávněnou dědičku trůnu pouze neoddělenou (neprodanou) dceru Václava II., Elišku, řídíc se tu zásadami soukromého práva českého. Zvolila pak jí za manžela a tím také za českého krále Jana Lucemburského.

V potomstvu Jana a Elišky Přemyslovny dědil se pak zase český trůn. Potomstvo Janovo z druhého manželství, které uzavřel po smrti Eliščině, z nástupnictví bylo vyloučeno. V rodě lucemburském **několika zákony** (ordinací Janovou 1341, majestáty Karla IV. 1348, 1350—51, 1355 a j.) upravena byla pak posloupnost tak, že nejprve nastupovalo mužské potomstvo podle primogenitury, v nedostatku jeho bylo voláno teprve neoddělené potomstvo ženské, avšak bez stanovení určitého řádu. Nebylo-li by pak ani jednoho ani druhého potomstva, volili krále stavové volbou svobodnou. Není pochyby, že také mezi ženským potomstvem výběr náležel stavům.

Zmínky zasluhuje ještě, že došlo za Karla IV. a za Václava IV. ke vzájemným smlouvám dědickým mezi rodem lucemburským a habsburským, které schváleny bývše stavy českými, nabýly významu státoprávního.

Naproti tomu testament Karla IV., kterým upravil poměr svých tří synů, ustanoviv mladším některé země vedlejší jako apanáž, má ráz pouze vnitřní úpravy rodové a na celkové státoprávní povaze státu českého nemění nic.

Podle privilegia z roku 1212 bylo zapotřebí novému králi českému **potvrzení císařem**, které se dalo v lenní formě podáním korouhve. Na přijetí léna závisel výkon určitých práv v říši, nikoli však výkon moci královské v českém státě samém. Tam plně moci nabývalo se korunováním, pokud ovšem nebyl syn a nástupce korunován již za života svého otce, jako tomu bylo s Václavem IV.

Právo korunovati českého krále přešlo zřízením arcibiskupství pražského z Mohuče na Prahu. Korunovační slavnosti posledních Přemyslovců, jichž jednoduchá koruna se zachovala ve

stříbrné napodobenině v hrobě krále Rudolfa Habsburského, a jichž řád korunovační byl domácí obměnou německého, byly za Lucemburků, zvláště Karlem IV., nově upraveny a doplněny. Tehdy pořízeny také skvělé korunovační klenoty, z nichž koruna se dosud zachovala. Jinak korunování bylo slavností církevního rázu.

Jak vzrostl koncem XIII. a začátkem XIV. věku vliv stavovský, začali stavové klásti panovníkovi určité podmínky, které musel stvrditi, dříve nežli ho připustili ke korunování. Víme o tom určitě z doby nastoupení krále Jana (1310—11) a také Karel IV. potvrzoval stavům jejich dosavadní práva.

Moc českého krále proti starší době zmenšena o to, co dovedli z ní pro sebe získati stavové. Základ její zůstal týž. Král český měl moc vojenskou, hotovosti zemské směl užívati mimo zemi jen se svolením stavů. Jeho moc soudní valně byla zmenšena vytvořením zemského soudu a přechodem soudnictví na města a vrchnosti. Moc zákonodárná obmezena hlavně na práva zvláštní, kdežto v právu zemském účinkovali spolu již stavové, zprvu zabraňující zákonům (Majestas Carolina), později tvořice je spolu. Jmenování úředníků králi zůstalo; byl tu pouze vázán na osoby domácí. Málo dotčena byla stavy moc panovníkova nad církví, která však se hleděla zase sama dostati z područí světského, což se jí dosti dařilo. Nově utvořena lenní výsost královská. Ve financích statky i regály byly ve volné dispozici královské, jen při berních stavové rozhodovali spolu.

V říši německé patřily králi českému úřad arcibiskupský a právo volenecké. O práva ta byl v době Přemysla II. spor, nakonec však zůstala králi českému jako stará práva, jichž přemyslovský rod odedávna užíval.

§ 25. Vláda ve vedlejších zemích (knížata a hejtmané).

Král český nevládl všude sám bezprostředně, nýbrž býval ve vedlejších zemích ve vládě zastupován, a to buď knížetem anebo úředníkem. Oba byli stejně orgány krále českého, přece však byl mezi nimi podstatný rozdíl. Rozdíl ten nebyl jen v tom, jak byli voláni ke své funkci, nýbrž i v rozsahu a výkonu vládní moci.

Knížata česká byla na Moravě (s titulem markrabat), na Olomoucku (biskup), na Opavsku, ve Slezsku a krátkou dobu i ve vévodství zhořeleckém. Zvláštní, neobyčejně samostatné postavení měl vévoda lucemburský. Státoprávní postavení markraběte braniborského bylo pak zcela jiné nežli ostatních, a to proto, že vzhledem k zákonu zlaté buly Karlovy nespojovati dvě kurfürství, poměr jeho k českému státu nebyl upraven inkorporací.

Jen moravská markrabata XIII. století nebyla dědičná, jich právní postavení bylo totéž jako starých údělných knížat, s tím pouze rozdílem, že údělem byla jim Morava celá. Všechna ostatní knížata česká (i s moravskými markrabími XIV. století) byla lenní knížata, jejich poměr k českému státu a jeho panovníku byl upraven lenním právem. Byla to pravidelně léna dědičná v mužském potomstvu. Závislost jejich na českém státě nebyla však pouze osobní, jako při lénu někdy bývá, nýbrž státoprávní. Neboť jejich léno vycházelo nejen od krále českého, nýbrž i od České koruny, k níž území jejich jest vtěleno. Knížata česká jako lenníci českého krále chodí na jeho dvůr, k jeho shromážděním a zúčastňují se korunování a sněmů.

Pokud se moci týče, nutno lišiti mezi knížaty dvě skupiny. Jednu tvoří stará knížata suverénní, která dobrovolně do lenního svazku českého vstoupila. To jsou v této době všechna knížata slezská. Jejich moc byla v celku českým lenním svazkem jen nepatrně omezena, zvláště za Václava IV., kdy poměr jejich proti době Karla IV. se uvolnil. Příslušela jim krátce všechna vládní moc, pokud se srovnávala s lenním svazkem českým. Naproti tomu moc ostatních knížat českých, tvořících druhou skupinu, neměla takového základu, nýbrž jejich moc a práva odvozovala se pouze a jedině z udělení léna králem českým. Nicméně i tu byly velké rozdíly, zakládající se hlavně na faktických poměrech, jak ukazuje samostatná politika zahraniční Jošta Moravského.

Pokud nebylo v některé vedlejší zemi české knížete, býval v čele jejím úředník jako zástupce králův. Později teprve stalo se zvykem úředníka toho ponechávati i vedle knížete. V Čechách samých býval zástupce podobný jmenován jen tehdy, nemohl-li král řídit sám vládu, jsa mimo zemi.

Těmto zástupcům krále říkalo se hejtmané (capitaneus) nebo fojté (advocatus). Označení fojt převládá v obou Lužicích a Braniborsku, jinde je obvyklým hejtman. Původně nebyl rozdíl mezi těmito dvěma typy úředníků pouze formální. Fojt je totiž typickým úředníkem krajin severovýchodního Německa a jeho základem je moc soudní, se kterou průběhem doby spojena byla i moc správní. Hejtman je naopak úředník, zřízený po vzoru italském, s mocí především správní a finanční. Ve XIV. století rozdíl tento mizí a zůstávají jen rozdílná jména.

Nejstarší hejtman zemský jest na Moravě již z doby Václava II. Odtud šířil se úřad ten do některých knížetství slezských, zvláště oněch, která trvale byla bez knížete (Vratislavsko, Svidnicko-Javorsko). Fojtové lužičtí byli zřízeni ještě než obě země přišly trvale k českému státu. Hejtmané byli však nakonec i pro léna zahraniční, jeden pro severní skupinu (v Pernu), druhý pro západní (v Sulzbachu).

Oba úřady, hejtman i fojt, nabývají v té době smíšeného rázu. Jsou zástupci krále a jím jmenováni, jsou však také důvěrníky stavů a přísahají proto obyčejně králi i zemi. Stavové ve všech zemích usilují o to, aby fojtové a hejtmané byli jmenováni z nich. Výslovného stvrzení tohoto práva získali jen v některých knížetstvích slezských, na Moravě zachovávána zásada ta právem obyčejným. Někdy v menších územích úřad ten býval zapisován.

V Čechách dočasnými hejtmany bývali členové vládnoucího rodu, arcibiskup, předáci světští i duchovní.

Hlavní věcí hejtmana i fojta bylo vésti nejvyšší správu v zemi, vrchní dohled na správu finanční, řízení sněmu a předsednictví nejvyšších soudů v zemi, jmenování nižších úředníků. Dbal též o bezpečnost v zemi a svolával hotovost zemskou. Někde (mimo Moravu) uděloval i léna jménem panovníkovým a před ním se také daly převody rytířských statků. Na Moravě rovnal spory poddaných s vrchností a vyšších stavů o čest (roky hejtmanské).

§ 26. Dvůr, úředníci dvorští a zemští.

V XIII. století v čele královského českého dvoru jest ještě komorník, ve XIV. století je již hofmistr, po prvé za Přemysla II. připomínaný. Za Karla IV. nabyl hofmistr nebývalého významu, zvláště pro politiku zahraniční. Staré dvorské úřady se staly dědičnými v určitých rodech (stolnictví, maršálství, číšnictví).

Podle vzoru královského dvoru českého zřizovala si dvůr všechna česká knížata. Také tam všude ve XIV. století hofmistr jest nejdůležitější osobou.

Z úředníků dvorských, jejichž činnost neobmezovala se na dvorskou práci, v první řadě třeba jmenovati **maršálka**, který, stav se dědičným, přetvořil se na nejvyššího maršálka zemského a nabyl do jisté míry i povahy úřadu zemského, ač k úřadům zemským počítán ještě nebyl. U něho vytvořil se soud maršálský, soudící o čest. Byl to společný úřad pro Čechy i Moravu.

Z jiných úřadů uvedeme si starého **soudce dvorského** jako předsedu dvorského soudu, dále **kancléře království českého**, kterým byl obyčejně probošt vyšehradský. Kancléř řídil kancelář a podpisem svým na listině ručil v této době pouze, že byla řádně vyhotovena a že odpovídá vůli králově.

Finance královské spravoval původně **komorník s podkomořím**. V XIII. století přešel však komorník do zemského soudu, nejprve aby tam hájil královské zájmy, a později zůstal tam jako úředník zemský. Podkomoří pak, který vedl v XIII. století celou královskou koloniaci a tím i všechny příjmy z ní plynoucí, nestačil na celou komorní správu. Proto se tato dostala do znač-

ného rozkladu, což bylo zvláště za Jana Lucemburského patrné. Karel IV. zjednal v této věci nápravu tím, že podkomořím ponechal jen politickou, soudní i finanční správu měst a duchovních korporací, ostatní vše mu však odňal. Pro tuto vlastní správu finanční čili komoru královskou zřídil pak dva mistry komory královské, kteří ji vedli s řadou podřízených úředníků.

V téže době z řady drobných mincmistrů, spravujících královskou minci u různých hor, vytvořil se **ústřední mincmistr** pro celý český stát. Jemu patřily všechny věci hor a mince; míval sídlo v Kutné Hoře.

Na Moravě dvorskému soudci říkali ponejvíce hofrychtěř. Kancelářství moravské spojené s proboštvím olomouckým bylo pouze čestnou hodností. Kancelář samu, trvající jen byl-li zvláště ní markrabí, vedli protonotáři. Finance řídil komorník s podkomořím, v polovici XIV. stol. komorník zmizel a podkomoří zůstal pro finance sám.

Ve slezských knížetstvích jsou všude dvorští soudcové, kanceláře s notáři a pro finance rentmistři.

Vedle úřadů dvorských tvoří druhou skupinu **úřady zemské čili stavovské**. Jejich dokonalost a rozvoj ukazují zároveň, jak pokročil vývoj stavovský v zemi, neboť kompetence jejich obmezena byla na jednotlivou zemi. Začínají v Čechách a na Moravě v době Přemysla II.

Hned od počátku úřady ty byly osazovány osobami ze stavů branných. Stavové chtěli míti však zásadu tu i písemně zajištěnu. Byl proto Janovi (1310) předložen požadavek, aby všichni úředníci byli bráni z lidí domácích. Jak se zdá, bylo zachovávání této zásady také Janem slíbeno a ostatně nejednou jím i nástupcem jeho Karlem IV. potvrzeno. Václav IV. rád dosazoval na úřady osoby z nižších stavů, proti čemuž se páni bránili panskou jednotou. Jednota ta vybojovala na Václavu IV. nejprve slib, že bude osazovati nejvyšší úřady jen pány. Později dodáno k tomu ještě, že osoby úředníků mají býti jmenovány s radou panskou. Rady se sice Václav IV. brzy zbavil, úřady však nadále jen pány osazoval. Táž zásada uplatněna byla současně i na Moravě.

V Čechách jsou původně tři úřady zemské: **komorník**, **sudí a písař**, vzniklé v souvislosti se zemským soudem. K nim jako čtvrtý řadil se **purkrabí pražský**, původně exekuční orgán téhož soudu. Teprve v době Václava IV. purkrabí stal se prvním ze zemských úředníků. Úředníci tito stávají se později nejvyššími na rozdíl od svých zástupců, kteří jsou úředníky menšími. Zemští úředníci přísahají králi a zemi.

V jednotlivostech je purkrabí nejprve strážcem hradu pražského a orgánem exekutivy. V polovici XIV. věku soustřeďuje

ve svých rukou moc vojenskou, správní i soudní a koncem téhož věku stává se hlavou vší správy zemské a zástupcem královým.

Činnost komorníka a zemského sudího obmezovala se na zemský soud, písař zemský vedl zápisy téhož soudu čili desky.

Na Moravě úřady zemské souvisely také se zemským soudem, vývoj jejich však začíná u krajských úřadů soudních, z nichž reorganisační za Karla IV. vytvořuje se dvojice komorníků a sudích po zemský soud v Olomouci a Brně. Jen dvojice písařů zanikla po několika letech a nejvyšší písař zemský vedl desky obou soudů.

Na Opavsku a Krnovsku byli podobní úředníci jako na Moravě, ovšem pouze v jednom obsazení, poněvadž soud byl tu jednotný.

V Lužicích nebylo zemských úředníků vůbec. Ve slezských knížetstvích pak byly jen někde první náběhy k nim v úřadech zemských soudců a zemských písařů.

§ 27. Sněmy zemské a generální.

Jako hlavní orgán stavů proti králi začíná se v této době vyvíjeti zemský sněm, zvláště v každé zemi vytvořený. Tvoříť stavové každé země jednotku, která má svá práva i privilegia. Teprve, když za Lucemburků vytváří se veliká říše česká, vzniká i centrální orgán stavovský ve sněmě generálním, jehož organisace se opírá o sněmy jednotlivých zemí.

Není pochyby, že český sněm měl nejrychlejší vývoj a největší význam, a tvořil vzor pro sněmy ostatních zemí. Základem českého sněmu byla stará knížecí rada, ve které se již ve XII. století soustřeďovaly některé věci správní a soudní, a která byla poradním sborem knížete. Ve XIII. století oddělila se od ní nejprve kompetence soudní, čímž vznikl zemský soud, ostatek pak zůstával ještě nějakou dobu pohromadě, až se v době mezivládi po smrti Přemysla II. trvale rozdělil na sněm a radu.

Sněm této doby není ještě přesně vyvinutým orgánem, jak tomu bylo po válkách husitských, nýbrž celé jeho složení je valně měnivé, odpovídajíc a přizpůsobujíc se skutečným poměrům doby.

Sněmy svolával král anebo jeho jménem zemský hejtman listy, posílanými vynikajícím lidem osobně, jinak obecně do kraje zasílanými a ve dny trhové ohlašovanými. Dostaviti se nebylo jen právem, nýbrž i povinností. Neomluvené nedostavení se bylo pokládáno za rušení řádu zemského.

Účastníky sněmu byli především zemané, t. j. svobodní držitelé svobodné půdy. Z nich však prostě svobodní (nešlechtici), i když byli držiteli svobodné půdy, na sněm choditi nemohli. Byli tedy účastníky sněmu v podstatě šlechtici nižší a vyšší.

Vedle nich zúčastňují se sněmu preláti (biskupové a zástupci klášterů) a královská města. Jejich postavení

bylo však zvláštní, neboť již za Jana Lucemburského stalo se zvykem s preláty a městy berně, které tvořily nejdůležitější předmět sněmovní, ujednávat zvláště na samostatných schůzích. Tím se stal sněm v podstatě shromážděním šlechty, do něhož jen výjimečně preláti a zástupcové měst přicházeli, když šlo o věci politické.

Sněmu předsedal král nebo jeho zástupce. Jednáno bylo v plenu, při čemž hlasy spíše váženy nežli počítány. Základem kompetence sněmovní bylo povolování berní a hotovosti vojenské k tažení za hranice. V zákonodárství činnost jest ještě spíše negativní, zamezujet sněm vydání zákonů nepřijemných. V ostatním lze říci obecně, že zúčastňoval se sněm na důležitějších jednáních králových, když král uznal to za nutno anebo jestliže sněm účast tu si vynutil. Sněmu českému patřilo také původně volení krále, jež za Karla IV. přešlo dočasně na sněm generální.

Podobným způsobem z rady jako v Čechách vyvíjel se zemský sněm i na Moravě. Živel stavovský byl tam však až do vymření linie lucemburské (Joštem 1411), méně vyvinut nežli v Čechách. Teprve potom stavové moravští rychle doháněli český vývoj. Na Moravě schůze sněmovní úzce souvisely se zasedáním zemského soudu. Také tady je převaha šlechty, vedle níž jsou na sněmě pravidelně preláti, kdežto města královská přicházejí jen výjimečně.

Z ostatních vedlejších zemí českých nejvyvinutější stavovství bylo v Horní Lužici, kde základem jeho byl spolek šesti měst, v první polovici XIV. věku uzavřený. Tím se stalo, že politicky rozhodujícím stavem byla v Horní Lužici města, k nimž přistupovalo drobné rytířstvo jako druhý stav. Byl tedy v Horní Lužici sněm o dvou stávkách (Land und Städte), zasedajících někdy společně, jindy odděleně. Sněm hornolužický je zajímavý ještě tím, že si volil zvláštní výbory či starší země (Eldisten des Landes) k vedení stavovských věcí mimo zasedání sněmovní.

V Dolní Lužici a knížetstvích slezských pravých sněmů vlastně nebylo, ačkoliv všude najdeme jednání o povolování berně a potvrzování privilegií zemských. Stavovství je tu teprve v počátcích a jest patrné, že ve slezských knížetstvích převahou nabývá forem jako v Horní Lužici (dva stavy třebas ne s převahou měst), kdežto v Dolní Lužici organisuje se jako v Čechách a na Moravě (čtyři stavy).

Společné věci stavovské byly vyřizovány na společných schůzích stavů několika zemí. To byly sněmy generální. O přesné jejich organisaci lze v této době těžko mluvit. Povahou svou jsou to schůzky dvorské, kde český král svolává na svůj dvůr zástupce stavů různých zemí. Vedlejší země zastupovány jsou svými knížaty; není-li těchto, buď vůbec ne-

jsou zastoupeny anebo přichází z nich hejtman, výjimečně zástupcové stavů. Čeští stavové bývají přítomni větším počtem.

První takové dvorské schůze konaly se již v XIII. století, další vyskytují se v době Janově, a ustanovením Karla IV. stávají se zjevem pravidelným, neboť generální sněmy mají podle jeho ustanovení voliti krále. Za Karla IV. i jiné věci tu bývaly vyřizovány. Za Václava IV. generální sněm se nescházel, až koncem jeho vlády konány dva z Čech a Moravy; na nich nejprve ochrana Mistra Jana Husa byla žádána a potom protest proti jeho upálení byl podán.

§ 28. Rada a zemský soud.

Také zemská rada i zemský soud vznikly ze staré knížecí rady, jak svrchu již vyloženo.

V první polovici XIII. století je **rada** ještě po starém způsobu. Je to sbor nejvyšších hodnostářů duchovních, nejvyšších úředníků, předních šlechticů a členů rodu královského. Tato rada (*curia*) je poradním sborem královým v nejširším slova smyslu, zvláště pro mezinárodní věci, důležité akty vnitřní správy a soudnictví. Poslední ztrácí však rada ještě před polovicí XIII. věku na zemský soud. Zůstává jí pouze poradní hlas, který v době Přemysla II. nejednou jako *consilium baronum* byl slyšán. Po jeho smrti rozlišuje se však rada a sněm.

Rada z konce XIII. a začátku XIV. století je obyčejně **královská rada** (*consilium regale*), teprve za Václava IV. stává se z ní **rada pánů**. Původně jsou v radě biskupové, knížata česká, členové rodu vládnoucího, nejvyšší úředníci a ti, které zvláště panovník do ní povolal. Když Václav IV. začal sem s oblibou přibírat chudší šlechtu a měšťany, opřeli se tomu páni v panské jednotě a vnutili králi na čas svou zvláštní panskou radu. Činnost této oktrojované rady dosti brzo přestala, ale zůstalo již při tom, že rada má býti složena z pánů. V té době se dostali do rady trvale jako její členové přísedící zemského soudu, kmeté zemští.

Kompetence rady celkem stále spočívala na libovůli královské. Přece však stávalo se zvykem v určitých případech souhlasu rady si vyžádati. Bylo to především již v době Janově při oněch mezinárodních smlouvách, které ukládaly zemi trvalé břemeno, anebo kde se zavazovala koruna. Dále přivolovala rada k darování větších statků. Za Karla IV., jako silného vládce, je nepopiratelný úpadek rady, zato v době Václava IV. někdy rada vedla vlastní vládu v zemi. S jejím souhlasem měly býti také od doby vítězství panské jednoty obsazovány nejvyšší úřady zemské i místa členů zemského soudu.

Ve vedlejších zemích byla **rada** podřízenějšího významu všude tam, kde v čele země byl kníže.

Zemský soud vznikl ze soudní kompetence staré rady knížecí někdy před polovicí století XIII. Pevných forem nabyl však teprve v době Přemysla II. Soudu předsedal původně král, v jeho zastoupení komorník. Později však vlastní řízení soudu přešlo na zemského sudího; král nebo jeho zástupce hejtman zemský býval i potom dosti často přítomen.

Přísedícími byli především nejvyšší zemští úředníci, komorník, zemský soudce a písař. Purkrabí se soudu zúčastnil, avšak v této době nerozhodoval spolu, jak ukazují nálezy zemského soudu. Jinak je otázka přísedících zemského soudu v Čechách velmi spornou. Tu se totiž zásadně uznává právo *v š e c h p á n ů* na zemském soudě zasedati (páni nalezli), vedle toho však vystupuje také jakýsi výbor *12 k m e t ů z e m s k ý c h*, jako stálých přísedících, braných konečně ze stavu panského a přísahajících králi a zemi. Doba vzniku kmetů a poměr obou svrchu uvedených zásad o přísednictví zemského soudu nejsou jasny.

Soud zemský zasedal čtyřikrát do roka o suchých dnech, pravidelně po 14 dní.

Kompetence zemského soudu v této době nebyla ještě trvale a přesně ustálena, měnila se jak v ohledu osobním, tak věcném. Na základě svých exempčních privilegií vyloučení byli z něho duchovní a měšťané. Za Václava IV. trvale vyloučení i všichni poddaní, takže soud zemský stal se *s o u d e m š l e c h t y*. Poněvadž pak v téže době šlechta z krajských soudů byla vyloučena, patřily od té doby všechny šlechtické spory trestní i civilní k zemskému soudu, pokud pro ně nebylo forum zvláštní (o čest, listy, odúmrtí). Mimo to začal zemský soud býti také *s o u d e m s v o b o d n ě h o m a j e t k u*. Tato zásada však ihned všeobecně uznána nebyla. Svobodný majetek v rukou duchovních patřil dosud k soudům církevním, a marně se snažil zemský soud ještě počátkem XV. věku vynutiti si příslušnost svou. Mnohá města měla pak ze XIV. století privilegia, že všechn jejich majetek svobodný patří k soudu městskému. Za Václava IV. privilegia podobná více již vydávána nebyla, stará však dosud byla zachováána.

Zemský soud tvořil první a zároveň poslední instanci, to jest od něho nebylo žádného odvolání. Pouze v trestních věcech mohl král uděliti milost. Na soudě zemském páni **právo nalézali** čili pro každý případ podle volného uvážení tvořili, nejsouce vázání žádnými předpisy.

K zemskému soudu byl přičleněn také krajský soud pražský pod názvem **menší zemský soud**. Skládal se z místoúředníků. Soudil původně menší spory vůbec, později jen vladyské. Vedl zároveň desky zemské.

Podobný zemský soud jako v Čechách byl také **na Moravě**, vzniklý splynutím soudní funkce staré knížecí rady a krajských cúd. Dvakrát ročně zasedal v Olomouci, a dvakrát v Brně. Cel-

kem až na nepatrné věci odpovídá vývoj moravského soudu českému; neděje se však při něm zmínka o 12 kmetech, nýbrž příseďícími jsou všichni páni.

Podle vzoru moravského byly zemské soudy na **Opavsku a Krnovsku** zajímavé jen tím, že si při spletitějších sporech braly naučení z Moravy. Příseďícími byli při nedostatku pánů také vladykové.

V ostatních zemích vedlejších zemských soudů v této době nebylo.

III. SPRÁVA ČESKÉ KORUNY.

§ 29. Kraje, města, vsi.

1. **Správa krajská** je v každé zemi jiná.

V **Čechách** staré hradské obvody rozložily se nadobro, jednak exempcemi na všechny strany udělovanými, jednak zapisováním úřadů hradských a hradů samých. Roztolené obvody různě zase slučovány a spojovány, při čemž oddělena správa a soudnictví. Při reorganizaci, uskutečněné snad někdy za vlády Přemysla II., utvořeny byly nové obvody, zvané **kraje**, a to dvojí, jednak **správní**, jednak **soudní**, které se někde kryly, někde však nikoli. Počet správních krajů ustálil se po jistém kolísání v době Václava IV. na dvanácti. Některé krajiny české byly však vedle toho zvlášť organizovány: Loketsko, Trutnovsko, Kladsko a Žitavsko. Jsou to t. zv. **kraje zevnější**. Organizace těchto zevnějších krajů spočívala na lenním zřízení.

V krajích ostatních byli **krajští popravci**, a to nejčastěji dva v jednom kraji. Jmenoval je král většinou z panstva. Úkolem jejich bylo starati se o bezpečnost v kraji a vykonávat moc hrdelní. Stíhali zločince a škůdce zemské, a dopadnuvše je, krátkou cestou je odsuzovali. Byli výkonnými orgány krajských cúd. Působili spolu při bernictví.

K jejich ruce byli ustanoveni Karlem IV. **krajští konšelé**, braní ze zemanů.

Vedle krajských popravců byli **popravci dědiční**. Byli to náčelníci některých předních rodů, kteří vykonávali popravu pouze na svých statcích vlastních. Mimo to měli popravu **purkrabí některých hradů** pro hradský obvod.

Již v této době byly v některých krajích konány **stavovské sjezdy**, většího významu však prozatím neměly.

Na **Moravě** po sjednocení země v jednotné markrabství zůstaly nějakou dobu úděly jako kraje soudní i správní. Ve XIV. století tu však zanikly kraje nadobro, a pro správu krajské organizace nebylo vůbec. Nebylo tu také krajských popravců, jen **purkrabí některých hradů** vykonávali tu pro hradský obvod popravu.

Ve Slezsku, v Horní a Dolní Lužici byla organizace podobná jako ve východním Německu. Táž osoba vykonávala v okrese moc správní, policejní, finanční, vojenskou i soudní. Úředníkem tím byl **okresní fojt**. Sídlo míval tento fojt ve městě a okresem jeho působnosti byl obvod městský či **okres vikpildní**. Okresy ty navázaly ve Slezsku na staré kastelanie. V Dolní Lužici jen některé části země měly organizaci vikpildních okresů, neboť větší panství byla tu z ní vyňata a tvořila sama o sobě obvody správní. Okresy vikpildní tvořily základ organizace drobného rytířstva. Úřad okresního fojta býval často dědičným. Mnohým městům podařilo se proto dosti snadno zakoupiti si jej.

2. Vývoj **městské organizace** vykazuje značné rozdíly nejen podle zemí, nýbrž i podle druhu měst. Byla tu především **městská královská**, založená na královské půdě, a královským úřadům podřízená. Jim ve vedlejších zemích odpovídala města knížecí, pokud se tam, jako na Moravě, neužívalo také názvu královská města. Některá z těchto královských měst měla zvláště privilegované postavení, neboť nepodléhala obyčejným úřadům, nýbrž zvláštním. Takovými privilegovanými městy bylo na př. Staré a Nové město pražské, Kutná Hora, Brno, Vratislav a j. Některá královská města v Čechách byla od konce XIII. věku určována za věno českých královen a slula proto po dobu svého ustanovení za věno **věnnými**. Vedle vlastních měst královských, která si průběhem doby získala oprávnění politická, byla ještě některá města také králi podřízená, avšak s královskými přece nepostavena na roveň. Jsou to především města podřízená komoře; tato slovou **komořní**, některá podle účelu svého **horní**. Jiná města byla určena k vydržování úředníků (Hradčany úřadu purkrabskému). Často města královská a knížecí bývala zapisována a tím dostávala se do rukou soukromých. Zápisem tím pozbývala svého rázu měst královských a klesala do veliké kategorie **měst soukromých**, nazývaných také někdy podle druhu svých vlastníků biskupskými, duchovenskými, panskými nebo prostě poddanými.

Hlavními zástupci vývoje městského zřízení jsou ovšem města královská, za nimiž města poddaná pokulhávala. Při tom vývoj zřízení městského vůbec a samosprávy městské zvláště dál se někde samostatně od kořene, kdežto jinde prostě byl již přenesen podle vzoru jiných měst sousedních. Samostatně vyvíjela se městská zřízení především v Praze a Vratislavě, dále v Brně, Olomouci, Zhořelci a některých městech jiných. Byla to vesměs města, která nevznikla jednotným založením, nýbrž volným přetvořením starých osad trhových a podhradí v nová střediska městská. Ostatní města byla naproti tomu podnikatelem v málo letech zřízena, úředníci královi přejali město hotové a toto dostalo právo norimberské nebo magdeburské, nebo některé domácí sousední a s ním příslušnou organizaci městskou.

V čele města stojí původně úředník královský, zvaný na jihu **rychtář**, na severu **fojt** (š o l t y s). Jmenován jest někde králem volně, jinde jest dědičným. Rychtář jest všude orgánem správy a soudu, jeho povinností jest bdíti nad královskými právy v městě. Podléhal v Čechách a na Moravě původně komorníku, později podkomořímu, ve vedlejších zemích ostatních nejvíce zemskému fojtu nebo hejtmanu.

Živel samosprávný původně zastupovali králem jmenovaní **přísežní** (j u r a t i), vybíraní z měšťanů. Z nich vytvořila se průběhem doby rada městská. Při tom je rozdíl mezi severem a jihem, mezi právem magdeburským a jihoněmeckým. Organizace měst s právem jihoněmeckým znala jen jediný sbor, pravidelně **dvanáctičlennou radu**, která pod předsednictvím rychtáře zasedala na soudě a vedle toho vykonávala též samosprávu městskou, původně velmi obmezenou, ve které převládaly věci hospodářské a živnostenské. Na severu v oblasti práva magdeburského byly **dva sbory: sedmi přísežných šefů** nebo kmetů pro věci soudní, a **čtyř měšťanů nebo konšelů** pro věci správní. Oběma sborům předsedal fojt. Rozdíl ten neměl však dlouhého trvání; průběhem doby dostávají se šéfové v jistou závislost na konšelích a jsou s nimi časem shrnováni v jediný sbor, který připočtením fojta dosahuje také čísla dvanácti a nazývá se dohromady rada. Při tom někde splnutí bylo úplné, takže ani jménem se od sebe obojí příseďící nelišili; jinde oba sbory zůstaly rozlišeny, avšak konšelé zasedali také na soudě a šéfové v radě; někde pak šéfové nevyrovnali se vůbec konšelům, zůstávajíce za nimi významem i ctí. Podotknouti sluší, že větší města mívala četnější rady, tak Staré město pražské 18člennou, podobně Kutná Hora; Vratislav měla zase 11 šefů a 8 konšelů.

Obnova rady dála se ročně tak, že úředník královský sázel na úřad konšelů libovolně. V XIV. století zmohutnělo sebevědomí městské a měšťané snažili se o to, aby město při výběru osob působilo spolu. Někde dálo se tak zvláštními organisacemi a výbory, celkem však již koncem XIV. století začal převládati způsob, že odstupující konšel na své místo navrhoval úředníku královskému terno, v němž byl sám také. Tento způsob obnovy rady městské ustálil se později pod názvem **svobodné volby městské rady**. Vláda města od počátku byla v rukou jen několika málo rodin starousedlých a zámožných, patricijů; touto svobodnou volbou se vláda patricijů jen utvrdila. Vláda ta neobešla se bez oposice, kterou dělali řemeslníci, usilující o podíl na řízení věcí městských. V Čechách spory ty nebyly příliš silné, v některých vedlejších zemích však vedly až k bouřím, jako ve Vratislavě. Trvalého výsledku řemeslníci nikde nedocílili. Při obnově rady skládali staří konšelé novým účty a tito přísahali.

Hospodářským zesílením měst, která stala se již v XIII. století středisky řemesla a obchodu, vzrůstala jich touha po rozší-

ření samosprávy městské. Finanční pomoci komoře královské bývaly vhodnými prostředky k tomu, aby města jako celek anebo jednotlivě nabývala nových a nových práv nejen hospodářských, nýbrž i rozšíření městské samosprávy. Nehledíme-li k jednotlivostem, jevil se postup vzrůstu městské samosprávy v tom, že rada staví si v čelo svého muže místo dosavadního rychtáře. Jest to **purkmistr**, všude v českých městech ve XIV. století zřizovaný. V úřadě purkmistra konšelé se střídají. Tam, kde bylo dvanácte konšelů, děje se to nejvíce po čtyřech nedělích; kde byli jen čtyři konšelé, střídali se ve čtvrt roce.

Dalším krokem na dráze samosprávy bylo, že město snažilo se **zbavití královského rychtáře**; také tento vývoj spadá většinou do XIV. století. Celkem nejspodněji a nejdříve podařilo se to těm městům, kde rychtář nebo fojt byl dědičný; tam města rychtářství to prostě koupila. Nesnadněji zbavovala se rychtáře města, kde rychtář králem byl dosazován. Tu se někde vývoj velmi protáhl, takže Praha sama teprve ve válkách husitských rychtářství se zmocnila. Jakmile rychtářství dostalo se do rukou města, přestal býti rychtář první osobou v městě, jakou byl dosud. Stal se městským rychtářem, podřízeným orgánem městské správy a výkonným orgánem městského soudu. V čele města jako hlavní zástupce jeho ocitá se purkmistr. Od té doby všechna správa městská je v rukou města a jeho orgánů.

Správu majetku městského měl první konšel (**primas**), na ni pak dohlíželi **starší obecní** (3—6), braní z odstoupivších konšelů. Shromáždění všech měšťanů slulo **velikou obcí**, která u nás valného významu až do válek husitských nenabyla. Pomocnými orgány pro zřízení kanceláře městské byli **písaři městští**, ve větších městech práva znalí. Vedle toho bývalo ve větších městech (Praze, Vratislavě) více pomocných orgánů pro berně, věci vodní, policejní a jiné.

Města poddaná v této době nikde, ani na velikých panstvích, nedosáhla ještě toho rozvoje samosprávy jako města královská. Říkáme, že v podstatě jen trhem a privilegii hospodářskými a případně i hrazením lišila se města ta od vsí. Bylať naprosto závislá na libovůli vrchnosti, která radu města dosazovala a její kompetenci řídila.

Měšťané neobmezovali se jen na půdu městskou, nýbrž snažili se **získati i statky svobodné**. Usilovala o to jak města jako celek, tak i jednotliví měšťané. A skutečně se jim to velmi značnou měrou zdařilo. Před válkami husitskými měli již zámožnější měšťané celou řadu statků svobodných a podobně i města. Jen pražská města ku podivu statků takových neměla, zato tím více pražští měšťané, kterým patřilo skoro celé pražské okolí.

Příjmy městské šly do komory městské, jejímž hlavním zdrojem byly platy, odváděné ze všech gruntů obci (pod šos)

patřících. Časem získala obec i jiné příjmy tím, že nabyla jmění svobodného anebo různých zdrojů ve městě samém (lázně, krámy, mýta, dům kupecký, tržné a j.).

Hlavní vydání byl plat roční, placený králi nebo vrchnosti. S tím souvisely pocty úředníkům, dávané při obnově rady. Z obecních příjmů placeny dále platy učitelům, kněžím, úředníkům, náklad na správu a udržování majetku obecního, stavby obecní, a v dobách nebezpečných i na vojsko. Hospodářství obce nebývalo valné, proto bývaly stále stížnosti proti konšelům, zvláště když tito konšelskými hodokvasy obecní jmění mrhali. Větší města proto již v té době upadala do dluhů.

3. **Správa vsí.** Zřízením svým liší se v českém státě od sebe vsi založené podle domácího práva (českého, slovanského) a podle německého práva (emfyteutického).

Organisace vsí slovanských neměla pevného podkladu listinného, nýbrž spočívala na starém zvyku. Vrchnosti měly tam proto volnou ruku. V čele vsí býval k m e t, starosta, dosazený vrchností jako její orgán. Vedle něho někdy vystupovala celá obec. Ve Slezsku zmizely opole polské nadobro a jejich místo zaujala organisace vsí. V Lužicích náčelníky vsí slovanských bývali župané, současně přisedící vyšších soudů selských.

Vsí slovanské dlouho podléhaly pravomoci orgánů správy provinciální, z níž jen zvolna přičiněním vrchnosti se dostávaly. Tu pak oprávnění ta přenášena jsou vesměs na vrchnosti, které vykonávaly je svými úředníky, vladaři, purkrabími. Pouze vyšší soudnictví si panovník ponechal.

Němečtí kolonisté byli naproti tomu hned od počátku osvobozeni od všelikých břemen veřejných, od různých dávek a od rádných úřadů. Pokud kolonisace stala se na půdě královské, privilegia exempční byla dávána osadníkům samým, jinak vesměs vrchnosti. Vyšší správu a soudnictví si však panovník ponechal. Při usazení byla uzavírána písemná smlouva, kterou byla stanovena také organisace těchto sedláků, sedících na právu německém.

V čele těchto vsí je **soudce**. Říkalo se mu rychtář ve větší části Čech a Moravy, šoltys v ostatních českých zemích. Rychtář-šoltys je ve většině případů dědičným. Prvotně byl jím locator, zakladatel kolonie, a jeho potomci. Kde toho není, jmenuje ho vrchnost. Původně úřad rychtáře vesnického spojuje v sobě trojí hodnost. Rychtář-šoltys je úředníkem krále (knížete), jehož jménem vykonává soudnictví, jemu je pravidelně povinen vojenskou službou a pro něj vybírá některé dávky. Dále je úředníkem vrchnosti, kterou zastupuje zvláště ve věcech finančních, a konečně je náčelníkem osady samé, pokud má tato samosprávu. V osobě rychtářově spojuje se moc soudní, správní i finanční. Rychtář mívá také několik svobodných lánů a jiné výhody (mlýn, krěmu a pod.).

Vedle soudce bývali ve vsích šefové, podle velikosti vsi 4—7. Způsob jejich dosazování není jasný; zdá se, že byli většinou jmenování vrchností. Pokus, vytvořit ve vsích autonomii ve smyslu městském, se nezdařil. Nedošlo k utvoření sboru vesnických konšelů. Samospráva vesnická ustrnula na hospodářském společenství osadníků. Vše ostatní dalo se buď vrchnosti a jejími orgány anebo rychtářem a šefy jménem vrchnosti.

Výhody této organisace vsí německého založení snažili si získati také obyvatelé vsí slovanských, a při přetvořování dosavadního poměru na nový základ emfyteutický se jim to namnoze zdařilo. Nebylo by však správné domnívati se, že tímto způsobem zmizely vsi, organisované po starém slovanském způsobu. Zůstalo jich ještě začátkem XV. věku hojně v Čechách i na Moravě, nejvíce pak v Horním Slezsku.

Koncem XIV. věku je patrno, že **vliv vrchnosti** na organisaci selskou stoupá nebývalou měrou. Tehda valná část vsí, dosud králi podřízených, dostala se do rukou vrchností, a král vzdával se i zbytku svých práv, vyššího soudnictví, které vrchnosti ponechávají v rukou svých úředníků (vladařů, purkrabí, hejtmanů). Současně vrchnosti dostávají i poslední královská práva finanční. Ve Slezsku se říká, že vrchnosti dostávají všechno právo knížecí. Tímto vývojem rychtář-šoltys přestává býti úředníkem královým a stává se pouze úředníkem vrchnostenským. Vrchnost snažila se pak o to, aby odstranila i zbytky samosprávy selské, což se jí však podařilo teprve až po válkách husitských.

Zvláštními organisacemi selskými byli **Chodové** jako strážcové zemských hranic pod zvláštními soudci chodskými a pastevci **Valaši** na Moravě a Těšínsku pod „vojvodou“, jmenovanými vrchností.

K selské organisaci připočteme také **organisace obvodů viničních** pod perkmistrem a šefy viničními; na Moravě jmenovala je vrchnost, v Čechách město, v jehož obvodě vinice ležely. Samospráva viničná obmezovala se na věci hospodářské.

§ 30. Zřízení horní a vojenské.

1. **Zřízení horní.** Starší dobývání drahých kovů v českém státě dalo se primitivním způsobem. Nebylo při něm také zvláštní organisace a zásad právních. Když však začalo se dolovati do hloubky, vytvořily se přesné právní zásady a zvláštní organisace horní. Podkladem zásad horních je v zemích českých jednak regál horní, jednak svoboda dolování.

Při **regálu horním** odděluje se vlastnictví k půdě od vlastnictví k vyhrazeným nerostům a poslední konstruuje se jako sa-

mostatné právo, příslušející pánu regálu. Regální pán uděluje právo dolovati, dostává dávky (u r b u r a), vydává řády horní a stará se se svými orgány o správu hor. V českém státě horní regál patřil českému králi, pouze ve Slezsku měla její tamější knížata. Tak tomu bylo již ve století XIII. a ani pozdějším vývojem se nic nezměnilo. Králi patří také předkupní právo na vytěžený drahý kov.

Druhá základní součástka práva horního, **svoboda dělání hor**, vytvořovala se u nás zvolna. Původně jen vlastník může dolovati na svém, toto právo může pak sám dáti osobě třetí. Zásada ta ve Slezsku místy trvala až do konce XIII. věku, jinde v českém státě zmizela již v polovici onoho století a nahrazena volností hledání, kde horní propůjčku pán regálu uděluje přímo nálezci. Vlastníku půdy zůstává jen jistý podíl na zisku, a náhrada škody na pozemku způsobené.

Původním úředníkem na horách je **perkmistr**, králem jmenovaný. V druhé polovici XIII. věku však místo nich královské zájmy na horách hájili urburéři a mincmistři, kdežto perkmistři stali se orgány horních těžařských družstev, která náklad na hory vedla. Za Karla IV. zřízen teprve jediný **mincmistr** pro český stát.

Původně **nákladníky** či podnikateli hor jsou sami horníci. Později však obé se rozlišilo. Haviři vykonávali práci, **kverko** v é vedli náklad. Kverků bylo několik a tvořili těžařstvo. Podíl jednotlivce v něm byl dílem (k u k s či tále). Základem dělení byly čtyři šestihodinné šichty denní, takže náklad na šichtu vedlo několik kverků a tím vznikalo 8, 16, 32 dílů. Rozdělení na 32 dílů je ve XIV. století nejobvyklejší. Přichází však již také dělení na 128 dílů, které později stává se převládajícím, když náklad na hory vzrůstal. Těžařstvo volilo si perkmistra.

Král z finančních důvodů stará se o to, aby hory nepustly. Horní právo pak je u nás ještě zajímavé svými sociálními zařízeními, zvláště maximální dobou pracovní a zabezpečením mzdy horníků zástavou na vytěžené rudě a vlastnictví hor.

2. Zřízení vojenské nebylo u nás v této době valně rozvinuté. Celkem odpovídalo soudobému vojenství střední Evropy. Jen v době Přemysla II. a Jana Lucemburského zřízení to je pokročilejší. Je to doba rytířského vojska a těžkých jezdců.

Základem vojska není již obecná hotovost zemská, protože podle privilegií stavů ze XIV. století král může jí sice užítí na obranu státu, nikoli však za hranicemi (tedy zvláště ne na výboj). Obrana ovšem neobmezovala se jen na jednotlivou zemi, nýbrž na celý český stát, jak zvláště z inkorporačních listin Karlových je patrné.

Vojsko české této doby sestávalo ze **tří částí: z královských vasalů, zemské hotovosti a žoldněřů**. Za lucemburské doby vasalové tvořili jádro vojska. Vasalové a přední páni sloužili na

koni, a to v těžké jízdě, která tvořila střed vojska. Hotovost zemská byla většinou pěší a někdy velmi primitivně ozbrojená. Sem dodávala také města určitý počet ozbrojených. Žoldněři ve XIII. století bývali nejvíce lehkou jízdou, v době Václava IV. nabývali však již i jinak ve vojtě většího významu.

Svolávání vojska bylo právem královým. Velitelem jeho byl král sám nebo zástupce jím jmenovaný, později nejčastěji nejvyšší purkrabí. Vojsko vedlejších zemí bojovalo pod svými knížaty nebo hejtmany. Jednotlivé oddíly nastupovaly pod korouhvemi se **znaky** svých zemí. Znakem českých králů stal se od doby Přemysla II. bílý dvouocasý lev korunovaný v červeném poli. Byl to zároveň znak českého království i celého českého státu. Vedlejší země měly však své zvláštní znaky. Na Moravě od doby lucemburské užívali orlice červeně a bíle kostkované v modrém poli; v Horní Lužici převládl starý znak města Budyšina, zlatá zeď s cimbuřím v modrém poli; Dolní Lužice užívala ve znaku červeného vola ve stříbrném poli. Knížata slezská a po nich i jejich knížetství užívala orla, a to dolnoslezská černého ve zlatém poli, hornoslezská zlatého v modrém poli.

Taktickou jednotkou byl v tehdejší vojsku těžký jezdec s družinou koňmo i pěšky (g l e w e). Jinak skládalo se vojsko z houfů zcela nepravidelných. Mocní páni se všemi závislými osobami bojovali pod svou korouhví (p á n i k o r o u h e v n í), stejně vasalové z některých krajin, hotovost podle krajů a podobně. Teprve koncem XIV. století tvořily se náběhy na pravidelnější rozdělení v roty (10 mužů), prapory (400—500) a houfy (4 prapory) pod hejtmanem. V jízdě byly prapory (300 jezdců) pod hejtmany. Vedle toho byly zvláštní houfy: harcovníci, honci, ztracenci, koněberky a j. Sílu tehdejšího vojska můžeme si těžko představit. Prameny vesměs přehánějí. Při vojsku převahou jízdném již několik tisíc těžkých jezdců bylo velmi silným sborem vojenským (Přemysl II. 6500 těžkých jezdců a přes 20.000 ostatních; Jan Lucemburský 20.000 lehkých a 1500 těžkých zbrojenců).

Strategie valně nebylo, jen k terénu pro jízdný boj příhodnému se přihlíželo. Boj sám sestával vlastně ze souboje a potyček malých skupin, kde osobní statečnost těžkých jezdců rozhodla o výsledku. Pěchoty a lehké jízdy užívalo se pouze k výzvědům, drobným srážkám a k pronásledování poraženého nepřítele. Koncem XIV. století bylo u nás známo již dělostřelectvo, v boji samém nebylo ho však užíváno. Jen při obléhání užívali bombard (pušek velkých) a houfnic (menších). O zásobování staralo se vojsko samo; v území nepřátelském vesměs na útraty kraje, jímž táhlo.

Při výpravě vydávány **řády**; známe jeden domácího původu ze začátku XV. věku. Z něho vidíme, že se staří naši předkové starali o zmírnění války, zakazující zbytečné násilí a loupení; je

v něm dále postaráno o věci trestní a policejní. Soudnictví nad vojskem má vojenský rychtář, finance a správu vojenský písař.

Veliká proměna stala se u hradů. Místo starých, velkých hradů po vpádu tatarském všude stavěny menší hrady kamenné, které při vpádu tom dobře se osvědčily. Staví je král i mocné rody. Jsou zařízeny tak, že jednotlivé jich části lze hájiti zvláště. Středem je veliká věž o zvláště pevných zdích (Bergfried), jako poslední útočiště obrany. Hrady jsou převahou sídlem stavu panského. Vladykové sídlí ve tvrzích menších a méně pevných, anebo v pevných dvorcích. Také kláštery silně se opevňovaly, takže hradům namnoze nezadaly. Nová pevná místa tvořila města. Bylať vesměs obklopena příkopy, za kterými buď byly valy s plaňkami, nebo hradby kamenné. Koncem XIV. století již všechna větší města měla hradby, jen malá zůstala při plaňkách.

Mírové smlouvy uzavíral král. Obsah jejich byl různý (změna území, kořist, zajatci). Utvrzení jich dalo se přísahou, rukojmími, ležením. Často vyžadoval si král k uzavření těchto smluv souhlasu rady. Již v XIII. a ještě více v XIV. století snažili se králové čeští přátelskými smlouvami se sousedy zabezpečiti si mír anebo zesíliti své postavení ve válce (smlouvy na obranu a výboj, povolení průchodu a j.). Zvláště Karel IV. vyvíjel v tom směru činnost velmi čilou. Měl své agenty u všech důležitých dvorů a býval proto včas zpravován o všem, pro mezinárodní politiku důležitém.

§ 31. Zřízení finanční.

Stará finanční zásada, že není rozdílu mezi pokladnou knížete a státu, platí i v této době celkem beze změny. Jest proto povinností královou hraditi ze svých vlastních důchodů také vydání státu. Jen výjimečně povolují mu stavové mimořádnou pomoc. Zato staré naturální hospodářství nahrazeno bylo průběhem XIII. věku napořád peněžitém. Základem hospodářství českého krále jsou důchody peněžité, plynoucí z největší části z regálů, a také příjmy ze statků královských jsou peněžité.

Proto zmizely staré roboty zemské a dvorské, od nichž obyvatelstvo bylo osvobozeno, kolonisté hned při svém usazení, ostatní dosti brzy po nich. Královské příjmy této doby jsou pak buď ze statků nebo z regálů. K nim přistupuje berně jako pomoc mimořádná.

Královské statky jsou nemovitý majetek královský, složený z panství, lesů, hradů, vsí a jiných. Statky ty bývaly seskupeny v okresy (villicatio), které spravovali vladaři, anebo, kde lesy převládaly, lesníci, vybírajíce z nich všechny dávky. Poněvadž však králové jměním tím nešetřili, byla největší část rozdána již ve XIII. století a co zbylo ještě, to rozházel Jan, takže

Karel IV. teprve s námahou některé části z jmění královského zase spojoval dohromady. Pokus jeho, vzíti králi alespoň nad některými statky volnou disposici, a obmeziti ho zemí, to je stavy, se nezdařil.

Ke statkům královským či komoře královské nebyly v našem státě nikdy počítány soukromé statky šlechtické, ať svobodné, ať lenní, a nebyly z nich proto do komory placeny žádné dávky pravidelné. Pouze Horní Lužice tvoří tu výjimku, neboť tam z rytířských lén platí se roční poplatek komoře. Zato jsou u nás součástí komory královská města se vším svým zbožím a duchovní statky.

Z královských měst brala komora královská roční úrok, jehož výše byla ihned při založení města stanovena. Vedle toho žádali však králové již ve XIII. století od měst mimořádné dávky, kterým se říkalo berně. Berně ty ve XIV. století stávaly se zjevem pravidelným. Poněvadž města byla součástí komory, nebylo třeba k vybírání berní z měst svolení stavů, nýbrž ustanovoval je buď král sám anebo dohodl se o jich výši s městy. Městu uložena tu berně pevnou sumou, jejíž rozdělení na obyvatelstvo vykonaly úřady městské. Ve Slezsku příjmy z měst patřily knížatům.

Také duchovní statky, pokud byly na půdě královské, byly u nás pokládány za součást komory a král je proto libovolně zdaňoval. Osvobození duchovních od berní u nás vůbec uznáváno nebylo. Ve XIII. století někdy a ve XIV. století pravidelně král vybíral od klášterů berně podobně jako od měst. Rozdíl byl však v tom, že kláštery daň pouze odváděly a za ni ručily, vlastní placení však podařilo se jim přesunouti na poddané klášterních statků.

Z regálů uvedeme si hlavní: regál židovský, horní, celní a mincovní.

Příjem ze židů plynul výhradně do pokladny krále, ve Slezsku knížete. Byl to značný příjem ročně placený určitou částkou, kterou si židé mezi sebe sami rozvrhovali. Mimo ni však v mimořádných dobách přispívali židé ještě zvláště.

Příjem z horního regálu slul urbura, pozůstával jednak z části výtěžku rudy, jednak z určitého počtu horních lánů, jednak z výhradního práva na koupi všech drahých kovů na horách vytěžených.

Celní regál nebyl tak výnosný, jak býti mohl, a to proto, že v zařízení celnic nebylo příliš pořádku. Clo se platilo ze všeho zboží, které kolem celnice bylo převezeno. Každá celnice měla svůj zvláštní tarif. Některé osoby byly od placení cla osvobozeny (tak kláštery, kupci některých měst, jako Prahy). Celnice nebyly jen na hranicích, nýbrž i uvnitř v zemi. Mnoho z nich bylo již v soukromých rukou. Ostatně ve formě cla platilo se i tržné a ungelty či akcízy z dovozu potravin do měst.

Mincovnictví české ve XIII. století změněno jen potud, že staré denáry nabyly tvaru t. zv. plecháčů či brakteátů, mince z lepšího stříbra, avšak tenké a křehké. Minci tu razili čeští králové v Čechách a na Moravě, a také knížata ve Slezsku.

Velikou reformu mincovnictví českého uskutečnil Václav II. tím, že začal raziti kolem roku 1300 **groše**, zvané pražské nebo české. Groš dělil se na 12 penízků (parvi pragenses). Tu pak začalo se počítati na **kopy grošů** (po 60). Přejít proveden snadno tím, že stará početní jednotka *sollidus* stala se rovnou groši, a denár penízku malému. Tyto české groše staly se pak běžnou mincí v celém českém státě, jenže ve Slezsku počítaly se na hřivny polské o 48 groších. Skoro všechny tyto groše jsou z kutnohorské mincovny, jen nepatrná část ražena ve Slezsku. Jinak slezské a lužické mincovny razily jen drobnou minci. Český groš neudržel si svou vysokou cenu původní, nýbrž zhoršován tak, že za Václava IV. měl skoro jen polovic stříbra jako za Václava II. Jan Lucemburský razil také první zlaté mince (**floreni**), které pod názvem českých dukátů přetrvaly téměř beze změny dlouhou dobu.

České groše z českého státu pronikly i dosti daleko do okolní střední Evropy a raženy tu mince namnoze podle jejich vzorů.

Ve XIII. století vymizela stará pravidelná daň míru, a král vybíral sám o své vůli, bez svolení stavů stále častěji mimořádnou pomoc, **berni** (*collecta*). K zákonné úpravě této berně došlo privilegii XIV. věku i berními reversy téže doby. Od té doby berně nemůže býti pravidelně vybírána než se svolením stavů. Jen výjimečně směl český král vybrati berni bez tohoto svolení, ke své korunovaci, ku provdání dcer, a zdá se také ke sňatku synů a krále samého. Ve Slezsku berně ovšem vybírala knížata pro sebe. Jak jest patrné také již z vylíčení berně z měst a duchovních statků, vybírané bez svolení stavovského, byla vlastní berně, stavy svolovaná, veskrze placena jen ze statků šlechtických, ačkoliv šlechta vytrvale se domáhala toho, aby všechny tyto berně byly posuzovány stejně. Ostatně šlechta sama ze svých statků bez prostředně obdělávaných vůbec berně neplatila, nýbrž přesunula ji na své poddané. Šlechta tedy berni vybírala, rozvrhovala a za ni ručila, platili ji však poddaní.

Povahou svou berně tehdejší je **kombinovanou daní pozemkovou a živnostenskou**. Platila se z půdy poddané podle lánů a popluzí, z řemesel vesnických, krčem a mlýnů. K tomu přišel v době Václava IV. pokus zdaniti také dobytek. Berně se vybírala podle krajů zvláštními komisemi či berníky. Nezaplačená berně exekvována, třeba i zabráním statku.

Hlavní vydání českého státu proti starší době valně se změnila. Největší část tvořily výdaje na dvůr, dvorské slavnosti a podobné. Za Jana mnoho spotřebovaly jízdy do ciziny, za Karla IV. koupě statků. Starosti o rozpočet si tehdy nedělali. Nestáčily-li příjmy, snažili se králové dosíci berně, nebo vypomohli si zástavou statků a regálů, anebo konečně si vypůjčili třeba u židů. Za Lucemburků dluhů bylo celkem již dosti.

Správu financí vedla komora. Zájmy královny na soudě zastupoval komorník, později podkomorí. Začátkem XV. věku vystupuje v této funkci po prvé zvláštní prokurátor.

§ 32. Správa církevní.

Církevní organizace českých zemí doplněna byla zřízením **arcibiskupství pražského** (1344). Jeho podřízenými biskupy (suffragany) se stali biskup olomoucký a nově zřízený biskup litomyšlský, jehož diecese sestávala z části Čech a části Moravy. Arcibiskup pražský stal se zároveň za Karla IV. stálým legátem (*legatus natus*) nejen pro provincii pražskou, nýbrž i diecesi bamberskou, rezenskou a míšeňskou, aby tímto způsobem rozsáhlé statky české v těchto krajích i církevně byly spojeny s českým státem. K diecesi rezenské patřilo ostatně také Chebsko, k diecesi míšeňské pak obě Lužice. Karel IV. pokusil se také o to, aby Slezsko, které tvořilo diecesi vratislavskou a s ní patřilo k arcibiskupství hnězdenskému čili k polské organizaci církevní, připojil církevně k arcidiecesi pražské. Úsilí to však k cíli nevedlo.

Biskupové byli u nás ve XIII. století podle kanonického práva voleni kapitulami. Ve XIV. věku převládlo však ve skutečnosti jmenování papežem a s ním spojené veliké poplatky, za to do Říma odváděné.

Kdežto ve XIII. století **rozdělení biskupství** na obvody se stále ještě měnilo, ve XIV. století se ustálil ve všech diecesích počet arcidiakonátů pod archidiakony. Tyto dělily se na *dekanie* (ve Slezsku arcipresbyteráty) a tyto na *fary* či *plebanie*. Kapituly byly i nadále jednak při sídle biskupském, zúčastňující se podle kanonického práva na správě biskupství, jednak i u jiných velikých kostelů.

Počet klášterů vzrostl nebývalou měrou. Starým řádům přibýlo klášterů. Nově přišly řády **žebravé**, zvláště dominikáni a františkáni (observanti a minorité), dále cyriaci, augustiniani a j. Většina z těchto řádů utvořila pro Čechy a Moravu zvláštní provincie, kdežto Lužice přičleňovaly se k organizaci německé a Slezsko k polské.

V této době konáno u nás i hojně synod diecesálních a později i provinciálních, z nichž některé nabyly značného významu, jako pražská provinciální z roku 1349, jejíž hlavní usnesení praktikována v celém českém státě i ve Slezsku a v Lužicích, ačkoliv právně tam neplatila. Na synodách těch jednáno několikrát také o kacířství.

Kacířství bylo u nás až do doby Přemysla II. neznámo. Teprve za tohoto panovníka přicházejí k nám první inkvisitoři proti kacířům. Začátkem XIV. století nastává větší pronásledování kacířů, zvláště valdenských v jižních Čechách a bratří a sester svobodného ducha ve Slezsku. Tehdy řada lidí odpýkala kacířství smrtí upálením.

Majetek církevní byl podle konkordátu z roku 1221 z moci světské vyňat. Avšak dlouho ještě do XIII. století hledí se u nás na právo patronátní jako na právo, od vlastnictví jen málo odlišné. Teprve koncem tohoto století názor práva patronátního úplně převládá.

Osobní imunita duchovních ustálila se u nás vesměs již ve XIII. století nejdříve v Čechách, nejpozději ve Slezsku. Nebylo uznáno však osvobození statků duchovních od berní, neboť byly statky ty počítány ke komoře královské.

Stala-li se tímto vývojem česká církev samostatnou proti moci světské, dostala se do větší závislosti na organizaci římské. Prvním důsledkem toho bylo, že církev musila do Říma odváděti různé dávky a daně. Ve XIV. věku začali papežové z finančních důvodů obsazovati česká biskupství a opatství, dostávající za to platy, zvané *servitia*; později dalo se to i s nižšími beneficemi a prebendami, začež dostali *annáty* ve výši polovice ročního důchodu. Tu pak namoze neobsazovali jen beneficia uprázdněná, nýbrž ještě obsazená, udělujíce na ně *expectativy* pro případ uprázdnění. Někdy prostě oboje kombinováno (*provisio de beneficio vacante vel vacaturo*). *Annáty* takto placené stávaly se velkým ročním důchodem, který zvláštní papežští kolektoři vybírali. Následkem tohoto systému bylo pak mnohoobročnictví, veliké nepořádky v církevní správě a současně neobyčejné rozmnožení kněžského stavu. Všechny tyto neblahé následky byly zvláště patrný za Václava IV.

§ 33. Zřízení soudní.

Změněné poměry sociální způsobily úplnou změnu i v soudní organizaci. V XIII. věku vznikají nové a nové soudy. Hlavní zásadou při tom bylo, aby soud byl příslušný výhradně pro určitý stav a byl osazován pouze jeho příslušníky. Jen výjimečně rozhodovala někdy příslušnost věcná nad osobní.

Hlavními soudy stavovskými byly: pro šlechtu v Čechách, na Moravě a na Opavsku zemský soud (viz § 28); v Lužicích soud zemského fojta, ve Slezsku pro polskou šlechtu cudy, pro německou soud dvorský a manský; pro kleriky soud biskupský; pro měšťany městský; pro sedláky vesnický a vrchnostenský; pro židy židovský.

S příslušností osobní křížila se někdy příslušnost věcná. Spory o svobodný majetek soustřeďovány k soudu zemskému, pře listovní před soudem purkrabího, pře komorní před podkomořím, věci horní u soudů horních, viničné u soudů viničných. Zvláštní instance byla pro spory vyšších stavů o čest; konečně i věci manské měly svoje soudy zvláštní.

Základem soudní kompetence soudů církevních byl v Čechách konkordát 1221. Nejprve jim dána jen soudní moc nad kleriky, později však kompetence jich neobyčejně rozšířena, zvláště ve XIV. století synodou pražskou (1349). Patřily sem všechny spory kleriků, spory o církevní statek a právo, spory patronátní, manželské, lichevní, o testamenty, spory osob bídých (*personae miserabiles* = vdovy, sirotci), a případy, kde řádné soudy nekonaly povinnost (*denegata justitia*). Za Václava IV. je již u nás silný odpor proti této přílišné kompetenci soudů církevních. Pravidelným soudem církevním byl biskupský soud konsistorní. K církevním soudům nutno však také přičísti universitní soud, na kterém soudil rektor a k němuž příslušeli všichni členové university.

Na staré soudy hradské navázaly v Čechách krajské soudy čili cudy. Na Moravě tytéž soudy vznikly ze soudů starých údělů. Soudili na nich soudní úředníci krajsí (soudce, vladař) za přítomnosti šlechticů. Na Moravě měly soudy ty dvě oddělení, vyšší a nižší; v Čechách není toto rozdělení dokázáno. Vznikem zemských soudů a vzrůstem jich kompetence a přenesením vyššího soudnictví nad poddanými na vrchnosti zmenšovala se kompetence krajských soudů tak, že začátkem válek husitských zanikly nadobro.

Ve Slezsku i v Lužicích soudy krajskými byly soudy okresních fojtů s přísedícími šlechtici. Také tady — třeba trochu jiným vývojem — šlechta i s poddanými svými začátkem XV. věku z nich unikla. V obou těchto zemích nebylo však zemských soudů po vzoru českém, nýbrž v Lužicích nejvyšším soudem byl soud fojta zemského, ve Slezsku dvorské soudy a cudy jednotlivých knížetství.

V Lužicích předsedali těmto nejvyšším soudům z měšťtí fojtové. Přísedící byli bráni původně z onoho stavu, o jehož při šlo, podle toho bylo oddělení šlechtické, městské a selské. Nejprve zmizelo oddělení městské, jak města vraťa naučení u vyšších práv, soud zbývající rozdělil se na zemský pro sedláky a dvorský pro šlechtice a věci manské.

Slezský vývoj vychází z dualismu šlechty poiské a německé. Pro polskou šlechtu vznikly v jednotlivých knížetstvích cudy, pro německou šlechtu a kolonisty vůbec dvorské soudy. Úbytkem polské šlechty cudy někde zmizely, někde staly se zařízením krajským, podobně ostatně jako soudy dvorské. Centrálním soudem pro šlechtu staly se pak manské soudy, jak je pochopitelno, protože slezská šlechta byla vesměs lenní šlechtou.

Soudy městské původně rozhodují pouze spory nižší. Soudil na nich soudce (rychtář, fojt, šoltys) s přísedícími. V městech magdeburského práva jsou tito kmetové odlišni od rady, v městech s jižním právem jsou s radou totožni. Vyšší spory byly vyhrazeny komorníku a podkomořímu v Čechách a na Moravě. Všechna města usilovala však o to, aby se těchto vyšších soudů zbavila. V XIV. století všechna města získala i vyšší soudnictví. Tu pak kompetence městských soudů vytvořila se tak, že vztahovala se na všechny osoby městské, všechny grunty městské a všechny trestné činy v městě spáchané, pokud byl pachatel při činu lapen. Místo vyšších soudů zeměpanských vytvořila si města sama svá vyšší práva. V městech práva magdeburského stala se jimi Litoměřice, Olomouc, Vratislav, Zhořelec s dalším braním naučení z Magdeburka; na jihu Praha a Brno soustředily všechno odvolání tak, že za hranice ani nešlo. Některé městské spory však přece i potom rozhodoval podkomoří na svém soudě.

Vesnické soudy mají jiný tvar ve vsích na slovanském právu a jiný ve vsích německých. V prvních soudí drobné spory kmeté (starostové, v Lužici župani), v druhých tyto spory rozhodoval rychtář (šoltys, fojt) s šefy. Vyšší spory patřily soudům krajským a fojtským. Když později v XIV. století vrchnost nabyla i soudnictví vyššího, vytvořila vrchnostenský soud pro sedláky svých panství. Tu předsedal pán nebo jeho úředník, a rychtáři vesničtí většinou byli přísedícími. Když pak začátkem XV. věku zakazuje se poddaným obracet se na zemské soudy, ocitají se tito svým soudnictvím úplně v rukou vrchností.

Také židé mají své zvláštní soudy, pod židovským rychtářem a staršími židovskými jako přísedícími.

Ze soudu dvorského, jehož kompetence byla původně velmi značná, stal se průběhem doby soud s obmezenou kausální působností. Pokus Karlův vzkřísiti jej v plné staré moci se nezdařil, a dvorský soud, pod předsednictvím dvorského soudce a přísedících ze stavů, soudil spory o odúmrti a věci lenní. Zároveň dostával stále více ráz soudu stavovského, takže král pro věci, které mu k rozhodování ještě zůstaly, delegoval některé své úředníky zvláště a položil tím základ k soudu komornímu.

Listovní soud purkrabský vytvořil se z názoru, že listina se soudí sama čili, že ihned může býti exekvována. Exekuci tu prováděl purkrabí. Měl-li pochybnosti o pravosti listiny, dával je rozhodovati svému soudu, kde zasedal sám s přísedícími zemany. Tím se vytvořila nejprve všeobecná listovní příslušnost tohoto soudu, později pak rozhodovány tu i listy rukojemské a zápisy židovské.

Věci horní rozhodovány na horních soudech, kam patřily spory hor se týkající, a činy všechny trestní v dolech spáchané. Byly to vlastně kausální soudy městské, zasedající za předsednictví urburéře a později mincmistrova zástupce (hofmistra). Podobným zařízením byly i soudy viničné (horenské) pod perkmistry, které v Čechách přičleněny byly k právu městskému, kdežto na Moravě měly ráz vrchnostenský.

Věci manské patřily před zvláštní soudy manské. Byly to v Čechách a na Moravě soudy dvorské, ve Slezsku soudy manské a v Lužicích soudy fojtu zemských. Vedle toho byla však řada drobných soudů manských: trutnovský, chebský, loketský, kroměřížský a j.

Konečně zasluhuje zmínky, že v Lužicích a ve Slezsku byly tak zvané východoněmecké fémy, v podstatě landfridní soudy, pronásledující krátkou cestou zločince po vzoru českých popravců. Převahu v nich měl živel městský, který tu soudil i šlechtu.

Perioda třetí.

DOBA STÁTU STAVOVSKÉHO.

I. ÚZEMÍ ČESKÉHO STÁTU A JEHO OBYVATELSTVO.

§ 34. Území českého státu.

Válkami husitskými otrásal se český stát ve svých základech. Protivy náboženské i národnostní se spojily a utvořily dvě strany, českou podobojí a římsko-německou. Zdálo se, že český stát se těmito vnitřními spory rozpadne, poněvadž také sousedé k tomuto rozpadnutí usilovně pracovali. Polsko snažilo se získati půdu ve Slezsku, Braniborsko pracovalo pro sebe ve Slezsku a v Lužicích, Sasko usilovalo o Lužice. Bylo pokládáno téměř za jisté, že alespoň obě Lužice budou ztraceny, a to Horní Lužice Sasku a Dolní Lužice Braniborsku. Konečný výsledek byl pro český stát nad obyčej příznivý, neboť skutečné ztráty jeho

byly jen zcela nepatrné. Ze Slezska se odtrholo k Polsku Sěveřsko, které přešlo do rukou biskupa krakovského (1442). Žitavsko od Čech deinitivně se přiklonilo do Lužice, kam již od polovice XIV. století celým svým vnitřním vývojem směřovalo. Zato rozšířili Husité pod Jiskrou z Brandýsa české panství také na Slovensko, třebaš nemělo to dlouhého trvání (1440—1453) a poměr státoprávní byl tehda zcela zvláštní.

Největší zásluhu o to, že český stát vyšel tak dobře z bouří husitských válek a také z nepořádků, ještě po nich jím zmítajících, má **Jiří z Poděbrad**. Tento geniální politik světového rozhledu, který ideami svými daleko předstihoval svou dobu, konsolidoval český stát tak, že v podobě, kterou Jiří mu dal, trval pak stát ten několik století. Především se podařilo králi Jiřímu vrátiti českému státu značnou část rozchvácených lén zahraničních, a utvořiti z nich tři veliké skupiny: bavorskou, saskou a braniborskou, které v hejtmanství německých lén měly svůj společný nejvyšší orgán. Také Dolní Lužice, která se souhlasem císaře Bedřicha, poručníka krále Ladislava, byla již v rukou braniborských, byla braniborského vlivu zproštěna a znovu pevně s českým státem spojena (1462). Jen střed země, panství Chotěbuz a Picň zůstala Braniborsku a to vytržena ze svazku dolnolužického jako samostatná česká léna zahraniční. Z **Kladska**, které bylo dosud zevnějším krajem českým, utvořil Jiří hrabství, které polohou i vývojem od té doby se klonilo ke Slezsku. Z politických důvodů byl Jiří nucen uznati odtržení **Osvětska** a **Zátorska** od Slezska k Polsku (1462). Úsilí Jiřího o zachování **Lucemburska** při českém státě nemělo výsledků. Země, kterou dal svého času Václav IV. věnem dceři Jana Zhořeleckého Elišce, přešla později fakticky na vévody burgundské. Lucembursko, nemajíc valného spojení s českým státem, odcízovalo se mu stále více, ač ještě král Zikmund tam jako český král zasahoval, a všichni následující čeští panovníci až do Vladislava i s Jiřím snažili se zemi lucemburskou při českém státě zachovati. V Lucembursku byla pak ještě dlouho strana, usilující o spojení země s Českou korunou, a také v Čechách trvalo vědomí staré státoprávní příslušnosti Lucemburska k českému státu, takže ve volebních podmínkách Ferdinandových (1526) najdeme žádost za vrácení této země, která zatím byla se dostala s dědictvím burgundským do rukou habsburského rodu. Praktického významu to však nemělo, vývojem druhé polovice XV. století státoprávní spojení Lucemburska s českým státem přece jen fakticky přestává nadobro.

Jiří pokusil se zbaviti český stát, takto znovu stmelенý, oněch dvou činitelů, kteří dosud v zahraniční politice nejvíce mu škodili, císaře a papeže. Mělo se to státi velikým mírovým

spolkem knížat křesťanských (viz § 50). Stát Jiřího je stát rázem svým český, neboť veliké území české, vytvořené ve válkách husitských zatlačením Němců z Čech, Moravy a Horního Slezska, dávalo mu český ráz. V tomto českém státě byl také spojen celý český živel, až na nepatrné zlomky na Moravském poli a Vitorazsku. Nebyli v něm ovšem Slováci, příslušející až na dobu Jiskry z Brandýsa do Uher.

Po smrti Jiřího nastalo rozdvojení českého státu, které však celkem obešlo se bez větších následků státoprávních, neboť oba držitelé, Vladislav, který měl Čechy s Chebskem, a Matyáš, jenž držel zástavou Moravu, Slezsko a obojí Lužici, pokládali se stejně za české krále. Nejen Vladislav, nýbrž i Matyáš vládl z královské moci české a svými českými úřady, které si proto zvláště zřídil (česká kancelář). Vědomí státní jednoty za doby této dvojí vlády nepokleslo, nýbrž naopak stouplo, takže vedlejší země české po smrti Matyášově a po dosednutí Vladislavově na trůn uherský s radostí vracely se k českému státu, třebaš Maďaři ještě několikrát později až do Ferdinanda I. byli by rádi z epizody této odvozovali důsledky státoprávní.

Již v této době stalo se několikrát, že český stát byl spojen osobou svého krále s jinými zeměmi (**personální unie**). Tak tomu bylo za Zikmunda s Uhrami, za Albrechta a Ladislava s Uhrami a zeměmi alpskými, za Jagellovců s Uhrami. Státoprávního významu žádné z těchto spojení nemělo, protože obmezovalo se pouze na osobu královu. Nicméně fakticky nebyla ani tato přechodná spojení českému státu na prospěch, protože čeští králové sídlili následkem jich často mimo zemi a tím se těžiště celé politiky, zvláště zahraniční, přesunulo ven z českého státu.

Hůře tomu však bylo se spojením, k němuž došlo volbou **Ferdinanda Habsburského za krále českého**. Týž měl země alpské a byl také zvolen za krále uherského, ač velmi brzy se jeho panství v Uhrách obmezilo na Slovensko a úzký pruh země, převahou německé, na západě Uher. Spojení to bylo pro český stát neblahé. Především byl tím spojením český stát zapleten do **válek tureckých**, které již v XVI. a ještě více v XVII. století pohltily množství peněz a lidí, neboť celá jich tíha spočívala na našich zemích. Ferdinand I. a jeho nástupci chtěli pak z personální unie svých států utvořiti stát jednotný, aneb alespoň jednotně řízený (unie reální) vytvořením společných správních orgánů. Tím vzniká **centralismus**, směřující proti českému státu, který pak znenáhla měl býti připraven o svou nezávislost. Ruku v ruce s centralismem šla však také **germanisace**, kterou Habsburkové vědomě podporovali, neboť Němci byli hlavní oporou jejich centralisační myšlenky. Konečně pak

byl složkou habsburské politiky **katolicismus**, který zvracel celý dosavadní pořádek českého státu, kde od válek husitských vytvářela se náboženská svoboda, ano, do jisté míry zvláště v některých zemích, jako na Moravě, i snášelivost. Všim tím způsobili Habsburkové hned od počátku svého nastoupení v českém státě vnitřní rozvrat, nové boje politické a konečně oslabení českého státu.

V **územní politice** se následky této habsburské politiky projevily celkem až po bitvě bělohorské. Doba předbělohorská naopak vykazuje habsburskou územní politiku v českém státě alespoň potud dobrou, že dovedla jej udržeti v rozsahu dosavadním. Ze zisků této doby uvedeme si počátek **bohemisování Chebska**, které od XVI. století zvolna začalo splývat s královstvím českým, klesajíc tímto vývojem z říšské země na český kraj. Knížetství krnovsko-opavské pozbývalo své bezprostřednosti v koruně a počalo býti pokládáno za součást Slezska. Krnovsko je jí od prvních let XVI. věku, Opavsko však proti podobnému rozhodnutí v této době ještě protestuje, chtějíc si uchovati svou soudržnost s Moravou, ze které vzniklo.

Dobře čelil v této době stát český **snahám sousedů o usazení se ve Slezsku**. Šlo tu zvláště o Hohenzollery z Branibor a o Wettiny ze Saska. Hohenzollerům zdařilo se získati již za Jagellovců Krosensko (1482), které tím vyloučeno ze Slezska a přesunuto do lén zahraničních. Na severu Slezska ze Svobodínského kraje, který u Slezska zůstal, vznikla tak enklava v braniborském panství. Dále usadili se Hohenzollerové v Krnovsku. Nezdařil se jejich pokus o Opolsko-Ratibořsko, Hlohovsko a Lehnicko pro prudký odpor stavů českých, chránících integritu českého státu. Sasko mělo nějakou dobu v XVI. století ve Slezsku Zahaňsko, které ztratilo po válce šmalkaldské. Saský pokus o Lehnicko a Olešnicko neměl výsledků.

Zmínky zasluhují také **státoprávní poměry moravské**. Moravu dostal totiž za válek husitských ze Zikmundův, Albrecht Rakouský, v léno a to dědičně. Po nastoupení Albrechtově v Čechách pozbyla investitura ta významu. Nicméně měla za následek, že na Moravě kladli větší důraz na dědičnost nežli v Čechách a že Jiří z Poděbrad vydal známý list (1464), kterým státoprávní příslušnost Moravy ke koruně zdůraznil. Svazek ten byl od té doby tak pevný, že ani oddělení Moravy od Čech za Matyáše Korvína, ani vláda Matyáše II. jako čekance království českého ho nezeslabil. Při poslední episodě bylo ostatně státoprávní souvislosti s českým státem ještě zvláště vzpomenu. Proto také v té době stavové moravští sami nejdou na ni upozornili.

Olomoucko začalo se v XVI. stol. spojovati s Moravou, ač se biskup olomoucký tomu bránil.

Ve **Slezsku přibývalo bezprostředního panství krále českého**, jak vymíraly rody tamní. K starému Vratislavsku, Svidnicku a Javorsku průběhem XVI. století přibýlo Hlohovsko, Opolsko-Ratibořsko, Zahaňsko a konečně Münsterbersko. Novým zjevem jest ve Slezsku utvoření **stavovských panství s právy knížecími**, avšak v rukou neknížecích, požívajících určitých práv politických. Taková panství (*status majores*) byla v té době čtyři (Wartenberg, Trachenberg, Milič a Blština). Vedle nich byla řada panství bez těchto práv politických (*status minores*). Vývojem druhé polovice XV. a XVI. věku vytvořila se ze Slezska **jednotka státoprávní**, jaké do té doby nebylo. Jednotka ta byla reprezentována jednotnou mocí krále českého jako vrchního vévody slezského a řadou společných orgánů slezských (sněmem, vrchním hejtmanem a knížecím právem). Této nové státoprávní jednotce byla knížata slezská podřízena.

Z **Lužic** trolila se v XVI. století některá panství k sousedům, zvláště do Saska.

§ 35. Poměr českých králů k říši římsko-německé.

Základem pro poměr českého státu k říši římsko-německé zůstala teoreticky **zlatá bulla Karla IV.**; fakticky však mnoho se změnilo. Již v době po sesazení Václava IV. nastalo uvoření tohoto svazku, které za válek husitských ještě pokročilo. Stavové sami nechtěli poměr ten však úplně přerušiti, shledávajíc v něm jisté výhody a tak za mezivládí po smrti Albrechtově svým zástupcem dokonce sami odevzdali český hlas při volbě krále římsko-německého (1440). Poměr byl jaksi řádně obnoven investiturou Jiřího z Poděbrad a privilegiem císaře Bedřicha nedlouho nato (1462) vydaným, kterým povinnosti české k říši ještě jsou zmenšeny. Tehdejší názor na poměr ten odpovídal celkem úplně době Karla IV.

Při tom však nezůstalo. Koncem vlády Jiřího převlád **nový názor**, v podstatě vlastně se vracející k době nejstarší. Podle něho panovníci čeští jsou sice manové císařů římsko-německých, koruna Česká není však manstvím, neboť lénem se uděluje pouze úřad arcibiskupský a hodnost kurfürstská spolu s některými menšími územky v říši. Jinými slovy dosavadní lenní odvislost teritoriální mění se zase v odvislost personální. Tento názor je pak patrný již jasně v době Vladislava II. a Matyše Korvína, jichž investitura — dostali ji oba za sebou — byla takto stylisována. Na

tom nemění nic ani to, že po smrti Vladislavově, nežli nastoupil Ludvík II., volby krále německého se zúčastnil zástupce stavů českých, odevzdav český hlas (1519).

Od Ferdinanda I. počínaje stává se udělování investitury králům českým pouhou formalitou. Přetvoření to stalo se tím snadněji, poněvadž s udělením investitury souvisel sice do jisté míry výkon práv v říši římsko-německé, nikdy však v českém státě samém. Že ostatně i v říši na poměr český hleděli jako na něco zvláštního, ukazuje výkon hlasu českého stavu, který se stal v této době dvakrát (1440, 1519). Král český volby pravidelně se zúčastňoval, ač se stalo v té době dvakrát (1486, 1612), že nebyl k ní pozván. Kurfürsté nezvali však krále českého do svých spolků, proto nevystupuje král český mezi kurfürsty ve volební kapitulaci krále německého a také na říšském sněmu ve sboru kurfürstském je pouze šest členů, poněvadž král český tam zastoupen nebyl. Když pak na rozhraní XV. a XVI. věku byla říše římsko-německá v některých věcech reorganisována, zůstal při tom český stát úplně vyloučen. Stalo se tak jak v říšském soudě komorním, tak v říšském regimentu i v říšských krajích. Nechybělo sice pokusů připoutati český stát k říši alespoň vojensky a finančně, a říšský sněm chtěl jej proto uvésti v říšské matrice vojenské i berní. Musil od toho však upustiti, poněvadž sami panovníci habsburští se pokusu tomu velmi energicky opřeli.

Tímto způsobem vznikalo ve století XVI. stálé a pravidelné zeslabování poměru krále českého k říši a připravovalo se úplně přerušení jeho, jak pak k němu došlo ve století XVII. Nicméně ještě Ferdinand II. dostal investituru od Matyáše II., a stavové čeští v době českého odboje nechtěli poměr k říši přerušiti, doufajíc v říšskou pomoc.

§ 36. Obyvatelstvo.

Po válkách husitských obyvatelstvo dělí se definitivně na dvě třídy: jednu s politickým oprávněním a druhou bez něho, na stavy a lidi poddané. Mezi nimi jest nepatrná třída svobodníků. Všechny tyto třídy jsou pak příslušníky státními proti cizincům. Rozvrstvení stavů samých liší se v jednotlivých zemích. V Čechách máme pány, rytíře a měšťany, na Moravě pány, preláty, rytíře a měšťany, ve Slezsku většinou jen rytířstvo a měšťany, při čemž někde k rytířstvu se počítají preláti, kdežto jinde tvoří zvláštní stav. V Horní Lužici jsou páni, rytíři a města, v Dolní Lužici pak ještě nějakou dobu preláti.

Prvním šlechtickým stavem byl **panský stav**. Neuděloval ho král, nýbrž přijímali si v Čechách a na Moravě pánové sami mezi sebe, žádajíc většinou, aby přijatý byl již delší dobu vladykou. Pro přijímání to měli zvláštní řád (1501). Uvnitř stavu panského přihlíželo se ke starobylosti rodu podle přijetí do stavu. Nebyly však uznávány žádné vyšší tituly z ciziny k nám přicházející, zvláště hraběcí. I cizí hrabata byla u nás pouhými pány, a uvnitř stavu panského nepřiznávána jim žádná přednost. Stejně tomu bylo i s titulem knížecím, třebaš šlo i o knížata česká, ke kterým počítáni biskupové (pražský, olomoucký a vřatislavský) a knížata slezská i s opavským a krnovským. Ve Slezsku a v Lužicích počítáni k pánům držitelé určitých větších panství. Když nabytí takových panství rytíř, bylo právem královým povýšiti ho na základě nabytí panství toho do stavu panského. Proto také nebyla plná vzájemnost mezi pány česko-moravskými a slezsko-lužickými, jak viděti z ustanovení, že český pán na Moravě po nabytí statku není přijímán, nýbrž jest mu místo na sněmě pouze vykazováno, kdežto slezský pán musil býti teprve do stavu panského přijat.

Stav rytířský nebo vladický nemá s počátku podobné autonomie jako panský. Povyšovati do něho může král volně, ve Slezsku i knížatům se právo to přiznává. Znenáhla však i tu nastává obmezení, takže udělení erbu králem nestačilo ještě k nabytí nižšího šlechtictví, nýbrž žádaly se další podmínky, až se z toho vytvořila v druhé polovici XVI století nejprve v Čechách, potom na Moravě a v bezprostředních knížetstvích slezských zásada skutečného přijímání stavem rytířským samým. Právo královo obmezuje se tím v Čechách a na Moravě na udělování erbu jako předpokladu přijetí, v ostatních zemích zůstává však královské právo udělovati nižší šlechtictví nedotčeno.

Stav prelátský pozbyl ve všech zemích svého dosavadního významu. V Čechách a na Moravě stalo se tak válkami husitskými, v ostatních zemích luteránstvím. Stavu prelátskému zůstala jen nepatrná část dosavadního velikého jmění jeho a tím poklesl jeho politický význam, takže v některých zemích vůbec zmizel ze života veřejného, jinde pak zachoval si jen podřízený význam, nalézáje ponejvíce ve svých zbytcích útulků v kurii šlechtické. Také privilegium fori zaniklo v této době nadobro, osvobození od berní pak stav ten u nás nikdy neměl.

Stav městský jest stavem měst královských a knížecích. Jeho význam byl v různých zemích různý. Největšího významu nabyt v Čechách válkami husitskými, po nich však si ho trvale neudržel. Došloť v druhé polovici XV. a začátkem XVI. věku ve všech zemích našich ke sporům mezi stavem městským a stavy šlechtickým. V těchto sporech,

ostřejších v Čechách než v zemích vedlejších, šlo jednak o práva politická (účast na sněmě), jednak o práva hospodářská (právo milové). Práva politická si celkem města všude uhájila, práva hospodářská namnoze však byla jim omezena na prospěch šlechty. Exekuce proti městům českým a hornolužickým po roce 1547 uskutečněná, jen na čas omezila jejich samosprávu. Celkem jest XVI. století „zlatou dobou“ našich měst. Jevilo se to i ve velikém nabývání půdy svobodně a rytířské; proti němuž se marně bránila šlechta někde zákazy, jinde, jako v Čechách, tím, že nechtěla městům bez zvláštního povolení královského do desk klásti. Měšťané královských měst byli lidé svobodní, kteří doplňovali se sami příjímáním nových měšťanů.

Měšťané poddaných měst měli právní postavení velmi různé. Na velkých panstvích blížili se městům královským, na malých nelišili se valně od sedláků, slibující člověčenství a konající roboty. Celkem se jejich postavení všude v XVI. století spíše zhoršilo nežli zlepšilo.

Počtem malou třídou byli čeští a moravští svobodníci, nebo slezští a lužičtí lenní sedláci. Byli to svobodní lidé nešlechtici, sedící na svobodné půdě. Jich ochrana však při tehdejších poměrech byla dosti slabá, takže počet jich valem klesal, neboť mnozí z nich dávali se v ochranu mocnějších sousedů. Když pak královské úřady začaly se o ně starati, octlí se v novém nebezpečí, aby jako součást komory královské nebyli dáni v poddanství do rukou soukromých.

Poměry poddaných sedláků od válek husitských valem se horšily. Působil tu nejvíce hospodářský vývoj střední Evropy, který všude kolem českého státu vedl k týmž výsledkům, pro sedláka nepříznivým. Rozdíl, které se mezi poddanými do válek husitských zachovaly, zmizely, a všichni sedláci poddaní octlí se ve stejném poddanství. Začalo to prostě tím, že činžovní, poddaní sedláci byli vyloučeni od soudů vyšších. Všechny jejich spory, vyšší i nižší, řešeny byly nadále jen na soudech vesnických a vrchnostenských, proti jiným vrchnostem a jich poddaným zastupoval je vlastní jejich pán. Proti pánovi měli pouze cestu stížnosti na krále, ve vedlejších zemích na hejtmanské roky, cestu trnitou a svízelnou, která málokdy vedla k cíli. Tímto rozhodnutím, které bylo v Čechách koncem XV. věku několikrát zdůrazněno, byl vlastně poddaný vydán na milost a nemilost vrchností. A sledujeme-li vývoj XVI. století, vidíme, že vrchnosti dokonale této výhody využily. Tu položen základ k celému tomu vývoji selského stavu poddaného, který již tehdy byl tíživý, a ještě nesnesitelnější pak po válce třicetileté. Rozdíl byl jen ten, že hospodář-

ské poměry XVI. věku byly daleko příznivější nežli století XVII., takže sedlák snáze osud svůj snášel.

Základem úpravy poměrů poddaného k vrchnosti v XV. až XVI. věku jest hospodářská potřeba vrchností. Jak uvidíme, změnilo se hospodářství na velkostatku a k uskutečnění té změny bylo třeba robot selských a prací. K zabezpečení jich směřovala celá úprava právních poměrů poddaných. To je vlastním důvodem všech zvláštních omezení poddaného sedláka, ať týkají se jeho osoby nebo statku.

Poněvadž roboty byly tíživé, utíkali sedláci ze svých statků. Tomu mělo zabrániti jednak omezení stěhování lidu selského, který směl jen se svolením vrchnosti se vyprodati a jinam jíti, jednak nařízení, že poddaní bez tohoto povolení někam přijatí, krátce zběhlí, musí býti vráceni původním vrchnostem. Jen dobrého poddaného vrchnost takto nerada ztrácela, špatného sama nutila ku prodeji statku, uzákonivši si někde (Čechy, Horní Slezsko) zásadu, že může poddaného ku prodeji statku kdykoliv přinutiti (odsada). Nejen sedlák sám robotil na panském, jeho dcery a synové, pokud samostatně nehospodářili, byli povinni ke službám dvorským. A také provdání se dcer a vdov mimo statek bylo vázáno na souhlas vrchnosti. Dodáme-li k tomu, že ani synové nesměli bez tohoto souhlasu na řemeslo a na studie, vidíme, že rodiny poddaných sedláků stávají se živým fundem instruktem velkostatku.

Poddaný je však také omezen v právních dispozicích svým statkem. Nesmí ho ani zatížit nad jistou výši, ani prodati, ani testamentem nějak o něm pořizovati. Statek ten není dělitelný, přecházející celý dědickým pořadem na jednoho syna (nejstaršího nebo nejmladšího).

Nebylo ovšem všude stejně. Byly vrchnosti, které dobrovolně anebo za náhradu některých těchto svých práv se vzdávaly. Tu se pak často takovým poddaným sedlákům říkalo **svobodní sedláci** a jich statkům svobodství.

Povinnosti selské nebyly ovšem nikde přesně sestaveny, spočívaly na různých usneseních stavovských a zákonech, částečně i na právu zvykovém. Jen v Horním Slezsku, kde poměry poddanské již v této době byly velmi kruté, snad nejhorší v celém českém státě, máme již z této doby, druhé polovice XVI. věku, **robotní řády**, kde hlavní zásady tohoto práva selského jsou kodifikovány.

Ochrana židů přešla většinou z rukou králových do rukou vrchností. Z mnohých královských měst, zvláště na Moravě a ve Slezsku, zmizeli při tom židé úplně. Zato v poddaných městech velmi se rozmnožili. Některá stará jejich práva, zvláště právo půjčovati na věci kradené, začala jim býti upírána. Také výše úroků židovských byla omezoována, ovšem dosti vysoko, na 20—25%. Za Ferdinanda I. jednu dobu se zdálo, že židé budou

nuceni opustiti český stát. Pro odpor vrchností, které ze židů měly značné příjmy, k tomu však nedošlo. I nadále židé bydleli všude ve zvláštních domech a ulicích, označeni byli i zevně oděvem od křesťanů.

Konečně třeba se zmíniti o právu obyvatelském čili **inkolátu**. Právo to je společným všem zemím českého státu, to jest obyvatel země českého státu je v celém tomto státě tuzemcem. Je to tím zajímavější, poněvadž v důsledku názorů stavovského státu inkolát jest zároveň příslušností ke stavu, a to ke stavu určité země, neboť stavovství nebylo organisováno státně, nýbrž zemsky. Byla to vlastně příslušnost ke všem politicky oprávněným stavům, tedy i městskému a prelátskému. Poněvadž však v obou těchto byly poměry zvláštní, mluvívá se pravidelně o inkolátu jen ve stavech šlechtických.

Udělovati inkolát cizinci znamenalo prakticky dovoliti cizímu šlechtici, aby se v českém státě zakoupil a v důsledku toho zasedal na zemském sněmě. Povolení to dával v starší době král sám. V druhé polovici XV. a XVI. století působili při tom v Čechách a na Moravě stavové spolu tak, že pravidelně král dal cizinci doporučení a celý sněm ho přijal. Ve Slezsku a v Lužicích zůstalo však při udělování inkolátu králem (resp. knížetem).

Za habsburské doby začaly se v českém státě usazovati šlechtické rody ze zemí alpských a Uher. Vznikaly tím **první počátky šlechty** všem státům habsburským fakticky společné.

§ 37. Poměry národnostní.

Válkami husitskými živel český dosáhl svého největšího rozpětí. Tehdy vyčištěna v Čechách města od Němců, zúžen pohraniční pruh kolonisační, na Moravě počestěna alespoň všechna menší města. Čeština jako úřední jazyk opanovala Horní Slezsko a stala se diplomatickým jazykem v Polsku, Litvě a Uhrách.

Hnutí husitské ve svém jádru bylo nejen náboženským, nýbrž i národním. V důsledku **vzrůstu** tohoto **nacionálního citění** vzniká v českém státě národnostní antagonismus mezi částmi českými a německými anebo německý nátěr majícími. Spor náboženský a národní jest v něm kombinován tak, že na jedné straně jsou čeští utrakvisté, na druhé straně němečtí katolíci. Výstředkem těchto bojů jest odboj Slezska proti králi Jiřímu.

Po válkách husitských z českých měst zůstala německými jen ona, která měla oporu v německém území. Na Moravě naproti tomu německou převahu si zachovala všechna větší města: Brno, Olomouc, Jihlava a Znojmo, jakož i Opava. Z kolonisačního území pohraničního německými zůstalo jen několik trosek

na hranicích u Broumova, v obou severních českých výběžcích, na hřebenu Rudohoří, rozšiřující se značně od Chebska k Lokti a Tachovu, dále na Šumavě, na rozhraní Čech a Moravy u Nové Bystřice, na jihu Moravy u Znojma, v horách na rozhraní Opavska a Moravy, a dva ostrovy, jihlavský a svitavský.

Současně válkami husitskými zavedena náraz výhradní **úřední čeština** jednak v celé české oblasti, jednak ve správě centrální, takže český stát v té době celým svým rázem stal se skutečně českým. Odtud však čeština úřední šířila se i dále na východ, do všech knížetství hornoslezských až k branám Krakova do Osvětimska a Zátorska, kde zůstala nějakou dobu i tehdy, když obě knížectví přešla do Polska. Jediné dvě výjimky z českého úřadování byly: hejtmanství německých lén a německé oddělení české dvorské kanceláře, která úřadovala německy.

Naproti tomu **Dolní Slezsko a Lužice** nezměnily v této době svého celkového rázu národního. V Lužicích zůstal srbským střed země, v němž města tvořila německé ostrovy, okraje země pak byly německé. Ve Slezsku ustálila se národnostní hranice tak, že na levém břehu Odry šlo německé území až do samého sousedství Opavska, na pravém břehu však slovanský živel pronikal daleko na sever. Úředním jazykem obou Lužic, jakož i Dolního a Středního Slezska a současně i centrálních orgánů slezských byla němčina.

Když však po bouřlivých dobách husitských poměry v českém státě se uklidnily, začali se Němci značnou měrou k nám zase vraceti. Přivádělo je sem nejvíce řemeslo a obchod, přicházeli tedy většinou do měst. Na některých místech trousili se však také i na venkov, takže na Podkrušnohoří lze mluvit o celé nové kolonizaci německé. V XVI. století přispěly i jiné věci k **šíření se němčiny**. Především habsburský rod, jehož dvůr byl německý. Čím více pak dvůr sídlil v zemi (jako Rudolfa II.), tím německý vliv jeho je patrnější. Dále germanisovali ve městech cizí řemeslníci, nově zase do bohatých tehdy měst našich přicházející. A konečně nemalou úlohu mělo i luteránství, které vyrovnávalo dosavadní protivy náboženské a přivádělo cizí kázatele, německá kázání a cizí šlechtu.

Tak se stalo, že některá města byla nucena přivítati německému se brániti, jako Plzeň a Litoměřice. A v samé Praze stoupal německý přírůstek tak, že někde tvořil v některých dobách již většinu nového obyvatelstva. Nejvíce bylo to patrné na Menším městě pražském a na Hradčanech. Nové město zato bylo a zůstalo nejčeštějším. Na venku některá města se poněmčila a s nimi i okolní kraj. Nejvíce zesílil německý kraj v Podkrušnohoří. Od Lípy, Děčína a Ústí táhne se v této době německý pruh na Kadaň, Podbořany a Planou. Na Šumavě rozšířen německý pruh k Nýrsku a Kašperským Horám, na severu poněmčena

krajina za Vrchlabím a Trutnovem v horách a také německý klín na rozhraní Moravy a Opavska posunul se k jihu, sahaje severním svým okrajem až skoro ke Krnovu a jižním až za Beroun. Ze XVI. století jest na Moravě ostrůvek chorvatský jižně od Znojma.

Šestnácté století přineslo některé nové výjimky v českém výhradním jazyku úředním. Habsburský rod, od Ferdinanda I. počínajíc, snažil se všude pro své pohodlí uplatniti německý jazyk úřední. Mohl tak učiniti u nás jen ve svých vlastních úřadech, které však neměly pro český stát bezprostředního významu. Pokud pak úřady ty měly nějaký styk s českými, musely jednati česky. Největší průlom do češtiny učiněn v úřadování české komory, která zřízena jako úřad dvojjazyčný česko-německý s vnitřním úřadováním německým. Byl to stále ještě osobní úřad králův. Další výjimku tvořila pražská kancelář, která sice úřadovala česky, avšak do německých částí české říše vydávala německé rozsudky. Konečně i v německých městech v Čechách a na Moravě úřadovali německy, s českými sousedy však a s úřady zemskými museli jednati česky; měli proto všude české písaře.

Celkem však skutečně ke konci XVI. a začátkem XVII. věku začala se němčina značně roztahovati, takže proti ní jak v Čechách, tak na Moravě ostřeji na sněmu vystoupili. V Čechách stalo se to usnesením sněmu z roku 1615, kterým výhradnost úřední češtiny zdůrazněna, na Moravě pak několikerým zakročením Žerotínovým. V českém úřadování Horního Slezska nastala změna pouze v tom, že Bílsko vrátilo se po dosti krátké době k úřadování německému.

V Dolním Slezsku a Lužicích XVI. století mnoho změn nepřineslo. Německý ráz obou zemí i také německé úřadování zůstalo. Výjimkou najdeme tu i české listiny, jako v Münsterbersku za vlády rodu poděbradského; někde měli i českého písaře pro styk s Čechami, jako ve Zhořelci. Srbský živel v Lužicích neměl ani v té době nějakého významu, obmezen na selské obyvatelstvo a jeho soudy. Máme sice několik srbských listin ze XVI. století, to jsou však velmi řídké výjimky. Dokonce vlivem luteránství území srbské na několika místech se zmenšilo.

Konečně nutno se zmíniti o tom, že čeština stala se jazykem diplomatickým, jehož užívali v Uhrách, v Polsku a na Litvě. Do Uher vedl ji Jiskra z Brandýsa a užíval jí s oblibou Matyáš Korvín i Vladislav II., v Polsku a na Litvě byly to styky s Horním Slezskem a s českými rotami válečnými, které nutily k češtině, takže i v polské matrice korunní je hojně zápisů českých. Češtiny užito však často v XV. století ve styku se sousedy ně-

meckými (Saskem, Bavorskem, Braniborskem) jednak za válek husitských, jednak za Jiřího z Poděbrad. Za Habsburků vymizela čeština ze zahraničních styků, ustupujíc němčině. Jen s Polskem bylo jí i nadále užíváno.

§ 38. Svoboda náboženská.

Pro starší dobu neměla otázka svobody náboženské významu. Křesťanství římské bylo jediným přípustným náboženstvím, kdo se s ním nesrovnával, byl kacíř. Pouze židé byli tolerováni. Teprve hnutí husitské způsobilo tu změnu.

Hned na sněmě roku 1415 zaručili si účastníci svobodu slova božího a zavázali se společně brániti se klatbám církevním. Jasného formulování zásada ta došla ve čtyřech pražských artikulech (1420), kde článek první prohlašuje svobodu hlásání slova božího od křesťanských kněží, jinými slovy — jak ukazovala praxe — svoboda náboženská obmezena byla jedině písmem svatým. To byla také zásada, na které shodovaly se všechny strany husitské od radikálních Táborů až k mírným Pražanům.

Zásada ta, valně se blížící moderní svobodě svědomí, na konci válek husitských (1436) do kompaktát přijata nebyla. Dostala se tam tak ostríhána, že vytvořilo se z ní fakticky jen povolení vyznání pod obojí způsobou, pokud se kněží, hlásající slovo boží, řídí konsistoři pod obojí či dolní. Kompaktáta v této podobě stala se součástí volební kapitulace českých králů od Zikmunda až do Maximiliána II.

Vadou kompaktát bylo, že byla ujednána pouze s koncilem, nedostala však souhlasu papežova. Bylať tehdy právě doba zápasu o nejvyšší moc v církvi římské mezi papežem a koncilem, v němž se zdálo, že zvítězí koncil, a proto se ho Čechové přidrželi. Papežové čekali jen na příležitost, aby se zbavili nepohodlných kompaktát, takže všechno dlouhé vyjednávání o jich uznání bylo marným.

Za Jiřího z Poděbrad zdálo se papeži, že jest příhodný okamžik pro zrušení kompaktát, a proto Pius II. (1462) prohlásil je za neplatná. Náboženský boj, který se o ně strhl, skončil však úplným nezdarem strany římské. Vladislav II. byl hned při svém příchodu do země nucen na kompaktáta přísahati, a po nějaké době na sněmě kutnohorském (1485) úmluvou oboustrannou, pod obojí i pod jednou, bez ohledu na papeže, kompaktáta stala se základem poměru mezi oběma vyznáními. Úmluva ta nejprve na určitý počet let uzavřená, stala se později věčnou. Význam úmluvy této jest v tom, že věc papežem zavržená jako kacířská stává se usnesením sněmu zákonem zemským.

Kompaktáta ovšem chránila pouze podobojí, nikoli však české bratry, kteří svým učením blížili se Táborům. Bratři vytrhli se mezi tím z církevní organizace podobojí a zařídili si svou vlastní. Proti nim vystupoval již Jiří z Poděbrad i Vladislav II.

Za Ludvíka přišli k nám také luteráni, kteří s počátku zůstávali jako novokališníci pod pláštěm kališnictví, takže kompaktáta pro ně platila, a oni velmi rychle se šířili. Proto i Ferdinand I. mohl hlavně vystupovati jen proti bratřím. Současně snažil se však luterány odlišiti od kališníků, aby ochrany kompaktát protestanty zbavil. To se mu také dařilo. Poněvadž za Ferdinanda I. právě kompaktát s velkým úspěchem proti oběma těmto novým vyznáním bylo užíváno, usilovali stavové bratrští i luteránští po smrti Ferdinandově o to, aby byla vypuštěna z reversu korunovačního. Skutečně se jim to za Maxmiliána II. podařilo. Trvalo však dosti dlouho, nežli jim král ten, jinak velmi snášenlivý, potvrdil svobodu víry, ústně schválil (1575) „Českou konfesi“, společnou bratřím a luteránům. V té době v českém státě vůbec, zvláště však na Moravě, vládla velká svoboda náboženská a také i snášenlivost církví mezi sebou. Kdežto v Čechách a na Moravě byla veliká pestrost náboženská, ve které však katolíkům římským patřil nejmenší podíl, ve Slezsku a v Lužicích většina země byla luteránská.

Bojovný katolicismus, representovaný hlavně řádem jesuitským, pokusil se za Rudolfa II. poměry tyto zvrátiti. Došlo tehdy k větším třenicím náboženským, největším v Čechách, kde jesuité měli velikou oporu ve dvoře habsburském a některých mocných pánech. Konečný výsledek však bylo všeobecné uznání svobody náboženské pro české bratry i luterány. Stalo se to nejprve v Čechách **majestátem na svobodu náboženskou** z července 1609. Majestátem tím stvrzena pro stavy „česká konfese“. Narovnaním mezi stavy, téhož dne uzavřeným, vedle jiných věcí zaručena byla jmenovitě také pro statky komorní volnost české konfese. Nedlouho nato, v srpnu 1609, i ve Slezsku dostali **majestát na svobodu náboženskou**, lišící se od českého jednak tím, že připouští pouze konfesi augšburskou (nebyloť tam českých bratří), jednak tím, že vztahuje se nejen na stavy, nýbrž i na poddané, takže nikdo ve Slezsku nesměl k jinému náboženství býti nucen. V ostatních zemích vedlejších měli jen ústní potvrzení svobody náboženské, na Moravě bratří a luteránů, v Lužicích pouze luteránů.

Zatím rozmnožili se v některých krajích (Chebsko, Krnovsko a j.) i **kalvíni**, a v českém povstání také tomuto vyznání alespoň v Čechách a ve Slezsku dostalo se svobody.

§ 39. Poměry hospodářské, řemeslo a obchod.

Základem poměrů hospodářských i v této době jest **rozdíl mezi velkostatkem a sedlákem**. Velkostatků valem přibývá. Zvláště ve Slezsku je to patrné, neboť tam do té doby převládaly drobné rytířské dvorce. — Po válkách husitských i tam rozdělením komorních statků vznikly velkostatky dosti rozsáhlé. V Čechách a na Moravě byl mohutný velkostatek již před válkami husitskými, po válkách však ještě vzrostl.

Hospodářství na velkostatkách změnilo se všude stejně. V dřívější době nechával si velkostatkář jen malou část půdy ve vlastní správě, ostatní hleděl obsaditi činžovními sedláky, z jejich peněžitých a naturálních dávek žil, věnuje se vojenství. Když ve válkách husitských způsob válčení doznal podstatné změny, a nedlouho po nich i žoldnéřstvo všude převládalo, šlechtici z vojáků stali se zemědělci. Přispívalo k tomu ovšem také, že šlechta záviděla v XVI. století měštům jejich bohatství, a konečně, že v té době cena peněz neobyčejně klesla, takže činže pozbyly svého významu. Šlechta proto starala se o to, aby jednak zvětšila svůj bezprostřední majetek, jednak aby získala lacinou sílu pracovní. Za válek husitských mnoho statků selských zpusťlo, ty více nebyly osazeny, velkostatkář je sám zabral, a kde to nestačilo, vykupoval selské statky, třeba násilím. Tento násilný, nucený výkup sedláků (odsada) dostal právní sankci pouze v Čechách a v Horním Slezsku.

Laciné síly pracovní měl velkostatkář v pracích sedláků. Proto zvětšovány roboty a žádány dvorské práce dětí selských. Zvětšením velkostatků ubylo selských statků, tím břímě zbylých sedláků velmi vzrostlo, a to ve dvou směrech. Jednak zabraňována půda velkostatkem pozbyla skoro vesměs rázu rustikálního, a stala se půdou dominikální. To znamenalo, že byla od berní osvobozena, takže berní povinnost zbylého rustikálu tím vzrostla. Jednak tím, že zmenšený počet sedláků musil vrchnosti poskytovat všechny práce, kterou k obdělávání svého zvětšeného dvoru potřebovala.

Na půdě rustikální **zmizel rozdíl mezi sedláky slovanského a německého původu**, a všichni ocitli se ve stejném poddanství. Jen rozměry svými lišily se lány, půllány a čtvrtlány selské. Kdo měl ještě méně selské půdy nežli čtvrtlán nebo nic, byl zahradníkem a domkářem. Vrchnosti snaží se rozmnožiti pracovní lid usazováním četných domkářů, kteří jsou vrchnostenskými nádeníky. Činže a dávky naturální jsou v této době již vedlejší věcí, hlavní jsou roboty, které byly zvyšovány anebo docela i nově zřizovány. Pomoc panská, často nutná v dobách válečných a v časech neúrodných, bývala vhodným podnětem k zavedení robot. Někdy, celkem však zřídka, ustanoveny roboty zcela

bezprávně a bezdůvodně. Nejhůře na tom byli sedláci tam, kde měli robotu neměřenou, tu žádala od nich vrchnost tolik, kolik potřebovala. Avšak i tam, kde roboty byla měřená, pevně stanovená, anebo kde, jako v Horním Slezsku, robotní řády určovaly maximum robot z lánu, libovali nesvědomitě vrchnosti těžko mohl se sedlák bránit, jsa od soudů téměř úplně vyloučen. Byly však také vrchnosti, které svých sedláků nevyužívaly, ano dobře s nimi se snášely. Proto také někde hospodářství této doby vzkvétalo, jinde upadalo.

Řemeslo utrpělo v českém státě mnoho dlouhými válkami. Odchod Němců ve hnutí husitském počestil je nadobro, vzniklé mezery brzy domácími silami jsou doplněny. V klidnějších dobách za Jiřího a Vladislava II. řemeslo rychle vzkvétalo. Za Habsburků, zvláště za Rudolfa., hrnulo se k nám do řemesla plno cizinců, kteří přispívali hlavně k zdokonalení techniky řemeslné.

Organisace řemeslníků pokročila tak, že ve všech městech byly **cechy**. Buď byly pro jedno řemeslo anebo pro více řemesel (složený cech, spolucech). Cechy složené spojovaly buď řemesla příbuzná anebo ojedinelé řemeslníky různých řemesel v malých městech. Tu a tam spojili se i řemeslníci jednoho řemesla z různých měst dohromady; vznikal tím cech me z i m ě s t s k ý. Když pak pro všechny řemeslníky téhož řemesla v celé zemi byl jediný cech, říkalo se mu z e m s k ý (malíři, zlatníci).

Jen v cechu je řemeslná práce. **Přímus cechovní** byl již dokonalejší a tím řemeslo zmonopolisováno. Vrchnosti začaly však v této době rušit městskou míru, a měly namnoze i své vrchnostenské řemeslníky. Někde to bylo městům dosti citelné.

Jinak práva řemeslná byla zachovávána; cechům byla svěřována policie živnostenská a dohled na ceny. Tu a tam docházelo však již k třenicím. Řemeslníkům vytýkány vysoké ceny, zvláště v XVI. století v době devalvace peněžní dosti citelné, zakazovány jich úmluvy o cenách, tak zvané kartele, a městské rady, ano i sněm sám nejednou do cenové politiky byly nuceny zasáhnouti.

Jen několik řemesel bylo bez cechovní organisace (apatkáři, knihtiskaři), byla to řemesla svobodná. — I s y s t ě m k o n c e s n í najdeme v počátcích, neboť jednotlivcům povoleno tu a tam králem bez cechovního oprávnění řemeslo vykonávat.

V čele cechu byli **cechmířtři** nebo starší cechovní (2—4), volení cechem a přísahající obci. Oni zastupovali a řídili cech, vedli správu finanční, vykonávali i jurisdikci cechovní. Nejvyšším orgánem cechovním byla však cechovní hromada, shromáždění všech mistrů, několikrát v roce se scházející. Volila cechmistry a tvořila artikule cechovní.

Podmínky přijetí do cechnů se valně nezměnily. Někde kladli také podmínkou určité náboženství (podobojí, katolické), jinde národnost (německou ve Slezsku a Lužicích). Uzavřených cechnů nebylo, nicméně znesnadňovaly již některé cechy přístup, snažice se řemeslo zachovati synům a těm, kdož se do cechu přiženili (vzali si dceru nebo vdovu po mistru).

Cech staral se o své členy, vylučoval nekalou soutěž, nakupoval společně suroviny, pečoval o zchudlé mistry, sirotky a vdovy. Dělnictvo bylo v cechu vychováno jako učedníci a tovaryši. Stanovena byla maximální doba pracovní (velmi dlouhá, 14—17 hodin) a pevný plat. Dělnictvo, z něhož část nemohla dosáhnouti již samostatné existence mistrovské, organisovala se někde ve zvláštní bratrstva. Dochází i k prvním sporům mezi tovaryši a mistry, k stávkám a bouřím.

Obchodu škodila doba husitská ještě více nežli řemeslu. V Německu upalovali husitské kupce jako kacíře, táborství pak pokládalo obchod za věc nebezpečnou. — Cizinci Čechám se vyhýbali. Tak utrpěla Praha velmi mnoho a s ní i druhé centrum obchodní u nás, Vratislav. Teprve Jiří z Poděbrad snažil se zase o povznesení obchodu výhodnými smlouvami se sousedy. Poměry obchodní začaly se však právě v té době ve střední Evropě valem zhoršovat v neprospěch českého státu. N o v ě v z n i k l á v e l i k á o b c h o d n í c e n t r a v b l í z k ě m s o u s e d s t v í, z v l á š t ě Norimberk; Augsburk a Lipsko, utlačovala náš obchod. Praha udržela se pouze tím, že navázala styky s Norimberkem. Vratislav byla nucena vzdáti se členství severoněmecké hansy, ke které sto let patřila, pozbyla svého dosavadního monopolu na obchod s Polskem v těchto končinách a navázala styky s Lipskem. Tak byly poměry koncem XV. věku.

Objevením Ameriky a obsazením Indie Portugalci přeneslo se pak úplně **těžiště světového obchodu**. Vznikala proto průběhem XVI. věku nová centra obchodní u otevřeného moře, centra vnitrozemská pozbývala svého významu. Tato doba dolehla na Prahu a Vratislav ještě hůře nežli doba předešlá. Obě města neobchodovala s přímořskými centry přímo, nebyloť zde potřebných k tomu velikých obchodních společností, nýbrž obchod veden i dále zvláště prostřednictvím Lipska. Po Labi vedl se obchod loďmi od Hamburka k Litoměřicům, pokus prodloužit jej do Prahy se nezdařil. Zato Vratislav měla výhodné spojení po Odře s mořem. Celkem změněné poměry lépe snášela Vratislav, majíc bohatý a cechově organisovaný stav kupecký, nežli Praha.

Ve vnitřní organisaci obchodu můžeme se zmíniti jen o velikém **rozmnožení jarmarků** v této době. I malá města měla již svůj jarmark, větší pak získala jich i více. Přes to obchodní poměry byly u nás nevyvinuty. Kdežto jinde všude se zřizovalo

již placení směnkami a poukázkami, v Praze i ve Vratislavi byl způsob ten velmi řídký, nejvíce ještě se ho užívalo s Lipskem.

Do doby prvních Habsburků spadá zřízení prvních **linií státní pošty**, nejprve mezi Vídní a Prahou, později i jinde, zvláště mezi Prahou a Vratislaví. Původně jen pro státní účely ustanoveny, dopravovaly pošty později i věci soukromé. V čele pošt byl králem jmenovaný „pošt mistr království Českého“.

§ 40. Lenní zřízení.

Doba po válkách husitských nebyla lennímu zřízení valně příznivou. Všude u nás je **patrný jeho ústup**. I v státním právu dávana přednost přímé správě vedlejších zemí úředníkem (hejtmanem, fojtem) před lenním knížetem. Z úřadů v lenní závislosti zůstávaly pouze úřady dvorské.

Jinak lišeno i dále mezi lény zahraničními a domácími. **Zahraniční léna** byla obnovena (viz § 34) po rozchvácení v době husitské teprve za Jiřího z Poděbrad. On také zřídil pro ně místo starých, drobných hejtmanství jednotné hejtmanství německých lén jako nejvyšší úřad správní i soudní. Osvobození těchto lén bylo vázáno na souhlas stavů, neboť šlo tu o zcizení území českého státu. Knížecí léna zahraniční uděloval pouze král (žádný zástupce jeho), a to v Praze.

K těmto německým lénům počítána však také léna chebská, spravovaná pflugarem chebským, a léna loketská, původně pod purkrabím loketským a později pod královským hejtmanem. Oba tyto úředníci předsedali zvláštním manským soudům, pro obvody jich ustanoveným.

V Čechách samých lenní statky velmi často osvobozovány již koncem XV. století a ještě více ve století XVI. Za Maxmiliána II. dokonce manové vyzváni, aby se vykoupili. Také jen málo statků lenních přetrvalo tu dobu Rudolfa II. I zvláštní svazek trutnovských lén začátkem XVI. stol. zanikl, jen kladská léna se zachovala pod hejtmanem kladským, vlivem přiklonění se Kladska ke Slezsku. V čele bezprostředních lén českých byl dvorský soudce a dvorský soud.

Na Moravě a na Opavsku léna zanikla nadobro, takže zůstal tu jen svazek lén olomouckých, jehož soud se trvale usídlil v Kroměříži. Také ve Slezsku dochází k silnému osvobození lén, přece však značná část jich tam ještě zůstává. Namnoze uděluje je však již zemský hejtman sám, zvláště všude v knížetstvích bezprostředních. Nejlépe vzdoroval svazek lenní v **Horní a Dolní Lužici**, kde až do začátku XVII. věku léno převládá. V čele jeho je fojt, který léna také uděluje, mimo několik lén větších.

Malé svazky lenní byly i nadále kolem některých hradů a na větších panstvích ve všech zemích. Byli to manové rytířští a služební, kteří tvořili posádku hradu. Takové svazky najdeme u Karlštejnu, Křivoklátu a j. Manové ti mívali svoje zvláštní soudy manské.

Stará třída nápravníků zmizela, přesešší částečně ke svobodníkům, částečně ocitnuvši se v poddanství. Jen ve Slezsku a v Lužicích zbyli lenní sedláci, lišící se svobodou od poddaných.

II. ÚSTAVA STÁTU ČESKÉHO.

§ 41. Státoprávní povaha českého státu a jeho ústavy.

Český stát XIV. století byl převahou říší dynastickou, utvořenou rodem lucemburským. Ve válkách husitských prošla říše ta silnými otřesy, konečně však péčí Jiřího z Poděbrad vyšla z bouří tehdejších zmenšena sice územně, vnitřně však zase sjednocena. Státoprávní základ její zůstal při tom celkem nezměněn.

Od doby Karla IV. říká se českému státu **koruna království českého** nebo krátce Česká koruna. Pojem ten vyšel původně po francouzském vzoru ovšem z důstojenství královského samého, nabyl však záhy zcela jiného významu. Znamenal všechny země státu dohromady, na rozdíl od království českého v užším slova smyslu, krátce znamenal český stát. Bylo ho užíváno záhy ve dvou významech: Českou korunou označováno totiž jednak území českého státu, jednak stát sám jako právnická osoba. V tomto druhém svém významu byla Česká koruna nadřaděna králi i stavům, kteří jsou pouze jejími orgány. V proměnlivém zápase moci královské a stavovské o český stát trvá tento pojem koruny nezměněn. Tím se nejvíce liší český stát stavovský od německého a přibližuje polskému a uherskému, kde došlo též k podobnému vytvoření pojmů státoprávních, králi a stavům nadřaděných.

Při tom **není český stát žádným jednotným státem**, nýbrž jest zvláštním útvarom, jak ve středověku bývá často, který jen těžko lze zařaditi do moderních státoprávních pojmů. Pro celek jeho je **pojítkem** osoba králova a některé společné královské orgány (mincmistr, hejtman německých lén, od doby Ferdinanda I. také česká komora a rada nad apelacemi). **Společným orgánem** stavů jsou generální sněmy. Společnou věcí byly však dále obrana státu, styky mezinárodní a právo obyvatelské (inkolát).

Zvláštní postavení v českém státě mají **stavové čeští**; neboť český sněm byl strážcem nedílnosti koruny, volil anebo přijí-

mal krále a v rukou jeho byly dále některé společné orgány celého státu: královská rada, česká kancelář, soud dvorský a komorní.

Vedlejší země měly své zvláštní ústavy; jich poměr k českému státu upraven byl listinami inkorporačními, podle kterých tvořily součást České koruny, takže nebyly odvislé jen od českého krále samého.

Zvláštní postavení měla léna zahraniční (feuda extra curtem); nerovnalat se vlastním korunním zemím, nemajíce inkorporačního účastenství ve státním svazku. Ačkoliv i ona byla České koruně inkorporována, nebyla přece subjektem státním, nýbrž byla spíše jen předmětem panství.

Český stát byl v této době několikrát spojen s jinými zeměmi společným panovníkem (**personální unie**). Tak tomu bylo za Zikmunda s Uhrami, za Albrechta a Ladislava s Uhrami a Rakousy, za Jagellovců s Uhrami. Spojení to nemělo valného významu a také nevytvořilo žádných společných orgánů. Přece však nemělo pro český stát následků příznivých, neboť těžiště politiky, zvláště zahraniční, přesunovalo se jím mimo český stát.

Ještě horší následky mělo však spojení, k němuž došlo roku 1526 volbou Ferdinanda Habsburského za českého krále. Týž měl země alpské a byl zvolen i za krále uherského. V Uhrách ovšem záhy jeho panství se omezilo na Slovensko a západní části země, převahou německé. Spojením tím byl český stát zapleten do tureckých válek, které jej finančně vyčerpaly, neboť hlavní tíha válečných výdajů spočívala na něm, a také z našich zemí si vyžádaly války ty nejvíce životů. Ferdinand I. a jeho nástupcové nespokojovali se však pouhou personální unií svých zemí, nýbrž usilovali všemi prostředky o to, aby pojitka svých států zesílila. Snažili se vytvořit společné orgány všech svých zemí. Ferdinand I. položil k tomu základ. Vzniká tím centralizační snaha dynastie, směřující v první řadě proti českému státu, který byl tak zvolna připravován o svou neodvislost a samostatnost. S centralismem habsburským šla germanisace (viz § 37) a také snaha po rekatolisaci (§ 38). Proti těmto snahám dynastie bránili se stavové čeští velmi energicky, a to, dokud byli při síle, také s plným úspěchem. Ve stavovském státě předbělohorském habsburský centralismus nedocílil úspěchu, a s ním ani germanisace, ani rekatolisace.

Boj mezi králem a stavy byl pak zostřen tím, že vzájemný poměr obou těchto základních složek české ústavy stále se měnil. Je pravda, že od válek husitských český stát je státem stavovským. Vzájemný poměr krále a stavů jest však závislý na síle krále a politice stavů, neboť jen nepatrná část práv stavovských jest zaručena písemně. Král český píše se sice „z mi-

losti boží“, není však panovníkem neodpovědným, nýbrž odpovídá stavům. Stavové volí anebo přijímají nového krále a přitom s ním uzavírají smlouvu. V době vrcholu stavovského státu za Jagellovců stavové pokládají se za vlastní nositele nejvyšší moci ve státě, kdežto král má pouze tolik moci, kolik mu jí stavové dali. Ferdinand I. pokusil se úspěšně o povznesení královské moci, avšak za nástupců jeho stavové nabyli zase vrchu. Tak byla křehká stavba stavovské ústavy české stále zmitána bojem mezi královským absolutismem na jedné a stavovskou oligarchií na druhé straně. Boj ten vyvrcholil v české revoluci, kde po prvé prohlášeno, že zájmy českého státu a dynastie habsburské nejsou slučitelné, a kde dynastie ta zbavena byla proto českého trůnu. Zdálo se tehdy, že boj obou živlů o stát skončí vítězstvím stavů a že český stát dostane ráz stavovské republiky, třeba s králem v čele. Osvobozovací hnutí to skončilo však na Bílé hoře.

Pro celou tuto dobu zůstává zjevem charakteristickým, že přes všechny zápasy a boje i přes snahy centralistické Česká koruna jako český stát v plné své síle trvala bez veškerých změn nad oběma činiteli, o ni zápasícími.

§ 42. Král.

V nástupnictví králů českých zápasil dlouho princip dědičnosti s volbou. Stavové snažili se obecně uplatnit volbu. Svobodné volby byly však pouze dvě: Jiřího z Poděbrad a Bedřicha Falckého. Ve všech ostatních případech volby osoba zvoleného krále byla v příbuzenském poměru ke dřívějším vládcům. Tyto zásady převládají od válek husitských až do nastoupení Ferdinanda I. Habsburského. Všichni králové čeští této doby jsou voleni, a volbu jich proti starším zásadám dostal do svých rukou český sněm sám. Nicméně jeví se i tu snaha po dědičnosti, projevená jednak přijetím mladého Ludvíka za krále ještě za života otcova, jednak **majestátem Vladislavovým** (1510), zavazujícím krále, že neprovdá dcer bez rady království. Tím měl býti jen jasně precisován a doplněn názor starší tak, že vedle dcer neprovdaných zachovávaly si nárok na trůn i dcery provdané se svolením sněmu. Otázka nástupnictví stala se zvláště důležitou, když r. 1526 Ludvík padl u Moháče. O uprázdněný český trůn bylo uchazečů několik, mezi nimi také **Ferdinand Habsburský**, manžel sestry Ludvíkovy Anny, dovolávající se dědičného práva své manželky. Než právo to sněmem českým uznáno nebylo proto, že Anna byla provdána svého času bez souhlasu českých stavů. Přece však podařilo se posílům Ferdinandovým hojnými sliby a úplatami dosáhnouti toho, že pán jejich byl

komisi 24člennou (po 8 z každého stavu) zvolen králem českým. Proto také byl Ferdinand I. nucen vydati revers volební, ve kterém stvrzoval, že pouze svobodnou volbou stavů dosedl na český trůn.

Vedlejší země nebyly také k této volbě zvány a proto vedly si samostatně. Na Moravě uznali Annu za dědičku a přijali ji, ona pak přenesla své právo na svého manžela. Ve Slezsku vykonali jakýsi druh dodatečné volby, v Lužicích uznali prostě hotovou věc.

V potomstvu Ferdinandově se záhy fakticky vytvořilo právo dědické, třeba právně nestalo se tak žádným zvláštním zákonem, nýbrž pouze analogickým užitím nástupnických zákonů lucemburských. Z volby stalo se pouhé přijímání dědice. První krok k tomu učiněn usnesením sněmu roku 1527, kterým dovoleno přijetí dědice za krále, složili přísahu na zemské svobody. Po shoření desk zemských podařilo se pak králi Ferdinandu změnití starý svůj revers volební tak, že uznáno bylo vlastně dědické právo Anny a na jeho základě Ferdinand sám zvolen (1545). Tím byl princip dědičnosti utužen a následující králové z rodu habsburského vesměs byli přijati stavy za života svých předchůdců. Teprve Bedřich Falcký jako protikrál Ferdinanda II. byl zvolen generálním sněmem.

Posloupnost králů českých a volební právo českých stavů spočívalo na zákonech zemských, a to na zákoně Karlově 1348, majestátu Vladislavově 1510 a reversu Ferdinandově 1545. Poněvadž dynastii nepřislušelo právo disponovati českým státem, neplatily v státě tom žádné dynastické smlouvy, domácí řády anebo testamenty. Zvláště neměla také pro český stát žádného právního významu smlouva uzavřená mezi rakouskou a španělskou větví Habsburků (1617).

Potvrzení císařem ve formě investitury zůstalo ještě, nicméně byli i králové čeští, kteří ho neměli (Ladislav, Ludvík). Pro výkon práva vladařského v českém státě významu to nemělo.

Ke skutečné vládě v českém státě vedle přijetí nebo zvolení bylo třeba **korunování**. Jen korunovaný král mohl vykonávati skutečnou státní moc a užívati titulu královského, proto také léta vlády královské počítána jsou od korunování. Korunování samo zůstávalo slavností církevní. Státním aktem bylo při něm holdování stavy a přísaha králova, že zachová stavy při jejich právech, a že nezcižní ničeho od českého státu. Někdy byl nástupce korunován již za života předchůdce svého. Král cizinec pravidelně přísahal také hned na hranicích, při vstupu na českou půdu.

Dříve nežli stavové krále zvolili nebo přijali, předložili mu své **podmínky**, které jim musil potvrditi. Tím vznikla po prvé za Zikmunda Lucemburského, **volební kapitulace**, měnící se v XVI. století, kdy převládalo přijímání krále dědičného, v **revers korunovační**. V kapitulaci té původně v popředí byly otázky náboženské (kompaktáta), později však svobody zemské.

Vedlejší země dostávaly také od nového krále potvrzení svých privilegií, a to obyčejně při přijímání a holdování stavy, které nedálo se v této době ještě v Praze, nýbrž v zemi samé (v Olomouci, Brně, Vratislavi). Pouze z Lužic holdovali již v Praze při korunování.

V době **mezivládí** vedli vládu vlastně stavové sami, jak to přirozeně nesl s sebou stát stavovský. K výkonu jejímu voleni hejtmané zemští. Zvláštní způsob vlády v podobné době bylo gubernátorství Jiřího z Poděbrad.

Ve státě stavovském **odpovídal král stavům za své činy**, proto stavové nejen nového krále volili nebo přijímali, nýbrž pro porušování práv země i sesazovali. Stalo se to Zikmundovi Lucemburskému a Ferdinandu II.

Moc českého krále v této době silně poklesla, zvláště v Čechách. Největší část oprávnění vládních vykonávali tu stavové, a v době vlády Vladislava II. nechybělo mnoho, aby moc královská nezanicla vůbec. Ve vedlejších zemích, kde nebylo mezivládí husitského, uchovala se moc královská lépe, a silná vláda Matyáše Korvína ji tam ještě neobyčejně povznesla. Ferdinand I. pokusil se o upevnění královské moci, a není pochyby, že v první polovině jeho vlády se mu to velmi podařilo. V druhé polovině však a za jeho nástupců stavové nejen získali zpět vše, co před tím ztratili, nýbrž rozšířili ještě dále svá oprávnění.

Králi českému celkem zůstávala politika zahraniční, největší část práv finančních, právo vésti válku a uzavíratí mír, nejvyšší moc lenní, ochrana církve a některá drobná práva (jako udělování erbů, privilegií a j.). Soudní pravomoc zachoval si pouze v obmezené míře nad městy (soud apelační). Zákony vyžadovaly (mimo dobu bouří husitských a jagellovskou) sankce královy.

V **říši německé** zůstávalo i nadále králi právo arcíšenskovské a volenectví. Povinnosti k říši sníženy za Jiřího novým privilegiem (1462) na 150 jezdců a 150 hř. stříbra k jízdě do Říma, a současně dodáno, že investituru má český král přijímatí pouze uvnitř svých zemí anebo zcela blízko hranic. V XVI. století stávají se povinnosti ty vůbec již bezvýznamnými.

§ 43. Úřady dvorské a královské.

Starý rozdíl mezi úřady zemskými a dvorskými pro správu země ustanovenými zmizel v době státu stavovského, kdy stavové se zmocnili i úřadů dvorských, a král musil obojí obsazovati s radou stavů. Od té doby lišíme úřady zemské a královské. Za Jagellovců se zdálo, že úřady královské vůbec zaniknou, teprve za Ferdinanda I. počet jich zase několika novými rozhojněn.

Počet **dvorských úřadů dědičných** rozmnožen nedlouho po válkách husitských o kraje české. Když některé úřady dvorské, ustanovené jen pro dvůr a osobu královu, přešly mezi úřady zemské (maršálek, hofmistr), vznikly na jich místě nové stejného jména, takže byla dvojice těchto úřadů rozlišována pouze přívlasky maršálek nejvyšší zemský a m. dvoru královského, hofmistr nejvyššího království českého — h. dvoru královského. Dvůr český zůstal nedotčen i v dobách habsburských, vykonává funkce své ovšem pouze tehdy, když králové habsburské sídli v Praze.

Ze starých úředníků královských zachoval si ráz zeměpanský nejvyšší **mincmistr**, jehož moci podléhala mince celého českého státu. V XVI. století dostal se do jisté závislosti na reorganizované komoře královské.

Správa komory královské byla od válek husitských v nepořádku, spočívajíc stále ještě celkem na zásadách upravených Karlem IV. Novou organizaci zřídil tu Ferdinand I., založiv krátce po svém nastoupení (1527) českou komoru nebo radu komory královské. Nový úřad osazoval král sám, prohlásiv, že finance královské jsou osobní věcí krále, a dosazoval tu napořád úředníky z povolání. V čele jejím ocitl se nakonec samostatný prezident. Komoře české pak podřízen i mincmistr. Komořta měla svou zvláštní expedici.

Působnost české komory vztahovala se původně na celý český stát. Znenáhla však vedlejší země dostávaly své úřady finanční. Stalo se to nejprve v polovici XVI. století ve Slezsku, zřízením slezské komory a krátce nato na Moravě ustanovením rentmistra. V Lužicích zřízení skoro v téže době zemští hejtmané (jeden pro Lužici Horní, druhý pro Dolní), jako úředníci pouze finanční. Všichni tito úředníci a úřady podléhali však větší nebo menší měrou české komoře, kde soustřeďoval se takto celý finanční přehled českého státu.

Úsilí stavů získati bezprostřední vliv na českou komoru se nezdařilo.

Zástupcem královým ve věcech soudních byl od vlády Zikmundovy **prokurátor krále**, nebo **fiskál**, který od zřízení české komory dostal se v závislost na ní. Ve vedlejších zemích byli zvláštní prokurátoři někde dříve, někde později.

Novým orgánem této periody je **hejtmanství lén německých** (deutsche Lehenhauptmannschaft), zřízené za Jiřího z Poděbrad jako nejvyšší správní a soudní orgán pro zahraniční léna (feuda extra curtem).

Nový soudní orgán královský, po přechodu všech starších do rukou stavů, vznikl v **radě nad apelacemi**, jak ji zřídil Ferdinand I. (1548). Byl to soud nejen královský, nýbrž částečně také byrokratický, úředníky z povolání osazovaný. V čele jeho byl prezident. Poněvadž současně zakázáno odvolávání se měst do ciziny, soustřeďeno k novému soudu velmi snadno všechno odvolávání se od soudů městských. Ferdinand I. zamýšlel podřídit novému soudnímu dvoru i soudy stavovské. To se mu však nezdařilo. Zemské soudy v oblasti českého práva byly odevdávna uznávány za instance, od kterých není odvolání; poněvadž pak neřídili se na nich procesem římsko-kanonickým, nemohl se panovník dožadovati ani připuštění mimořádné revise rozsudků ve formě suplikace. Zato u stavovských soudů saské oblasti českého státu suplikace ta od všech téměř soudů stavovských připuštěna.

§ 44. První pokus o zřízení centrálních úřadů habsburských.

Spojení, ve kterých se český stát v této době několikrát ocitl s jinými státními celky, vedla nezbytně k vzájemnému vlivu těchto státních celků na sebe. Společná osoba krále mívala za následek společný dvůr a společné osobní rádce královny. Tu převládal vždy ten stát, kde král sídlil. Poněvadž pak společní vládcové ponejvíce sídlili mimo český stát, rozhodovali většinou na dvoře cizinci a tím politický význam českého státu upadal. Marně snažili se tomu čeliti čeští stavové žádající, aby králové čeští sídli v Praze a užívali jen domácí rady. Přece však se podařilo stavům českým zabrániti až do roku 1526 vzniku trvalých orgánů a úřadů, společných státu českému a jiným státním celkům, s ním spojeným, ačkoliv celá politika zahraniční, obrana všech skupin státních a některá vydání byla fakticky, třeba ne právně, společnými.

Za Ferdinanda I. se vše změnilo. Také on převzal závazky svých předchůdců, avšak dovedl neobyčejně obratně užití toho, co ponechávaly volným. Jeho **snahou bylo, aby ze skupin státních, jen osobou královou spjatých, vytvořil jediný stát**, čili aby proměnil personální unii v jednotný stát anebo alespoň v unii reální. On je tedy tvůrcem myšlenky jednotného státu habsburského, nesprávně také rakouským označovaného. Myšlenka ta jest pak základem celého neblahého systému centralistického v habsburském soustátí, na němž pracovaly všechny generace habsburského rodu, a který především obracel se proti existenci zvláštního státu českého, snaže se připravit jej o samostatnost.

Královský dvůr český byl sice, jak svrchu praveno, zachován, ve skutečnosti však ve svém významu měl býti úplně zatačen **dvorskými úředníky vídeňskými**, kde panovníci habsburští nejvíce sídlili.

Vedle toho měly býti vytvořeny úřady, které by byly společnými všem státům Ferdinandovým: Král navázal tu na neobmezenou pravomoc krále českého v politice zahraniční, ve vojenství a v části financí. Pro věci zahraniční byla utvořena **tajná rada**, pro vojenství **dvorská rada vojenská**, pro finance **dvorská komora**. Krátkou dobu i dvorská kancelář se zvláštní českou expedicí při dvoře mohla k těmto centrálním úřadům býti počítána.

Byly to vesměs úřady podle české ústavy naprosto nemožné. Nemohly proto přímo do českého státu právně nijak zasahovati. Fakticky však význam jejich jako osobních poradních sborů královských byl veliký. Postup zachovávaný byl ten, že panovník po poradě s nimi rozhodl sám a toto své rozhodnutí dal uskutečnit orgány státu českého.

Konečný význam těchto centrálních úřadů nebyl však stejný. Dvorská kancelář pozbyla svého významu jako centrální orgán vůbec tím, že dosti brzy česká její expedice při dvoře stala se součástí české dvorské kanceláře v Praze. Ve vojenství pak význam králův v českém státě byl celkem nepatrný, měliť hlavní zdroje vojenské v rukou stavové, takže také dvorská vojenská rada většího významu pro český stát neměla. Zato dvorská komora vykonávala bezprostředně dozor nad finančními orgány českého státu, jmenovitě nad českou komorou samou, a tato jí byla podřízena. Této podřízenosti české komory pod dvorskou marně se čeští stavové bránili. Ovšem styk se stranami dvorská komora v českém státě neměla a také míti nesměla. K tomu byla povolána jediné komora česká a jí podřízené úřady finanční vedlejších zemí. Pokud pak se týče tajné rady, která vesměs byla složena ze členů německých, mezi něž jen tu a tam podle potřeby volán byl některý český úředník, zvláště kancléř český, byl vliv její na český stát nejzhojnější. Neboť tam neprobíraly se jen věci zahraniční, nýbrž i věci vnitřní, ano i návrhy českých nejvyšších orgánů bývaly tam přezkoumávány dříve, nežli se král pro ně rozhodl. Tak se vlastně tajná rada stala v této době duší vlády vnitřní i zahraniční, podle jejíhož mínění panovníci habsburští většinou vládli. Tímto způsobem fakticky rozhodovala i o věcech českých.

A tak zůstával sice český stát právně s ostatními státy habsburskými spojen pouze personální unií, fakticky však byl položen již základ k přeměně této unie personální v unii reální.

§ 45. Knížata a zemští hejtmané.

I v této době některé vedlejší země měly v čele knížete, jiné úředníka královského, zemského hejtmana. Rozdíl proti starší době byl v tom, že knížat ubylo, a tím přibylo území králi bezprostředně podřízeného.

Morava celkem po celou dobu této periody byla bezprostřední. Výjimku tvořila krátká vláda Albrechta Rakouského za krále Zikmunda, Matyáš Korvín však vládl na Moravě jen jako český král, a Matyáš II. jako čekatel České koruny. Také v Lužicích nebylo knížete, a dokonce i ve Slezsku území bezprostřední vzrostlo. Knížata byla na Olomoucku (biskup), ve většině knížetství slezských (Piastovci, z rodu Jiřího z Poděbrad, biskup vratislavský), na Krnovsku (posléze Hohenzollernové) a koncem periody i na Opavsku (z Lichtensteina).

Všechna tato knížata byla **lenními knížaty**, přijímající na své knížetství léno od krále českého. Jich svazek s českým státem dávno však nebyl obmezen pouze na lenní svazek a důsledky z něho vyplývající. Ke státoprávní příslušnosti jejich území k celku České koruny přistoupila v této době četná obmezení jejich pravomoci ve prospěch centrální moci krále českého. Obmezení ta byla velmi různá a jich stupeň nebyl také všude stejný. Celkem lze říci, že staré rody, zvláště knížata piastovská, lépe si uchovaly své staré postavení, nežli knížata pozdější, jichž oprávnění často již v samém listě lenním velmi citelně byla obmezena, jak patrně zvláště v listu na Opavsko, udělované rodu lichtensteinskému (1613). Biskupu olomouckému pak škodilo ještě to, že byl současně stavem moravským, zasedaje na sněmích a soudech moravských, takže jednu dobu i knížecí titul byl mu upírán.

Celkem **obmezovací vývoj knížecí moci** ve prospěch krále českého počíná hned po válkách husitských. Za Matyáše Korvína vzato knížatům právo války a samostatné politiky zahraniční, pokud je dosud měla, a král začal zasahovati i do jejich mincovního regálu, dosud všem beze sporu příslušejícího. Za Ferdinanda I. prohlášeno pak obecně, že regály patří králi, pokud knížata nemají na ně privilegium. Nové regály (solní) vesměs zřizovány byly mocí královskou. Král zasahoval i do vnitřních věcí knížetství, uděluje tu privilegia, přijímaje odvolání a požaduje berni.

Na druhé straně byla knížata obmezena i stavy svého knížetství, jichž moc silně vzrůstala. Při nastupování nového knížete stavové mu holdovali, a kníže strzoval jim privilegia.

Novým zjevem jsou **stavovská panství**, vyskytující se ve Slezsku a v Lužicích. Obvody ty byly z knížetství slezských a v Lužici z organizace provinciální vyloučeny. Jich držitelé jsou svazkem lenním připojeni ke koruně jako knížata, nemají však

tak rozsáhlých privilegií jako tato. Ve Slezsku několik málo (čtyři) panství mělo i politická oprávnění; byla to svobodná panství stavovská (*status majores*); většina však neměla tohoto oprávnění (*status minores*).

Jistého vlivu na obsazování knížetství a panství těch domohli se v XVI. století i čeští stavové, neboť obého mohl nabýti pouze obyvatel koruny anebo z cizinců ten, koho čeští stavové za obyvatele přijali. Ostatně v XVI. století bránili se čeští stavové vůbec tomu, aby území česká byla dávana v léno cizincům.

Tam, kde nebylo ve vedlejší zemi knížete, byl v čele země zástupce králův, **zemský hejtman nebo fojt**. Rozdíl obou byl v této době již jen ve jménu; označení fojt zůstalo i nadále v obou Lužicích. Hejtmanský úřad vznikl však v některých knížetstvích slezských i vedle knížete, tu byl pak dosazován knížetem a moc jeho byla daleko menší nežli všude jinde. Novým zjevem je vrchní hejtman slezský, úřad vytvořený v souvislosti s celým centralistickým vývojem Slezska v době Matyáše Korvína a v XVI. století.

Hejtmanem býval pravidelně **domácí šlechtic**, jen v obou Lužicích český pán. Vrchním hejtmanem slezským jmenován vždy některý slezský kníže, nejvíce biskup vřatislavský. Obsazení úřadů hejtmanských dalo se králem, nejčastěji s radou stavů. V Lužicích snad právě proto, že fojtem tamním nebyl domácí člověk, nýbrž český pán, býval nový fojt přijímán stavů a vydával jim revers, že je zachovává při jejich právech.

Hejtman této doby nebyl více výlučně zástupcem královým, nýbrž zároveň i **náčelníkem stavů**. Proto také přisahal králi a zemi. Byl tedy hejtman zemský skutečným náčelníkem země, v jehož rukou soustřeďovala se tehdejší nejvyšší vládní moc. V době mezivládní vykonával tuto moc jménem stavů, jinak jménem krále a stavů. Moc jeho vztahovala se především na správu v nejširším slova smyslu, dále na některé věci soudní, vojenské i finanční. Věci finanční pozbyl všude v XVI. století novou organizací finančních úřadů. Skoro všude (mimo Moravu) uděloval i léna.

V Čechách hejtmana pravidelně nebylo. Hejtman zemský byl v Čechách jmenován pouze tehdy, kdy krále nebylo v zemi. V době husitských bouří strana podobojí trvala na centrální správě a volila si proto nejdlejšího zemského správce. Takovým správcem zemským s radou dvanácti osob byl také Jiří z Poděbrad jako gubernátor.

Od doby krále Vladislava stalo se zvykem svěřovati správu země v době nepřítomnosti královny jako **hejtmanům nejvyšším zemským úředníkům**, buď všem anebo některým z nich, obyčejně s nejvyšším purkrabím v čele. Stavové usilovali ostatně stále o to, aby král sídlil v zemi a úřadu hejtmanského aby třeba nebylo. Přes to úřad stával se dosti trvalým, takže několikráte i zvláštní řád zemským hejtmanům byl vydán.

Za Ferdinanda I. a jeho nástupců — kromě Rudolfa II. — doba přítomnosti královny v zemi stávala se stále kratší. Ferdinand I. však s počátku své vlády vyhýbal se jmenování nejvyšších úředníků zemských svými zástupci, nýbrž bral k úřadu hejtmanskému osoby libovolné v různém počtu. Při tomto hejtmanském úřadě Ferdinandově vznikl na čas i hejtmanský soud. Věc se však neosvědčila, takže nakonec Ferdinand I. vrátil se k starému zvyku, jmenovati hejtmany zemskými nejvyššími zemskými úředníky, pokud nebyl správcem zemským syn jeho Ferdinand jako „**místodržící**“. Po trvalém jeho odchodu z Čech, začátkem vlády Maximiliána II., správa zemská svěřována jediné zemským úředníkům, nejčastěji již s titulem „**místodržící v království českém**“. Jejich funkce jest rázu přechodného, trvát pouze do příchodu krále do země. Není tedy v této době žádného trvalého úřadu místodržitelského. Instrukce místodržitelské, v druhé polovici XVI. a začátkem XVII. století pro místodržící vydané, navazují téměř ve všem na staré instrukce hejtmanské z doby Vladislava II.

§ 46. Sněmy.

Sněmy zemské tvořily základní složku stavovského státu. Neobyčejně se rozvinuly, zorganizovaly a jich kompetence se vyhranila. Každé území českého státu mělo svůj sněm; pouze zahraniční léna, na jichž zvláštní postavení bylo již upozorněno, sněmu neměla. Společným orgánem celého českého státu byly sněmy generální. Pokudem bez výsledku byly habsburské kongresy, krátkého pak trvání konfederace stavovské.

Český zemský sněm nevztahoval se v této době ani na Loketskou, ani na Kladskou, ani na Chebskou. Ve všech těchto třech územích byly konány zvláštní malé sněmy samostatné. Z Loketska a Kladska, pokud území ta byla v rukou soukromých držitelů, zúčastnili se tito držitelé českého sněmu. U Chebska jako staré říšské země zásady té nebylo. Moravského sněmu zúčastňoval se také biskup olomoucký, jeho manové však nikoli; tito konali své schůzky zvláštní. Ve Slezsku byly v této době sněmy ve všech knížetstvích, vedle toho pak se z landfridních spolků vyvinuly i centrální sněmy slezské, zvané podle své první kurie knížecími. Lužice Horní a Dolní měla každá svůj sněm.

Složení zemských sněmů bylo v každé zemi jiné. V Čechách zmizel ve válkách husitských stav prelátů, šlechta tvořila dvě kurie, panskou a rytířskou, třetí kurií pak byla královská města. Šlechtici dostavovali se na sněm osobně, majíce ve své kurii osobní hlas. Drobnější šlechtě rytířské bylo však nákladno

takto sněmů se zúčastňovali, a proto začala si po válkách husitských voliti po krajích své zástupce, kteří zúčastňovali se pak sněmovního zasedání na náklad kraje. Habsburští králové bránili tomuto způsobu obesílání sněmů, takže jen zřídka se za nich vyskytá: tím zamezili přetvoření se sněmu v kurie reprezentantů. Města ovšem vysílala vesměs zástupce, a každé město mělo v městské kurii jeden hlas. Koncem XV. století byl sice o městský hlas na sněmě spor a zřízení Vladislavské dokonce hlas ten městům upřelo, spor však roku 1508 vyřízen ve prospěch měst.

Na Moravě preláti se udrželi jako stav druhý, takže pořad stavů na sněmě byl: páni, preláti, rytíři a města. Zdá se však, že při hlasování byly tam pouze tři kurie, takže preláti a města tvořili dohromady jednotku, majíce hlas společný proti dvěma hlasům šlechtických stavů.

Knížecí sněmy slezské spočívaly na rozdílu mezi knížetstvími bezprostředními a oněmi, v jichž čele byl kníže. Z bezprostředních knížetství zúčastňovali se knížecích sněmů stavové, z ostatních pouze kníže, vylučuje svou osobou stavy svého knížetství. Vedle toho zúčastňovali se sněmů také držitelé několika svobodných stavovských panství (status majores), většina však těchto panství účastensví sněmovního a tím i politických práv neměla (status minores). Tak byly na knížecím sněmu tři kolegia: 1. Knížecí, kde měla knížata hlas virilní, a držitelé svobodných panství dohromady hlas kuriátní. 2. V druhém kolegiu zasedali vyšší stavové (páni, rytíři a preláti) knížetství bezprostředních a město Vratislav. Každé knížetství mělo tu jeden hlas a město Vratislav také jeden. 3. Ve třetím kolegiu byla města knížetství bezprostředních. Zmínky zasluhuje, že složení kolegií se měnilo, jak se měnil poměr počtu knížetství bezprostředních a ostatních.

Na sněmích **jednotlivých knížetství slezských** byl různý počet stavů; největší část jich skládala se ze dvou složek: drobné šlechty a měst, někde však, zvláště v Horním Slezsku, byla šlechta rozdělena na pány a rytíře, někde také preláti tvořili zvláštní stav. Podle toho počet sněmovních kurií kolísal mezi 2—4. V Horní Lužici byly pouze dvě kurie; šlechtická, složená z pánů, rytířů a prelátů, a městská. V Dolní Lužici jsou původně čtyři stavy: preláti, páni, rytíři a města; luteránstvím mizí tu však kurie prelátů.

Svolávání sněmu bylo právem královským. V dobách bouřlivých stalo se zvykem, že i úředníci, zvláště zemští hejtmané, anebo i vůdcové stran, sněmy svolávali. Od dob Ferdinandových, mimo odboj bělohorský, byl ve většině zemí zachováván zase předpis svolání sněmu králem, jen drobné některé sněmy scházely se bez něho. Stavové marně se snažili o to, aby jim bylo zaručeno, že bude sněm každoročně svoláván. Jen berně

to byly, které nutily i habsburského krále k častému svolávání sněmů.

Sněm býval v Čechách často ještě zahajován králem. Předsedou jeho však byl nejvyšší purkrabí, ve vedlejších zemích zemský hejtman nebo fojt. Jen první slavnostní schůze konaly se společně. Vlastní jednání přeneseno na kurie, z nichž každá měla svého předsedu. V kurii rozhodovala většina hlasů, v plenu každá kurie měla jeden hlas. K sněmovnímu usnesení nestačila většina hlasů kurií, nýbrž vyžadovala se jednohlasnost kuriátních hlasů.

Návrh podával král svými úředníky (proposice královské). Sněmy měly však vesměs i **právo iniciativy** tak, že jak jednotlivec, tak i celý stav mohl návrh učiniti; podle toho lišily se články zvláštní i obecné. Ferdinand I. pokusil se obmeziti tuto sněmovní iniciativu tím, že žádal, aby nejprve se jednalo o královských proposicích a potom zavíral sněm. Stavové však s úspěchem této politiky královské čelili.

Od válek husitských až po nastoupení Ferdinanda I., s výjimkou doby Jiřího z Poděbrad, usnesení sněmovní nepotřebovalo **sankce královské** ke své definitivní platnosti. Ferdinand I. však zase sankci královskou jak v Čechách, tak ve většině vedlejších zemí uplatnil.

Publikace snesení stala se tam, kde byly desky, zápisem do desk. V XVI. století artikule sněmovní většinou již i tištěny.

Základem **kompetence** všech sněmů bylo povolování berně zemské. S ním souviselo i povolování hotovosti k tažení za hranice, moc zákonodárná, starost o věci náboženské, přijímání cizinců do země, účast na správě zemské, úprava poměrů mincovních, horních a j. Sněm český byl vedle toho (samojediný) strážcem celistvosti českého státu, svoluje k jakýmkoliv jeho územním změnám. Týmž sněm strhl na sebe od válek husitských také volbu a přijímání krále. Jemu příslušela proto i účast a schvalování všech mezinárodních smluv, pokud dotýkaly se posloupmosti královské a území českého státu. Na Moravě vyvinul se od válek husitských zvyk, že sněm uzavíral landfríd.

Ze zvláštních důvodů volil si sněm někde **komise** k přípravě nebo vykonávání sněmovních usnesení. Zvláštní komisí toho druhu byli direktori, po defenestraci pražské v Čechách a na Moravě zvolení, kteří vedli vlastně odboj proti Ferdinandu II. V některých knížetstvích slezských a v obojí Lužici volili si pravidelně také zemské starší, jako stálý sněmovní výbor. V Čechách a na Moravě nebylo jich třeba, poněvadž tam jejich funkce vykonávali zemští úředníci.

Generální sněmy byly schůze stavů celého českého státu. Skládaly se buď z delegací všech zemí anebo z celého sněmu českého, k němuž přišly delegace vedlejších zemí. Svolával je král. Jednání bylo podobné jako na sněmích zemských. Základní jednotkou byla země, takže každá země měla jeden hlas. Teprv v konfederaci byly Čechám přiznány hlasy dva, ostatním zemím po jednom. Přehlasování nebylo, usnesení vázalo ty země, které projevíly souhlas. Sněmy ty konány byly nejčastěji v Praze, někdy však i jinde.

Působnost jejich byla rozmanitá. Do jisté míry jsou generální sněmy při každé královské korunovaci, ke které se dostavuje český sněm a delegace vedlejších zemí. Jednalo se však na nich dále o právu monarchickém, třeba si nezachovaly volbu krále, původně jim příslušející, o míru zemském, o věcech náboženských, o defensi a j. V XVI. století převládlo povolování pomoci vojenské proti Turkům, ať již ve formě berně nebo vojska. Následkem toho staly se generální sněmy institucí neoblíbenou a vedlejší země se proti jich konání bránily. V konfederaci stavovské (1619) měly se však státi institucí pravidelnou a velmi důležitou.

Generální sněmy nebyly žádným dobrovolným pojítkem zemí českého státu, nýbrž řádným orgánem státním.

V duchu habsburského centralismu pokusil se Ferdinand I. zbudovati i jednotný orgán stavovský všech svých států. Mělo se tak státi spojením generálních sněmů českých s kongresy alpských zemí a se stavy uherskými ve **společné kongresy**. Snahy ty tříštily se hlavně o odpor stavů českých, kteří nechtěli sněmovati mimo země českého státu. V první polovici své vlády učinil Ferdinand několik pokusů, vesměs bezvýsledných, až na jediný kongres zemí, svolaný do Prahy po pádu Budína. Tehdy zástupci sněmů českého státu a alpských zemí společně jednali (roku 1541) a také povolili pomoc proti Turkům. Zástupcové uherských stavů, ač byli také přítomni, jednání se nezúčastnili. V druhé polovici vlády Ferdinanda I. konány ještě několikrát sjezdy „notáblů“, t. j. nejvyšších úředníků a předních osob stavovských, ze všech zemí, ve Vídni. Za jeho nástupců myšlenka ta vůbec zapadla.

Až teprve v boji o svobodu náboženskou, začátkem XVII. století, vzkřísili ji zase stavové sami. Základem jejím byly dva spolky, uzavřené za účelem dosažení a hájení náboženských svobod. První uzavřeli stavové moravští s rakouskými a uherskými (1608) a druhý rok nato stavové čeští a slezští. V letech následujících se zvolna z těchto spolků tvořila **konfederace stavů nekatolických ve formě spolku na obranu, bez společných věcí vnitřních**. To byla základní myšlenka stavů českých. Naproti tomu stavové moravští pod vedením Karla ze Žerotína chtěli konfederaci přetvořiti

na reální unii zemí se společnou delegací a některými společnými otázkami vnitřními.

Za českého povstání konfederace na obranu dostala pevnější základy. Tehdy v červenci 1619 ujednána konfederace stavů českého státu, ke které přistoupili v srpnu stavové rakouští a v lednu roku následujícího uherští. Konfederace ta šla na vzájemnou obranu. Uhrům však slibovala také pomoc proti Turkům; žádný člen nesměl bez vědomí ostatních začítí válku nebo uzavřítí mír. Každých pět let měly býti konány společné schůze konfederovaných zemí. Dále zaručen všem zemím vzájemně volný obchod a navržena společná úprava mince. Vítězství Ferdinanda II. znamenalo ovšem konec této konfederace.

§ 47. Rada a zemský soud.

Vedle sněmu hlavními orgány stavovskými byla rada a zemský soud. Na jejich významu a rozvoji bylo v této době možno posouditi rozvoj moci stavovské v každé z českých zemí.

V Čechách instituce **rady** po válkách husitských nabyla nové povahy a jiného složení. Zmizela z ní složka duchovní a knížata vedlejších zemí. Vedle pánů uplatnil se v ní živel vladycký tím, že vladykové dostali podíl na zemských úřadech i v zemském soude.

Označení její jest sice **královská rada česká** (řidčeji **zemská**), to však nemění nic na věci samé, že rada ta v ústavním svém složení byla více stavovským orgánem nežli královským. Neboť jejím účelem jest krále vázati a zameziti všemu, čím by se práva a svobody zemské rušily. V celku svém pak rada ta je přímo orgánem a zmocněncem země jako stálý výbor sněmovní. V ní byl vlastně dán prvek, z něhož časem se mohla vytvořiti nová sněmovní kurie nebo dokonce horní sněmovna.

Od dob Zikmundových stále důrazněji se ozývá požadavek, aby král užíval **domácí rady**. Bylo toho také zapotřebí, poněvadž králové, sídlící často mimo český stát, užívali rádi cizích rad. Ferdinand I. pak přijal sice závazek domácí rady také, avšak vyloučil předem věci společné a komorní, kde chtěl užívat i rad cizích. Zato usiloval Ferdinand I. sám o to, aby tehdy, když dlí mimo český stát, byli při něm čeští rádcové. Ustanovení jich tříštilo se o to, kdo má na ně nésti náklad, zda král či stavové. Stavové náklad nésti nechtěli a tak ke zřízení důležité této kontrolní instituce nedošlo.

Od té doby, kdy královská rada stala se zemskou a orgánem stavovským, král si vedle ní vytvořil svou neodpovědnou **osobní radu**, jakou měl již Jiří z Poděbrad i všichni jeho ná-

stupci, a ze které si habsburští králové vytvořili tajnou radu (viz § 44).

Nehledíme-li k různým nepravdělnostem, je **královská rada vlastně sborem nejvyšších úředníků a soudců zemských**. Jinými slovy patřili sem všichni nejvyšší čeští úředníci zemští a přisedící zemského soudu. Někdy volal král jako užší radu pouze nejvyšší úředníky (nejúžší rada), jindy volal zase jakousi širší radu, přibíraje přisedící soudu komorního a dvorského, krajské hejtmany a různé osoby jiné. Stalo se v XVI. století již zvykem, udělovati královské radovství jako vyznamenání vynikajících osob stavovských.

Dával-li pak sněm radou vykonávati svá usnesení, doplňoval ji někdy sám ještě svými členy k tomu účelu zvolenými.

Kompetence rady nebyla přesně vymezena. Její činnost vztahovala se jednak na celý český stát, jednak na království české samo. V první své činnosti zasahovala tedy i do vedlejších zemí (věci mezinárodní, sněmovní proposice a jiné). Dáleko četnější věci byly ony, které vyřizovala rada pouze pro Čechy. Působila spolu při správě, při obsazování zemských úřadů a j. Konečně vykonávala usnesení zemského sněmu jako jeho výbor. Většina této kompetence závisela však jednak na králi, jednak na zemském sněmu. Ústavně měla zaručenu pouze účast na obsazování nejvyšších zemských úředníků.

Z vedlejších zemí najdeme **zemskou radu na Moravě**, složenou z nejvyšších úředníků zemských a přisedících zemského soudu. Rada ta působila spolu při obsazování nejvyšších úřadů a řídila vedle hejtmana do jisté míry správu země.

Konečně i **malá knížata slezská měla vesměs rady**, složené z úředníků dvorských, zemských a osob, knížetem zvláště jmenovaných. Jejich kompetence a význam byly velmi různé.

Velmi důležitým doplňkem organizace stavovské byly **zemské soudy**. Byly to soudy, z jichž rozhodnutí stále ještě nebylo odvolání, a které svým nálezem právo tvořily. Zemské soudy tohoto přímo ústavního významu najdeme však pouze v oblasti českého práva zemského (Čechy-Morava-Horní Slezsko), nikoli v oblasti práva saského. K nim by mohl býti připojen ještě jen nejvyšší soud slezský, knížecí či vrchní právo. Všechny ostatní soudy stavovské významu toho již zcela nedosahují.

Zemské soudy byly **organizovány podle území**. Máme dva velké zemské soudy, v Čechách a na Moravě, a řadu malých, na Opavsku a v knížetstvích hornoslezských (opavský, krnovský, opolsko-ratibořský, těšínský, osvětimsko-zátorský, severský).

V Čechách vlastním předsedou soudu byl dlouho král. I sám Jiří z Poděbrad a Vladislav se zúčastnili ještě osobně tohoto soudu. Pravidelně však předsedal purkrabí, v zemích vedlejších zemský hejtman nebo kníže sám. Vedle toho zasedali na soudě sudí, jemuž náleželo vlastní jeho řízení, komorník a někde i písař. Počet ostatních přisedících se zvolna ustálil v Čechách a na Moravě na 20 osobách, takže v Čechách bylo 12 pánů a 8 vladyk, na Moravě 14 pánů a 6 vladyk. V knížetstvích hornoslezských počet ten je různý. Na Moravě však vedle počtu 20 zasedali i všichni zemští úředníci, kdežto v Čechách stalo se sice také zvykem, že úředníci zemští na soudě zasedali, nebyli tu však počítáni zvláště, nýbrž bývali jmenováni do počtu dvaceti přisedících, takže míst volných bylo tam na konec jen osm (čtyři páni a čtyři rytíři). Přisedící ty jmenoval král, v knížetstvích kníže. Jmenování přísahali.

Zemské soudy nezasedaly stále po celý rok, nýbrž pouze v několika ročních termínech, různě upravených, po několik dní.

Kompetence zemských soudů vztahovala se: 1. na všechny osoby šlechtické ve sporech civilních nebo trestních, pokud nebyl pro to příslušný některý zvláštní soud kausální; 2. na všechny věci statků svobodných, bez ohledu na stav držitele. Ve věcech civilních podléhal jim také sám král. Soudu zemskému patřila i agenda vrchnoporučenská nad sirotky šlechtickými, ve vedlejších zemích pak i spory o listy a meze.

Menší práva buď vůbec zanikala a splynula se soudy většími (Opavsko, Horní Slezsko), anebo se stala úřadem desk zemských, který vedl zároveň přípravu pro zemský soud sám (Čechy, Morava).

Z rozsudku zemských soudů nebylo odvolání. Drobné soudy opavské a hornoslezské braly však tu a tam naučení na Moravě.

Nově utvořil se v této době nejvyšší stavovský soud pro Slezsko, **vrchní či knížecí právo slezské**. Navázalo na některé starší zjevy, vzniklo však teprve v době Vladislava II. Na něm soudili slezští stavové pod předsednictvím vrchního hejtmana. Organizováni byli při tom na kurie, stejně jako na sněmě knížecím, jenže kurie knížecí měla hlasy dva, ostatní dvě po jednom a vrchnímu hejtmanu jako předsedovi náležel hlas pátý. Soud zasedal ve Vratislavi v určitých termínech, když zvláštní termín hornoslezský brzy zanikl. Byl soudem pro spory krále, knížat a svobodných pánů jako žalobců a pro všechny případy odepření práva. Odvolání od jeho nálezů nebylo.

§ 48. Zemští úředníci a česká kancelář.

V důsledku zesílení moci stavovské vzrostl i počet a význam stavovských úředníků, ze kterých stali se nejvyšší **zemští úředníci**. Stavové domohli se také spolupůsobení při jmenování jich a rozdělili se někde o ně určitým klíčem.

V Čechách ke čtyřem původním zemským úředníkům přibylí noví, jednak nově utvoření, jednak přetvoření z úředníků dvorských a královských. V XVI. století bylo jich **dvanáct** s určitým pořadem: 1. nejvyšší purkrabí, 2. nejvyšší hofmistr, 3. nejvyšší maršálek, 4. nejvyšší komorník zemský, 5. nejvyšší sudí zemský, 6. nejvyšší kancléř, 7. dvorský sudí, 8. nejvyšší písař zemský, 9. podkomoří, 10. a 11. oba purkrabí karlstejnští, 12. purkrabí kraje hradeckého. Většina z těchto úřadů (celkem osm) obsazována byla pány, jen písař, podkomoří, purkrabí kraje hradeckého a jeden purkrabí karlstejnský měli býti podle rozdělení z roku 1497 vladyky. Města vyšla při tom naprázdno. Podkomořím mohl však býti i měšťan Starého města pražského, byl-li zároveň vladykou. Zemští úředníci přísahali králi i stavům. Obyčejně nižší úřady bývaly průpravou k vyšším.

Stavové usilovali o to, aby úředníci zemští stali se nesesaditelnými. Toho však nedosáhli. Za Vladislava zdůrazněna stará zásada, že zemskými úředníky mohou býti pouze lidé domácí a musí býti jmenováni s radou zemskou. Zásada ta přejata pak do volební kapitulace všech českých králů. Sesazení úředníka mělo se pak státi jen pro nezpůsobilost a nehodnost, a to zase s radou zemskou. Tato druhá zásada však přesně zachována nebyla.

Pomocníky zemských úředníků byli **menší úředníci**, nejvyššími úředníky dosazovaní ze stavu vladyckého s radou zemského soudu. Čas od času volili v XVI. století stavové **zemské berníky** pro vybírání berní a nejvyšší **rotmistry** království českého pro výplatu vojska českého v Uhrách.

Na Moravě bylo úředníků zemských méně, celkem šest (bez zemského hejtmana). Vedle zemského hejtmana byli to: 1. český maršálek (společný s Čechami), 2. nejvyšší zemský komorník, 3. nejvyšší zemský sudí, 4. nejvyšší hofrychtěř, 5. zemský podkomoří, 6. nejvyšší zemský písař. Rozdělení stalo se tu teprve 1523 tak, že rytíři měli úřady podkomořního, hofrychtěře a zemského písaře (každý stav tedy tři). Obsazování úřadů dále se se zemskou radou, úředníci přísahali králi a zemi. Menší úředníky jmenovali vyšší úředníci. Pro berně vytvořil se v XVI. století trvalý úřad **direktora zemských peněz**. Také **colmistr** pro vojsko v Uhrách se vyskytá.

Na Opavsku měli jen komorníka, sudího a písaře. V knížetstvích slezských někde vůbec úřadů zemských nebylo, ně-

kde se vyskytuje úřad kancléře nebo písaře zemského, jinde soudece zemského. Jmenoval je kníže s radou stavů. **Slezskou zvláštností** je zemský plnomocník, jako úředník zastupující stavy a vykonávající stavovská usnesení. V centrální organizaci slezské vyskytuje se zemský colmistr a generální úřad berní. V Lužicích byly obdobné poměry jako v knížetstvích slezských.

Neobyčejného významu mezi všemi úředníky zemskými nabyl nejvyšší kancléř království českého. Po válkách husitských **česká kancelář** přestala býti pouhým expedičním orgánem královým a stala se předním úřadem celého českého státu. Kancléř je úředníkem zemským a jeho pomocí vykonávají čeští stavové značný vliv i na vedlejší země. Kancléř stává se zvolna **nejvyšším správním orgánem** v českém státě.

Po válkách husitských zanikl dosavadní zvyk obsazovati kancléřství proboštem vyšehradským, ač se nějakou dobu probošt tohoto svého práva domáhal. Od dob Vladislavových kancléřem je vždy některý český pán a při rozdělení úřadů připočteno kancléřství k nejvyšším zemským úřadům.

Když byl Vladislav II. zvolen za krále uherského, sídlila část české kanceláře z Budíně jako expositura. Panovník mohl však s její pomocí vydávati jen listy menší důležitosti, neboť kancléř, v jehož rukou byla veliká pečeť, sídlil v Praze. Nicméně již tehdy byly některé spory o pravomoc nejvyššího kancléře, jehož podpis byl pro všechny důležitější listiny v českém státě nutný.

Spory ty zvětšily se ještě za **Ferdinanda I.**, který usiloval o to, zlomití moc českého kancléře vůbec. Mělo se to státi jednak odnětím veliké pečeti, jednak zřízením expositury kanceláře při dvoře, podřízené dvorskému kancléři, jednak zřízením nové expedice při české komoře. Konečný výsledek byl však českému kancléři příznivý. Veliká pečeť byla mu vrácena, vídeňská expositura byla mu podřízena a expedice při komoře obmezena jen na věci komorní. Vážnost a důležitost kancléře stoupala od té doby nepřetržitě, takže znenáhla zasahoval do všech oborů správy. Jeho činnost vztahovala se na český stát všude tam, kde bylo třeba veliké pečeti. Tu podpisoval listinu vedle krále a svým podpisem na ní neručil pouze za správné její vyhotovení, nýbrž i za to, že byla listina vydána ústavně (na př. s radou zemskou) a že neodporuje právu země. Od Ferdinanda I. sice zahraniční politika byla z jeho vlivu vzata, zato nabyl tím většího významu pro politiku vnitřní, takže zachoval si své postavení jako nejvyšší instance správní celého českého státu.

Na Moravě pod vlivem oddělení země za Matyáše Korvína, který měl zvláštního svého českého kancléře, a pokusů Vladislavových zasahovati tam svou kancelář uherskou, nějakou dobu za Ferdinanda I. nadvládu české kanceláře nesli dosti nelibě. Brzy se však tyto spory utišily. Za Matyáše II., jako čekance koruny, zřízena zase samostatná **moravská expedice** (1608 až 1611), která zanikla zase dosednutím Matyáše II. na český trůn. Moravané měli pak ještě krátký čas vliv na obsazování místokancléře a o něco déle zvláštní expedici moravskou v rámci české kanceláře. Konečně však i ta odstraněna.

Slezsko a Lužice jako země, kde se kromě Horního Slezska úřadovalo německy, zaujímaly v české kanceláři od válek husitských zvláštní místo. Znenáhla, zvláště přičiněním Jiřího z Poděbrad, se pro ně vytvořila zvláštní **německá expedice** pod místokancléřem, nejvyšším kancléřem jmenovaným a jemu přísahajícím. Také expedice české kanceláře ve Vídni měla takové oddělení. Slezané pak usilovali o to, aby dosáhli vlivu na osobu tohoto místokancléře, nazývaného někdy německým. Roku 1611 prosadili dokonce, že z německého oddělení české kanceláře měla být zřízena samostatná **kancelář slezsko-lužická** se sídlem ve Vratislavi. V čele jejím měl být místokancléř, na českém kancléři nezávislý, stavy slezsko-lužickými navrhovaný a králem jmenovaný. Mělo to však trvání jen do r. 1616. Tehdy obnovena zase stará expedice německá v bývalé podobě v rámci české kanceláře, a jen poněkud uvolněno postavení německého místokancléře. Místokancléř byl však podřízen českému kancléři, bez jehož spolupodpisu žádná důležitější věc nesměla být expedována. Tato německá expedice měla zase českého sekretáře se zvláštním oddělením, který vypravoval všechny české věci do Horního Slezska.

III. SPRÁVA V ZEMÍCH ČESKÉ KORUNY.

§ 49. Kraje, města a panství.

1. **Správa krajská** ve všech zemích českého státu byla doplněna a zreorganizována.

V **Čechách** počet krajů v druhé polovici XV. století ustálil se na čtrnácti, při tom nepočítaly se ke krajům těm obvody pražských měst. Z krajů zevních zůstalo i nadále Trutnovsko a Loketsko organizováno po způsobu lenním. Poněvadž krajské soudy vesměs zanikly, máme od válek husitských v Čechách pouze kraje správní.

Organisace krajská se změnila. Ve válkách husitských zmizeli staří krajsí popravcové, a začali být v ně-

kterých krajích zřizování krajsí hejtmané s pravomocí především vojenskou. Bylo to nejprve v krajích katolických, zvláště na Plzeňsku. Husité organizovali se původně centrálně. Teprve koncem válek husitských začaly také husitské kraje na svých sjezdech krajských voliti si krajské hejtmany. Tato vojenská organisace krajská přetrvala i dobu Albrechtovu a tvořila pak jádro veřejné správy v době bezkráloví před nastoupením Jiřího z Poděbrad jako gubernátora. V době Ladislavově a Jiřího se zdálo, že oživnou staří krajsí popravci. Hejtmané krajsí tehdy jmenování nebyli, a místo nich správy v krajích ujali se staří dědiční popravci jako **krajsí dědiční popravcové**. Konec vlády Jiřího z Poděbrad přinesl však zase krajské hejtmany, a tito již od té doby zůstali. Doba habsburská jen instituci tu utvrdila. Krajské hejtmany jmenoval král; stalo se zvykem, jmenovati pro každý kraj dva hejtmany, pána a rytíře, v kraji usedlé. Krajsí hejtmané střídali se nejprve v delších obdobích, později ročně.

Moc krajských hejtmanů nebyla však již převahou vojenská, nýbrž především správní. Vztahovala se na krajskou správu a policii, zvláště na honění zločinců, a stíhání odboje a svépomoci, na dozor nad hrdelní spravedlností. Krajsí hejtmané dohlíželi však také na policii zbrojní, na špatnou minci, na myslivost, rozhodovali spory čelední, působili spolu při vybírání berní a při krajské hotovosti.

V krajích konány byly konečně také **krajské sjezdy**, které stávaly se důležitou oporou zemského sněmu nejen proto, že tam připravovány byly věci pro zemský sněm, a že usnesení sněmovní byla tam publikována a prováděna, nýbrž zvláště proto, že tu začali být voleni delegáti na zemský sněm. Nejčastěji voleni delegáti stavu rytířského, jemuž bylo obtížno osobně na vlastní náklad sněmu zemského se zúčastniti, někdy však i stav panský a městský delegáty takové zvolil. Sjezdů krajských zúčastnily se všechny tři zemské stavy a svolával je v době předhabsburské pravidelně krajský hejtman sám. Teprve v habsburské době vyžadovalo se k jich konání svolení králova; panovníci habsburští je obmezovali, zeslabující tak živel stavovský.

Na **Moravě** ani v této době nedošlo k vytvoření správních krajů. Jen pro obranu země proti Turkům zřízeno v druhé polovici XVI. století pět krajů, na které po bitvě bělohorské navázána krajská organisace.

Slezsko skládalo se z řady knížetství a panství. Pro obranu země proti Turkům utvořeny z nich v první polovici XVI. století čtyři kraje. V **Horní Lužici** od válek husitských vytvořily se dva kraje, budyšínský a zhořelecký. V jich čele byli hejtmané jako úředníci správní, vojenští a berní. V **Dolní Lužici** teprve v XVI. věku vznikla krajská organisace. Vedle toho za-

chovaly se však ve všech těchto třech zemích městské obvody (weichbild). Úředníci správní, fojtové, v nich sice zanikli, obvody samy však zůstaly pro organizaci berní, vojenskou a soudní, někde pak, jako ve Slezsku, i pro schůze šlechty.

2. **Města.** Jednotlivé kategorie měst zůstaly celkem beze změny, měnil se jen počet měst do nich počítaných. Královská města věnná v Čechách od druhé polovice XV. století tvořila trvale zvláštní třídu měst i tehdy, když královny vdovy již nebylo.

Praha skládala se stále ještě z několika měst: Starého, Nového, Menšího, Vrchního či Hradčan a Vyšehradu. Pokusy, sjednotit alespoň některé z nich, se nezdařily. Města ta měla různý ráz. Staré a Nové město byla města privilegovaná, která podléhala přímo králi. Menší město bylo město podkomořímu podřízené; Hradčany byly pod mocí purkrabího, z níž se teprve za Rudolfa II. dostaly mezi města podkomořská. Vyšehrad pak byl původně poddaným městem kapituly vyšehradské, které se sice za válek husitských vyprostilo z tohoto poddanství, avšak začátkem XVII. věku se do něho zase vrátilo.

Celkem jest ve městech u nás správa městská charakterisována **oligarchií** několika **rodů patricijských**. Starý vrchnostenský rychtář zmizel všude. Kde nestalo se tak v době předchozí, stalo se tak nyní. Rychtář-fojt stal se pak orgánem policejním a služebníkem městským. V čele města jest napořád purkmistr. V radě městské zůstal někde formální rozdíl mezi městy s magdeburským a jihoněmeckým právem. Ve městech jihoněmeckého práva řídili se napořád vzorem pražským. Rada sestávala tu ze 12 konšelů (výjimkou ve velkých městech 18). Organizace magdeburská rozlišovala v radě formálně 4—6 konšelů a 7—11 šéfů. — Odstupující rada navrhovala na své místo novou; král, vrchnost nebo jejich zástupcové radu navrženou potvrzovali. Toto jmenování nové rady starou nazývalo se tehdy všude dále svobodnou volbou konšelů a marně řemeslníci proti němu bojovali. I když někde na čas (Vratislav) docílili výsledku, trvale nikde nezlomili oligarchie patricijů, touto „svobodnou volbou“ zajištěné. V čele městského hospodářství byl první purkmistr jako primas. Na jeho správu dohlíželi obecní starší. Kancelář městskou vedl písař, často práva znalý, a na Starém městě pražském kancléřem zvaný. Veliká obec dosahovala jen někdy většího významu, jako v Praze za doby husitské, ve Vratislavi za odporu proti Jiřímu. V dobách klidných však se scházela celkem jen výjimečně.

Ferdinand I. pokusil se po roku 1547 v Čechách a v Horní Lužici odstraniti samosprávu městskou vůbec. **Královští rychtáři** (v Praze vedle toho i hejtmani) měli bděti nad celou správou měst, a obnova rady měla se díti králov-

skými úředníky bez součinnosti měst samých. Obmezení ta však dosti brzy byla odstraněna. V Horní Lužici stalo se tak ještě za Ferdinanda I., v Čechách za Maximiliana II. a Rudolfa II. Úřad královských rychtářů a hejtmanů a jeho dozor na městskou samosprávu však zůstal již trvalým v obou těchto zemích.

Města poddaná byla organisována podle vzoru královských měst; míra jejich samosprávy spočívala ovšem na libovůli a privilegiích vrchnosti. Celkem lze říci, že na větších panstvích poddaná města nelišila se mnoho od královských, na menších však blížila se dosti vesnicím.

Hospodářská politika všech měst u nás opírala se v této době hlavně o majetek nemovitý, svobodný nebo lenní. I malá města (namnoze i poddaná) měla majetek deskový a lenní, třebaš potřebovala k jeho nabytí zvláštního privilegia královského. V Čechách a v Lužicích roku 1547 skoro všechnen svobodný majetek královských měst byl konfiskován; městům však záhy podařilo se získati nový.

Vedle svobodných a lenních statků patřilo však ke **komoře městské** i mnoho nemovitostí a práv ve městě samém. Správa komory městské nebývala však valná, a tak města upadala často do dluhů, ze kterých pomáhala si obyčejně výpůjčkami, uzavíranými nejčastěji ve formě rent.

3. **Vsi a panství.** Právo panovníkovo k poddaným přešlo ve všech zemích českého státu na vrchnost. Tím se dokonalo vývoj započatý již v dobách předhusitských a vytvořila se úplná moc dominiální. V Čechách a na Moravě stalo se to již v době Václava IV., ve Slezsku nejvíce v XV. věku, v Horní Lužici však dokončen vývoj ten teprve v XVI. století.

Od té doby celá nižší organizace selského lidu stává se vrchnostenskou. Vrchnost má soudnictví, správu i exekutivu; zasahuje do dispoic poddaného statkem i osobou. Nejnižší správní jednotkou stávají se od té doby **panství** a jen některé drobné věci ponechány jsou vsím. V čele panství byl úředník vrchnostenský (podkomoří, purkrabí, hejtman, úředník), na velkých panstvích napořád braný z drobné šlechty. Tento úředník vedl správu panství i soudnictví, věci berní a vojenské. Podle potřeby dojížděl i do jednotlivých částí panství, konaje tu hromady, soudy (dreidinge), kde nejen soudil, nýbrž i správu vedl, dosazuje konšely a soudce, dohlížeje na správu obecní a veda registra, do kterých zapisoval všechnu nespornou agendu, týkající se sedláků.

Vsi jsou všechny stejně organisovány. V čele jich je vesnický soudce (rychtář, fojt, šoltys), někdy dědičný, jindy lenní, někdy konečně vrchností volně dosaditelný. Vedle něho byl výbor, zvaný konšelé nebo kmeté, v počtu 2—12, podle velikosti vsi. V Čechách a na Moravě převládají konšelé

jmenování vrchností na rok, ve Slezsku a v Lužicích kmeté dosazováni na doživotí.

Nebylo-li před válkami husitskými vesnické autonomie v pravém slova smyslu, bylo jí teď méně. I autonomie hospodářská, druhy úplně, vzala za své. Soudce vesnický jest pouze úředníkem vrchnostenským, který jedná pouze a jedině jménem vrchnosti.

Někdy scházela se, svolána soudcem, přece celá obec vesnická k poradám v hromady. Hromady ty jednou v roce bývaly konány buď pro jednotlivé větší vsi, anebo pro několik menších dohromady, za účasti úředníka vrchnostenského jako součást celkové správy panství.

Zvláštní organizace selská jest **chodská** v Čechách, **valašských vojvodů** na Moravě a na Těšínsku, obě s jistou větší samosprávou.

Obvody viničné zůstaly celkem organizačně nezměněny.

§ 50. Zřízení horní a vojenské.

1. **Zřízení horní.** Zeslabení královské moci po válkách husitských mělo za následek i **úpadek královského regálu horního**, který začal přecházeti na vrchnosti. V XVI. století zabráněno tomuto přechodu úmluvami mezi králem a stavy tak, že stavům ponechány byly kovy nižší, kdežto o zlatu a stříbru regál královský zase v plné síle byl obnoven. Ve Slezsku nová knížata regálu nikde neměla, neboť týž přešel na krále, starým však musil až do vymření býti ponechán. Století XV. a XVI. jest ostatně dobou, kdy většina starých dolů jen živořila, a kdy jim musily býti stále povolovány slevy (frystunky) z dávek komoře královské odváděných (urbury).

V čele horní organizace v českém státě byl **nejvyšší mincmistr**. K hájení královských zájmů ve Slezsku byl však ještě zřízen v druhé polovici XVI. století vrchní perkmistr při komoře slezské.

Organizace horní došla u nás změn, když vzniklo nové horní právo jáchymovské počátkem XVI. věku. V čele jejím jest horní hejtman, v čele dolů pak šichtmistři, volení nakladateli hor (kverky). Organizace jáchymovská průběhem XVI. století byla přijata a uskutečněna skoro v celém českém státě, mimo Kutnou Horu. Jáchymovské právo zavádělo také nové míry horní a za jeho vlády rozdělení nákladu horního na 128 kuksů stalo se pravidlem.

2. **Zřízení vojenské.** Ve zřízení vojenském této doby třeba lišiti dvě doby vývoje, dobu husitskou a dobu pozdější.

V době husitské způsobil u nás **Jan Žižka z Trocnova** úplný převrat všeho dosavadního válečnictví, který odtud šířil se po Evropě. Žižka přetvořil své vojsko v pevný, ústrojně rozčlánkovaný celek, podřízený jedině vůli velitelově. Rozhodným činitelem v útoku i v obraně stává se pěchota opřená o vozy a podporovaná střelbou. Jízda koná jen pomocné služby. Žižka první užil střelby umístěné na vozích přímo v boji a v celé taktice. Taktika a terén stává se od doby Žižkovy důležitou součástí válečné strategie. Reformou tou pozbylo staré rytířské vojsko svého významu.

Žižka pokusil se vytvořiti i **stálá vojska** (táborské a orebitské), která velmi dobře se osvědčovala. V čele jich byli hejtmané; jiní velitelé veleli městskému vojsku bratrstev táborského i orebitského. V čele celé organizace byl pak vojenský správce, v osobě Žižkově společný, později dva, Prokop Holý — správce táborský a Prokůpek — správce orebský či sirotčí.

Mimořádné poměry zavládly ve vojsku českém v této době ještě dvakráte, jednak v době po smrti Albrechtově, kdy proti sobě stály dvě jednoty, poděbradská a strakonická, jednak za Jiřího, kdy bojovala proti tomuto králi jednotu zelenohorská.

V **pravidelných dobách** dělilo se vojenství a vojenská správa mezi krále a stavy. Stavové měli zaručeno, že hotovosti zemské nebude užito mimo zemi, nýbrž jen uvnitř země na její obranu. Obrana ta ovšem neobmezovala se pouze na jednotlivou zemi, nýbrž vztahovala se na celý český stát. Nevztahovala se tedy obrana ta zvláště ani na jiné země společným králem spojené (Uhry, alpské země). Za hranice české vojsko táhlo jen s povolením stavů, jako tomu bylo v době XVI. století nejednou do Uher na pomoc proti Turkům.

Vojsko to jest převahou stavovské, neboť stavové je povolují a vydržují svými penězi a spravují svými úředníky. Královským je vojsko jen tehdy, když si je král svými penězi zřídil a vydržuje. Snahy Ferdinanda I., vytvořiti dokonce jednotné vojsko pro všechny jeho státy, se naprosto nezdařily.

V dobách husitských a ještě nějakou dobu po nich základem vojska jest **hotovost zemská**, při bojovním duchu tehdejšími velmi dobrá. Ještě za Jiřího z Poděbrad vojsko zemské hotovosti se osvědčilo velmi dobře. V XVI. století to však přestává, bojovní duch u nás zmizel, zmizely vozy a vozové hradby, hotovost zemská stala se nepotřebnou. Zůstala však z doby válek husitských převaha vojska pěšího, opřeného o střelbu. **Vojsko to bylo však vojskem žoldněřským.**

Hotovost zemská jen zřídka od té doby byla povolována, a také tehdy, byla-li přece povolána, mnohdy vrchnosti a města

místo ní stavěly povinný počet vojáků v najatých žoldnéřích. Pravidelně však vůbec povolováno bylo hned předem určité množství vojska žoldnéřského, pěšího a jízdného.

Pěchota dělila se tehdy na těžkou (pikovníci) a lehkou (mušketyři), jízda také na těžkou (kyrýsníci) a lehkou (arkebusýři). Jednotkou vojenskou byl pluk, pěší o 3000 mužích, jízdní o 1000 koních. K tomu přistupovalo vždy několik děl. V čele žoldnéřského pluku byl obrist, jako vlastní pán pluku, jeho velitel a spolu nejvyšší soudce. On najatým plukem disponoval a dával se do služeb, uzavíraje kapitulaci.

Síla žoldnéřských vojsk nebyvala veliká. Vojsko o 20.000 mužů bylo pokládáno za velmi značné. Vojska žoldnéřská rozhodovala také o osudu českého státu na Bílé hoře. Bylo to ostatně tehdy na posledy až do světové války, kdy vystupovalo samostatné vojsko české.

Ve znacích třeba se zmíniti jen o tom, že od příchodu habsburského rodu začalo se užívati u nás někdy i ve vojsku dvojhlavého orla, který byl tehdy vlastně znakem říše římské, a byl zcela nesprávně v této době pokládán za znak rodu habsburského.

Staré pevnosti držely ještě dobře v době husitské, v XVI. století nedovedly již vzdorovati zdokonalené dělostřelbě.

V mezinárodních stycích v době předhabsburské živil stavovský se silně zúčastňoval. Stavové nejen že při nich působili spolu s králem, nýbrž v dobách bouřlivých sami za český stát jednali. V té době byla česká politika zahraniční ještě zcela samostatná. Jiří z Poděbrad celým systémem mezinárodních smluv snažil se zabezpečiti mezinárodní postavení českého státu. Spolkem křesťanských knížat měla býti dokonce válka mezi křesťany vůbec vyloučena a zbrojní moc jejich obrácena proti Turkům, tehdy právě do Evropy prudce vnikajícím. Spory křesťanských knížat mezi sebou měly býti rozhodovány smírným soudem států samých. Jiří sledoval při tomto svém plánu ovšem i další účel, aby zbavil stát český dvou největších jeho nepřátel, papeže a císaře, kteří jej stále ohrožovali. Papeži měla býti odňata možnost zasahování do světských sporů státních vůbec; císaři pak ponechán jen jeho význačný titul, jinak však měl státi se bezmocným. Velkolepý plán Jiřího ztroskotal hlavně pro odpor papeže, stále ještě mocného.

V dobách habsburských přestává však samostatná česká politika zahraniční; politika ta vede se pak rodem habsburským pro všechny země jednotně. Proto také ve smlouvách mezinárodních není pravidelně patrné, že je uzavírá český král pro český stát. Jen výjimečně v některých z nich najdeme klausuli tuto výslovně uvedenu. Do doby habsburské spadá první zřizování stálých

zástupců u cizích dvorů (agentů) a tu zástupci ti jsou taktéž pro všechny země rodu habsburského společní.

Po celou habsburskou dobu, od 1526 až do bitvy bělohorské, zahraniční politika točila se jednak kolem náboženské otázky, jednak kolem válek tureckých. Války turecké přibližovaly se zvolna hranicím českého státu. Boje náboženské vyvrcholily bitvou bělohorskou a válkou třicetiletou.

§ 51. Zřízení finanční.

Zásada, že král má hraditi výdaje státní jen ze svých vlastních příjmů, bez pomoci stavů a berní, jimi povolovaných, byla u nás ještě v druhé polovici XV. století v plné platnosti. Za Jiřího z Poděbrad i za obou Jagellovců stavové dali se jen zřídka pohnouti k povolení berně. Teprve za Ferdinanda I. berně ty stávají se pravidelným zjevem. A třeba stavové pokládali i potom komoru za soukromé zařízení královo, přece v druhé polovici vlády téhož krále placena byla berně skoro ročně. Tu pak lišeny byly od té doby příjmy řádné, při kterých král na stavy vázán nebyl, a mimořádné, kde vyžadoval se souhlas stavů. K prvnímu patřil výnos ze statků královských, z měst a klášterů, z regálu horního, solního, židovského, celního a mincovního, ke druhým berně a prodeji jmění korunního. Pravidelných příjmů však příliš mnoho nebylo. Za Ferdinanda I. odhadovaly se příjmy z celého českého státu na 200.000 zl.

Královské statky ve válkách husitských jsou rozchváčeny a jen nepatrná část vrátila se jich později do rukou králových zpět. Také ve vedlejších zemích statků těch bylo nepatrné. Odúmrtí a konfiskacemi královské statky jsou rozmnožovány, nejvíce ve Slezsku, když tam knížetství po vymření rodu připadala zpět na krále. Obyčejně však ani tyto nově nabyté statky dlouho u komory nezůstávaly.

V době jagellovské splněn také požadavek stavů, aby král napříště zapisoval korunní statky pouze se souhlasem českých stavů (1499). Na tomto základě vytvořily se pak v době habsburské tři skupiny statků: 1. korunní či státní, vázané na souhlas stavů; 2. komorní či osobní statky královy; 3. stavovské statky, jako součást pozdějšího domestického fondu, kde král neměl vlivu žádného, a které patřily stavům jako celku.

Města královská jako součást komory platila i nadále úrok, pokud od něho zvláštním privilegiem nebyla osvobozena. Berně z nich placená tvořila však v XVI. století součást obecní berně zemské. Novou pravidelnou, roční dávkou z měst bylo

posudné, v Čechách a v Horní Lužici po roce 1547 zavedené, a předtím jen mimořádně vybírané. Platilo se z piva ve městě vařeného anebo do města k prodeji přivezeného.

Statky duchovní, pokud vznikly na půdě královské u nás, nadále počítány jsou ke komoře královské a král jimi proto volně disponoval. Berně z nich však podobně jako berně z měst v XVI. století připočteny k obecním berním zemským.

Z regálů **regál židovský** ztratil na své vynosnosti tím, že velká část židů usazovala se na panstvích vrchnostenských. Vedle pravidelných dávek platili židé příspěvky i k berním zemským, buď podle hlav nebo podle majetku.

Nově vytvořil se v době habsburské **regál solní.** Vznikl v podstatě tím, že Ferdinand I. z monopolisoval dovoz soli do českého státu nejprve ze svých zemí alpských a později i ostatní, z Polska a z Německa.

Regál celní trpěl tím, že největší část celnic byla po válkách husitských v soukromých rukou. Náprava začala teprve v polovici XVI. století, kdy vytvořily se nové celní zásady, když celnice soukromé odstraněny. Český stát v této době vytvořil jednotného území celního, nýbrž každá jeho země byla celní jednotkou, která vybírala své clo nejen ze zboží cizího, nýbrž i z toho, které bylo dovezeno z jiné země českého státu. Náběh k vytvoření jednotného území celního jevil se pouze v tom, že země českého státu v dovozu i vývozu vzájemně poskytovaly si jisté výhody proti zboží cizího původu, a dále, že clo dovozní, zaplacené v jedné české zemi, osvobozovalo od placení v druhé.

Nejmodernější celnictví mělo Slezsko a Lužice, kde bylo ustaveno jednotné clo na hranicích, a to dovozní z předmětů přepychových a vývozní z produktů domácích. V Čechách a na Moravě na hranicích vybíralo se pouze clo vývozní. Clo dovozní platilo se až v zemi samé ve formě ungelu, ve všech městech vybíraného. Tento ungel spojoval v sobě tehdy trojí prvek: akcís, daň na výrobky domácí a clo dovozní.

Regál horní v podstatě se nezměnil. Jeho výtěžkem byla stará urbura, do komory královské plynoucí. Při pasivnosti většiny hor nevynášela však tolik jako v dobách dřívějších.

Regál mincovní udělen byl privilegiem i některým jiným osobám mimo krále. Ze staré doby byla to všechna slezská knížata; v této době přibyl k tomu na krátký čas páni Šlikové a páni z Rožmberka, trvale olomoučtí biskupové. Drobnou mincí razila také některá města vedlejších zemí (Znojmo, Jihlava, Zhořelec a j.). Hlavní mincovny české byly v Kutné Hoře a ve Vratislavi, vedle toho byla však řada menších mincoven hlavně ve Slezsku a Lužici.

Základem měny české je i nadále český groš, počítaný v Čechách a na Moravě na kopy po 60 groších, ve Slezsku a

Lužicích na polské hřivny po 48 groších. Vedle toho užívalo se hojně cizí mince, a to v celém českém státě míšeňské, ve Slezsku a Lužicích také polské. Relace českého groše k míšeňskému se ustálila dosti brzy na 2:1, takže kopa grošů českých rovnala se dvěma kopám míšeňským. Začátkem XVI. století objevuje se nová mince, groš tlustý či tolský, zvaný později všeobecně tolařem, ražený původně v Jáchymově. V polovici XVI. věku tolar rovnal se v Čechách a na Moravě kopě míšeňské, ve Slezsku nebylo relace tak pevné. V druhé polovici XVI. věku začala se k nám vtírati německá měna na zlaté říšské o 60 krejcarech, a třeba se nezdařil počáteční pokus zavést měnu tu obecně, zůstal zlatý a krejcarý i násobky krejcarů (3, 12, 24) v užívání vedle grošů a tolarů. Zvláště za vlády direktoria krejcarý a jich násobky silně se rozmohly. Relace se vytvořila tak, že míšeňská kopa rovnala se 70 kr. čili 1 zl. 10 kr.

Celková relace byla tedy: půl kopy české rovnalo se jedné kopě míšeňské, rovnalo se tolaru, rovnalo se 1 zl. 10 kr. říš.

Bernictví české vykazuje rozdíly podle zemi a zároveň podle předhabsburské a habsburské doby. V Čechách v době předhabsburské někdy povolil po staru berní pozemkovou podle lánů; častěji však brán byl za základ berně úrok z poddaných a úrok z kapitálu. Výjimečně najdeme také povolenou berní z hlavy, někdy i berní ze živnosti, ano i dávku z piva. Koncem doby jagellovské však vyskytuje se po prvé dávka ze jmění, která pak v době habsburské stává se základem českého bernictví. Vyměřuje se kvotou jmění, zjištěného přiznáním strany. Poněvadž dávka sama však koncem naší periody již nestačila, doplňována byla dalšími dávkami jako berní z prodeje, z domů, ze živností, z piva a j.

Vybírání berní prováděli si stavové sami svými orgány, výtěžek odváděli někdy komoře královské, jindy zase přímo obraceli na účel, k němuž byla berně povolena, na př. na vojsko v Uhrách.

Celkem také ve financích této doby nebylo velikého pořádku. Nebylo ho před Ferdinandem I. a nebylo ho ani po jeho reformách úřadů finančních. Následkem toho panovníci čeští ocitali se v dlužích, které stále stoupaly.

Spojení českého státu se zeměmi alpskými a Uhrami bylo ve finančním směru zvláště neblahé. Neboť již v této době tíha válek tureckých spočívala na českém státě. Roku 1541 po prvé ujednán poměr přispívání na společné

věci tak, že český stát převzal $\frac{2}{3}$ a alpské země $\frac{1}{3}$. Z ohromných berní králi placených, které ochuzovaly zemi, jen nepatrná část, sotva 5%, byla upotřebena ku prospěchu českého státu. Vše ostatní plynulo ven ze země.

§ 52. Zřízení církevní.

Církevní organizace není v této době jednotnou, nýbrž rozpadla se podle jednotlivých vyznání. Nehledíme-li k menším a přechodným vyznáním, lišíme správu církve pod jednou, podobojí, českobratrské a luteránské.

Církev římská čili pod jednou utrpěla válkami husitskými a luteránstvím tak, že z její organizace zůstaly jen trosky. Pražský stolec arcibiskupský od válek husitských více nežli jedno století vůbec nebyl obsazen, spravován jsa administrátory. Teprve za Ferdinanda I. znovu jmenován arcibiskup (1561). Nominace osoby při obnoveném arcibiskupství zůstala králi. Biskupství litomyšlské ve válkách husitských vůbec zaniklo, jeho moravská část připočtena k biskupství olomouckému, česká k diecesi pražské. Olomoucké biskupství se celkem udrželo, ano přestalo býti právě v této době osazováno papežem, a biskupové byli zase kapitulou voleni. Po obnovení arcibiskupství pražského nechtěl biskup olomoucký uznati arcibiskupa za svého metropolitu. Také v Bratislavě biskupové byli po celou dobu voleni kapitulou a slyněli snášelivostí náboženskou.

Do Chebska i nadále zasahovala diecese řezenská, obě Lužice patřily k biskupství míšeňskému, které se právě tehdy stalo exemptním, osvobozeno z pravomoci svého metropolity magdeburského. V první polovici XVI. století největší část Lužic přešla k protestantství a nakonec sám biskup míšeňský se klonil k novému vyznání. Tehdy byla mu stolcem papežským odňata správa nad zbytky katolíků v Lužicích a přenesena na kapitolu budyšinskou.

Nižší organizace římská v některých krajích zanikla nadobro, jen někde se zachovala (jako na Plzeňsku). Kláštery a kapituly namnoze zanikly, zbylé jsou ochuzeny. Nově přišly do českých zemí bojovné řády proti kacířství, jesuité a kapucíni, první v polovici a druhí koncem šestnáctého věku.

Synody diecéšní i metropolitní byly několiikráte konány, zvláště v době, kdy se církev římská snažila čeliti vzrůstajícímu se luteránství (koncem XVI. věku).

V čele strany podobojí v Čechách a na Moravě byla jednak universita pražská, jednak konsistoř podobojí, zvaná podle toho, že sídla u Týna, dolní. Vedle toho voleni byli administrátoři, když se podobojí i po kompaktátech marně námáhali o to, aby jim papež potvrdil arcibiskupa. Činilo jim proto největší obtíže svěcení kněží, neboť chtěli v tom zachovati římský způsob. Po obnovení arcibiskupství měla konsistoř i s administrátorem ocitnouti se v závislosti na arcibiskupovi, který měl i kněze podobojí světiti. V té době ostatně strana podobojí úplně se již byla rozložila v českobratrství a luteránství, a obsazování konsistoře podobojí přešlo do rukou králových. Nižší organizace podobojích byla převzata úplně z katolické. Kněží podobojí konali i své synody.

Jednota bratrská hned od počátku (1467) si vytvořila svou organizaci zvláštní. Nejvyšším orgánem jednoty byla synoda, na kterou se scházeli čas od času kněží a laičtí zástupcové všech bratrských obcí. Vedle ní byl biskup nejprve jeden, později několik, počet byl různý, podle potřeby synodou volený. Když pak organizace pokročila, přidána biskupovi úzká rada (později zvaná starší jednoty), volená synodou, a vykonávající funkce konsistoře. Nižší organizaci tvořily obce s výborem soudců (seniores) v čele. Po roce 1609 zúčastňují se bratři také na utrakvistické konsistoři pražské.

Protestanté v Čechách a na Moravě dlouho neměli své vlastní organizace. Zůstávali jako novokališníci mezi podobojími a snažili se dostati konsistoř podobojí do svých rukou. Politika králova jim závěr tento zhatila. Protestantům pak nezdařilo se vytvořiti si vlastní centrální organizaci. Byli tedy po celé století XVI. v Čechách a na Moravě jen jednotliví protestantští kazatelé a děkani, a různé drobné církevní řády protestantské, vydané pro některá města a panství. Jen v Chebu měli řádnou protestantskou konsistoř pod superintendentem. Jinak ani po stvrzení české konfese 1575 nedošlo k trvalé organizaci protestantů, neboť defensoři, zvoleni tehdy, nepřetrvali roku, a slíbení superintendenti nebyli vůbec zřízení.

Skutečná organizace protestantská byla uskutečněna v Čechách po majestátu Rudolfově (1609), kdy konsistoř podobojí stala se jejím základem. Skládala se od té doby ze tří údů university, tří bratří a 6 luteránů a podléhali jí všichni děkani a kazatelé protestantští i kněží bratrští. V čele konsistoře byl administrátor-luterán a jemu po boku senior-bratr. V otázkách věroučných podléhali luteráni administrátorovi, bratři senioru. K ochraně víry zvoleni pak ještě defensoři ze stavů. Na Moravě obdobná organizace byla zřizována teprve v samém českém povstání.

Ve Slezsku protestanté dlouho zůstali mezi katolíky, což bylo podporováno velikou snášenlivostí vřatislavských biskupů. Později zřizovala protestantská knížata napořád pro svá knížetství konsistoře, složené jen z duchovních. Smíšené konsistoře z duchovních a laiků byly zřizovány skoro ve všech knížetstvích teprve po majestátě (1609).

V Horní Lužici nebylo centrální organizace protestantské. Teprve za českého povstání zvoleni tam defensoři, vykonávající funkce konsistoře. V Dolní Lužici byl superintendent a jemu k ruce stavovská konsistoř.

§ 53. Zřízení soudní.

Vůdčí myšlenky soudní organizace se celkem nezměnily. Živel stavovský nabyl v soudnictví převahy tak, že koncem vlády jagellovské nebylo soudního orgánu, kterým by král mohl volně vykonávat nějakou soudní pravomoc.

Nejvyššími soudy byly i nadále staré stavovské soudy zemské v Čechách, na Moravě a na Opavsku, podle jichž vzoru byly podobné zemské soudy zřízeny i v knížetstvích hornoslezských (Opolsko-Ratibořsku, Těšínsku, Osvětínsko-Zátorsku a Sěveřsku), a dále nově vzniklý centrální soud slezský, knížecí právo (viz § 47). K nim se řadí v knížetstvích dolnoslezských nejrozmanitější druhy **manských soudů** (Mannrechte) pod knížetem nebo hejtmanem zemským s přísedícími ze stavů brannými. Také Lužice měly takové soudy stavovské, v Horní Lužici **iudicium ordinarium** (Gericht von Land und Städten), v Dolní Lužici **soud stavů** (Gericht der Herrn Stände), oba někdy také zemskými soudy zvané. Předsedal jim fojt a přísedící byli ze stavů (také městského).

Se stoupající mocí královskou za Ferdinanda I. podařilo se králi obnoviti částečně moc soudní v **radě nad apelacemi** či krátce v apelačním soudě (1548), kde soudili přísedící králem jmenovaní a brání částečně ze stavů, částečně z učených právníků. Soud zasedal stále (tedy ne občasně, jako stavovské soudy), a soustředěna byla k němu apelace ode všech soudů, které neměly inapelačnost zajištěnu, a suplikace od oněch, které sice inapelačnost měly, ale řídily se již procesem římsko-kanonickým, který tento prostředek mimořádné revise připouštěl (viz § 43). Vznikem rady nad apelacemi pozbyl **podkomořský soud** skoro úplně všeho svého významu.

Ze starých velikých soudů šlechtických **dvorský soud** obmezen na věci manské. Někakou dobu do konce XV. století i odúmrtí k němu patřily. **Soud purkrabský** byl příslušný pouze pro věci rukojemské a židovské. Volně k němu byly přičleněny věci mezní.

Spory šlechty o čest patřily buď k soudu nejvyššího maršálka nebo hofmistra nebo k hejtmanským soudům. Ve Slezsku a v Lužicích pro ně zřízeny byly zvláštní rytířské soudy (Ritterrecht).

Nově zorganizován byl komorní soud, kterým král pokusil se svého času čeliti zemskému soudu v Čechách, a který také mnohdy skutečně v dobách nepokojů funkci tohoto stavovského tribunálu přejímal, jindy zase — alespoň nějakou dobu — s ním konkuroval. V čele jeho byl nejvyšší hofmistr a vedle něho byla řada přísedících z pánů a rytířů. V XVI. století význam jeho již upadá. Ztrácí totiž úplně svůj královský ráz, stává se stavovským, král pozbývá na něm zájmu, zvláště když vzniká apelační rada, a tak dělí se komorní soud na konec o některé věci stavovské se zemským soudem, pokud nejde při nich o majetek svobodný.

Soudy duchovní sice nezanikly, avšak husitstvím a protestantstvím pozbyly mnoho ze svého významu. Později v XVI. století dělily se podle vyznání, při čemž však luteráni někde v některých věcech podléhali třeba i katolickým konsistořím, jako to bylo zvláště v některých knížetstvích slezských a v Horní Lužici. Celkem zůstaly duchovním soudům pouze věci manželské a trestní spory duchovní. O něco širší byla kompetence **soudů universitních**, neboť příslušníci university měli býti souzeni pouze na těchto soudech.

Krajských soudů v Čechách, na Moravě, v Lužicích a v Horním Slezsku nebylo, tam šlechtické věci soustředily se vesměs u centrálních soudů stavovských. Jen v Dolním Slezsku zachovaly se krajské soudy, a to ve dvojí podobě: v německých částech jako dvorské soudy, v polských jako cudy.

Městské soudy uhájily si všude, někde po delším boji (v Čechách smlouvou svatováclavskou 1517), svou výhradní příslušnost pro měšťany. Měšťan jen pro svobodné (rytířské) zboží mohl býti poháněn k soudu šlechtickému. Zato šlechtic ve sporech o domy městské patřil k městskému soudu a v Lužicích i v jiných věcech jim podléhal.

Městský soud sám rozdělil se ve dvě oddělení, nižší a vyšší. V nižším soudil městský rychtář nebo fojt sám drobnější věci. Ve vyšším soudili konšelé s purkmistrem větší věci, zvláště hrdelní. Jen v některých městech magdeburského práva zachovali se na soudě šéfové. Vyšší soud zasedal pouze několikráte do roka (čtvrtletně, měsíčně a j.), nižší soud zasedal buď denně nebo týdně podle velikosti města.

Také **selské soudy** byly dvoje: nižší a vyšší. Na nižších, ve vsích konaných, soudil rychtář, fojt, šoltys s konšely nebo kmety vesnickými. Na vyšších vrchnostenských pro celá pan-

ství nebo jich části, konaných za předsednictví vrchnostenského úředníka a přísedících, braných ponejvíce z vesnických rychtářů, souzeny spory vyšší, neboť po válkách husitských všechno vyšší soudnictví nad lidem poddaným ocitlo se v rukou vrchností.

Soudy židovské nedošly změny.

Soudy horní začaly po válkách husitských bráti někde naučení z Kutné Hory, jen část jich zůstala u Jihlavy. Změna nastala začátkem XVI. věku, kdy horní právo jáchymovské zatlačilo staré právo jihlavsko-kutnohorské. Jáchymov stal se vrchním soudním dvorem pro horní soudy, jeho právem se řídící, a tyto převzaly organizaci jáchymovskou. První instancí byl tu soud perkmistra a přísedících horních, druhou horní hejtman.

Soudy manské valně pozbyly na svém významu, ježto lén ubylo. Dvorský soud zůstal nejvyšším lenním dvorem pro česká léna, hejtmanství německých lén vykonávalo tutéž funkci pro léna německá. Řada drobných lenních soudů zanikla vůbec.

Zanikly také po válkách husitských fémy lužické a slezské. Za to stal se pokus, aby také tajné fémy westfálské mohly zasáhnouti do českého státu. Pokus ten však byl zvláště králem Jiřím rozhodně odmítnut, jako neoprávněné zasahování cizích soudů do českého státu.

Perioda čtvrtá.

DOBA STÁTU ABSOLUTISTICKÉHO.

I. ÚZEMÍ ČESKÉHO STÁTU A JEHO OBYVATELSTVO.

§ 54. Území českého státu.

Politika sousedů k českému státu zůstala v době pobělohorské táž, jako již byla od století XV. Sasko směřovalo do Lužic, Braniborsko chtělo dostati Slezsko, Polsko alespoň některá slezská knížetství, a Bavorsko nejraději Čechy samé. Habsburská doba pobělohorská úzkoprsou svou politikou zahraniční usnadnila snahy tyto tak, že do značné míry došly svého cíle, zmenšující územně český stát.

Hned ve válce třicetileté podařilo se Sasku zmocniti se **obojí Lužice**. Ferdinand II. za pomoc v povstání českém mu poskytnutou z a s t a v i l Sasku obojí Lužici (1623) a potom v saském oddíle války třicetileté byl donucen pražským mírem

roku 1635 proměnití zástavu tu v dědičné léno. Králi českému a koruně České zůstala vedle zpětného nápadu vyhrazena některá práva, tak užívání lužického titulu i znaku, ochrana náboženství katolického, pomoc proti Turkům. Lužice neplatily sice více berní do českého státu, ani nechodily na české sněmy generální, ani odvolání od lužických soudů nešlo více k českým soudům, přece však oboje Lužice zůstaly, jak výslovně smlouvou mírovou zaručeno, i nadále součástí a členy koruny České. Úmluvy tyto byly schváleny českým sněmem 1636.

Ztrátou Lužic stala se posice Slezska těžkou, neboť celá severní jeho část byla jako klín vražena mezi sousedy: Sasko, Prusko a Polsko. Ke Slezsku definitivně počítáno bylo v XVII. století také Krnovsko a Opavsko, oboje v rukou knížete Lichtensteina, neboť také stavové opavští z důvodů politických vzdali se od války třicetileté svého dosavadního odporu proti připojení do Slezska. Bezprostřední panství českého krále ve Slezsku zvětšeno bylo v první polovici XVII. století o Těšínsko a v druhé polovici téhož století o Lehnicko, Břežsko a Volovsko, kde odmítnuty byly nároky braniborské. Stavovská panství s politickými právy (status majores) zvětšena byla v XVII. století o další dvě (Horní a Dolní Bytom). Větší ještě měrou rozmnožen byl počet panství bez práv politických (status minores), jichž jen od Těšínska bylo odděleno osm. Celým vývojem byla ještě dále zeslabována moc knížat a stavovských pánů slezských a zesilována moc centrální slezská, zastoupená královskými orgány vratislavskými.

Prusku patřilo i nadále ve Slezsku Krosensko, získané svého času v XV. století, které bylo i v této době ze slezské organizace vylučováno a mezi zahraniční léna česká počítáno. Naproti tomu ztratili Hohenzollernové braniborští exekucí pobělohorskou Krnovsko, a nepodařilo se jim po vymření Piastovců na Lehnicku, Břežsku a Volovsku uplatniti své dědické smlouvy k těmto knížetstvím. Ani svobodínský kraj Krosenskem od ostatního Slezska oddělený, tvořící ostrov v hohenzollernském panství, nepodařilo se jim při té příležitosti trvale získati.

Pruská politika však nedala se nezdary těmito odvrátiti od svých cílů a čekala pouze na příležitost, aby své záměry ve Slezsku uskutečnila. Příležitost ta se naskytila při nastoupení Marie Terezie na český trůn. Stát český byl tehdy proti útokům celé řady nepřátel skoro bezbranný, a národ český ve svém pobělohorském úpadku neschopný energicky brániti svůj stát. Zdálo se, že vůbec zmizí český stát s povrchu zemského, rozdělen mezi sousedy. Prusko již dávno tajně se chystalo zabráti Slezsko, Sasko v úmluvě s Francií chtělo Čechy a Slezsko, Bavorsko usilovalo o Čechy. V b o j i s a m é m ú m l u v o u v e

Frankfurtě nad Mohanem 1741 protivníci Marie Terezie rozdělili se tak, že Bavorsko mělo dostati Čechy, Sasko Moravu jako království a k tomu Horní Slezsko, Prusko pak Slezsko Dolní a Kladsko. Z toho dostalo svůj podíl jen Prusko, které velikými dedukcemi právníckými snažilo se odůvodniti svůj nárok na některé části Slezska, zvláště na Krnovsko a Lehnicko-Břežsko-Volovsko ze starých práv a smluv. Také Marie Terezie odpovídala dedukcemi právními, vyvracejíc nároky pruské. Věc ovšem nebyla rozhodnuta papírovým sporem, nýbrž zbraní.

Zvítěziv, nespokojil se Bedřich II. s původně požadovanými částmi Slezska, nýbrž zabral Slezsko skoro celé i s Kladskem, a bylo mu to také stvrzeno mírem berlínským 1742, nezměněným nijak ani mírem drážďanským 1745, ani hubertsburským 1763. Českému státu zůstalo ze Slezska: celé Těšínsko se všemi přilehlými panstvími od něho svého času oddělenými a s částí panství bohumínského (na levém břehu řeky Olše); části Opavska a Krnovska na pravém břehu řeky Opavy a s malým předmostím u města Opavy na levém břehu této řeky; malá část Nisska (Cukmantl, Vidnava, Javorník). Králům českým zůstalo právo užívati titulu i znaku slezského vévodství. Odstoupení Slezska Prusku stalo se s plnou souverenitou a bylo ve smyslu české ústavy schváleno českým sněmem 1743. Slezsko, českému státu zbylé, organisovala Marie Terezie jako **České Slezsko**.

V době Marie Terezie dokončily se také některé vývoje státoprávní uvnitř českého státu samého. Především bylo ukončeno tehdy **bohemisování Chebska**, které vývojem tím ve všech otázkách podřízeno českým úřadům a stalo se součástí Čech. V téže době páni Zedvicové s **panstvím** svým ašským připojili se k Chebsku, vzdavše se úmluvou svého dosavadního postavení zahraničního léna (1775).

Konečně v době Marie Terezie definitivně **olomoucké biskupství** přestalo býti zvláštním knížetstvím a stalo se součástí Moravy. Kus po kuse ubírána byla po celé století XVII. a začátek XVIII. biskupům olomouckým oprávnění knížecí, takže se z nich konečně v druhé polovici XVIII. věku staly privilegované vrchnosti s titulem knížecím. Poněvadž takto všechny olomoucké statky byly připojeny k Moravě, vznikly tím některé ostrovy moravské na Opavsku, zvláště větší osoblažský, jaktařský a ketřský, vedle drobnějších. Z těchto **moravských enkláv** ve Slezsku ketřská dostala se po roce 1742 Prusku, ostatní však zůstaly v českém státě, tvoříce i nadále státoprávní jednotku s Moravou.

Za vlády Marie Terezie bývala by mohla býti Česká koruna také zvětšena. Při prvním dělení Polska žádala totiž Marie Terezie výslovně jako starou součást českého státu zpět **Zátorsko** a **Osvětimsko**, a také je skutečně dostala (1772). Nespojila je však s Českým Slezskem, nýbrž ponechala při Haliči, při které obě knížetství již zůstala, ač stavové Českého Slezska nejednou se připojení jich ke Slezsku domáhali.

Za válek napoleonských se zdálo, že bude Česká koruna oddělena od ostatních zemí habsburského soustátí a úplná její samostatnost pod některým habsburským princem obnovena (1809). Tento úmysl Napoleonův však nebyl uskutečněn. Stejně přešlo však také tehdejší nebezpečství, že budou kraje severně od Labe připojeny k Sasku.

Zato však ztracena byla tehdy **zahraniční léna česká**. Skupina prusko-braniborská byla ztracena již svého času v souvislosti se Slezskem. Při úmluvách těšínských (1778) osvobozena byla některá léna bavorská, což schválně českými stavy 1781. Všeobecnou purifikací míru přešpurského (1805) z lenního svazku českého byla propuštěna léna v kraji bavorském, franském a švábském, to jest v Bavorsku, Württembergu a Badensku. Poslední skupina lén těch, léna saská, alodifikována teprve tím, že Sasko (1807) přistoupilo ke spolku rýnskému. Nařizovalat základní smlouva tohoto spolku purifikaci teritorií. To uznal také František jako král český (1807) a Sasko slavnostně to prohlásilo (1809). Všechny tyto změny staly se schválením vídeňského kongresu (1815) definitivními.

Kongres vídeňský přinesl však také změny v právních poměrech **Lužic**. Neboť úmluvou sasko-pruskou (1815) byla celá Dolní Lužice a východní část Lužice Horní (Zhořelecko) postoupena Saskem Prusku. Nad těmito částmi Lužic, Prusku postoupenými, vzdal se však král český všech svých dosavadních práv, zvláště i lenní výsosti a vymínil si pouze zpětný nápad v případě vymření rodu hohenzollernského (čl. XVIII. vídeňské akty 1815). Se saskou Lužicí (Budyšínskem) žádná státoprávní změna se nestala, takže v platnosti zůstalo ujednání míru pražského z roku 1635, třebaž léna samo více ani tam nebylo udělováno. Stav ten byl také úmluvou mezi vládou saskou a vídeňskou roku 1845 výslovně potvrzen.

Český stát byl i v době pobělohorské označován jako „Česká koruna“ a byla to zvláště cizina, která nutila krále habsburské proti vůli jejich k tomuto označení. Neboť Habsburkové sami užívali raději státoprávně zcela nesprávného názvu „dědičné země české“. Těžiště soustátí habsbur-

ského soustředuje se v té době zvolna do Vídně; Praha zůstává sice teoreticky i nadále sídelním městem, avšak králové zřídka tu pobývají. Teprve za Josefa II. přestává i to a jediným sídelním městem stává se Vídeň, kdežto Praze zůstává jen titul hlavního města.

§ 55. Poměr králů českých k říši římsko-německé a k německému spolku.

Roku 1628 král Ferdinand III. dostal ještě od svého otce císaře investituru lenní. Byl to poslední projev poměru českého státu k říši římsko-německé v této době, neboť potom se poměr ten fakticky skoro na sto let přerušoval. Teprve když v druhé polovici XVII. století na sněmě říšském, který stal se zatím trvalým, stoupal nebývalou měrou vliv hohenzollernský na úkor habsburského, rozpomněli se panovníci habsburští svého českého hlasu kurfürtského a tak dochází 1708 usnesením říšského sněmu k **readmissi českého hlasu**. Znamená to připuštění královského českého vyslance do kollegia kurfürstů na říšském sněmu a královského českého assessora do komorního soudu v říši. Král český zavázal se tu dále přispívati k břemenům říšským kurfürtským podílem a říše slíbila zase za to českému státu zvláštní svou ochranu. Finanční břímě této nové úpravy nesli stavové českého státu.

Panovníci habsburští sami nepokládali však ani potom český stát za součást říše římsko-německé, nýbrž za stát zcela neodvislý, do jehož vnitřních poměrů žádný orgán říšský nesmí se míchati. Marie Terezie, Josef II. i František I. měli několikrát příležitost tento názor s úspěchem proti návrhům říšských úřadů hájiti.

Formální toto spojení státu českého s říší římsko-německou mělo státoprávně ten význam, že panovníci habsburští všechna práva kurfürtská v říši vykonávali pouze jako králové čeští, takže dokud spojení to trvalo, existence zvláštního českého státu byla v této otázce jasně patrna. Zrušením říše římsko-německé 1806 to přestalo.

V pozdějším německém spolku nevystupuje již český stát jako zvláštní státní celek, nýbrž panovníci habsburští přihlašují do něho „Rakousko“ (1815). Z vysvětlivek pozdějších vidíme, že pod tímto „Rakouskem“ mají býti zahrnuty vedle zemí alpských i české (t. j. Čechy, Morava, České Slezsko a Zátorsko-Osvětimsko). Na tom již zůstalo. Pro český stát toto spojení nemělo jiného významu, než ten, že habsburské soustátí pod vlivem jeho provozovalo politiku germanisační, snažíc se tak uchovati si stejný krok se svým soupeřem pruským.

§ 56. Obyvatelstvo.

Obyvatelstvo zůstává celkem po bitvě bělohorské rozvrstveno na tytéž třídy jako již v době stavovského státu, jen podrobnosti se mění.

Stav duchovní (preláti) stává se Obnovenými zřízeními v Čechách i na Moravě prvním stavem. Majetek jeho vzrostl zase velmi značně, třebaš nenabyl daleko rozsahu doby předhusitské. Držba svobodného deskového zboží tvořila pak základ politické moci celého stavu, držba ta přiznána jen biskupům a infulovaným prelátům se zbožím svobodným. Statky duchovní podléhají však berním a rozmnožení jich vázáno jest na souhlas králův. Privilegium fori pro kleriky po bitvě bělohorské v zásadě bylo obnoveno a zachováno až do doby Marie Terezie. Za osvětleného a policejního absolutismu, zvláště za Josefa II. privilegium fori bylo odstraněno vůbec, aby na konec duchovním poskytnuto bylo začátkem XIX. věku privilegované forum šlechtické.

Šlechta neobmezovala se pouze na pány a rytíře jako v době předchozí, nýbrž zavedeny nově tituly knížat a hrabat.

Knížecí tituly byly v době pobělohorské i v českém státě dlouho napořád udělovány jen z moci císařské (Valdštejn, Eggenberkové, Schwarzenberkové). Teprve Marie Terezie začala je udělovati z královské moci české a takových knížat českých byla jí i Josefem II. utvořena celá řada. Poslední takto vzniklé české knížetství je vévodství zákupské pro syna Napoleonova (1818).

Titul **hrabat českých** byl udělován pravidelně a velmi často od doby Ferdinanda II. buď v souvislosti s hraběcím titulem říšským anebo bez něho. Poslední hraběcí tituly české uděleny byly Marií Terezií (v šedesátých letech XVIII. věku).

Jinak **do stavu panského a rytířského** povyšoval volně král, nejša nijak vázán souhlasem stavů šlechtických. Od dob Leopolda I. vedle rytířství začalo býti udělováno i pouhé šlechtictví, jehož držitelé požívali práv šlechtických jen v obmezené míře. Vytvořena tím byla třída šlechticů bez majetku, hlavně z vyšších úředníků a důstojníků doplňovaná.

Všechna cizí šlechtictví musila býti českou kanceláří stvrzena, měla-li v českém státě býti dovolena.

Celkem počet rodin šlechtických v době pobělohorské u nás klesl velmi značně, a majetek šlechtický soustředil se v ruku velmi malého počtu předních rodin šlechtických, kdežto starý zámožný stav rytířský zmizel téměř úplně. Současně začala šlechta majetek svůj proti dělení chrániti zřizováním fideikomisů, jichž největší část jest z doby Leopolda I.

Většina šlechtických rodin neobmezovala se majetkem svým pouze na český stát, nýbrž zakupovala se i jinde v ze-

mích habsburských, takže se tím nebývalou měrou rozmnožoval počet šlechtických rodin fakticky společných všem anebo několika státům habsburským. Za Karla VI. začaly býti po prvé některé **díplomy šlechtické vydávány společně pro všechny země habsburské**, a za Marie Terezie stává se to po roce 1751 pravidelným zjevem. Od té doby udělení zvláštního českého šlechtictví je výjimkou.

Rovnorodost starých šlechtických rodin českých s vysokou šlechtou německou stala se spornou teprve aktou německého spolku (článek XIV.), kterou byly za vysokou šlechtu a rovnorodé prohlášeny jen rody panující a mediatisované páni stavovští bývalé říše německé.

Udělování **inkolátu** přísluší od Obnoveného zřízení králi. Inkolát je i nadále pro celý český stát společný. Jen Lužičané, ač země jejich tvoří i nadále součást koruny České, jsou z něho výslovně vyloučeni. Od Leopolda I. inkolát jest spíše příslušností k stavu nežli k zemi. V této formě trvá inkolát i za osvíceného absolutismu. Od doby Leopolda II. liší se inkolát, jako příslušnost k zemi udělovaná králem, a **indigenát**, jako příslušnost k stavům, kterou udělují si stavové sami. Ani zavedení „rakouského“ občanství státního občanským zákoníkem (1811) nezbavilo český inkolát jeho významu.

V XVII. století častěji nežli dosud udělovali habsburští panovníci jako císařové i v českém státě t. zv. **palatinát** nebo **komitivu**, svěřující buď jedné osobě anebo dědičně rodu některému výkon některých práv císařských, zvláště udělování erbů a nižšího šlechtictví. Za Leopolda I. výkon palatinátu začal býti omezován, přece však ještě v druhé polovici XVIII. století vyskytují se případy, že na základě palatinátu bylo uděleno nižší šlechtictví.

Měšťané královských měst (věnných, královských horních) válkou ochuzeni, jen s obtíží udržovali si své dosavadní právní postavení. Právo nabývati majetku deskového zachovalo si v Čechách jen několik nejvýznamnějších měst jako privilegovaná města, na Moravě právo to měla všechna města královská. Měšťanům jako jednotlivcům patřilo právo to jen v některých z privilegovaných měst českých. Ve Slezsku měla všechna města knížecí i jejich měšťané právo držeti statky rytířské. Až do osvíceného absolutismu bylo podmínkou k nabytí práva měšťanského v Čechách i na Moravě náboženství katolické.

Měšťané poddaných měst měli velmi různé právní postavení. Celkem lze říci, jako hlavní zásadu, že měšťané větších měst poddaných a na větších panstvích blížili se měšťanům královských měst, kdežto v městech menších a na malých panstvích nelišili se mnoho od sedláků a konali i roboty.

Počet **svobodníků** stále se zmenšoval. Od desk a soudu zemského dostávají se svobodníci ke komornímu prokurátorovi a jeho registrům, při čemž vytváří se i jistá autonomie v starších svobodnických, spravujících jednotlivé čtvrti, do nichž svobodníci byli podle krajín zařadění. Po nové organizaci soudní koncem XVIII. věku kolísá příslušnost svobodníků delší dobu, až jich věci správní ponechány byly přece starším, kdežto vše ostatní přeneseno bylo znovu na zemský soud. Obdobné postavení jako čeští svobodníci mají na Moravě púhončí a ve Slezsku lenní sedláci.

Ode všech těchto budeme lišiti pouhé **svobodné** sedláky, což jsou sedláci poddaní různě privilegovaní, nejčastěji roboty zproštění.

Obyvatelstvo selské bylo po bitvě bělohorské vydáno na milost a nemilost vrchnostem jaksi v náhradu za omezená politická práva vrchností. Právně významný rozdíl byl mezi rustikalisty, sedícími na půdě selské, a dominikalisty, sedícími na půdě dvorské. Ještě více lišili se od sebe poddaní nezakoupení, jakožto hospodáři do odvolání, a zakoupení, jichž právo ke statku bylo označováno za emfyteutické.

Rozdíl mezi sedláky, chalupníky, domkáři, zahradníky a podruhy jest pouze rozdílem v majetku.

Celkem lze právní postavení sedláků pobělohorských charakterisovati asi takto: Stěhování sedláků jest vázáno na souhlas vrchnosti. Děti selské konají po určitou dobu dvorské služby za mzdu a stravu, sirotci jen za výživu a šatstvo. Děti nemohou bez souhlasu vrchnosti jíti na řemeslo nebo na studium. Sňatky selské mají zapotřebí souhlasu vrchností. Procesní způsobilost poddaného omezena jest pouze na soud téže vrchnosti, na jiném jest zastupován vrchností samou. Zadlužení statku buď vůbec nebo nad určitou velmi malou částku je vázáno na schválení vrchnosti. Dispozice statkem mezi živými i testamentem jsou vyloučeny. Na statku váznou roboty a činže. Poddaní nesmějí nositi zbraně a míti honbu, podléhají řadě vrchnostenských práv donucovacích (mletí v panských mlýnech, braní nápojů jen v panské hospodě).

Hospodářský úpadek v XVII. století způsobil, že sedláci toto své postavení nesli tíže nežli ve století XVI., ač právně nebylo mezi oběma stoletími velkého rozdílu. Mimo to vrchnosti samy celkem málo na panstvích sídely, takže vrchnostenští úředníci stávali se tu všemocnými pány, zneužívající namnoze své moci. Byla ovšem panství i v tom směru velmi různá, někde vedlo se poddaným poměrně dobře, jinde útisk přesahoval míru. Tím vznikaly vzpoury poddaných, na konci XVII. věku dosti hojné, a vzpoury ty vyvolaly konečně řadu nařízení o ochraně poddaných a o cestě stížností k úřadům krajským (Morava 1661, Čechy 1680 a od té doby četné jiné). Celkem však státní

snahy o ochranu poddaného zůstaly až do doby Marie Terezie bez větších výsledků a nařízení vydaná většinou na papíře. Teprve za Marie Terezie možno mluvit o skutečné ochraně poddaných proti vrchnostenským útiskům jednak úřady krajskými, tehdy právě zbyrokratisovanými, jednak instancemi mimořádnými (judicia delegata in causis subditorum, později consessus in causis summi principis et comissorum).

Osobnost poddaného uvolněna byla zrušením nevolnictví (1781). To znamenalo pro poddaného svobodu stěhovací, svobodnou volbu řemesla a studia, odstranění souhlasu k sňatkům, zrušení dvorských služeb dětí (kromě sirotků), možnost zeizovati pozemky i je zadlužovati.

Pokusy osvíceného absolutismu vytvořiti zvláštní **vlastnické právo selské** se sice nezdařily, přece však postavení selského lidu i v té věci bylo zlepšeno, zvláště v právu dědickém. Velmi podstatně omezena byla **treštní pravomoc vrchnosti**; v té věci mnoho dohlíželi krajští hejtmané. Jen ta vrchnost zachovala si soudnictví nad poddanými, která měla zkoženého justiciára.

Robotní patenty již od XVII. století přinášejí **maximální roboty**. Jejich zásady za osvíceného absolutismu jsou zdůrazněny a uskutečňovány. Většinou vedly k dobrým výsledkům. Někde však, kde vrchnost dosud takové výše robot, jak připouštěly řády robotní, nepožadovala, stalo se také, že roboty nyní na nejvyšší přípustnou míru byly zvýšeny. Úlevu přinesly i katastry Marie Terezie a související s nimi **reformy urbaniální**, vyměřující a zatěžující selské statky spravedlivěji, nežli dalo se dosud. Pokus Josefského katastru, nahraditi všechny povinnosti selské určitou dávkou peněžitou (17 $\frac{1}{9}$ % z hrubého odhadnutého výnosu), se nezdařil. Později bylo sedlákům sice doporučováno, aby smlouvou s vrchností se vykoupili, k významnějším výsledkům snahy tyto však nevedly.

Židé, poněvadž v době povstání českého drželi se Ferdinanda II., dostali hned po bitvě bělohorské potvrzení svých dosavadních privilegií. Kdežto však v Čechách sídli i nadále napořád v městech královských, na Moravě byli jen v předměstích a na vrchnostenských panstvích. Marie Terezie byla jim krajně nepřívětivá. Roku 1744 musili opustiti Prahu, Brno a Olomouc a měli i ze zemí českých vůbec se vystěhovati. K tomu však nedošlo z důvodů finančních. V druhé polovici vlády Marie Terezie tlak protižidovský zase povolil a doba Josefa II. zbavila židy některých dosavadních velmi tíživých omezení (šat, přístup do škol a na řemeslo, držba nemovitostí bez vlastnictví). Tehdy zavedena také

příjmení židovská, neboť dosud jich židé neměli. Za Františka I. znova organisováni židé tím, že v Čechách připojeni jsou k městům nebo panstvím, kde sídlieli, na Moravě však utvořeno mnoho zcela samostatných obcí židovských.

§ 57. Poměry národnostní.

Od války třicetileté národnostní poměry v českých zemích se začínají měnit velmi rychle v neprospěch české národnosti. Konfiskace pobělohorská a ještě více pozdější valdšteinská a trčkovská zbavuje značnou část domácí šlechty statků a převádí je na šlechtické rody cizí. Vystěhování pro náboženství a zhoubná válka třicetiletá vylidňuje města a venkov, kam přicházejí později němečtí řemeslníci a němečtí sedláci z Rakous, Bavor a Švábska. Mezi nově přichozí šlechtou poněmčují se i domácí rody tak, že koncem XVII. století a začátkem XVIII. němčina napořád převládá v šlechtických rodinách vůbec. Ve městech a na venkově německý živel se uchoval jen tam, kde přímo souvisel buď s německým územím anebo s většími ostrovy německými. Jinde ještě průběhem XVII. století se počestil, jako se tomu stalo na př. na Slánsku. Spíše trvaly menšiny německé v městech českých, kde posíleny byly později německým úřadováním a germanisací škol v době osvíceného absolutismu. V polovici XVIII. století nastal poslední větší přesun národnostní (Litoměřice). Naproti tomu i německé kolonie, zakládané v důsledku Raabova systému v českých krajích dosti rychle se počestily (panství pardubické).

Pohraniční pruhy německé značně byly rozšířeny. V sedmáctém století stalo se tak poněmčením Trutnovska, pruhu od Liberce přes Bílinu a Žatec až k Tachovu, Krumlovska, na Moravě Slavonicka, krajín východně od Znojma a rozšířením německého klínu mezi Moravou a Opavskem na jih (Fulnek, N. Jičín), západ (Šternberk) a východ na Krnovsku. Velmi vydatně rozšířen ostrov svitavský a nově utvořeny některé další ostrovy, jako olomoucký a budějovický.

V osmáctém století přibýly k tomu další poněmčené krajiny: Vrchlabsko a Žírecko, Bezdězsko, Litoměřicko, Postoloprtsko, Nýřansko, na jihu Prachaticko, dále kraje v Orlických horách, Šilpersko a Úsovsko na severu Moravy a Hustopečsko na jihu.

Ve Slezsku hranice národnostní v XVII.—XVIII. věku nedoznala velkých změn. Teprve po odstoupení Slezska Prusku nastává v Pruském Slezsku ústup slovanského obyvatelstva, týkající se nás hlavně na Opavsku Pruském, jehož severní část většinou poněmčena.

V Kladsku omezeno české území v době pobělohorské na 11 vsí českého koutku, v Dolních Rakousích české a slovenské vsi šly po celém pravém břehu Moravy až k Suchým Krutám a mimo to byly české vsi kolem Rabšachu na starém Vitorazsku.

V úředním jazyku Obnovenými zřízeními ustanovena byla pouze rovnoprávnost němčiny s češtinou. Krátce nato začíná však všeobecný ústup češtiny jako jazyka úředního. Patrně jest to nejprve ve vnitřním úřadování, kde vylučuje se čeština z moravského tribunálu (1639), a apelačního soudu (1644). Na Moravě nejprve po bitvě bělohorské déle vzdorovali tomuto vývoji, jehož hlavním podporovatelem byla byrokracie německá, potom však poněmčování úřadů stalo se tam rychleji a důkladněji nežli v Čechách. Berní role 1654 je v Čechách ještě vesměs česká, na Moravě roku 1667 podává málokterá vrchnost berní příznání česky.

Úplně zmizela v XVII. století čeština na Krnovsku, na Opavsku za to převahou se zachovala až skoro do doby Marie Terezie. Stejně i ve Slezsku Horním, zvláště na Opolsko-Ratibořsku a Těšínsku. Tu se věci změnily naráz teprve odstoupením země Prusku, které ve svých částech vyloučilo češtinu z úřadů a ponechalo ji jen ve školách a kostelích.

Vláda osvěceného absolutismu chtěla míti v centralizovaném státě také jen jediný národ a poněvadž ho dosud nebylo, měl býti vytvořen pomocí škol. Reforem školních bylo proto použito k poněmčení škol. Vyšší školy (university, gymnasia) poněmčeny naráz, také městské školy obecné (hlavní školy) zřízeny jsou jako školy německé. Jen u vesnických škol triviálních se to nezdařilo, hlavně pro nedostatek učitelstva. Josef II. chtěl míti v němčině jednotný jazyk státní, k uskutečnění tohoto záměru však nedošlo. Zato byrokracie všude tam, kam sahal její vliv v úřadech, o své újmě a pro své pohodlí **zaváděla němčinu**, ačkoliv nařízeními té doby bylo nejednou zdůrazněno, že úřady musí znáti jazyk obyvatelstva svého obvodu úředního a že v něm musí také úřadovati. Reformami centrálních úřadů vídeňských zmizela čeština v této době také odtud. Za absolutismu policejního zlomen sice již hrot germanisaci školské, germanisace úřadů však pokračovala zvláště ve městech, takže čeština zůstala úřední řečí pouze v menších městech, kde nebylo byrokratických magistrátů, a u lidu selského a formálně i ve věcech stavovských (sněmy, korunování).

Tíže nežli na Čechy a na Moravu dolehla celá tato germanisace osvěceného a policejního absolutismu na České Slezsko, na které se začalo právě v této době hleděti jako na zemi převahou německou. Pozornosti zasluhuje konečně, že na Těšínsku až do roku 1848 není významnější zmínky o Polácích, takže celý zápas je tu jen mezi češtinou ustupující a němčinou vítězí.

Koncem XVIII. a začátkem XIX. století jako protitlak proti germanisaci a pod vlivem nových ideí ze západu k nám přicházejících probouzí se však upadající češství k novému životu prozatím literárnímu (Obrany jazyka českého!). Vlivem sympatie a pomoci šlechty děje se tak v Čechách snadněji a rychleji nežli na Moravě, kde podpory té není. Proto zůstává národní příprava do roku 1848 na Moravě daleko za onou v Čechách. Ve Slezsku není před rokem 1848 ovšem počátků českého života vůbec.

Probouzející se snahy české dostávají pak ve čtyřicátých letech devatenáctého století pevných forem požadavkem po **zachování rovnoprávnosti jazykové**, stanovené v Obnoveném zřízení a dosud nezrušené. Požadavek ten obsažen je pak v prvním programu politickém jak stavovském (Böhmens Zukunft u. Oest. Politik 1844), tak českém (Slovo v čas o vlastenectví 1845).

§ 58. Svoboda náboženská.

Bitvou bělohorskou dosavadní vývoj svobody náboženské přerušen byl naráz. Další vývoj rozlišoval však od sebe Čechy s Moravou na straně jedné a Slezsko na straně druhé.

V Čechách zrušen Ferdinandem II. hned po bitvě bělohorské majestát na svobodu české konfese z r. 1609 a průběhem krátké doby provedena v Čechách a na Moravě rekatolisace, takže 1624 měly obě země zevní nátěr katolický. Obnovená zřízení připouštějí také již jen náboženství katolické. Tento vývoj byl pak dokončen po míru westfálském novým soustavným tažením proti tajným nekatolíkům. Změna tu nastala jen za Marie Terezie v tom, že, když páni Zedvicové připojili se svým panstvím a šským k Chebsku, vymínili si (1775) pro své poddané svobodu augsburského vyznání.

Ve Slezsku naproti tomu kurfürst saský, odevzdávaje zemi Ferdinandu II., zaručil ji akordem saským (1621) zachování Rudolfova majestátu na svobodu konfese augsburské v plném znění, takže tam původně po bitvě bělohorské jen Čeští bratři a helveti jsou stiháni. Průběhem války třicetileté však i tu situace se zhoršovala. Recesem pražským (1635) vzdal se totiž kurfürst saský ochrany siezských protestantů a přiznal králi českému právo reformační, s výjimkou knížat slezských a města Vratislavě. Tato zásada v celku potvrzena také mírem westfálským s dodatkem, že mimo to připouštějí se tři milostivé kostely protestantské ve Svidnici, Javoru a Hlohovu. V důsledcích toho rekatolisováno nejprve v knížetstvích bezprostřed-

ních a pod knížaty katolíky, a později, když některé rody nekatolických knížat vymřely, i tam. Teprve pod vlivem nebezpečení švédského krále Karla XII. smlouvou altranstáedtskou (1707) obnoven byl stav míru westfálského a protestantům přidáno ještě dalších devět milostivých kostelů v Müsterbersku. K tomu pak roku 1709 dovoleno ještě zřízení šesti protestantských kostelů, z nichž nejvýznačnější pro nás byl v Těšíně.

Uvolnění náboženské nastalo vydáním tolerančního patentu Josefa II. (1781). Jím se všude tam, kde neměli do té doby více práv, vyznavačům vyznání helvetského, augšburského a nesjednoceným Řekům povoluje soukromý výkon jejich náboženství. Věc rozšířena pak dalšími předpisy tak, že tam, kde je alespoň 100 rodin podobných pohromadě, mohou si zřídit modlitebnu a školu, avšak bez zvonů a bez veřejného vchodu z ulice, dále mohou si vydržovati učitele a kněze, ovšem na svůj náklad.

§ 59. Hospodářství.

Hospodářský vývoj XVII. století bezprostředně navazuje na XVI. století. Konfiskacemi a válkami nastaly sice veliké přesuny v rodinách držitelů velkostatků, velkostatky samy tím však dotčeny nebyly. Právě naopak za války třicetileté velmi byla podporována tendence zveličiti rozsah velkostatku. V Čechách a na Moravě mizí skoro nadobro drobný velkostatek vladýcký a vznikají neobyčejně rozsáhlá panství (schwarzenberské 150.000 ha, buquojské 25.000 ha). Současně zvětšována byla půda vrchnostmi bezprostředně obdělávána. Zpustošení za války třicetileté, kdy velká část půdy ležela ladem, bylo k tomu vhodnou příležitostí. Ostatně i později vrchnosti zvětšovaly dvory přibráním selské půdy, ať již měly právo nutiti své sedláky k prodeji (odsada v Čechách a ve Slezsku) anebo našly si příležitost a záminku k tomu, aby je převedly na statek jiný. Při revisi katastru tereziánského se ukázalo, jak mnoho rustikálu tímto způsobem převedeno do dominikál, ovšem převážnou většinou cestou právní, výjimek bezprávních je celkem málo. Proti dělení a zmenšování byl tento velkostatek šlechtický chráněn zavedením fideikomisů, z nichž největší část pocházela z doby Leopolda I.

V mizivém počtu proti velkostatku a sedlákům, na něm závislým, jsou drobné statky svobodníků a dvorce měšťanů, obdělávané vlastní pracovní silou, čeládkou a podruhy.

Obdělávání velkostatku jest však závislo na práci sedláků robotních, třebaš nešla věc u nás tak daleko, že by dvory panské neměly vůbec ani náradí, ani če-

ládky, jako tomu bylo v některých krajích sousedních, zvláště v severovýchodním Německu. Největší měrou ovšem i u nás velkostatek žil z práce selské čili z robot. Úsilí velkostatku šlo k tomu, zvětšiti robotu tak, aby sedláci vykonali sami všechnu práci pro velkostatek potřebnou. Počet sedláků hojným zabráním selské půdy k panským dvorům klesal, potřeba práce se zvětšovala. Proto robotní břímě jednotlivcovu vzrůstalo nebývalou měrou. Tam, kde byla pevná míra robot stanovena (roboty měřené), nebylo ovšem velkostatku možno tak snadno je rozmnožiti, jako tam, kde nebyla míra ta vůbec stanovena (roboty neměřené). Vedle řádných robot vyžadovaly se roboty mimořádné podle potřeby. Roboty byly potažné anebo ruční.

Zřídka bývaly roboty nahrazovány činží na základě dohody sedláků s vrchnostmi. Za Marie Terezie stal se přičiněním dvorního rady Raaba pokus parcelovati dvory panské vůbec na selské statky činžovní (t. zv. Raabisace). Uskutečněn byl hlavně na mnohých komorních panstvích, zvláště v Čechách, většího významu v celkovém vývoji poměrů hospodářských neměl.

Celkové hospodářství na velkostatecích bylo špatné, protože robotní práce byla špatná, a také obdělávání selských statků bylo nedostatečné, protože sedlákovi zůstávalo na ně málo času.

Ve čtyřicátých letech devatenáctého století i v hospodářství patrný jest velký pokrok. Na místě dosavadního trojdobého hospodářství, zlepšeného koncem XVIII. věku o pěstování píce na úhorech, začíná hospodářství střídavé, při kterém úhor vůbec odpadá a hospodářský program obsahuje vždy celou řadu let.

Velkostatkáři snažili se o povznesení hospodářství polního zakládáním hospodářských spolků koncem XVIII. věku (vlastenecká hospodářská společnost v Praze, moravsko-slezská společnost k podpoře zemědělství v Brně).

V polovici XVIII. století utvořeny jsou na některých panstvích z přebytků daně pozemkové **peněžní fondy kontribuční**, ze kterých půjčovalo se poddaným v době neúrody na daně, a po jejich vzoru později **obilní fondy kontribuční**, kde z příspěvků obilních v době větších úrod získával se základ, ze kterého půjčoval se osev v době neúrody. Fondy tyto staly se později nucenými.

O ochranu zemědělství staral se stát poměrně pozdě. První počátky jsou sice již z polovice XVIII. věku, avšak skutečně všeobecné clo dovozní jest až z třicátých let devatenáctého století.

§ 60. Řemeslo, průmysl a obchod.

Řemeslo a obchod utrpěly v českém státě válkou třicetiletou nesmírně. Ztrátami ve válce, vystěhováním pro náboženství země ochuzena a vylidněna. Jen na panství frýdlandském, dokud Valdštejn je měl, trval ještě nějakou dobu pod jeho ochranou starý rozkvět hospodářský; po jeho pádu i tu nastal úpadek.

Počet řemeslníků všude klesl, některé cechy vůbec zanikly. S poklesem výdělku vzrůstala snaha cechů prodloužením doby učební i tovaryšské a nákladnými kusy mistrovskými ztížití cizímu přístupu do cechů, a usnadnití jej tomu, kdo byl synem mistrovým anebo se do cechu přiženil, vzav si dceru nebo vdovu po mistru. Někde cech přímo určil omezený počet míst mistrovských (numerus clausus).

Cechovním zlořádům začal stát věnovati pozornost teprve tehdy, když mu **cechy překážely ve vývoji průmyslu**. Stalo se tak jednak dohledem na cechovní správu (inspektor cechovní 1731), jednak určitými předpisy všem cechům společnými (generální artikule cechovní 1739). Za Marie Terezie byl úmysl odstraniti zřízení cechovní vůbec. K tomu sice nedošlo, nicméně rozmnožen alespoň velmi značně počet řemesel svobodných (t. zv. komerčních).

Větší měrou nežli dosud rozmnoženy také **živnosti reální** (radikované), kde výkon jich vázán byl na držbu určité reality, živnosti vrchnostenské na jednotlivých panstvích, zvláště podporované nucenými právy vrchnostenskými (propinačními), kde poddaní musili své zboží jen od nich kupovati, a živnosti koncesované státem.

V duchu merkantilismu ovládajícího státní hospodářství staral se stát o to, aby podporoval všemi prostředky **vznik a rozvoj velkovýroby**, ať již ve formě manufakturní anebo továrny. K tomu účelu zřízeny byly jak ve Vídni, tak v jednotlivých zemích zvláštní úřady pro obchod a průmysl (v zemích kollegia komerční, ve Vídni direktorium komerční). Poněvadž se všechny úřady ty neosvědčily, svěřena konečně péče o průmysl úřadům správním (kanceláři, guberniím).

Pod touto patronací shora začal se rozvíjeti průmysl u nás nejvíce v pohraničním páse, kde poměry přírodní a pracovní byly pro něj zvláště příhodné. Továrníci byli většinou cizinci, ač i domácí šlechta o továrny se pokoušela, většinou ovšem bez trvalého úspěchu. Průmysl, podporami a privilegii posilovaný, měl postavení většinou monopolní. Škodlivé stránky toho se záhy objevily, a tak koncem vlády Marie Terezie podpory průmyslu již omezovány, a za policejního absolutismu hleděli na průmysl dokonce jako na cosi škodlivého. Nicméně právě tehdy pod vlivem Napoleonova kontinentálního uzavření průmysl

v českém státě rychle se rozvíjel. Finanční krach 1811, zrušení závěru kontinentálního a celní politika Pruska a Ruska způsobily sice začátkem XIX. století dočasné ochromení průmyslu českého, dosti brzy se však tento vzpamatoval k novému rozkvětu. S postupným přibýváním strojů v průmyslu začíná těsně před rokem 1848 i první hnutí dělnické (tiskaři kartounů v Praze).

V **obchodě** českém nastaly veliké přesuny následkem změn světového obchodu. Tento se trvale přesunul k severnímu moři a tím Praha jako vnitrozemské místo pozbyla svého obchodního významu. Ochuzením země válkou třicetiletou a velikými náklady na války turecké český stát i jeho obyvatelstvo finančně byly velmi zeslabeny, stejně i oběma bankrotly měnovými (dlouhá mince, bankocetle, viz § 79).

Hlavním obchodním **centrem** českého státu stala se v XVII. století **Vratislav**, se svým starým, mohutným, bohatým a dobře zorganizovaným stavem kupeckým. V jeho rukou soustřeďoval se všecken zahraniční obchod nejen českého státu, nýbrž namnoze i všech zemí habsburských. Politikou sousedů začal se však obchod vratislavský již začátkem XVIII. století troliti. Odstoupením Vratislavě Prusku přervány jsou pak naráz všechny dosavadní obchodní styky v českém státě, a země české utrpěly tím ztrátu nemalou. Nové obchodní centrum jich nevytvořilo se pak, jak by bylo lze očekávati v Praze, nýbrž všecken obchod začal se tehdy právě soustřeďovati do Vídně.

Obchod podporován byl sítí dobrých **státních** (t. zv. císařských) **silnic**, zvláště za Karla VI. zakládaných. Z **úpravy řek** týká se českého státu trvale pouze plavba na dolním Labi, upravená zvláštní smlouvou. Také Odra byla upravena. Splavná její část dostala se však Prusku. I **počátek železnic** spadá do této doby (koňská Budějovice—Linec 1832; parní Praha—Olomouc 1845). Konečně třeba se zmíniti o **rozvoji pošt**, který v době pobělohorské spojen je s rodinou hrabat Paarů jako dědičných generálních poštovníků českého státu. Tehdy vybudovány hlavní linky poštovní, spojující Prahu, Brno a Vratislav se všemi významnými městy sousedními. Roku 1722 převzal pak stát poštovníctví takto vybudované do své vlastní správy.

§ 61. Zřízení léní.

Doba pobělohorská rozmnožila sice počet lén tím, že v konfiskacích řadu statků zpupných proměnila v statky léní; avšak největší část jich ještě v XVII. století a zbylá v XVIII. století zase léního svazku jest zproštěna. Od Josefa II. měla býti léna vůbec povlovně alodifikována tím, že odumřelá neměla se více propůjčovati jako léna, nýbrž prodávati jako

statky zpupné. Po smrti Josefa II. však alodifikace zvolna obmezována, až zakázána vůbec (1817).

V lénech zůstalo rozlišování lén českých a německých.

Základem lenního zřízení českých lén byla ustanovení Obnovených zřízení doplňovaná langobardským právem lenním. Drobné lenní svazky napořád zanikaly. Ve větším rozsahu uchovávala se pouze léna v některých knížetstvích slezských a na Olomoucku. Při reformách soudních za Josefa II. dvorský soud český zanikl, sporné věci manské vedl od té doby zemský soud český, avšak dvorské desky svěřeny zvláštnímu dvorskému úřadu. Začátkem XIX. století všechna bezprostřední léna i na Moravě a ve Slezsku zapsána jsou do těchto pražských desk dvorských a tím soustředěna tu všechna bezprostřední léna z celého českého státu. Ostatně bylo jich celkem velmi málo, takže přes rok 1848 zůstal jen nepatrný počet lén českých.

Z lén německých zanikl brzy, po bitvě bělohorské svazek loketský. Zvláštní postavení zachovala si léna chebská až do začátku XIX. století, kdy také ona přešla k soudu zemskému. Skupiny zahraničních lén (bavorská, saská a braniborská) vývojem XVIII. věku jsou ztraceny, a to potvrzeno kongresem vídeňským (viz § 54). Německá léna vůbec přešla nejprve 1651 spojením hejtmanství německých lén s apelačním soudem k tomuto, a roku 1835 podřízena jsou českému soudu zemskému, kde zřízeny pro ně byly ovšem zvláštní německé desky dvorské.

II. ÚSTAVA.

§ 62. Povaha českého státu.

Bitvou bělohorskou nastala sice pronikavá změna ústavy české, český stát sám však tím nijak dotčen nebyl. I nadále je stát český označován jako **Česká koruna**, a je to zvláště cizina, která v mezinárodních stycích toto staré označení žádá. Habsburští králové čeští raději užívají z dynastických důvodů označení **dědičné země české**.

Ačkoliv nastala úplná změna ústavy české tak, že nastolen vlastně **královský absolutismus**, zachován byl přece názor, že český stát sám je majetkem koruny, jejímž reprezentantem je král se stavy dohromady. Proto svolují stavové až do druhé polovice XVIII. století nepřetržitě k odstoupení území této koruny.

Jednotná pouta českého státu jsou zesílena vzrůstem královské moci. Tím vzniká zvláště česká kancelář, jako jednotný nejvyšší správní a soudní orgán pro celý český stát, třeba ve

Vídni sídlící, a tím se vysvětlují i snahy začátkem XVIII. století se jevíci, aby sjednoceno bylo právo v českém státě. Společnými orgány českého státu zůstávají dále apelační soud a mincmistr. Společným zůstává i český inkolát, šlechtictví a obrana státu. Stavové scházejí se ke společným schůzkám pouze při holdování novému králi.

Spojení státu českého se zeměmi alpskými a s korunou uherskou trvá. Trvají tu především staré orgány (tajná rada, dvorská komora a dvorská rada vojenská), které však nemají až do roku 1749 přímého státoprávního vztahu k českému státu, poněvadž jich rozhodnutí formálně do českého státu musilo jíti českou dvorskou kanceláří. Myšlenka společných sněmů stavovských zanikla nadobro. Zato vzrůstal okruh věcí, které z absolutistické moci krále českého byly jednotně spravovány. Za války třicetileté sjednoceno tak vojsko, za Ferdinanda II. poštovníctví, za Leopolda I. mnohé dávky a daně. S těmito sjednocenými zařízeními stalo se zvykem spojovati označení **císařský**, zvláště se mluví hned od bitvy bělohorské o císařské diplomacii, o císařském vojsku, ač přenášen tu vlastně titul z Německa na státy habsburské. Postupující sjednocení vede také k společnému označení habsburských států jako **dědičné země, země domu habsburského, ano dokonce se mluví i o rakouské monarchii**.

Tento dosavadní vývoj centralistický byl spíše faktický nežli právní. Právní změnu znamená tu teprve přijetí pragmatické sankce, kterou upravuje se alespoň do jisté míry jednotný řád nástupnický v soustátí habsburském, a mění vlastně dosavadní **personální unie v unii dynastickou**. Na společných orgánech se tím nic nezměnilo, jejich poměr k českému státu zůstal i nadále týž jako dosud.

Nicméně celkový dosavadní postup centralisace jednotné v duchu Ferdinanda I. přinášel to s sebou, že začala se tvořiti jakási **fikce o jednotné moci vládní**, — viděli jsme svrchu, že se jí říkalo císařská — která jako by byla nadřaděna královské moci české tak, že tato v mnohých otázkách ani jasně jako zcela samostatná moc nebyla patrna. Proto nadále i společné úřady začaly býti označovány jako císařské anebo císařské a královské, což zvláště zdůraznila Marie Terezie.

Marie Terezie k této základní myšlence jednotného habsburského centralismu připojila novou, **centralismus dualistický**, sjednocující jen země neuherské a ponechávající stát uherský stranou. Dualismus ten nastolen byl reformou roku 1749, kdy spojena správa a soudnictví státu českého a zemí alpských, a k těmto dvěma skupinám připojena později také Halič. Zrušením české kanceláře pozbyl český stát orgánu, který jednotu jeho zvláště význačně vyznačoval, uvolnil se současně také svazek uvnitř českého státu, poněvadž zmizel tu orgán, který

šosud nejvíce státní jednotku českou representoval, takže se zdálo, jako by poměr Moravy k Čechám byl týž jako Moravy k Rakousům. Přispělo ovšem i to, že skoro současně odstraněn byl jednotný apelační soud pro český stát a zřízen samostatný pro Moravu.

Reforma Marie Terezie působila však také nepřímou neblaze tím, že orgány jednotného absolutismu, zesílené ostatně i za Marie Terezie novou úpravou úřadu zahraničního a zřízením státní rady i nových úřadů finančních, přestaly jednati s českým státem prostřednictvím kanceláře a zasahovaly vesměs přímo, stavše se tak bezprostředně nadřazenými orgánům českým.

Další zhoršení těchto poměrů nastalo zřízením titulu císaře rakouského (1804), který sice původně ustanoven byl jako dynastický titul se zachováním všech dosavadních poměrů státoprávních, který však později vývojem několika málo let změnil nadobro tento svůj ráz. Stalo se to zvláště po roce 1806, kdy zánikem říše německé pozbyl český stát příležitosti vystupovati pravidelně za hranicemi jako zvláštní státní celek.

Dosavadní vývoj centrální moci ať jednotné, ať dualistické, spojen totiž prostě s pojmem císaře a císařství rakouského, takže se mluvilo o zděděném císařství rakouském, o císařských úřadech, kterým nařizováno užívati císařského znaku rakouského. Tímto vývojem, ukončeným zhruba ve dvacátých letech XIX. století, se zdálo, jako by také v českém státě vládl panovník z moci císařské a nikoli královské české.

Než přes tuto záplavu správního centralismu vystupuje **král český** v určitých otázkách výslovně **samostatně** (titul krále; sněm má volbu krále; sněm svoluje k odstupu statků korunních; právo lenní; český inkolát; práva v Lužicích; výjimečně české šlechtictví; ve znaku).

Zřízení státu českého je absolutistické. **Absolutismus** ten není však po celou dobu stejně **charakterisován**. Starší doba, od bitvy bělohorské do Marie Terezie, popřává přední aristokracii ještě jistý vliv politický, nazýváme ji proto **pobělohorským absolutismem aristokratickým**. Od Marie Terezie pozbývají stavové úplně svého významu, odumírají nadobro, třeba některé formy si ještě zachovali, zato je doba charakterisována vzrůstem byrokracie a centralisace správní nebývalou měrou. Je to absolutismus **byrokraticko-centralistický**.

Absolutismus byrokraticko-centralistický, počínající dobou Marie Terezie a končící rokem 1848, obsahuje v sobě zase dvě větší složky. Doba Marie Terezie a Josefa II. jest dobou **osvíceného absolutismu**, charakterisovaného pronikavými reformami ve všech oborech, které sahají namnoze až na

kořeny českého státu. Naproti tomu doba Františka I. a Ferdinanda V. jest dobou absolutismu policejního, kdy vzrůstá personální či kabinetní vláda a kdy vše je přísně poručníkováno státem (policie). Mezi oběma je krátká doba vlády Leopolda I. nesprávně často označována jako restaurace, poněvadž alespoň pokud se týče českého státu nepřinesla žádný návrat k dobám dřívějším.

A. Pobělohorský absolutismus aristokratický.

§ 63. Král.

Obnovené zřízení v **nástupnictví** odvolává se pouze na staré zákony Karla IV., Vladislava (1510) a druhý revers Ferdinandův (1545), samo nemění nic. Vzhledem k tomu, že stát český ani bitvou bělohorskou nestal se žádným patrimoniem rodu habsburského, a že podle samého znění Obnoveného zřízení rozhodovaly pouze státní zákony o posloupnosti rodu panovnického, nemají také nadále domácí řády rodu habsburského pro stát český závaznosti. Panovníci snažili se těmito řády a svými testamenty vyloučiti tříštění se rodu habsburského v podružné linie a zříditi trvalou jednotu všech států habsburských v jedné ruce. Přes tuto snahu vznikaly i v této době vedlejší linie, tříštění to netýkalo se však ani v nejmenším státu českého, omezujíc se na země alpské jako na vlastní země rodu habsburského. Většího významu měla úmluva z roku 1703 mezi syny Leopolda I. (t. zv. *pactum mutuae successio-nis*), podle které měly se vytvořiti dvě linie: španělská a česko-rakousko-uherská. V obou měli míti mužští potomci bezpodmínečně přednost před ženskými. Po vymření mužského potomstva jedné linie mělo nastupovati mužské potomstvo druhé a teprve potom potomstvo ženské.

Nové úpravy došlo nástupnictví pragmatickou sankcí Karla VI. **Pragmatická sankce** sestává ze dvou částí, časově od sebe oddělených. První je **domací řád** rodu habsburského roku 1713 veřejně slavnostním způsobem prohlášený v tajné radě, kde se praví:

1. království a země rodu habsburského nemají se dělití, nýbrž zůstati pohromadě až do vymření rodu;
2. ve vládu nad nimi nastupuje nejprve mužské potomstvo řádem primogenitury;
3. kdyby mužského potomstva nebylo, nastupuje potomstvo ženské a to nejprve dcery Karla VI., potom Josefa I., Leopolda I. a další linie ženské a jejich potomstvo zásadou primogenitury a s předností mužských potomků před ženskými.

Na základě tohoto řádu byly vypracovány návrhy zákonů pro sněmy a těmito přijaty. V Čechách, na Moravě a ve Slezsku stalo se to roku 1720. K české pragmatické sankci zvláštním prohlášením přistoupilo i Chebsko a Kladsko (1721). České i moravské přijetí pragmatické sankce je charakterisováno tím, že stavové položili podmínku, že budou oni i země nadále zachováni přisvých právech.

Význam pragmatické sankce pro český stát spočívá v tom, že uzákoněn tu byl určitý řád posloupnosti ženské v širokém rozsahu zpět až k Ferdinandu I. a že měl být zbudován pevnější svazek České koruny s korunou uherskou a zeměmi alpskými v unii dynastickou, a s tím plynoucí povinnost hájiti celistvost těchto zemí. Mimochodem budiž podotknuto, že rozsah pragmatickou sankcí přijaté posloupnosti se ve všech třech státních celcích habsburských nekryje, neboť nejširší byl její rozsah v alpských zemích, nejúžší uherský, český byl uprostřed mezi oběma.

Poněvadž trůn absolutického vládce připadá nástupci smrti předchůdcovou, odpadlo podle Obnoveného zřízení staré **přijímání** nového krále stavy. Tím pozbyli stavové také možnosti klásti králi podmínky a zanikl dosavadní revers korunovační, respektive volební kapitulace.

Korunování představá býti vůbec podmínkou výkonu královských práv. Řád korunovační celkem nebyl mnoho měněn, nejvýše v podrobnostech upravován pro jednotlivé korunovace. Z králů této doby korunován nebyl Josef I. Korunovace sama měla celkem i nadále ráz církevní slavnosti, která nabývala státního rázu tím, že král skládal při ní přísahu státní podle zřízení Obnoveného, slibuje zachovati stavy při jejich právech a neodciziti nic od koruny. Stavové ze všech zemí českého státu pak novému králi holdovali.

Potvrzování privilegií stavovských zvláštní listinou původně zůstalo. Naposledy potvrdil je v Čechách Ferdinand III. (1642), na Moravě Leopold I. (1689), ve Slezsku Ferdinand II. (1621). Později nahrazovala toto potvrzení pouze přísaha korunovační. Nějakou dobu i zvláštní holdování v zemích vedlejších vedle společného pražského se vyskytuje, na Moravě naposledy 1628, ve Slezsku 1657 za Leopolda I.

Moc českého krále je charakterisována tím, že mu patří všechna práva výsostná, která patří suverennímu králi. Je to zhruba: 1. nejvyšší moc vojenská (mimo svolání hotovosti zemské); 2. zastupování státu v míru i ve válce (vyslanectva, smlouvy); 3. nejvyšší moc soudní (soudy jen královské); 4. jus legis ferendae — právo zákonodárné, omezené jen základními zákony zemskými; 5. moc správní (organisace úradů); 6. vrchní právo lenní; 7. jus reformandi vůči církvi; 8. práva finanční (statky, regály); 9. udělování šlechtictví.

V říši měli králové čeští právo volenecké a úřad arcibiskupský. Proto dosazovali také lenním způsobem říšské podčíši.

Povinnosti k říši zmizely. Teprve readmisí hlasu vzniká jakýsi závazek nový.

§ 64. Knížata a stavovští páni.

Vývoj pobělohorský směřuje všude k dalšímu omezení práv českých knížat a k jejich stlačení z postavení knížat vládnoucích na pouhé vrchnosti s titulem knížecím a jistými privilegii.

Arcibiskup pražský po obnově svého titulu knížecího měl od začátku jen toto obmezené postavení, a stejně i nově utvořená knížetství krumlovské v Čechách v rukou Eggenberků a později Schwarzenberků a knížetství Ditrichsteinů na Moravě. Naproti tomu **frýdantské vévodství** krátkou dobu trvající v rukou Valdsteinových, bylo organisováno jako zvláštní samostatná a bezprostřední součástka českého státu, vyloučeno jsouc zcela z pravidelné organisace české a majíc svou vlastní organisaci až do nejmenších podrobností zřízenou. Smrtí Valdsteinovou ovšem zaniklo.

Vývoj biskupství olomouckého jako knížetství, jakož i knížetství slezských, ke kterým nyní bez sporu patří i knížetství krnovsko-opavské, je celkem stejný. Staré významné postavení státoprávní zachovala si ještě po bitvě bělohorské slezská knížata piastovská. Ta však tehdy v krátké době v posledních zbytcích vymírají (na Olešnicku 1646, Těšínsku 1651, Břežsko-Lehnicku 1675). Nové rody knížecí od začátku dostávaly knížetství slezská propůjčena se značnými obmezeními, jak v listech lenních samých je jasně patrné. Král český vyhradil si v listech těch pravidelně určitá práva výslovně pro sebe, takže z regalií knížatům patřilo jen to, co měli v lenním listě výslovně uvedeno. Vývoj ten pokračoval začátkem XVIII. věku tak, že zakázáno tehdy knížatům užívati pro své úředníky titulů dvorských rad a kancléřů. Současně s touto proměnou všech knížat slezských klesl i význam biskupa vratislavského jako knížete nisského a biskupa-knížete olomouckého, takže i tito nejdéle v době Marie Terezie stávají se privilegovanými vrchnostmi s titulem knížecím.

Stavovská panství byla i v této době ve Slezsku dvojí: s politickým právem (status majores) a bez něho (status minores). Prvá rozmnožena ze čtyř na šest, druhých bylo mnoho. Jen od Těšínska se jich odrodilo osm. Stavovští páni svobodní měli účast na sněmě a podléhali v některých otázkách přímo králi a také v soudnictví měli postavení zvláštní.

Jak knížata, tak stavovští páni obého druhu brali léno přímo od krále.

§ 65. Centrální úřady habsburské.

V centrálních úřadech habsburských bylo v době pobělohorské budováno na základech položených Ferdinandem I. Význam těchto úřadů pak stoupal přirozeně, jak stoupal absolutismus králův. Přes to však úřady ty nejsou v přímém státoprávním spojení s českým státem, neboť jejich rozhodnutí jde do českého státu jen buď jako rozhodnutí královo anebo prostřednictvím české dvorské kanceláře.

Takovým společným orgánem je především **panovnický dvůr vídeňský** se spoustou úředníků pod nejvyšším dvorním hofmistrem. Český dvůr sice nezanikl, jeho hodnostáři měli však zřídka příležitost, aby za pobytu králova v Praze vykonávali své funkce.

Tajná rada došla největšího svého významu za Ferdinanda II. Vedla jmenovitě celou vnitřní i zahraniční politiku v době kolem bitvy bělohorské. Tehdy procházely jí všechny důležitější věci státní a usnesení její měla nejen význam poradní, nýbrž přímo rozhodující. Složení její ustálilo se tak, že všechny nejvyšší úřady měly v ní své zastoupení. Český stát býval tu zastoupen nejvyšším českým kancléřem. Počet členů přes to nebýval veliký, nejvýš patnáct. Za Ferdinanda III. klesá však rychle význam tajné rady tím, že jednak vzrůstá osobní režim králův, jednak stalo se zvykem udělovati členství tajné rady jako vyznamenání předním členům nejvyšší aristokracie. Tak vzrostl počet členů za Leopolda I. až na 60.

Vlastní jednání tajné rady od té doby nedálo se více v plenu, nýbrž bylo přeneseno do užších komisí, konferencí či deputací, z nichž největší význam měly v druhé polovici XVII. století tajná konference s kompetencí hlavně pro věci zahraniční, a deputace pro otázky finančně vojenské. Začátkem XVIII. století zřízeny jsou v tajné konferenci dvě oddělení užší a širší. Užší (3—5 členů) mělo věci zahraniční a vojenské, širší (8—9 členů) věci vnitřní. Pro otázky správy finanční vůbec zřízena pak byla tajná finanční konference, nadřízená komoře i bankalitě.

V souvislosti s tajnou radou byla **rakouská dvorská kancelář**, zřízená roku 1620 nejprve jako expediční orgán pro země alpské a přeměněná později na nejvyšší správní a soudní orgán těchto zemí, jako jím byla v této době česká dvorská kancelář pro český stát. Rakouský dvorský kancléř získal však záhy vedle toho předsednictvo v expedici tajné rady, a tím nabyl významu pro věci zahraniční a v těchto i pro český stát. Zvýšení tohoto významu pro politiku zahraniční nastalo, když za Karla VI. (1720) utvořena jsou v rakouské dvorské kanceláři dvě samostatná oddělení pod dvěma kancléři, z nichž první převzal všechny věci zahraniční, zvláště celou

korrespondenci zahraniční, a potom i věci společného dvora. Tím připravovalo se zřízení samostatného orgánu pro tyto věci, jak k němu došlo za Marie Terezie.

Naproti tomu **dvorská rada** ani v této době nenabyla přímého významu pro český stát jako správní nebo soudní orgán. Zato přibíráni jsou jednotliví členové její k rozhodování do české kanceláře proto, že nebylo dostatečně členů českých, zvláště v otázkách soudních. Zvyk ten přestává teprve začátkem XVIII. století.

Dvorská komora vídeňská po roce 1620 rychle vzrůstala na úkor komor zemských. Složení má kolegiální pod presidentem. Pro věci české bylo tu zvláštní samostatné oddělení. Za Leopolda I. význam dvorské komory vzrůstal inkamerací mnohých berní a dávek. Drobnější věci expedovala dvorská komora do českých zemí českou komorou, která jí byla podřízena, důležitější věci rázu zásadního však pouze prostřednictvím české kanceláře. Začátkem XVII. století z dosavadního jednotného oddělení českého utvořena byla oddělení dvě, české a moravsko-slezské, později ve vnitřním rozdělení komory všelijak bylo experimentováno, nakonec zůstalo však při jednom oddělení pro celý český stát.

Začátkem XVIII. věku začalo se lišiti ve financích také **mezi bancale a camerale**. Bancale byla ta část příjmů státních, která byla stanovena k zúročení a umořování státních dluhů, zvláště jistá část daní spotřebních a poplatky, camerale vše ostatní. Komora spravovala odtud jen camerale, kdežto pro ústřední správu bancale zřízeny byly nové úřady.

Po několika nezdařených pokusech (nejprve banca del giro, později vídeňská městská banka), zřízena byla konečně státem **universální bankalita** jako centrální kasa státní, banka depositní a státní úvěrní ústav, a jí nadřízeno bylo **bancal governo** jako revisní orgán. Bancal governo nemělo dlouhého trvání a obě instituce finanční, komora i bankalita, podřízeny místo toho společně výboru tajné rady, **tajné finanční konferenci**. Na tom již zůstalo, až na to, že bankalita byla obmezena později na úkol státní pokladny, kdežto starost o úvěr svěřena byla zvláštní **ministeriální banko deputaci**.

Dvorská rada vojenská ani po bitvě bělohorské, kdy všechno vojsko beze sporu je jednotným „císařským“, nevedla zcela centralisticky správu vojenskou, poněvadž jednak některé otázky vojenské jako zvláště zásobování byly řízeny jinými orgány (generální vojenský komisariát), jednak vojenské věci Vojenské hranice a Vnitrorakouska jí nepatřily. Ostatně i v Čechách samých politickou a hospodářskou stránku vojenství

mělo v rukou české místodržitelství. Teprv v XVIII. století nejvíce za Josefa I., vojenská správa jest skutečně zcentralisována ve dvorské radě vojenské úplně, a úřad ten ve zvláštním oddělení vedl i soudnictví vojenské.

§ 66. Královská česká dvorská kancelář.

Česká kancelář po bitvě bělohorské nejen nepozbyla svého dosavadního velikého významu, nýbrž naopak význam její stoupl. Stalať se v době pobělohorské předním sloupem celistvosti českého státu a hlavním representantem jeho státní samobytnosti. Byla nejvyšším orgánem správy a zároveň nejvyšším soudem všech zemí českého státu a obdržela nadřazené postavení nade všemi jejich úřady a soudy.

Kancelář byla ovšem přeložena do Vídně (1624), zůstává však s celým personálem i tam součástí královských českých úřadů. Všechny důležitější věci do českého státu musily procházeti rukama českého kancléře, který měl velikou i malou pečeť. Kdežto však velká pečeť zůstala výhradním jeho právem, malá pečeť byla i v rukou četných drobných expedici, které v této době vznikly skoro u všech zemských úřadů správních, soudních i finančních.

Ačkoliv kancléř byl i podle Obnoveného zřízení v pořadu hodnostním teprve šestým úředníkem v Čechách, skutečné poměry, zvláště stálá přítomnost jeho u osoby královny způsobily, že ve skutečnosti byl nejvyšší český kancléř nejvýznamnější ze všech královských zemských úředníků. Nejvyšší úředníci ostatní byli zatlačeni zvláště tím, že neměli jako dosud kdykoliv přicházeti do kanceláře, nýbrž jen tehdy, byli-li voláni, což se stávalo neobyčejně zřídka. Pravidelně se král radil s kanceláří ve všech otázkách správy českého státu. Vedle toho dával jí rozhodovati soudní věci, které v jakékoliv formě (revise, apelace, supliky, stížnosti) na krále přišly, ve zvláštních soudních senátech. Záleželo konečně na obratnosti a na osobním vlivu nejvyššího kancléře samého, pokud vedle těchto věcí měl větší nebo menší vliv i na otázky jiné, na příklad na zahraniční politiku. — Hlavní věci zůstávala však zásada, že český kancléř ujímal se všude práv a zájmů českého státu a jeho obyvatelstva. Jeho podpis zůstával stále zárukou zvláštního postavení českého státu.

Kancelář sestávala pravidelně z nejvyššího českého kancléře, z českého kancléře, z místokancléře a řady radů a úředníků nižších. Nicméně stav úřednictva kanceláře byl skoro vždy takový, že nestačil na samostatnou agendu všech věcí kanceláří

příslušejících, takže na doplnění volání jsou členové dvorské rady. To přestalo teprve za Karla VI., kdy počet pomocných sil české kanceláře byl tak rozmnožen, že mohl celou agendu vykonávati sám.

§ 67. Úředníci královští a stavovští jednotlivých zemí českých.

Ráz všeho úřednictva v zemích českých se změnil bitvou bělohorskou v základech. Všechno úřednictvo zemské stalo se královským a stavové snažili se pro úzký okruh věcí jim pozůstalých utvořiti své úřednictvo nové.

Nějakou dobu po bitvě bělohorské zůstal zachován celý český dvůr královský, fungující ovšem pouze tehdy když král byl v zemi. Později však, když král čím dál tím méně sídlil v zemi, jednotlivé úřady královského dvoru českého buď nebyly obsazovány, takže zanikly, anebo proměněny byly v úřady dědičné, jichž počet tímto způsobem ze tří předbělohorských stoupl až na osm. Držitelé těchto dědičných dvorských úřadů vykonávali ovšem své funkce jen při korunování. Z volně obsaditelných úřadů dvoru královského poslední se připomíná maršálek začátkem XVIII. věku. Jen nejvyšší lovčí, jehož postavení bylo vůbec samostatné, byl v království českém ještě po celé století XVIII.

Zemští úředníci v Čechách i na Moravě stali se „královskými nejvyššími zemskými úředníky“. Všichni přísahali pouze králi a jeho dědicům. Při tom zůstalo staré rozdělení úřadů mezi stavy, a král osazoval úřady s radou (k návrhu) dosavadních úředníků, nejso ovšem votem tím vázán. Úředníci byli sesaditelní a po pěti letech měli se vzdávati úřadu.

Z úřadů zemských zrušeno v Čechách oboje purkrabství karlštejské, zato k nejvyšším úředníkům připočten president nad apelačními a president české komory, první braný z pánů, druhý z pánů nebo rytířů. Úřad zemského maršálka byl obmezen jen na Čechy, byl ještě nějakou dobu dědičným v této podobě v rodě pánů Berků, když byl konfiskací bělohorskou vzat pánům z Lipé; když však tato větev pánů Berků vymřela, obsazován byl úřad ten volně. Na Moravě počet úřadů změnil se jen odpadnutím zemského maršálka. Při menších úřednicích nastala, vedle změn týchž jako u úředníků větších, ještě ta změna, že byli k návrhu úředníků větších jmenováni králem samým. Několik z nich vůbec zaniklo.

Zanikl také úřad hejtmana německých lén, připojen jsa (1651) k soudu apelačnímu.

V centrální správě slezské nebylo zemských úředníků královských kromě jediného zemského hejtmana, jehož význam

v této době neobyčejně vzrůstal zvláště novým způsobem hlasování ve sněmě slezském, kde hlas hejtmanův měl tutěž váhu jako celá kurie sněmovní, a kde ještě s jednou kurií tvořil hejtmanův hlas většinu. Hejtmanem slezským býval jmenován po staru vždy některý kníže. Nebylo-li vhodného kandidáta knížecího, býval jmenován někdo jiný jako pouhý direktor.

Z knížetství slezských zůstaly staré úřady zemské ve větší míře jen na Opavsku a Krnovsku, změnivše ovšem svůj ráz v úřady knížecí. V knížetstvích slezských ostatních najdeme vesměs jen zemského hejtmana, braného z domácí šlechty, a to v knížetstvích bezprostředních jako úředníka krále, jinde jako úředníka knížete (eventuálně i jako úředníka pána stavovského). Jen v některých knížetstvích vedle hejtmana najde se ještě i zemský soudce nebo písař (kancléř), rázu stejného jako hejtman zemský.

Stavové se snažili všude vytvořiti si pro správu berně jimi povolované své trvalé úředníky, **zemské berníky**. V Čechách a na Moravě se to však trvale nepodařilo. Zato ve Slezsku měli stavové svůj **generální úřad berní** ve Vratislavi a vedle toho v každém skoro knížetství měli vrchní nebo zemské berníky. Většina knížetství slezských měla vedle toho ještě zvláštního **plnomocníka stavovského** (Landesbestallter) pro obecné zastupování zájmů i interestů stavovských.

§ 68. Správa a finance v zemích.

Správa zemská byla uspořádána v českém státě dvěma způsoby. Jeden je v Čechách, druhý na Moravě a ve Slezsku.

V Čechách po Karlu z Liechtensteina jako místodržícím, jemuž k ruce tvořili nejvyšší úředníci místodržitelskou radu, převzali správu země úředníci tito sami jako **královské místodržitelství**. Nehledíme-li na krátkou dobu, kdy Ferdinand III. za života svého otce jako gubernátor s nebývalou mocí spravoval Čechy, vedl tento sbor nejvyšších úředníků, rozmnožen pravidelně o několik dalších osob králem libovolně ze stavů jmenovaných, správu země nepřetržitě až do doby Marie Terezie. Místodržitelství vedlo veškeru správu, část správy vojenské a některé věci soudní. Zůstává při tom ještě státoprávně velmi důležité, že pobytem krále v Čechách místodržitelství přestávalo, a správa země přecházela bezprostředně na kancelář.

Na Moravě vedl správu země po bitvě bělohorské kardinál Dietrichstein jako gubernátor, maje k ruce hejtmana zemského s ostatními nejvyššími úředníky jako radu. Ve Slezsku vykonával podobnou funkci tehdy biskup vratislavský, arcikníže Karel, jako zplnomocněný komisař královský. V e S l e z s k u

hned po akordu saském vrátily se normální poměry, takže správa země přenesena byla zase na zemského hejtmana. Avšak již roku 1629 úřad zemského hejtmana slezského přeměněn byl ve sborový **vrchní úřad** (Oberamt), v jehož čele byl sice zemský hejtman, avšak vedle něho jako členové byli tu další úředníci z povolání (byrokraté). Věci rozhodovaly se vesměs kolegiálně. Tataž změna uskutečněna byla na Moravě po smrti Dietrichsteinové (1636), kdy v čelo postaven byl **tribunál královský** (nazývaný i zemské hejtmanství), složený ze zemského hejtmana a z řady placených úředníků královských. Také tu bylo rozhodování kolegiální. Větší měrou nežli v Čechách místodržitelství měly moravský tribunál i vrchní úřad slezský také agendu soudní. Teprve za Karla VI. přibrání jsou na Moravě do tribunálu nejvyšší úředníci zemští.

Podobným způsobem upraveno bylo kolegiálně také hejtmanství ve všech knížetstvích slezských, při čemž mimo osobu hejtmana samotného převládal vesměs živel byrokratický.

Správu financí vedla v Čechách česká komora, na Moravě úřad rentmistrovský, ve Slezsku komora slezská a v jednotlivých knížetstvích slezských rentmistři. Když začalo se lišiti camerale a bancale, omezeny dosavadní úřady jen na camerale, kdežto pro bancale zřízeny v jednotlivých zemích **bankální representace**.

Zástupcem fisku byl v jednotlivých zemích **fiskální úřad**, v jehož čele byl královský nebo komorní prokurátor.

§ 69. Sněmy zemské a výbory zemské.

Absolutismus pobělohorský ponechal stavům hlavní orgán jejich, zemský sněm; ovšem byl to pouhý stín onoho sněmu, jaký býval v dobách stavovského státu. Každá země měla svůj sněm zemský, byl tedy zemský sněm český, moravský a knížecí sněm slezský. Vedle toho byly drobné sněmy v Kladsku, Loketsku a Chebsku, jakož i ve všech knížetstvích slezských.

Revoluční snahy, jevící se ve všech předbělohorských konfederacích, znechutily patrně králi tak společné schůze stavovské, že snahy po **kongresích** zmizely nadobro. Raději obracel se král i při tak důležitých pro něho zákonech, jako bylo přijetí pragmatické sankce, na jednotlivé zemské sněmy.

Avšak i **generální sněmy**, ač nebyly zakázány, nebyly ve skutečnosti více konávány. Jen při korunovaci krále scházeli se stavové celého českého státu ke společným schůzím holdovacím.

V **zemských sněmích** patrný jest pak jiný vývoj v Čechách a na Moravě na straně jedné a ve Slezsku na straně druhé.

V Čechách i na Moravě jsou čtyři stavy: preláti, páni, rytíři a města. K prelátům patřili v Čechách biskupové a infu-
lovaní preláti, pokud měly kláštery jich svobodné statky, na
Moravě i někteří neinfuovaní duchovní se statky, jakož i drži-
telé rytířských komend. Ve stavu panském první místo měla
knížata, pak tajní radové, potom nejvyšší úředníci, a konečně
páni obyčejní.

Kurie městská prodělala v Čechách značné změny. Tu jen
několik privilegovaných měst zúčastnilo se celého jednání, ostat-
ní města měla pouze vyslechnouti proposice. Později vznikl spor
mezi venkovskými privilegovanými městy o pořad, který vedl
nejprve k tomu, že venkovským městům odepřeno bylo právo
seděti na sněmě (zástupci musili státi) a konečně (1709) vů-
bec jen pražská tři města uznána za plně oprávněné členy sně-
mu, mohoucí se zúčastniti celého jednání, kdežto ostatní mají
právo pouze slyšeti proposice sněmovní, vlastního jednání sně-
movního se však nezúčastňují. Na Moravě všech sedm králov-
ských měst uznáváno bylo za oprávněné zúčastniti se celého
jednání, avšak do roku 1711 jejich zástupcové při tom stáli.
Teprve toho roku přiznáno jim právo sesse.

Územně český sněm rozšířen 1644 o Loketsko, 1696
o Kladsko a 1723 o Chebsko. Na Moravě vztahoval se sněm
i na statky biskupa olomouckého.

Svolání sněmu je výhradním právem královským. Jedině
králi přísluší původně činiti sněmu návrhy čili proposice. Poz-
ději však nejprve na Moravě (Obnoveným zřízením) a potom
i v Čechách (Deklaratoriemi) připuštěno, aby stavové i o své
újmě s povolením královských komisařů jednali o drobných
věcech, které se nedotýkají královského majestátu.

Sněm konáván byl jednou v roce, a zasedání jeho někdy,
zvláště za Leopolda I., protahovala se na několik měsíců.

Jednání a porady sněmovní nedály se více v ku-
riích, nýbrž v plenu. Hlasováno bylo tu viritim, jen
městům dohromady povolen pouze jediný hlas, takže politický
význam všech měst dohromady stlačen tím byl na politický
význam jednoho rytíře.

Knížecí sněm slezský zůstal formálně nezměněn, takže
skládal se jako dosud ze tří kurií: knížecí, stavovské a měst-
ské. V první době pobělohorské šlo hlavně o to, aby se získala
na sněmě většina katolická. Stalo se to rozmnožením katolic-
kých knížat, takže kurie knížecí měla katolickou většinu, a po-
tom tím, že hejtmanu zemskému přiznán hlas, jako čtvrté kurií
a současně stanoveno, že hlas hejtmanův s jednou kurií tvoří
většinu. Hlasování je tu kuriátní.

V druhé polovici XVII. století stávalo se zvykem, že kní-
žata nezúčastňovala se pravidelně sněmu osobně, nýbrž svými
zástupci; tu podobným sněmům říkalo se *conventus pu-*

blicus a schůze ty řešily drobnější otázky. Později lišení to
odpadlo, a rozdíl *conventu* od sněmu byl hlavně jen v zacho-
vání formalit a větší slavnosti.

Hlavním základem sněmovního jednání je povolování ber-
ní, povolování hotovosti zemské, jednání o dluzích, o víře, o po-
licií, o hospodářství, o obchodě i o drobných zařízeních pro
obecné dobro. Sněm český vedle toho svoloval také k odstou-
pení území od českého státu vůbec a k zcizování korunního
majetku ať v Čechách, ať v zemích vedlejších. Mimo to měl
právo voliti krále v případech vymření rodu.

Usnesení sněmovní dostávalo sankci královskou, zapsáno
bylo do desk a vytištěno jako sněmovní artikule.

Drobné sněmy některých zevnějších krajů českých a kní-
žetství slezských byly velmi různého složení, celkem však ne-
patrného významu, podléhající velikou měrou hejtmanu území.

K přípravě a uskutečnění sněmovních usnesení zřizovali
si stavové zvláštní komise. Stavové slezských knížetství nava-
zovali tu napořád na zařízení starších zemských, již dříve tu
známých. Starší ti spolu s úředníky a několika volenými zá-
stupci stavů tvořili dohromady **zemské kolegium** (*Landes-*
kolleg), vyřizující běžné věci v době, kdy sněm nezasedal.

Na *Opavsku* zřídili si pak 1658 vůbec jen volený vý-
bor **zemský**, v němž později zastoupeny byly všechny stavy
stejným počtem zástupců. Na *Moravě* došlo k podobnému
zemskému výboru 1686, kdežto v *Čechách* po marném
pokusu o hlavní komisi (1652) zřízen byl zemský výbor te-
prve vlastně až 1714. Zemský výbor složený stejným
počtem ze všech stavů jednal kolegiálně, vyřizoval věci hospo-
dářské a berní a drobné věci běžné, pokud sněm nezasedal,
připravuje i věci pro příští zasedání sněmovní.

B. Osvícený a policejní absolutismus.

§ 70. Reformy Marie Terezie.

Marie Terezie v duchu osvíceného absolutismu obracela
se svými reformami vůbec proti stavovství, starajíc se o zvý-
šení centrální moci zeměpanské a o odstranění zvláštností zem-
ských, trvajíc všude na všemohoucnosti státu a v důsledku
toho na všemohoucnosti krále. Položila tím skoro ve všech
věcech základ k postupu Josefa II. Při tom reformy Marie
Terezie jsou pronikavější a hlubšího dosahu státoprávního
nežli reformy Josefa II. a jsou také výsledkem svým trvalejší.

Zvláště těžce dolehly reformy Marie Terezie na český stát,
jak se zdá úmyslně, protože Marie Terezie měla osobní nechuť
k němu pro krátkou dobu českého protikráloví Karla Albrechta
bavorského (od listopadu 1741 do prosince 1742).

Reformy Marie Terezie zesilují především orgány jednotného centralismu. Ze zahraničního oddělení rakouské dvorské kanceláře byl zřízen 1742 nový veliký úřad pro věci zahraniční, nazvaný po své reorganizaci (1753) „**tajná domácí, dvorská a státní kancelář**“, již v čele po dlouhou řadu let byl Václav hrabě Kounic.

Konference tajné rady zanikaly postupně, nejprve finanční (1741), potom vnitřní (1749) a konečně zahraniční (1753). K osobním poradám královským volání jsou místo toho předsedové nejvyšších úřadů. Z nich pak vytvořila Marie Terezie 1760 **státní radu**, jako poradní orgán, jehož význam byl omezen pouze na věci vnitřní. Byl to v podstatě osobní poradní orgán panovnice, která předkládala státní radě různé návrhy dvorských úřadů, aby se o nich vyjádřila. Šlo tu nesporně o utužení vnitřní centralisace. Hlavním činitelem v státní radě se stal hrabě Haugvic.

Dvorská rada vojenská nebyla mnoho dobou Marie Terezie dotčena. Byla organisována na tři oddělení: správní, soudní a hospodářské.

Ve **věcech finančních** změny nastaly jednak zrušením finanční konference (1741) a spojením bankality s dvorskou komorou (1745), jednak s koordinováním ministeriální banko deputace, které svěřena starost o státní úvěr, s dvorskou komorou (1746). Při reformách 1749 zůstala banko deputace nedotčena, camerale českých a rakouských zemí bylo však připojeno k directoriu in publicis et cameralibus. V druhé periodě reforem (1762) spojení to zase bylo přerušeno a obnovena dvorská komora v plném významu, vedle toho pak zřízen nový orgán kontrolní ve **dvorské komoře účetní**.

Centrální tyto úřady užívaly vesměs označení císařských královských a po zrušení české dvorské kanceláře začaly zasahovati nebyvalou měrou bezprostředně do zemí českých. To byl jeden z následků dalších centralistických reforem Marie Terezie, když vedle dosavadního centralismu jednotného zaváděla i nový, nebyvalý centralismus dualistický. Roku 1749 spojena totiž správa a soudnictví českého státu a zemí alpských tím, že pro správu a finance utvořeno bylo **directorium in publicis et cameralibus** (krátce in internis) a pro soudnictví nejvyšší soudní místo (Oberste Justitzstelle). **Tím přestal český stát míti ve své dvorské kanceláři centrální orgán, jej dosud reprezentující, a zvolněna byla nebyvalou měrou pouta zemí, stát ten tvořících.**

V druhé době reforem Marie Terezie v šedesátých letech odloučena byla zase správa a finance. Pro finance obnoveny byly staré úřady (dvorská komora a nová dvorská komora účetní), pro správu pak utvořena česká a rakouská **dvorská kan-**

celář, v jejímž čele byl nejvyšší český a rakouský první kancléř.

Z úřadů pro jednolivé země nutno se především zmíniti o úpravě zbytku Českého Slezska. V jeho čelo postaven 1742 **královský úřad** pod presidentem, byrokraticky uspořádaný, a spojující již správu i finance.

V Čechách zrušena (1745) česká komora připojením k místodržitelství, které mělo tehdy agendu správní i finanční.

Uskutečnění nového systému berního nebylo však v Čechách a na Moravě svěřeno dosavadním úřadům, nýbrž utvořeny pro ně nové **deputace**, koordinované místodržitelství a tribunálu (1748). Ve Slezsku tutéž agendu převzal však královský úřad.

Deputace tyto pak jsou přechodem k novému systému správy zemské, k němuž došlo při prvních reformách Marie Terezie. Roku 1749 zrušeno bylo české místodržitelství a celá jeho agenda správně-finanční přenesena na **královskou reprezentaci a komoru**, byrokraticky složenou. Kones nejvyšších úředníků zemských, tvořících dosud místodržitelství, měl vésti jen otázky soudní, starému místodržitelství příslušející. Na Moravě zrušen tehdy úřad rentmistrovský, tribunálu vzata agenda správní, takže zůstal pouze jako soud, a pro správu a finance zřízena také král. representace a komora. Ve Slezsku pouze královský úřad dosavadní změněn byl jménem na reprezentaci a komoru, mělť agendu finančně-správní již od počátku. V čele král. representací a komor byl president.

V druhé době reforem (1763) změněno bylo jednak jméno dosavadních representací a komor v Čechách a na Moravě v **gubernia** i nadále složená z byrokratů, jednak guberniím v čelo postaven byl v Čechách nejvyšší purkrabí a na Moravě zemský hejtman. Ve Slezsku obnoven byl při tom starý název **královského úřadu** pod presidentem. V Čechách průběhem doby zemští úředníci připojení jsou ke guberniu, tvoříce jeho senát soudní. Na Moravě tomu tak nebylo. Všude k novým zemským správám připojeny byly i různé podružné úřady, jako na př. bankální administrace, jakož i úřady fiskální.

Konečně ve Slezsku vedle centrálního královského úřadu byly i byrokratické **vlády jednotlivých knížetství** (Opavsko-Krnovska, Nisska, Těšínska, Bílska) pod zemskými hejtmany.

Reformami Marie Terezie utrpěli **stavové** velkou újmu, ačkoliv Marie Terezie sama nepomýšlela ještě na jejich úplné odstranění. Ano zemské sněmy jsou tehdy právě doplněny tím, že pro Český Slezsko organisován byl znovu sněm po vzoru starého knížecího sněmu, a to v té formě, že zasedala tam čtyři knížata (opavsko-krnovský, těšínský, nisský a bílský) a zástupcové stavů opavsko-krnovských. Název knížecí sněm mu zůstal,

pokud jednou do roka byl konán ve slavnostní formě. Vedle toho scházeli se však zástupcové ti i několikrát do roka bez formalit jako veřejný konvent. V knížetstvích jednotlivých však sněm byl konán v této době již jen v Opavsko-Krnovsku.

Zemské sněmy tedy za Marie Terezie se scházely, pozbyly však valně na svém dosavadním významu, když r. 1748 povolily nový daňový systém ve formě decenuálních recesů, a když daly si uskutečnění tohoto systému vzít z rukou, nicméně i potom byly sněmy nadále konány.

Význam **zemských výborů** klesl nejvíce tím, že dány jsou pod kontrolu úřadů státních.

§ 71. Reformy Josefa II.

Josef II. v podstatě jen pokračoval v politice své matky; ostřeji však zdůraznil jak centralisaci, tak byrokratisaci a germanisaci. Tím se stal typickým zástupcem tak zvaného osvíceného absolutismu. V celkové organizaci chtěl vytvořit poměry pokud možno jednoduché, proto vracel se nejraději k myšlence jednotného centralismu, a přece nakonec právě jeho reformy přispěly jen k zesílení dualismu.

V politice proti českému státu následoval zcela Marii Terezii. **Nedal se dokonce ani korunovat za českého krále**, aby měl volné ruce, nicméně i on byl nucen vystupovat jako český král v určitých otázkách, kde si toho desetiletá vláda jeho vyžádala.

Hlavní zásadou vlády Josefa II. jest osobní kabinetní vláda, reprezentovaná **tajnou kabinetní kanceláří**, hned po nastoupení Josefa II. zřízenou. V ní se soustřeďovaly všechny nitky vlády i reforem. Staré úřady centrální většinou zůstaly nedotčeny (dvorská vojenská rada, státní rada, státní kancelář). Novým je **policejní ministr** (1784), jemuž podřízena jsou policejní ředitelství v jednotlivých hlavních městech zřízená. Nedotčeno zůstalo nejvyšší soudní místo, jehož význam soudními reformami Josefa II. stoupl.

Ve správě a financích dlouho nemohl se Josef II. rozhodnouti. Byl oblíbenou myšlenkou jeho návrat k starým kancelářím jednotlivých států, spojujícím správu a soudnictví. Nakonec místo toho spojil **česko-rakouskou správu s camerale a bancale** těchto zemí ve **spojený dvorský úřad** (vereinigte Hofstelle).

V **zemské správě** nastala změna jen potud, že **České Slezsko** připojeno bylo ke guberniu moravskému, které bylo od té doby označováno moravsko-slezským. Gubernia jsou reformami soudními proměněna v úřady pouze správní i finanční, správa bancale spojena s nimi těsněji

nežli dosud a také agenda horní a mincovní jim připojena. Po zrušení zemských výborů měli býti přičleněni ke guberniu dva deputovaní stavovští (t. zv. representace stavovská).

Reformami soudními **nejvyšší zemští úředníci stali se až na několik málo**, kteří převzali předsednictví nových úřadů (purkrabí gubernium, hofmistr apelační soud, zemský hejtman gubernium a apelační soud, zemský sudí zemský soud), **hodnostmi pouze čestnými**.

Josef II. zamýšlel vůbec **stavovské zřízení odstraniti**. Z toho došlo jen k zrušení zemských výborů (1783) a k připojení finanční organizace stavovské ke státní. Sněmy zemské nebyly sice zrušeny, v druhé části vlády Josefa II. však již nekonány, stavům zakázáno konati jiné schůze nežli postulátní; stabilisováním daně gruntovní novým katastrem pozbyly sněmy svého nejdůležitějšího předmětu jednacího.

§ 72. Restaurace za Leopolda II.

Názory Leopolda II. celkem odpovídaly názorům Josefa II. Leopold II. byl osvícený absolutista a horlivý zastánce myšlenky jednotného státu úředního. Jen v jeho rámci chtěl poskytnouti jistá oprávnění stavům. Dále nežli do doby Marie Terezie však jíti se nemělo. Proto pro české poměry doba Leopolda II. mnoho neznamena, neboť pro český stát právě počátek vlády Marie Terezie byl rozhodným. Mluví-li se proto o jeho době i u nás jako o restauraci, má to význam jen ten, že poměry stavovské, pokud Josefem II. byly odstraněny, formálně zase byly obnoveny.

Stavové jednotlivých zemí domáhali se nápravy **desideriemi**, co z reforem má býti odstraněno a co ze starých zařízení obnoveno. V těchto desideriih jest jasně patrný **separatismus** vedlejších českých zemí. Každá země podává svá desideria, a to velmi různého obsahu. Moravští stavové ve svých desideriih žádají pouze věci ryze stavovské, otázek státoprávních se celkem nedotýkajíce. Zato mimo tato desideria brání se tomu, aby nemusili jako dosud společně s českými stavy holdovati v Praze, chtějíce raději nežli v Praze holdovati ve Vídni. V desideriih slezských naproti tomu najdeme zmínku o souvislosti s českým státem, neboť České Slezsko jest podle nich zemí koruny České. Proto chtějí také Slezané orgány svými správními i jinými souviseti raději s Čechami nežli s Moravou, jak to zařídila Marie Terezie a Josef II. **Poměr ně nejdále šli ve svých požadavcích v Čechách**, kde sice nepřihlížejí také ke spojený státu českého s ostatními habsburskými skupinami, ani nežádají odstranění dosavadních centrálních orgánů, ani restituci české dvorské kanceláře, zato mluví o království českém samotném jako o státě. Žádají pak nejen, aby

král zachoval je při dosavadních právech, nýbrž aby vypracováno bylo nové zřízení zemské, které by tvořilo smlouvu mezi národem a králem čili nezměnitelnou konstituci.

Vyřízení desiderí bylo všude stejné, v českém státě jako jinde. V drobných formálních otázkách některých bylo stavům vyhověno, v zásadní žádné. Zato při jednání o korunovaci jakož i při korunovaci samé byla příležitost, kde vystoupili společně stavové českého státu, třebaš Moravané činili tak proti své vůli, nuceni k tomu králem.

Správní změny za Leopolda II. byly tyto:

Novým centrálním orgánem je **kabinětní ministr**.

Česko-rakouská kancelář (1791) byla od finančních orgánů oddělena a pro finance **finanční a komerční dvorské místo**, spojující komoru, bankodeputaci a komerční místo.

Ve **správě zemské** k změnám význačným nedošlo.

Sněmy zemské byly svolány. Jejich hlavním jednáním byla desideria svrchu zmíněná. Nicméně český sněm začal se zabývat i mnohými jinými věcmi, zvláště hospodářskými.

Nejdůležitější věcí byla však obnova **zemských výborů** v staré podobě.

§ 73. Absolutismus policejní.

Vláda Leopolda II. nepřinesla nového systému, a také za Františka I. nebyly uskutečněny žádné pronikavé změny, ač jich bylo zemím habsburským nezbytně třeba. Naopak vytváří se systém stability, pozůstávající v tom, že na věcech stávajících se měnilo co nejméně. František I. sám ovládnut byl určitými skupinami nejvyšší aristokracie. Ve skupinách těch jsou různé směry časem se měnící a končící dualismem knížete Metternicha, od roku 1821 vedoucí osobností politiky zahraniční jako státního kancléře, přesvědčením absolutisty a centralisty, a hraběte Kolowrata, od roku 1826 státního ministra a vedoucí osobností politiky vnitřní, federalisty a přítele stavů. Když pak za vlády Ferdinanda V. Metternich silně se mísil do politiky vnitřní, protiva Metternich—Kolowrat stávala se stále ostřejší.

Jinak vůči českému státu absolutismus policejní pokračoval jen v politice absolutismu osvíceného, snaže se všemi prostředky zesílit centralismus. Nicméně i za něho vystupoval v určitých jednáních a při jistých příležitostech český stát a český král samostatně, na dosavadním centralismu nezávisle. Je však nesporno, že příležitostí těchto ubývá, zvláště od té doby, kdy zanikla stará říše německá, kde české kurfürství nutilo habsburské panovníky zvláště vydatně k tomu, aby jako čeští králové vystupovali.

Utvoření **titulu císaře rakouského** (1804), třebaš není původně myšleno státoprávně, nýbrž dynasticky, — aby zacho-

valy se dynastii habsburské výhody v mezinárodních stycích z titulu císařského plynoucí — v konečných důsledcích působilo velmi neblaze v státoprávním vývoji českého státu. Neboť velmi záhy s tímto titulem spojována byla jednotná centralistická zřízení, jak se dosavadním vývojem byla vytvořila, i jednotná vládní moc, která jako by pohltila státní moc českou. Tím se stalo, že se zdálo, jako by císař rakouský byl nadřaděn králi českému, a tento v onom pouze obsažen. Nemluví se již jen o císaři rakouském, mluví se o rakouském císařství, o rakouské říši, zeměpanské úřady napořád označovány jsou nyní císařskými královskými a užívají císařského znaku (dvouhlavého orla) na místě znaku své země. Vídeň není jen jediným sídelním městem, za jaké prohlášena byla za Josefa II., nýbrž přímo rakousko-císařským sídelním městem. Tak i zevně tento převrat, nastalý v krátké době dvou desetiletí od 1804—1822, byl označen.

V centrálních orgánech zrušena 1801 státní rada a zřízeno **státní a konferenční ministerstvo** o třech odděleních: pro věci zahraniční pod státním kancléřem, pro věci vojenské pod ministrem války a pro věci vnitřní pod státním ministrem. Zařízení toto se však neosvědčilo a bylo po sedmi letech zrušeno. Všechny částky jeho staly se zase samostatnými a s nimi obnovena i státní rada. Zato vedle státní rady (1814) zřízena **státní konference** nebo **konferenční rada**, která radila se o všem, co jí panovník zvláště přikázal. Důležitou osobou při policejním režimu tehdejší byl **státní policejní ministr**, nepřetržitě od doby Josefa II. trvajícím.

Se správou a financemi česko-rakouskými učiněno bylo několik pokusů. Roku 1792 spojena česko-rakouská kancelář s dvorskou komorou a také s účetní komorou v **direktorium**. Z tohoto společného úřadu oddělena nejprve účetní komora (1794), nedlouho nato i komora sama (1797). Zato připojeno bylo ke správě soudnictví zrušením nejvyššího soudního místa a úřad spojující správu a soudnictví dostal starý titul **česko-rakouská dvorská kancelář**. Roku 1801 pak tento úřad alespoň osobou svého šefa spojen byl také s financemi ve **spojený úřad dvorský**.

Spojení toto trvalo však pouze rok. Nastal (1802) návrat k starým poměrům: Justice svěřena soudnímu místu, správa česko-rakouské kanceláři, jejíž předseda býval označován také jako ministr vnitra; finance dvorské komoře, bankodeputaci a účetnímu direktoriu.

Zemská správa zůstávala v rukou gubernií. Nejvyšší zemské úřady zůstávaly čestnými hodnostmi, jak svrchu uvedeno.

Stavovství zvolna mizelo dále, třebaš formy jeho stále ještě byly zachovávány. Sněmy se scházely, povolovaly však berně obyčejně teprve tehdy, když již dávno byly vybrány, důležitější věci pak jim vůbec nepředkládány.

Po roce 1840 vzniká všude v zemích habsburských nespokojenost s dosavadními poměry. Kdežto však na Moravě je patrna jen jistá rozmrzelost stavů proti vládě, k význačným krokům však nedošlo, v Čechách došlo po roce 1842 k sporu zásadnímu, když stavové domáhali se všech práv, která jim podle Obnoveného zřízení a privilegií příslušela. K odůvodnění těchto svých požadavků sestavili stavové čeští zvláštní „Dedukci o právní nepřetržitosti ústavních práv a svobod českých“. S tímto rozhodným postupem stavů sympatisovalo i probouzející se politické hnutí české.

Stavové čeští sestavili si však také současně po způsobu tehdy obvyklém svůj program v anonymních brožurách (zvl. Böhmens Zukunft u. Österreichs Politik 1844), kde žádají za spojení Čech, Moravy a Slezska pod jednou kanceláří, za jmenování některého arciknížete místodržícím v českém státě a za zrovnoprávnění češtiny s němčinou. Český program národní v téže době podobným způsobem zformulovaný (Slovo v čas o vlastenectví 1845) žádá totéž, s tím pouze rozdílem, že větší důraz klade na otázky jazykové, a že protestuje proti jakékoliv závislosti českého státu na německém bundu.

III. SPRÁVA.

§ 74. Krajské zřízení.

V Čechách začal Ferdinand II. hned roku 1623 jmenovati krajské hejtmany po staru. Krajské hejtmané stali se však jako všichni ostatní úředníci královskými. Stavovská povaha jejich jest jen ještě v tom, že brány byly k úřadu hejtmanskému vesměs osoby v kraji usedlé, stavu panského nebo rytířského. Úřad sám byl sice bezplatný, avšak již v třicetileté válce bylo nutno poskytovat hejtmanům jakýsi režijní příspěvek, z něhož se v XVIII. století vyvinul pravidelný plat, placený tehdy stavu. V kraji bývali dva hejtmané, pán a rytíř, jmenováni králem, k návrhu komorního soudu, místodržitelství a kanceláře, a to na rok. Bývalo však zvykem osvědčivší se hejtmany jmenovati opětně. Hejtman přísahal králi.

Krajů bylo v Čechách čtrnáct, jako patnáctý jmenován býval hejtman loketský. Mimo krajskou organizaci bylo Chebsko. Roku 1714 počet krajů zmenšen byl na dvanáct, při čemž do těchto dvanácti počítáno i Loketsko a Chebsko, obojí připojené k Žatecku.

Na Moravě teprve ve třicátých letech sedmnáctého století zřízena byla pravidelná krajská organizace. Krajů bylo tu pět s jedním podkrajem, z něhož při reformě 1714 utvořen šestý kraj samostatný. V kraji býval tu jen jeden hejtman,

většinou pán, méně rytíř v kraji usedlý. Jmenoval ho král k návrhu královského tribunálu.

Vzrůstem agendy krajské byli nuceni krajské hejtmané zřizovati si celou kancelář. Kancelář byla sice jmenována a vydržována hejtmanem, personál skládal však přísahu u místodržitelství (tribunálu). Instrukce pro hejtmany a jejich kancelář vydávali ještě v XVII. století na konci stavové, na začátku XVIII. století však již král.

Působnost krajských hejtmanů byla: 1. správa kraje (police, mír zemský), 2. obrana poddaných, 3. účast na bernictví, 4. účast na vojenské správě.

Do konce války třicetileté konány bývaly i sjezdy **krajské**, roku 1648 naposledy.

Ve Slezsku pravidelných krajů nebylo třeba, poněvadž jejich funkce tam vykonávala knížetství a stavovská panství.

Absolutismus osvěcený mocně zasáhl do vývoje krajské správy. České Slezsko hned po válce rozděleno (1744) na tři kraje pod zemskými starosty, králem jmenovanými, kteří převzali od počátku značnou část agend knížecích vlád.

Nový berní systém z roku 1748 značně rozšířil berní a vojenskou pravomoc krajských hejtmanů. Při reformě 1749 podřízeni jsou krajské hejtmané representaci, stát převzal polovici jejich platů.

Hlavní **reforma** uskutečněna však 1751, kdy počet českých krajů z 12 zvýšen na 16, v krajích ustanoven pouze jeden hejtman, který dostal pevné sídlo pravidelně v krajském městě. K ruce měl adjunktů. Celý plat hejtmanů i adjunktů převzal stát. Obnova dala se sice ještě ročně, nebylo však dbáno více usedlosti v kraji; nýbrž jen usedlosti v zemi. Úřad krajského hejtmána krátce zbyrokratisován.

Koncem vlády Marie Terezie jednalo se o novou úpravu krajské správy, k níž však již nedošlo. Zato žádala se od krajských úředníků kvalifikace, rozšířená za Josefa II. na právnické vzdělání. Krajské hejtmané stali se úřadem pevně obsazeným, definitivně zbyrokratisováni.

Za Josefa II. Slezsko připojeno k Moravě a zřízením dvou krajů slezských vzrostl počet krajů moravsko-slezských na osm. Krajská kancelář byla doplněna zřízením krajských komisařů, kteří sídli sice v městě krajském, měli však své visitační obvody v kraji pevně stanoveny. Nebývalou měrou vzrostla tehdy krajská agenda ve věci poddaných.

Absolutismus policejní tyto změny celkem jen zachoval.

§ 75. Zřízení městské.

Města byla jako dosud různé povahy. **Hlavní rozdíl** byl mezi městy královskými a poddanými. Přejít mezi oběma tvořila komorní města, kde vrchností městskou byl král. V královských městech lišila města privilegovaná, vlastní královská, královská věnná a královská horní. Města královská podléhala podkomořímu, královská věnná podkomořímu králi, věnných měst a horní města mincmistrovi. Privilegovaná města byla z pravomoci těchto úředníků vyloučena a zemské správě politické přímo podřízena. Privilegovanými městy nazývána byla však také někdy města, která neměla královského rychtáře a neplatila posudného.

Praha skládala se i v této době z královských měst: Starého, Nového, Menšího a Horního a z poddaného města Vyšehradu. Každé z nich mělo svou zvláštní organizaci městskou. Mimo to v území všech obcí pražských byla t. zv. **postranní práva**, z pravomoci městské vyloučená a nějaké vrchnosti podřízená. Všem městům šlo o to, dostat tato postranní práva, tvořící ostrovy v městském obvodu, pod svou pravomoc. Dařilo se jim to však jen pozvolna a postupně. Poslední zbytky toho zvláštního zřízení nezmizely ani za Josefa II.

Podobné poměry byly také ve Vratislavi, až na to, že město samo bylo jednotné, jen postranními právy porvané.

Po bitvě bělohorské zamýšlel Ferdinand II. samosprávu městskou vůbec odstranit, k tomu však nedošlo. **Samospráva** městská byla zachována, rady dosazeny, avšak význam a kompetence jejich řadou nových zjevů jest **omezena**. Do měst měli býti hned po bitvě bělohorské dosazeni noví **hejtmani královští**. Tito zůstali jen v městech pražských, všude jinde převzali jejich funkce starí rychtáři královští. Tito **rychtáři královští** zřizování jsou i ve všech královských městech na Moravě a ve Slezsku, kde jich dosud nebylo, a po jejich vzoru i v knížecích městech slezských jako rychtáři knížecí. Bez královského rychtáře zůstalo jen málo měst (Plzeň, České Budějovice, Kyjov, Vratislav). Rychtáři stali se všude první osobou v městě, dohlížejíce nejrozsáhlejší měrou na veškerou správu městskou i život městský.

Současně však vzrůstal i **dozor podkomořího** nebývalou měrou, takže přísluší mu nejen obnovování rad, nýbrž i vrchní dozor ve věcech hospodářských, veřejných i politických.

Městské rady pozbyly úplně správy **hospodářské** a poněvadž i soudní pravomoc jejich byla značně omezena, zůstala jim bez omezení jen agenda správní. Od Karla VI. hledělo se na to, aby ve větších městech většina, v menších aspoň část radních byla práva znalou. Většina měst měla radu 12člen-

nou, větší 18členou. Ve Slezsku zůstalo někde ještě lišení konšelů a šefů, jako ve Vratislavi.

Za Marie Terezie správa městská všude byla podřízena krajským úřadům (berní i politická), od radních žádána kvalifikace, za to jsou placeni a počet jich zmenšen.

Dlouholetými válkami města značně jsou ochuzena. Z hospodářského úpadku války třicetileté velmi zvolna se zotavovala. Přece však většině měst se podařilo soustřediti zase ve svých rukou značný nemovitý majetek. Pokud majetek ten pozůstával ve dvorech, podlehl za Marie Terezie parcelaci při uskutečňování Raabova systému.

Hospodářská správa měst vytvořila se v každé české zemi jinak. V Čechách nejprve přenesena správa ta na zvláštní úředníky hospodářské, pod dozorem rychtáře, primasa a jednoho staršího, a účetním dohledem komory. Později dosažen začátkem XVIII. století do všech měst zeměpanský orgán, **hospodářský inspektor**. Na Moravě vedly správu jmění nejprve městské rady samy, od začátku XVIII. věku zeměpanská **hospodářská ředitelství**. Ve Slezsku do odstoupení zůstávala hospodářská správa v rukou měst. V Českém Slezsku zřídila však Marie Terezie po vzoru moravském hospodářská ředitelství.

Města vrchnostenská, ať ochranná nebo poddaná, podléhala jednak dozoru krajských úřadů, jednak dozoru vrchnostenskému, a to města ochranná v otázkách hospodářských, ostatní ve všech. Ovšem byla tato závislost vrchnostenských měst na vrchnostech velmi různého obsahu a síly, podle privilegií, kterých se městům podařilo dosíci. Po vzoru královských rychtářů najdeme skoro ve všech poddaných městech vrchnostenského rychtáře.

Doba Josefa II. znamená úplný převrat v městském zřízení. Tehdy odstraněna byla nadobro autonomie městská, správa městská zřízením **regulovaných magistrátů** zbyrokratisována. Nebylo to ovšem změněno naráz, nýbrž po etapách, z nichž poslední spadají až do doby Františka I.

Reorganizace začala Prahou, která sjednocena (1784) v jeden celek pod jedním magistrátem o třech senátech (politickém, civilním a trestním). Při tom zrušeny byly skoro všechny vedlejší úřady a městské hejtmanství proměněno v policejní ředitelství. Magistrát byl původně volen zvláštním měšťanským výborem. Později to však odpadlo, členové magistrátu zůstávali na svých místech doživotně. Členové soudního senátu bývali nadále voleni zástupci cechů.

V ostatních městech došlo k podobné reformě roku 1786. Tehdy všechna města, bez ohledu na jejich právní postavení, rozdělena byla podle své velikosti na tři skupiny. Do první skupiny zařaděna byla města s magistrátem place-

ných radů. Vedle magistrátu bylo tu několik měštanských zástupců volených. Druhou skupinu tvořila města se syndikem, kancelistou a sluhou. Tu byl purkmistr, radní i starší. Třetí třída nemá magistrátu. Tu třeba soudní věci přenést na jiné město sousední nebo na justiciáře sousedního. Ostatní věci vede purkmistr se staršími. Volby, Josefem II. ještě povolované, později stále více obmezovány. Místa magistrátní obsazována byla doživotně, a konečně volba vůbec odpadla. Touto regulací ztratily vrchnosti dozor na správu politickou a soudní svých měst, a zůstal jim jen dozor v otázkách hospodářských.

§ 76. Panství a vsi.

Práva vrchnostenská v této době neznala mezí. Všechna nižší organizace venkovská stává se vrchnostenskou. Základem je panství a ves. Při větších panstvích je někde ještě vsunuta mezi ně jednotka spojující několik vsí dohromady.

Panství měla v čele řadu úředníků. Větší panství řídil direktor, menší hejtman nebo správce. Jim podléhali důchodní, purkrabí, forstmistři, písaři. Všem těmto úředníkům dohromady říkalo se **hospodářský úřad**. Větší panství mají i justiciáře pro věci právní a soudní.

Na hospodářský úřad přenesena byla nejen hospodářská správa panství, nýbrž i vedení a výkon všech veřejných funkcí vrchnostem náležejících, tedy nejnižší správa, soudnictví, věci berní a vojenské. Hospodářský úřad vedl i přehled povinností svých poddaných.

Dozor na toto vedení byl až do polovice XVIII. století zcela nepatrný. Teprve za Marie Terezie dohled krajských úřadů velmi silně byl rozšířen. Tehdy začala se i jistá kontrola úředníků vrchnostenských, pokud vykonávali věci pro stát (vybírání berní). Současně poklesl reformami význam úřadů vrchnostenských ve věcech soudních, ve věcech poddaných a konečně i ve věcech berních.

V čele vsí býval rychtář a konšel vesničtí jako orgány vrchností. Rychtář i konšel jsou pravidlem jmenování vrchností, a to na rok, jiné osazení je zcela výjimečné (dědičnost, volba, reální spojení). Odznakem rychtáře je rychtářské právo. Rychtář měl určité výhody, zvláště býval osvobozen od roboty. Rychtář stál v čele vsi, zprostředkoval mezi obcí a vrchností a předsedal obci. Rychtář s konšely vedli hospodářství vesnické, shromažďující se na obecních hromadách.

Vedle těchto organizací vesnic bývaly konávány i hromady větší, buď pro celé panství anebo pro několik vsí většího panství. Obyčejně se nazývaly **purkrecht**. Tu za předsednictví vrchnosti anebo jejího úředníka, nejčastěji jednou v roce, obnovová-

ny byly správy vsí a vyřizována právní agenda panství, pokud se nedála prostě na úřadu hospodářském.

Za Josefa II. stal se pokus v rámci zamýšlené reformy berní vytvořiti organizaci **katastrálních obcí** pod samostatnými rychtáři a konšely obecními, volenými obcí. Věc zmizela pádem reformy josefinské.

K vrchnostenské organizaci třeba připočísti i správu **kontribučních fondů peněžních a obilních**, vytvořených původně dobrovolně a později nuceně na jednotlivých panstvích z přebytků obilí v době zvláštních úrod a z přeplatků berních. Účelem jich bylo v době neúrody půjčovati sedlákům obilí k setí a peníze na berně.

§ 77. Vojenství a styky mezinárodní.

Ve vojenství živel královský nabyt úplné převahy nad stavovským. Jedině král má právo verbovati vojsko, organisovati je a jemu veleti, prohlašovati válku a uzavřítí mír.

Zároveň mizí válkou třicetiletou dosavadní vojsko české a splývá s vojsky ostatních habsburských států v jediný celek, kterému se hned za války třicetileté říkalo císařské vojsko.

K tomuto vývoji velmi značnou měrou přispělo vytvoření jednotné velitelské moci vojenské v rukou **generalissima**. Tento nový pojem vytvořil ve svém vojsku Valdstein. Plukovníci přestávají býti jako dosud neobmezenými pány svých pluků a pluky samostatnými jednotkami, neboť celé vojsko tvoří nyní jednotnou jednotku, v jejím čele jest generalissimus jako neobmezený pán všeho.

Když Valdstein byl zabit, pojem generalissima přenesen byl prostě na panovníka, který od té doby jmenoval všechny vyšší důstojníky a pokládal každé vojsko, ať kýmkoliv najaté, za své. Průběhem dalšího vývoje byla pak také nižší místa důstojnická obsazována panovníkem.

Jednu věc třeba ještě zdůrazniti, že ani v této době nebylo právní povinnosti vzájemné obrany habsburských států. Tato nastala až z pragmatické sankce.

Stavové působili spolu při vojenství příspěvky finančními, které povolovali buď tím způsobem, že dávali kontribuci (quantum militare), anebo tak, že povolovali určité množství rekrutů a je vypravovali. Tu za každého rekruta takto vypraveného sráželi si určitou částku z kontribuce. Kvota rekrutů z celkového počtu habsburských států byla táž jako při berních.

V čele vojenské správy byla **dvorská vojenská rada**; ovšem, jak již výše praveno, nebyla v této věci centralisace dlouho provedena, a vlastně teprve v reorganisované vojenské radě Marie Terezie je skutečně soustředěno všechno.

Vojsko pobělohorské je **žoldněřským vojskem**. Lenní zřízení pozbylo již nadobro svého významu a v druhé polovici XVII. věku odpadá i hotovost zemská. Zato již ve válce třicetileté zůstávaly pluky žoldněřské delší dobu pohromadě, a vzhledem k stálému nebezpečnosti tureckému a válkám tureckým bylo tomu tak i v druhé polovici XVII. věku. Nicméně stále ještě čas od času pluky byly rozpouštěny a nové tvořeny. Tehdy ozývaly se však již stále četnější hlasy po stálém vojsku. Skutečně **stálé vojsko** utvořeno za Marie Terezie, když reforma berní decennálními recesy umožnila stálé vojsko o 108.000 mužích, doplňované částečně verbováním, částečně stavěním rekrutů stavy. Nedlouho nato pak rozdělen vojenský kontingent na jednotlivé země, stanovena konskripcie rekrutů a konečně zřízeny pevné okresy, jednotlivé pluky doplňující. Služba vojenská byla tehdy doživotní, určité třídy a povolání byly od ní osvobozeny. Zároveň byl lid, zvláště cechy a studenti, odzbrojeni.

Za absolutismu policejního krátí se služba vojenská na určitý počet let (t. zv. **kapitulace**), a současně zmenšuje se počet těch, kdož jsou jí zproštěni. Kapitulace trvá nejprve různý počet let podle různého druhu vojska, rokem 1845 stanovena byla všeobecně na osm let.

Dvouhlavý orel stává se v době pobělohorské fakticky symbolem jednotného vojska. Po zániku říše německé prohlášeno to také právně. Ve velkém znaku habsburském (1806, 1836), na prsním štítě tohoto znaku jsou v jednom poli jeho společně umístěny všechny znaky českého státu pohromadě.

Stavěti pevnosti bylo výhradním právem královským.

O organisaci **styků mezinárodních** a jich konečném soustředění ve dvorské a státní kanceláři za Marie Terezie stala se již zmínka. Celkem v zahraniční politice vystupovala zvláštní královská moc česká pořádku. Nehledíme-li k drobným smlouvám pohraničním stalo se to naposledy významnějším způsobem na kongresu vídeňském, kde se král český vzdává určitých práv k Lužicím. Vyslanectva a jiná zastoupení v cizině jsou vesměs společná, císařská. Pouze na sněmě říšském po readmisi českého hlasu, je královský český vyslanec.

Sotva skončila westfálským mírem (1648) válka třicetiletá, vyvrcholuje politika turecká v střední Evropě proniknutím na Slovensko a na Moravu (1663) a obležením Vídně (1683). Hned nato jsou však války ty zlikvidovány dobytím Uher (1699). Jen krátké dozvuky jich jsou za Karla VI. a Josefa II. Od XVII. století počínajíc je důležitou složkou habsburské politiky zahraniční stálá rivalita habsbursko-bourbonská, která vede začátkem XVIII. století po vymření španělské větve habsburské k válce o dědictví španělské, kde státy evropské se se-

skupily kolem Habsburků na jedné a Francie na druhé straně. Druhá rivalita vzniká v XVIII. věku mezi Habsburky a pruskými Hohenzollery, jichž moc silně vzrůstá.

Obě tyto rivality se ukázaly mocnějšími nežli všechny smlouvy Karlem VI. o pragmatickou sankci uzavřené a při nastoupení Marie Terezie seskupily se zase státy evropské ve dva celky, na jedné straně Habsburkové se Sardinií, Holandskem a Anglií, na druhé Francie s Pruskem, Bavorskem, Saskem a Španělskem.

Nastoupení Václava hraběte (později knížete) Kounice jako státního kancléře a správce zahraniční politiky habsburské na dlouhou dobu (od r. 1753—1792) dalo celé zahraniční politice té nový směr. Základem jejím až do revoluce francouzské stalo se přátelství s Francií a podpora Ruska (za Alžběty a Kateřiny), kdežto s Anglií nastalo jisté ochlazení.

Za francouzské revoluce a za Napoleona Habsburkové stali se hlavními odpůrci jejích a je podporovalo Rusko a Prusko. Tím byl dán základ k nové politice na kongresu vídeňském (1815), jak vyvrcholila svatou aliancí. Úmluva ta původně měla vésti politiku ve smyslu křesťanských zásad a míru, avšak roku 1818 stala se spolkem na podkladě principu legality a intervence, která se zavazovala chrániti stávající pořádek i v jiných státech a při jeho ohrožení intervenovati. Hlavním tvůrcem této politiky byl rakouský státní kancléř kníže Metternich. Základy svaté aliance ovládaly habsburskou politiku až do roku 1848 a projevovaly se zvláště v reakci, podporované v zemích habsburských a v Německu.

V poslední době před rokem 1848 Prusko začalo se sice společných akcí zdržovati, zato spolek rakousko-ruský byl dosti těsný, přesto, že balkánská politika obou se neshodovala. Rakousko od válek napoleonských nemísilo se do balkánských otázek a chtělo zachování Turecka, odmítajíc podporu jak Srbů, tak Řeků v jejich snahách po svobodě. Rusko naproti tomu podporovalo tyto snahy. Obnovení panství habsburského v severní Itálii po porážce Napoleonově přivedlo Rakousko zase do politiky italské. V Itálii pak začaly se již v této době projevovali počátky revolučních snah.

§ 78. Horní zřízení.

Základem horního zřízení zůstává i nadále **regál horní**, o který se dělí král se stavy podle starých úmluv ze XVI. století, které potvrzeny a zachovávány byly dále. Zatím však nabývaly stále většího významu železo a uhlí, které královskému regálu nepodléhaly, a jichž těžba v XVIII. století nebývalou měrou stoupala. Proto za Josefa II. a definitivně za

Františka I. (1793) regál královský rozšířen byl na tyto dva nerosty.

Jinak je doba pobělohorská, řídící se vesměs jáchymovským právem a zřízením, v hornictví českém dobou neplodnou a úpadkovou. Sama **organisace horní upadala**. Na Moravě do roku 1735, kdy zřízen byl zase královský perkmistr v Jihlavě, jí nebylo vůbec. V Čechách soustředila se organisace horní u vrchních úřadů horních v Jáchymově a Slavkově, a u hofmistra v Kutné Hoře. Nejvyšší horní instancí česko-moravskou byla česká dvorská komora, v některých věcech mincmistr. Ve Slezsku skoro každé knížetství mělo svého perkmistra nebo horního hejtmána, a tito podléhali slezské komoře.

Za **Marie Terezie** dějí se **pokusy zvednouti hornictví české** i jeho organisaci, mnoho výsledků však to nemělo. Josef II. připojil horní agendu ke guberniu, a tam již zůstala. Horním radům u gubernia byly pak podřízeny vrchní úřady horní (1813), zřízené v Příbrami a Jáchymově.

V **nejvyšší instanci ve Vídni** kolísalo hornictví stále mezi úřady správními a komorními; několikrát se také zdálo, že bude zřízena zvláštní samostatná horní komora, avšak byl to zjev vždy jen přechodný.

§ 79. Zřízení finanční.

Ve financích nevytvořila doba pobělohorská ihned nové soustavy, nýbrž navazuje na staré zásady. Především je základním názorem, že král má z vlastních příjmů hraditi náklad státní. To jsou ty příjmy, k nimž stavové nesvolují (domény a regály). Nicméně určité druhy berní stávají se již ročním pravidelným zjevem. Tu je nejlépe patrné, jak se těžiště státních příjmů přesunuje a berně stávají se základem státního hospodářství. Ve Slezsku sice ještě jistá část z těchto příjmů plyne do komory tamějších knížat, jich podíl stává se však stále menším a menším.

V XVII. věku začíná se lišiti mezi **camerale a contributive**. Poslední jsou příjmy z daní přímých, vše ostatní i s daněmi nepřímými je **camerale**. V XVIII. věku rozlišeno zase **bancale a camerale**. **Bancale** jsou ony příjmy (zvl. poplatky a některé druhy nepřímých daní), které jsou stanoveny k umoření a zúrokování státních dluhů. **Camerale** vše ostatní.

Teprve absolutismus osvícený z dosavadního finančního chaosu vytváří skutečné státní hospodářství, s pevně stanovenými příjmy a vydáními. Současně ovšem splývají tímto vývojem příjmy z českého státu s ostatními příjmy habsburských zemí, kdežto do té doby vystupovaly jako samostatná část.

Mezi **statky královskými** lišily se statky korunní a komorní podle starého způsobu a vedle toho byly statky stavů jako domestikální fond. K dispozici statky korunními vyžadováno bylo i nadále svolení stavů. Teprve v době osvíceného absolutismu zmizel rozdíl mezi statky komorními a korunními a utvořeny z nich **statky státní**. Vedle nich zůstalo jen soukromé jmění královo i fideikomisní jmění rodu vládnoucího. Státní statky samy měly býti zvolna odprodávány, k čemuž sněm 1825 všeobecně svolil, takže do roku 1848 uchovalo se jen několik málo význačnějších.

Ke komoře počítala se i nadále **královská a věnná města**, z nichž plynul proto do komory úrok, který však, udržován na staré výši, neměl téměř žádného významu. Důležitější bylo posudné či pobečovné, po bitvě bělohorské skoro ve všech městech českého státu vybírané.

Církevní majetek zůstal sice také i nadále majetkem komorním, král však nevykonával na statech těch dosavadních práv, aniž se jich výslovně v řádné zákonné formě zřekl.

Z **regálů** zmínka se stala již o **regálu horním**.

Regál židovský nesl komoře určitý pevný roční plat toleranční. Vedle toho platili židé berně a všeliké drobné dávky.

Regál solní byl nově upraven a doplněn. Všechna sůl dovážena byla v režii státní a soustřeďována ve zvláštních skladech solních, odkud se teprve rozcházela do země (Týn n. Vlt., Budějovice, Brno, později Vratislav). Jistou malou část výtěžku solního dával král k dispozici „propagandě“ církevní (t. zv. *cas* a *salis*) náhradou za statky církevní, husitstvím a protestantstvím zabrané. Zvyšováním ceny soli upravoval se podle potřeby výnos z tohoto regálu, který byl jedním z nejvýnosnějších.

V **otázkách celních** tvořila i nadále každá země českého státu samostatné celní území, které mělo své celní úřady. Při tom clo stále stoupalo, zvláště od té doby, kdy merkantilismus ovládl státní politiku. Stalo se tu zásadou celní, velikými cly ztížití dovoz zboží luxusního a zboží hotového a podporovati spíše dovoz surovin.

Za **Marie Terezie** vydán byl první společný celní řád pro celý český stát (1752), aniž při tom změněny by byly hranice celní mezi jednotlivými českými zeměmi. Český stát proto nikdy netvořil jednotky celní, neboť další vývoj 1775 vedl k zrušení celních čar mezi českými zeměmi, současně však také mezi zeměmi českými a alpskými, takže vedl k celnímu **dualismu s Uhrami**.

V **mincovnictví** začala doba pobělohorská bankrotem tak zvanou **dlouhou mincí**, naprosto znehodnocenou mincí **stříbrnou**, zaviněnou v Čechách a na Moravě zvláštním konsorciem (v něm i Valdstein i Liechtenstein; ve Slezsku, kde konsorcium toho nebylo, dlouhá mince ražena byla také). Výsledek

byl, že musila tato znehodnocená mince býti stažena zpět (1623) se ztrátou 86—87½%, takže lze tu mluvit o prvním bankrotu měnovém.

Jinak se počítalo ponejvíce po staru na míšeňské kopy, české kopy, toлары a zlaté, v celku podle staré relace XVI. století. Roku 1753 uzavřena byla habsburskými panovníky smlouva mincovní s jihoněmeckými státy, čímž vznikla měna konvenční, jejímž základem byl rýnský zlatý o 60 krejcarech. Také pro zlatý rýnský platila zásada, že 1 kopa míšeňská rovná se 1 zl. 10 kr. rýnským.

Od roku 1762 začaly se vydávati také papírové peníze, bankocetle, které silně rozmnožovány v devadesátých letech, klesaly v ceně proti minci kovové. Za válek napoleonských počet jich stoupal ještě daleko větší měrou a tím klesala rychle i jejich cena. Nepomohl ani nucený kurs bankovek (1797), ani patent o stříbře. Dochází k druhému bankrotu (1811). Bankocetle ztrácejí přes noc 80% své hodnoty. Tehdy stanovena vídeňská měna ve zlatých o 60 krejcarech, zamýšlená jako rovnocenná kovové měně starých zlatých rýnských, které obyčejně nazývány měnou konvenční. Kurs vídeňské měny však se na té výši neudržel, nýbrž klesl v poměru k měně konvenční (či stříbru) na 1:2½, čili 1 zl. stříbra (měny konvenční) rovnal se 2 zl. 30 kr. víd. měny. Dvojí tato měna platila vedle sebe až do roku 1858, při čemž presumpce byla pro měnu vídeňskou.

V berních vedl vývoj k rozlišení berní povolaných stavů a volně vybíraných králem.

Stavy povolované berně měly různý vývoj v Čechách a na Moravě, a různý ve Slezsku. Ve Slezsku prostě až do odstoupení Prusku zůstali při dávce z majetku, jak ji znalo u nás všeobecně XVI. století a pokusy, přejíti k lepší dani pozemkové, se nezdařily. V Čechách a na Moravě naproti tomu, krátce po třicetileté válce, začaly daně pozemkové, a to na základě soupisů půdy, vykonaného příznámi vrchností a kontrolovanými v Čechách 1654 (berní role), na Moravě 1664 (katastr). Základem české berní role je osedlý, základem moravského katastru je lán. Berně vztahuje se na poddané, měšťany, svobodníky a židy. Zhruba odhaduje se půda kvalitou pro celé vsi. Povoluje se berně jako celková suma, která se podle jednotek rozvrhuje. Berně povolená sestává ze tří částí: na vojsko, pro krále osobně, pro potřebu stavů.

Berní soupisy tyto ukázaly se záhy nedostatečnými. Na Moravě snažili se proto doplniti a eventuálně nahraditi dosavadní berní podle domů a komínů, a vrchnosti, které původně neplatily nic, převzaly (1697) také jistou část berně podle lánů a komínů poddaných.

V Čechách naproti tomu berní role novými doplňky a soupisy upravována, z nichž nejvýznačnější byla nová příznámi

z roku 1713—14, tvořící základ k prvním reformám berním Marie Terezie. Také tu nesou původně berní jen poddaní. Avšak již 1667 po prvé přijímají i stavové jistou „porci“ a tato rychle stoupá. Podíl poddaných nazýván pak ordinarium, podíl vrchností extraordinarium.

Zvláštní postavení v bernictví mělo Kladsko a Chebsko: Kladsko přispívalo třicátým dílem české berně, Chebsko stým.

Za Marie Terezie dochází k prvním velkým reformám berním. Začínají novou daní pozemkovou v Českém Slezsku (1744) a dokončením nového katastru (t. zv. první maria tereziánský 1748) v Čechách. Katastr ten jest charakterisován zřízením t. zv. fiktitiu pro reality městské a pro živnosti. Ve Slezsku dochází v téže době (1748) k definitivnímu zřízení katastru, a to ve třech oddílech: pro půdu dominikální, rustikální a městskou.

Zřízením decennálních recesů 1748 přešla berní soustava do rukou státu, za současného velmi vydatného zvýšení celkového zatížení berního.

Další katastrální práce za Marie Terezie týkaly se jen Čech a Moravy, kdežto ve Slezsku zůstal již trojčlenný katastr z roku 1748. Při těchto pracích zůstal i nadále v Čechách základem osedlý, na Moravě lán. Avšak vedle půdy rustikální sepsána tu i půda dominikální, takže katastry (t. zv. druhý maria tereziánský) moravský a český jsou dvoučlenné. Zůstává však stále ještě charakteristickým, že dominikál je méně zdaněn nežli rustikál. V rustikálu zahrnuto je i tak zv. fiktitium, obsahující domy, kde se provozuje živnost a výčep piva, a daň výdělkovou, v dominikálu i dávky z poddaných, roboty a domy.

Za Josefa II. měla býti dosavadní daň pozemková úplně změněna, a to tak, že pořízen byl zcela nový soupis majetku nemovitého (1785—89) t. zv. katastr josefinský a podle toho mělo býti 70% čistého výnosu zůstaveno majiteli, 12½% na daně a 17½% vrchnosti místo všech dávek a prací jiných. Zdanění rustikálu i dominikálu mělo býti stejné.

Po smrti Josefa II. nastal návrat ke katastrům Marie Terezie, avšak tak, že od té doby dominikál i rustikál zdanován byl stejným procentem. Když pak nařízeny byly práce k t. zv. stabilnímu katastru, ustanoveno nové provisorium z roku 1819, podle něhož bere se za základ daň 16% z čistého výnosu.

Doplňkem této pravidelné kontribuce byly četné jiné daně přímé i nepřímé, z nichž některé měly ráz pouze přechodný, z jiných se utvořila břemena trvalá. Některé byly původně ustanoveny stavy a převzaty teprve později komorou královskou, jiné hned původně byly nařízeny jako dávky komorní (inkamerovány).

Z daní přímých jsou to:

Daň domovní, vybírána nejprve přechodně jako daň kominová na Moravě, jako pravidelná dávka teprve od začátku devatenáctého století.

Daň z hlavy vybírána jen přechodně podle několika tříd.

Daň z majetku občas vybírána podle primitivních forem.

Daň výdělková trvale rozvinutá za Marie Terezie.

Daň příjmová, v primitivní formě, Marií Terezií nařízená, začátkem XIX. století ve formě třídní vybíraná.

Daň dědická Marií Terezií zřízená.

Ze **spotřebních daní** zná tato doba dávku pivní, vybíranou ještě vedle pravidelného posudného, a dávku z masa. Začátkem XVIII. století dějí se v Čechách a ve Slezsku pokusy buď vůbec přímé daně nahraditi daněmi spotřebními anebo je jimi doplniti; trvalého výsledku to nemělo. Začátkem XIX. století ustanoveny pak byly skutečné **daně spotřební nebo akcízy**, vybírané nejen v „uzavřených“ městech u bran, nýbrž i na venku.

Dávka tabáková v XVII. století má původně ráz cla a daně spotřební, za Marie Terezie mění se v monopol výrobní, který od Josefa II. vede stát ve své režii.

Za Marie Terezie vytvořena také **číslová loterie**.

Konečně byla tu celá řada dávek a poplatků nejrozmanitějšího druhu.

Jen zcela nepatrná část velkých poměrně příjmů českého státu plynula na prospěch českého státu samotného. Největší část jich šla do Vídně na účely cizí. Nejvíce stály války: třicetiletá, turecká a francouzská. Na společné výdaje nejvíce přispíval český stát, a to podle úmluvy 11³/₄ dílů proti 6¹/₄ alpských zemí. Z českého podílu Čechy nesly 1¹/₂, Morava 1¹/₆, Slezsko 1¹/₃. V praxi příspěvek český kolísal obyčejně mezi 55—59%.

Důsledkem stále špatného hospodářství státního vzrůstaly dluhy. Ferdinand II. začal se 4 mil. zl., za Karla VI. bylo jich 45 mil. a ke konci vlády Marie Terezie 300 mil. zl. Války napoleonské vyhnaly dluhy státní pak do takové výše, že r. 1811 došlo k známému bankrotu, který však neodvrátil zcela nebezpečnosti dalších katastrof. Teprve po kongresu vídeňském nastalo zvolné finanční ozdravení zemí habsburských.

§ 80. Zřízení církevní.

Církevní organizace, v XV. a XVI. století roztržštěná, sjednotila se po bitvě bělohorské na základech katolických. Výjimkem luteránských do doby Josefa II. jest poskrovnou. Teprve toleranční patent přinesl zase novou luteránskou organizaci.

Poměr mezi státem a církví byl ovládán v celku zásadami o omnipotenci státu. Církev katolická měla sice mnoho výhod,

její vnitřní volnost byla však po celou dobu větší nebo menší měrou omezoována, nejvíce za absolutismu osvěceného. Stát dohlížel na všechny její veřejné projevy (placetum regium), omezoval rozhodování Říma, vyhrazoval si dozor na církevní volby, za Josefa II. stát zasahoval i do zřizování far a biskupství. Za policejního absolutismu vracel se přímý vliv církevní, protože církev byla pokládána za živél stát podporující. Mnohá zařízení osvěceného absolutismu jsou zmírněna, základy však zůstaly nedotčeny.

Organizace církevní pozůstávala původně z arcibiskupství pražského, biskupství olomouckého a vřatislavského. Nově zřízena byla biskupství litoměřické (1655), královéhradecké (1664) a konečně za Josefa II. budějovické (1784). Za Marie Terezie biskupství olomoucké povýšeno bylo na arcibiskupství a současně zřízeno bylo brněnské biskupství (1777).

O některých zvláštlostech třeba se zmíniti. K arcibiskupství pražskému patřilo Kladsko i po odstoupení Prusku. Nepatřilo sem však Chebsko, které odedávna bylo u Řezna. Za Josefa II. začalo se jednati o připojení Chebska k arcidiecesi pražské, dojednána byla věc však teprve 1807. K pražské arcidiecesi patřilo také Žitavsko až do Josefa II., kdy správa tamějších katolíků přenesena na budyšínskou kapitolu.

Arcibiskup pražský měl však také jistý význam i pro Lužice samé, kde zbytek katolíků byl spravován kapitulou budyšínskou. Na tom nezměnilo nic ani odstoupení Lužic Sasku, poněvadž král český vymínil si ochranu katolického náboženství. Odstoupením větší části Lužic Prusku v pruské části to přestalo, v saské zůstalo však zachováno.

Olomouckému biskupství zůstalo i Pruské Opavsko po záboru Slezska, tvořic zvláštní komisariát, jehož správcem se stal ketřský děkan.

Z biskupství vřatislavského zůstala u českého státu po záboru Slezska část Nisska a celé Těšínsko, tvořící nejprve dva komisariáty, a později jeden generální vikariát s konsistoriem v Těšíně.

Nížší organizace církve katolické doplněna byla po bitvě bělohorské zřízením nových far. V Čechách (mimo diecesi litoměřickou) mezi diecesi a farami byla vikářství, na Moravě a ve Slezsku arcipřyství a dekanie; v diecesi litoměřické dekanie. Nové rozhranění far nastalo za Josefa II.

Výchovu kleriků měli nejprve v rukou jesuité, jen v pražské diecesi byl od polovice XVII. století seminář biskupský. Josef II. zřídil k tomu účelu generální semináře pod dohledem státním. Po jeho smrti nahrazeny byly generální semináře postupně vesměs semináři biskupskými.

Z kolegiálních kapitul zůstalo jen několik zbytků (Vyšehrad).

Řády duchovní po bitvě bělohorské valně se zase rozmohly. Staré kláštery dostaly nové statky. Mnohé nové kláštery starých řádů a jiné zase nových řádů, u nás dosud nezvyklých, jsou zřizovány (Piaristé, Milosrdní bratři). Zvláště mocně rozvinul se v českých zemích řád jezuitů s velikým počtem kolejí i residencí. Značný význam zůstal i rytířským řádům, domácím křížovníkům s červenou hvězdou, maltézákům a zvláště řádu rytířů německých (Bruntálsko). Za Josefa II. mnoho klášterů zvláště s rozjímavým životem bylo zrušeno. I po Josefu II., ačkoliv další kláštery rušeny nebyly, některé přece zanikly pro nedostatek členů. Nové však zase již také vznikaly.

Otázka majetku církevního začíná po bitvě bělohorské velkým sporem o restituci, místo které povolen církvi jistý důchod ze soli (cassa salis). Nicméně i bez restituce nemovitý majetek církevní stále vzrůstá, třeba k dispozici jměním tím i k nabytí nového je třeba souhlasu krále. Král nevykonával však více nad tímto majetkem vlastní dispozice, které vyplývaly druhdy z příslušnosti majetku církevního ke komoře, ačkoliv se těchto práv výslovně nevzdal žádným prohlášením, řádně zformulovaným.

Ze zabraného jmění řádu jezuitského zřízen byl 1773 **fond studijní**, jmění klášterů Josefem II. zrušených tvořilo základ **fondů náboženského**, ustanoveného zvláště k dotování obroč katolických. Fond ten upraven byl podle zemí.

Bratrská a kalvínská organisace zanikly po Bílé hoře úplně, z **luteránské organisace** zachovalo se nemnoho ve Slezsku, kde zůstala luteránská konsistoř v Bratislavě. Teprve smlouvou altranstädtskou připojeny byly ve Slezsku některé další konsistoře (Olešnice, Lehnice, Břeh, Volov 1707). Po odstoupení Slezska byla nová konsistoř protestantská v Těšíně (1744) a po připojení Ašska také v Aši.

Po vydání tolerančního patentu vzniklo u nás mnoho nových náboženských obcí helvetských i protestantských, několik těchto obcí dohromady tvořilo senioráty; nad seniory byli superintendenti a konečně ve Vídni konsistoř helvetská i augsburská. Těšínská konsistoř při tom zanikla, tvoříc základ vídeňské konsistoře augsburské, ašská však zůstala.

§ 81. Správa školská.

V starší době vyučování je vesměs v rukou církevních řádů, zvláště jezuitů a piaristů. Teprve za Marie Terezie vyučování stává se otázkou pro stát důležitou a byla proto vybudována nová organisace státní správy školské.

V čele jejím byla **dvorská studijní komise** ve Vídni, několikrát připojovaná ke kanceláři česko-rakouské a zase osamo-

statňovaná. U jednotlivých gubernií byly pak filiální studijní komise. Na gymnasia dohlíželi krajsí hejtmané, na obecné školství nejprve děkanové a později zvláštní komise školní. Po roce 1804 stoupá rychle zase vliv kleru na školství, faráři dohlížejí na školy své farnosti, děkanové na školy v děkanátě. Vrchní dozor školský byl u konsistoře, kde byl kanovník pověřen referátem školským. Na školy nekatolické dohlíželi příslušní senioři. Vedle toho zůstal však zachován i dozor krajských hejtmanů i gubernií na školství.

Reformami osvíceného absolutismu pozbyly **university** úplně svého dosavadního rázu. Jsou sice vybaveny z rukou jezuitů, zbaveny však současně samosprávy, korporálního rázu a jurisdikce, neboť stát sám vzal do svých rukou jejich řízení (direktoři fakult a vrchní direktoři pro celou universitu). University staly se převahou ústavou pro přípravu státních úředníků. Stát svými nařízeními řídí všechno studium, dáváje všem fakultám přesné studijní řady a měně je podle své potřeby. Vyučování obmezeno bylo však současně na předepsané učebnice, a tím vědecký ráz universit byl setřen.

K universitám, pražské a olomoucké, přibyl přičiněním stavovským **pražský institut polytechnický** (1807), první v habsburském soustátí.

Na **gymnasiích**, rozšířených z pěti na šest let, kladl se větší důraz na studium věd přírodních a realií. Zároveň dějí se pokusy o vytvoření nového typu střední školy, reálky, jakožto přípravy pro polytechniku.

Ve **školství národním** učiněn byl veliký pokrok nařízením nucené návštěvy škol obecných a užitím zásad vyučovacích zahaňského probošta Felbigra, které v podstatě jsou upravenými zásadami Komenského.

Školy národní rozděleny byly ve tři druhy: triviální školy vesnické, městské školy hlavní a v hlavních městech jednotlivých zemí zřízené školy normální pro přípravu učitelstva. V každém obvodu farním měla býti aspoň jedna škola triviální.

Po vydání tolerančního patentu bylo třeba přizpůsobiti školství jeho zásadám. Tak vznikly triviální školy **akatolické**, v Bilsku akatolická škola hlavní a v Těšíně luteránské gymnasium. Kde však nekatolických škol nebylo, otevřeny byly nekatolickým dítkám i školy katolické, které tím nebyly rázu škol simultánních.

§ 82. Úřednictvo, policie, censura, svobodné zednářství.

Charakteristickými zjevy pro přechod starého státu stavovského do nového moderního státu jsou ještě nové úřednictvo, policie, censura a svobodné zednářství.

Ještě doba bezprostředně pobělohorská nezná přesné byrokracie jako úřednictva z povolání. Jen zvolna se toto vytváří, a to nejprve v nižších úřadech, které tehdy měly namnoze lepší příjmy nežli vyšší. Vyšší úřady obsazovány byly proto pravidelně bohatšími osobami ze stavů, které jen za některé výkony dostávaly odměny, nemajíce jinak pevného platu.

Základem nového systému osvětleného absolutismu je přeměna těchto úřednických poměrů v úřednictvo placené za Marie Terezie a Josefa II. Úřednictva tehdy valem přibývá. Současně však kladou se na ně větší a větší požadavky, zvláště v otázce kvalifikační, vrcholící konečně až ve studiu práv pro určité úřady. Úřední agenda se zvětšuje, rozhodnutí úřední musí býti odůvodněno, úředního tajemství šetřeno. Za to dostává úřednictvo pevný plat, pensí pro sebe i pro své pozůstalé. O postupu úředníka rozhoduje schopnost a ne stav a rod (komparační tabulky a konduktivní listiny Josefa II.).

Úřednictvo tehdy vytvořené bylo však daleko ideálů, které osvětlený absolutismus o něm měl. Již ve svých počátcích byrokracie habsburská byla špatná, bez iniciativy a samostatného úsudku, odvislá zcela na vídeňských proudech. Za Josefa II. bylo úřednictvo to hlavním nositelem idejí osvícenských, za Františka I. hlavním sloupem reakce.

Policeie není vynálezem absolutismu. — Jsouť u nás policejní řády starého data. Z těchto starých prvků začala Marie Terezie tvořiti systém policejní nejprve dohledem krajských úřadů na vrchnosti. Vlastním tvůrcem tohoto systému je však Josef II., za něhož soustředěn všechen dohled v policejním ministru ve Vídni a v policejních ředitelstvích zřízených v hlavních guberniálních městech. Jich úkolem bylo dohlížeti na všechny, kdož s reformami Josefa II. nesouhlasili, výsledkem pak bylo velmi rozšířené špiclovství. Za absolutismu policejního zůstal systém Josefa II. zcela zachován, pouze změnili se ti, na které bylo dohlíženo. Dohlížel-li osvětlený absolutismus na zpátečníky, zvláště na šlechtu, dohlížel policejní absolutismus na novotáře a pokrokaře, zvláště na inteligenci a střední vrstvy vůbec.

S policií souvisela **censura**. Stará censura je církevního původu. Od dob Leopolda I. vzniká vedle duchovní censury nová státní censura politická. Tato dostává první velkou úpravu za Marie Terezie, kdy censura byla připojena ve formě censurní komise zemské nejprve k reprezentaci a potom ke guberniu, jinými slovy organisovaná podle zemí. Za Josefa II. soustředěna byla všechna censura do Vídne. Za policejního absolutismu spojena pak (1801) censura vídeňská s policejním úřadem dvorským, kdež zůstává až do roku 1848.

Obraz poměrů veřejných doby osvětleného absolutismu nebyl by úplný, kdyby nestala se aspoň stručná zmínka o svobod-

ném zednářství, které tehdy velmi význačně do politických poměrů zasahovalo. Svobodné zednářství přichází do Čech velmi brzy po své reorganisaci ritu skotského v Anglii (1717), koncem dvacátých let osmnáctého století. Hlavní rozvoj zednářských loží spadá však do konce vlády Marie Terezie a Josefa II., kdy v Praze i na venkově českém byly četné lože zednářské. Josef II. poskytl zednářství úplnou volnost, uznáváje jeho blahodárný vliv. Tehdy většina významných duchů v našich zemích byla členy loží, zednářstvo jako celek pracovalo ve prospěch idejí pokroku a rozvoje, a jeho zahraniční styky podporovaly v té věci politiku osvětleného absolutismu.

Za absolutismu policejního začalo se na zednáře hleděti nepřátelsky, takže brzy většina členů z organisace vystoupila a roku 1794 lože vůbec se rozešly, načež roku 1795 vydán byl zákaz zednářství pro habsburské státy, platící v českém státě až do převratu. Jednotlivci, kteří v té době byli tajnými zednáři, byli členy některých sousedních loží (maďarských, německých).

§ 83. Soudní zřízení.

Vzrůstem moci zeměpanské i soudy staly se královskými, král byl zase nejvyšší instancí soudní, a v s e h n o s o u d n i c t v í d ě l o s e z a s e j m ě n e m k r á l e. Proto připuštěno bylo odvolání anebo aspoň revise ze všech rozsudků v konečné instanci k němu. Tím se stává česká dvorská kancelář nejvyšším soudním dvorem v určitých otázkách pro celou Českou korunu. Jinak složení soudních instancí proti době předbělohorské jen nepatrně se změnilo.

Zemské soudy starého složení jsou v Čechách, na Moravě, na Opavsku a Krnovsku, Opolsku-Ratibořsku a Těšínsku. Příslušnost jich je nezměněna. Na Moravě 1642 olomoucký a brněnský soud sloučeny jsou v jeden, zasedající v Brně dvakrát do roka. Z rozsudků českého a moravského soudu připouštěla se pouze revise na krále, od soudů slezských šlo odvolání ve věcech civilních na krále, v trestních na soud apelační.

Komorní soud soudil hlavně méně důležité spory šlechtické.

Purkrabský soud pražský a hradecký zůstaly beze změny, ztratily však spory mezní, které přešly na zemský soud.

Podkomoří zemských i věnných měst soudili spory měšťanů s městskými úřady.

Vrchní či knížecí právo slezské přestalo býti osobním soudem knížat a stavovských pánů a stalo se reální instancí pro spory o knížetství a stavovské panství.

Kompetenci soudní mělo však také české místodržitelství, moravský tribunál a vrchní hejtmanství slezské, zvláště ve vě-

cech, o nichž řízení dalo se sumárně. Ostatně i všechna hejtmanství slezských knížetství mají soudní pravomoc.

Staré soudy ve Slezsku — manské soudy, cudy a dvorské soudy — napařád klesly na krajské soudy podružného významu, namnoze dokonce i na pomocné úřady zemských hejtmanství.

K **apelačnímu soudu** v Praze, nově zorganizovanému 1628, šlo odvolání od všech soudů českého státu, pokud nebránilo tomu privilegium inapelačnosti. Roku 1654 připojeno k němu také hejtmanství německých lén.

Městské soudy skládaly se ze dvou oddílů: drobné spory soudil rychtář, větší městská rada (ve Slezsku šefové). Ve větších městech byla jednak některá zvláštní práva, na př. pro spory stavební, mlýnské a p., jednak práva postranní, v podstatě soudy vrchnostenské, uvnitř města ležící a pravidlem podléhající určitému soudnímu dohledu města.

Král. úřad fiskální byl soudem pro svobodníky.

Krajští hejtmané měli rozhodování o některých věcech poddaných.

Soudy vrchnostenské soudily spory poddaných těžce vrchnosti mezi sebou. Drobné spory rozhodoval obyčejně hospodářský úřad, větší spory hromady, buď pro celé panství nebo pro část jeho konané. V trestních sporech bylo lze se odvolati k apelačnímu soudu.

Horní soudy jsou v Čechách Jáchymov a Kutná Hora. Druhou instancí býval mincmistr, třetí česká komora. Ve Slezsku rozhodovali perkmistři pro celá knížetství, v konečné instanci slezská komora.

Soudy viničné upadaly ve svém významu.

Rada drobných **manských soudů** zanikla. Co zůstalo — chebský, kladský, olomoucký, ve slezských knížetstvích — bylo pouze reální instancí pro léna. Podobně i dvorský soud je reální instancí pro léna bezprostřední.

Duchovní soudy jsou katolické konsistoře biskupské pro věci manželské, civilní spory osob duchovních mezi sebou, pokud nejde o nemovitosti, a trestní spory duchovních. Slezské konsistoře luteránské soudí věci manželské a spory kázně církevní se týkající.

Universitní soudy, složené ze členů university, rozhodují věci příslušníků university.

V hlavních židovských centrech (Praze, Mikulově, v několika ve Slezsku) jsou **židovské soudy** složené ze zemského rabína a starších židovských.

Reformy Marie Terezie v soudnictví týkaly se především **hrdelního soudnictví**, o jehož opravu již Karel VI. marně se pokoušel. První pokus v té věci podniknut zrušením četných soudů na Moravě v letech padesátých. Radikálnější reforma

uskutečněna pak v Čechách 1765, kde v každém kraji ponechány byl pouze 1—2 hrdelní soudy, takže jich celkem v Čechách zůstalo 30. Ve Slezsku k reformě hrdelního soudnictví v této době nedošlo.

Nově zřízeny **merkantilní a směnečné soudy** první i druhé instance v Praze, Brně a Opavě. Nově zorganizováno bylo také **soudnictví důchodkové**, jakož i mimořádné instance **pro stížnosti poddaných** (judicia delegata in causis subditorum, consessus in causis summi principis et commissorum).

Ve **vojenském soudnictví** zřízeny byly jako první instance soudy pluků pro vojáky, pro vyšší osoby judicia delegata mixta podle guberniálních obvodů. Druhou instancí bylo judiciální oddělení dvorské rady vojenské.

Z tribunálu moravského, když pozbyl věci správní, zřízen byl (1753) **apelační soud pro Moravu**. Nejvyšší instancí soudní bylo od Marie Terezie nejvyšší soudní místo ve Vídni.

Za **Josefa II.** zreformováno především **soudnictví civilní**, upravením přesných tří instancí. Nejvyšší instancí zůstalo nejvyšší soudní místo, k němuž bylo se odvolati jen tehdy, neshodovalo-li se rozhodnutí první a druhé instance. Druhou instancí jsou apelační soudy, v českém státě dva, jeden v Praze (pro Čechy) a druhý v Brně (pro Moravu a Slezsko). Soudy první instance byly různé podle stavů. Šlechta patřila k **zemským soudům** nově **byrokraticky zorganizovaným** a stále zasedajícím. Pro městské obyvatelstvo byly nově upravené **regulované magistráty** měst. Pro poddané zůstaly soudy vrchnostenské jen tam, kde měli **zkoušeného justiceře**; jinak musil býti delegován některý kvalifikovaný magistrát sousední.

Zvláštní soudy dosavadní jsou při tom vesměs zrušeny, až na soudy vojenské, důchodkové, obchodní, směnečné a horní. **Soudy vojenské** změny nedošly. **Soudy obchodní a směnečné** v první instanci připojeny jsou k magistrátům v Praze, Brně a Opavě. Druhou instancí tvořily soudy apelační. **Horní soudy** první instance byly v Jáchymově, Příbrami a Kutné Hoře. Druhou instancí byl apelační soud pražský, třetí nejvyšší soudní místo.

Soudnictví církevní velmi podstatně jest omezeno zrušením privilegia fori, a odnětím věcí manželských soudům církevním.

Také v **trestním soudnictví** zdůraznil Josef II. postup tří instancí. Počet trestních soudů měl býti i na Moravě a ve Slezsku zmenšen podle českého vzoru tak, že pro každý kraj měl býti jeden trestní soud. Tato reorganizace nemohla býti sice plně uskutečněna za Josefa II., nicméně řada soudů byla za něho zrušena.

Doba policejního absolutismu poskytla kleru výhodu potud, že přiřkla mu instanci šlechtickou (soud zemský). Vrchnosti, které neměly svého justiciáře, mohly delegovati justiciáře sousedního. Ve vojenském soudnictví doplněn byl počet tří instancí zřízením vojenského apelačního soudu ve Vídni. Pokračováno bylo v reformě trestního soudnictví ve smyslu Josefa II. Byla proto zrušena další řada trestních soudů, přes to se však na Moravě a ve Slezsku nedošlo k tak malému počtu soudů, jako tomu bylo v Čechách, a jak to zamýšlel Josef II.

Perioda pátá.

BOJ ZA ČESKÝ STÁT PROTI HABSBURSKÉMU CENTRALISMU ÚSTAVNÍMU.

§ 84. Pokus o zvláštní ústavu českého státu r. 1848.

Roku 1848 zmohutněl národ český alespoň v království tak dalece, že mohl se zase pokusiti o první veřejné politické vystoupení, které navázalo zcela přirozeně na program obnovy českého státu, jak byl již v anonymních brožurách předbřeznových sestaven. Byl to zvláště dr. Brauner, který zdůraznil požadavky ty na schůzi ve svatováclavských lázních, konané 6. března. V první petici pražské však přičiněním Pinkasovým položeny byly na první místo požadavky liberální a jazykové a tím umožněno bylo vládě, že mohla požadavky státoprávní v prvním kabinetním listě z 23. března zodpověděti dosti vyhýbavě. List ten představuje si rozšíření stavovského sněmu měst, odkazuje na již provedené zřízení ministerstev ve Vídni, jen o zřízení samostatného nejvyššího soudu v Praze, a to pouze pro Čechy, bylo by možno ještě jednati. Společný sněm pro Čechy a Moravu mohl by býti povolen pouze k žádosti obou zemí.

Toto vyřízení státoprávních českých požadavků přineslo veliké zklamání v českých vrstvách, takže s prvním kabinetním listem byli spokojeni pouze Němci čeští, kteří tehdy sice ještě výslovně proti českým požadavkům státoprávním se nestavěli, jimž však na nich celkem nezáleželo. Nespokojenost česká vynutila si však hned 29. března druhou petici pražskou, ve které státoprávní požadavky jsou zvláště zdůrazněny.

Odpovědí na tuto druhou petici jest druhý kabinetní list z 8. dubna. Jím povoluje se oktrojirkou rozšíření dosavadního

českého sněmu o poslance měst a venkova, jakož i o zástupce vysokých škol. Sněm takto doplněný má býti sněmem zákonodárným, ano do jisté míry i ústavodárným. Povoluje se dále zřízení nejvyšších zodpovědných úřadů s rozšířeným okruhem působnosti v Praze, ovšem jen pro Čechy samy. O spojení státoprávní Čech s Moravou a s Českým Slezskem má se jednati teprve na příštím sněmu říšském.

List sám nebyl ve všem jasný, mnoho záleželo na jeho uskutečnění v praxi a na dalším vývoji politických událostí v Čechách. Provedení jeho měl v rukou tehdejší nejvyšší purkrabí hrabě Lev Thun a Národní výbor, jako poradní sbor gubernia.

Čeští Němci těžce nesli státoprávní důsledky listu dubnového, a když přidružil se k tomu i boj o obeslání frankfurtského parlamentu, proti kterému Češi od počátku byli (list Palackého do Frankfurtu) a v českých krajích také vykonání voleb do něho zmařili, došlo k trvalému politickému rozchodu Čechů a Němců. Českou politiku od té doby vedl Národní výbor, německou pražský konstituční spolek. Německá politika vyvrcholila pak sjezdem v Teplicích (koncem srpna 1848) v požadavku po rozdělení Čech podle národnosti na území německé a české.

List z 8. dubna měl však proti sobě také celou Vídeň bez rozdílu politického přesvědčení a byl proto také při všech centrálních ústavách vídeňských (viz § 85) prostě ignorován.

Státoprávní hnutí české bylo míněno původně jako hnutí pro obnovu samostatnosti celého českého státu v rámci habsburské monarchie, musilo se však obmeziti jen na Čechy samotné, jak je viděti ze samého kabinetního listu z 8. dubna. Vedlejší země českého státu, Morava a Slezsko, bránily se totiž tehdy jakémukoliv státoprávnímu spojení s Čechami, a marně byly české snahy od odporu tohoto je odvrátiti.

Zvláštní zjev ten pochopíme, uvědomíme-li si, že na Moravě bylo české národní probuzení teprve v primitivních počátcích a ve Slezsku nebylo ho ještě vůbec. V obou zemích politickými vůdci staly se roku 1848 sněmy zemské, které se přetvořily ze sněmů stavovských doplněním zástupců měst a venkova, a které přesto měly stále protičeské většiny (ač na Moravě bylo 124 „slovanských“ poslanců proti 123 německým), slezský dokonce většinu velkoněmeckou. Je proto pochopitelno, že oba tyto sněmy i v rozšířeně své podobě vyslovily se proti jakémukoliv užšímu státoprávnímu spojení s Čechami, třeba i v rámci soustátí habsburského.

Tak jedinými nositeli státoprávní myšlenky v této době byli Čechové z království, kteří se snažili, aby z obou kabinetních listů vybuodovali most, po kterém by byl možný návrat obou vedlejších zemí k společné základně státoprávní. Bylo by k tomu bývalo zapotřebí jistého času a zvýšeného národního a politic-

kého uvědomení českého lidu na Moravě a ve Slezsku. Času toho nebylo jim však dopřáno.

V polovici června byly v Čechách vykonány volby do sněmu, až na Prahu, kde se nevolilo pro bouře, a Cheb, kde žádali restituci zvláštních práv svého území. Národní výbor připravil také **návrh české ústavy**, jejímž základem je dvoukomorová soustava, kde sněm sám volí ze sebe senát. Společnými věcmi pod vídeňskými ministerstvy měly být jen vojenství, zahraniční věci, finance, obchod a veřejné práce. Sněm se však již nesešel.

Postarala se o to Vídeň s českými Němci za pomoci konservativních živlů s velícím generálem pražským Windischgrätzem v čele, a usnadnila jim to politická nezralost česká ovládaná namnoze planými hesly a spojující se s bezcennou tehdy demokracií vídeňskou. Jen tak mohlo se státi, že **svatodušní bouře pražské**, celkem nepatrné, mohly smést všechny české vymoženosti státoprávní roku 1848.

Politická a státní nezralost česká ukázala se však ještě více v dalším vývoji, kdy dosavadní program státoprávní byl naráz opuštěn, kabinetní list z 8. dubna mizí na řadu let z české politiky a česká politika ztrácí svůj základ státoprávní.

Doplňkem pražského hnutí státoprávního jest **slovanský sjezd** téhož roku v Praze konaný. Myšlen byl původně jako všeslovanská protiváha proti frankfurtským snahám všeneemeckým, stal se však později sjezdem Slovanů z habsburského soustátí. Vypracoval manifest k národům evropským pro mír, a připravil požadavky jednotlivých národů v rámci říše. Čechové spokojují se listem z 8. dubna, Moravané volají po společném výboru a společných úřadech s Čechami při zachování samostatnosti Moravy a rozšíření práv moravského sněmu podle vzoru českého. O Slezsku zmínka se neděje. Slovinci žádají národní autonomii a rovné právo svého jazyka.

§ 85. Český stát a první pokusy o ústavní centralisaci habsburských zemí.

Ve Vídni tvořila se od 14. března 1848 **centrální ústava pro habsburské země neuherské**, poněvadž Uhry mají svou samostatnou konstituci, 16. března jim povolenou. Hlavní zásady nové ústavy vídeňské vypracovány byly na podkladě dobrého zdání, vypracovaného **kongresem** zástupců skoro všech neuherských sněmů (český sněm nebyl tu zastoupen) Pillersdorfem. **Pillersdorfova ústava** „Rakouského císařství“ z 25. dubna zcentralisovala prostě všechny neuherské země habsburské v jediný celek, ignorovala list z 8. dubna a nepřiznala ani státu, ani království českému žádného zvláštního postavení státoprávního. Země jsou jí pouhými provinciemi. Zemským sněmům nedala žádné moci

zákonodárné. Centralismus byl ještě zesílen, když květnové bouře odstranily z ústavy horní komoru zemí a ponechaly jen sněmovnu poslanců volených podle jednotlivých okresů, nepřímou volbou (voliteli). Sněm říšský měl být konstituantou, která teprve sama měla si vypracovati ústavu.

Ačkoliv tato ústava zcela ignorovala list z 8. dubna, přece přišli čeští poslanci v červenci, když se parlament ten sešel, do Vídně a bez protestů zúčastnili se jeho prací. Z českých zemí bylo tu: z Čech 55 Čechů, 7 německých autonomistů a 28 německých centralistů, z Moravy 16 Němců a 22 Slovanů bez národního cítění, ze Slezska 9 Němců a jeden bez barvy. Sněm říšský sám, zasedající pod terorem vídeňské ulice, byl prodchnut duchem protislovanským. Jediným činem jeho bylo zrušení robot za náhradu. Zákon ten dostal sankci 7. září a k jeho uskutečnění byl zřízen v každé zemi vyvazovací fond (srov. § 91). Jinak vyplněno bylo zasedání říšského sněmu jalovými řečmi.

Nové říjnové bouře vídeňské, před kterými, jsouce insultováni, musili i čeští poslanci — až na několik radikálů blízkých vídeňské ulici — utéci do Prahy, způsobily, že sněm byl přeložen **do Kroměříže**. Tady vypracoval říšský sněm ústavu pro neuherské země, ovládanou duchem krajně liberalistickým, jak je patrné zvláště z přijatých základních práv, na podkladě konstituční monarchie. Je to ústava centralistická, kde základem je říšský sněm. Říšský sněm je dvoukomorový, skládá se z komory lidu a z komory zemí. Komora lidu je hlavním sloupem centralismu, komora zemí je ústupkem směru autonomisticko-federalistickému. Komora zemí volí se sněmy zemskými a sjezdy krajskými. Sněmům zemským přiznána byla zemská legislativa, ovšem jen ve věcech taxative velmi úzce vyměřených. V rámci říšské ústavy měly si zemské sněmy ústavu zemskou vypracovati samy. V čele země je místodržitel, odpovědný sněmu z výkonu zemských zákonů. Větší země rozděleny jsou na kraje, kde jsou krajské sjezdy s určitou samostatnou legislativou. Základní práva kroměřížská opírají se o starou francouzskou deklaraci práv lidských a občanských z doby revoluce, ovšem přizpůsobenou době a poměrům (na př. rovnoprávnost národní).

V české politice ve Vídni i v Kroměříži list z 8. dubna skoro mizí, jen tu a tam děje se o něm stručná zmínka za odporu Němců. Ze zmínek těch nejvýznačnější je prohlášení ministra Doblhoffa 17. srpna, že platnost listu z 8. dubna nebyla dosud ničím derogována. Praktického významu však ani toto prohlášení nemělo. Místo Braunerova programu historicko-státoprávního vytvořen byl v této době **Palackým** proti německému ústavnímu centralismu **program autonomně federalistický na podkladě národnostním**. Palackého program v první své podobě ze září 1848 počítal jen se zeměmi neuherskými a zahrnoval celý nerozdělený český stát do české skupiny, blíže se tak fakticky ještě progra-

mu historicko-státoprávnímu. Druhá jeho podoba z ledna 1849, která je propracovaný návrh na přetvoření celého soustátí habsburského na svazek národních celků, dělí důsledně český stát podle národnosti a spojuje jen české území v českou oblast! Tento druhý program Palackého blížil se dosti značně programu německé levice, liše se od ní širokou autonomií národních celků, které měly tvořiti základ monarchie.

Jinak byly v českém poselstvu patrný dva směry: národně-liberální (Palacký, Rieger, Havlíček) a radikálně-demokratický (Sabina, J. V. Frič, Sladkovský), lišící se hlavně taktikou. Práci radikálů byly bouře pražské, oni sympatisovali s vídeňskou ulicí, a proto po bouřích říjnových neopustili Vídeň, a jejich činnost později v dubnu a květnu 1849 vyvrcholila účastí na nezdařeném Bakuninově pokusu o všeevropskou revoluci, směřující proti reakci vlád.

Ve Vídni čeští poslanci byli na pravici ve skupině federalistické proti autonomistům a centralistům, v Kroměříži tvořili jádro slovanského klubu, který representoval snahy národní, proti centru bezbarvému a ministerskému a proti levici německo-nacionální.

Pro celkový vývoj doby je charakteristické, že ve všech tehdejších ministerstvech nebylo žádného Čecha, ač se s Palackým několikrát o vstup do vlády jednalo. Přesto dělali čeští poslanci po celou dobu politiku dynastickou, podporující vládu a doufající, že za služby prokázané nebude na ně zapomenuto. V tom se však zklamali.

Zatím se změnila podstatně vnitřní i zahraniční situace. Windischgrätz s Jelačičem potlačili vídeňskou revoluci, a oba táhli do Uher, kde v lednu 1849 padl do rukou císařských Budín. Radecký vítězil v Itálii a dobyl Lombardska a Benátska. V Německu Maloněmci nabývali půdy proti Velkoněmcům (srov. § 86).

21. listopadu roku 1848 jmenováno bylo nové ministerstvo Schwarzenberg-Stadionovo a 2. prosince na místě Ferdinanda, který se vzdal trůnu, nastoupil král František Josef I. Tehdy bylo již patrné, jak během té doby vzrostla panovnická moc. Panovník ohlásil sněmu, že chce zkoumati osnovu ústavy sněmem usnesené a dáti jí sankci. K tomu však nedošlo. Neboť dvorské kruhy daly přednost 7. března 1849 kroměřížský sněm rozpustiti a současně publikovati jako oktroj „říšskou ústavu císařství rakouského“ ze 4. března, nazývanou obyčejně ústavou Schwarzenberg-Stadionovou.

Nová ústava je ještě centralističtější nežli všechny dosavadní ústavy. Vydána jest pro celé habsburské soustátí s Uhrami, které, rozloženy v Uhry, Sedmihradsko a Chorvatsko, mají býti stejně korunními zeměmi jako všechny ostatní země. Vedle strohého centralismu jest ústava ta charakterisována značným obmezením politických práv lidu. Tato ústava pokládala země

za „zákonodárné korporace ve státě“, a skládala zemské sněmy tak, že třetina poslanců měla býti brána z nejvyšších poplatníků, třetina z měst a třetina z venkova. Několik zemských zřízení, mezi nimi pro Čechy, Moravu a Slezsko, bylo pak skutečně 30. prosince 1849 publikováno, v praxi však nevešlo.

Oktrojovaná ústava došla nejvíce odporu u Čechů a Jihoslovanů, kterým za všechno podporování vlád vídeňských odvěděla se úplným centralismem. Ústava sama ukázala se nepotřebnou a vláda vydávala prostě zákony s prozatímní platností (podle čl. 86 oktrojované ústavy, který však připouštěl je pouze v případě nebezpečství, hrozícího říši), čímž fakticky začal již absolutismus. Obě strany české stály v opozici proti rodícímu se absolutismu. Nejkrasnější pravé křídlo jejich však zaujalo k němu stanovisko kladné a osamostatnilo se jako česká konservativní strana (Lev Thun, Jos. Jireček, K. J. Erben).

§ 86. Český stát za obnoveného absolutismu.

Vláda šla od roku 1849 nezadržitelně cestou k absolutismu a centralismu. Přípravou k tomu bylo začátkem roku 1850 zřízení krajů (v Čechách 7, na Moravě 2), v jichž čele byly krajské vlády. Poněvadž jim podřízena byla krajská hejtmanství, byla tu jasná snaha vybudovati dvě správní instance bez zemské správy, kterou bylo pak možno kdykoliv odstraniti a kraje bezprostředně podřídití centrální správě vídeňské.

Současně dochází během roku 1850 k nové germanisační vlně zastavením všech českých novin. Poslední z nich, Pražský večerní list, zastaven byl. 1. VI. 1851. Čeští politikové buď vzdali se činnosti (Palacký, Rieger), nebo jsou internováni mimo vlast (Havlíček), radikálnější buď uprchli za hranice (J. V. Frič) nebo jsou ve vězení (Sladkovský).

Zatím bylo odstraněno nebezpečství maďarského povstání za pomoci Ruska maďarskou kapitulací u Vilagoše (1849) a roku 1851 po dlouhém jednání byl zase beze změny obnoven německý spolek. Proto mohl faktický absolutismus let 1849—50 býti doplněn i vyhlášením formálním. Říšská rada, jako poradný sbor panovníkem jmenovaný a 13. března 1851 organisovaný, byla 20. srpna prohlášena výhradně za radu koruny. Současně i ministerstvo stává se odpovědným pouze panovníkovi. Patenty z 31. XII. 1851 byla pak oktrojovaná ústava prohlášena za neplatnou a vydány „zásady pro organické zařízení v korunních zemích císařství rakouského“ (t. zv. silvestrovské patenty), kterými i formálně byl prohlášen absolutismus a současně úplně centralistické zřízení „dědičného císařského mocnářství“. Toto dělí se na korunní země. Po bok správních orgánů, místodržitelství a krajských úřadů měly býti postaveny výbory z dědičné

šlechty, z velkých a malých statkářů a z průmyslníků s hlasem poradním.

Ke zřízení těchto sborů však nedošlo. Zato vedly běžnou agendu zemskou, zvláště správu „zemských fondů“, zbylých z doby ústavy stavovské, až do začátku roku 1861 **staré zemské výbory stavovské**, v Čechách a na Moravě z roku 1847, ve Slezsku z roku 1848. V jejich čele však byl od roku 1852 místodržitel.

Celá doba této vlny **absolutismu**, zvaného podle nejvýraznějšího svého zástupce, ministra vnitra, **bachovským**, naplněna jest nejen duchem strohého centralismu a absolutismu, nýbrž také prudkou snahou po germanisaci v úřadech i mimo ně (viz § 92). Přesto však žil český v Čechách i na Moravě (nikoli ovšem ve Slezsku) zral zvolna pro další svůj politický, hospodářský a kulturní život.

Zároveň došlo právě v této době centralismu k některým významným projevům státním, kterými přes veškeru opačnou snahu dokumentována byla **existence samostatného státu českého**. Stalo se to zvláště při hájení práv českého státu v Lužici (1848, 1849, 1857) a při udělení lén (olomouckého 1853, těšínského 1858, liechtensteinského 1859). Celkem zvláštní královská moc česká stále ještě nejvýznačněji vystupovala právě v lenním právu, nežli svazky ty v šedesátých letech XIX. století byly odstraněny, poněvadž všechna tato léna (i chebská) udělována byla jako „královská česká léna korunní“ „z královské moci české“, při čemž léno vycházelo nejen od „krále českého“, nýbrž i od „koruny české“. Jednota těchto lén byla patrna i z toho, že všechna — i na Moravě, ve Slezsku a na Chebsku — vedena jednotně v pražských knihách. Český stát vystupoval dále jasně při jednání o připojení enkláv moravských a Osvětimska a Zátorska do Českého Slezska (1848 a n.). Zůstal význam českého inkolátu, zvláště v některých otázkách nadačních a církevních (kanonikáty olomoucké do r. 1880). Zachován byl titul českého krále i v nejmenším titulu panovníkově, a to do r. 1867 rovnocenně s uherským, české právo posloupnosti rodu panujícího podle zemských zákonů českých, korunování krále, dědičné dvorské úřady české a seskupení znaků českého státu (království českého a zemí ke koruně té přivtělených) ve velkém znaku států habsburských.

Současně ovšem doba bachovského absolutismu odstraňováním posledních zbytků stavovských zařízení ve správě (viz § 91) setřela mnohé jiné z výrazných známek starého českého státu. Přetvořila však současně velkou část správy a některé obory právní na moderním základě (srov. § 10).

Na celém státoprávním vývoji v českém státě od roku 1848 měla **šlechta** jen jistý podíl, na Moravě a ve Slezsku účastí na zemských sněmech tamějších, a to ve smyslu německém. V Čechách několik šlechticů zúčastnilo se s počátku prací Národního

výboru, později však, když zvítězily tu úplně ideje národní a liberální, i ti vzdali se politického života. Šlechta byla takto z českého politického života zatlačena úplně, takže mezi českými poslanci r. 1848 není jediného šlechtice. Šlechta zúčastnila se politiky mezi německými poslanci a zvláště ve vedení kruhů konservativně-dynastických (Schwarzenberg, Windischgrätz, Lev Thun).

Teprve koncem absolutismu bachovského projevuje se první známka nového českého hnutí šlechtického, když v létě 1859 vystoupil mladý Jindřich Jaroslav Clam-Martinič a seskupil kolem sebe skupinu šlechty, jejíž tendence dostaly přesnějšího formulování pod maďarským vlivem v rozšířené radě říšské r. 1860.

K porozumění celkového vývoje politických poměrů u nás třeba se zmíniti stručně o poměrech **frankfurtského sněmu**. Otázka frankfurtská znamená v podstatě účast na ideji velkého Německa, jak ji přinesl začátek roku 1848. České politiky dotkla se nejprve povoláním Palackého do padesátičlenného přípravného výboru. Palacký listem z 11. dubna účast tu odmítl, zamítaje v duchu celé dovasadní politiky české užší spojení českých zemí s Německem a považuje trvání samostatné monarchie habsburské za nutnost politickou. Téhož názoru byl i Národní výbor, odmítaje volby do frankfurtského sněmu, když vídeňská vláda pod tlakem Velkoněmců je povolila. V Čechách také skutečně české krajiny nevolily vůbec, z německých jen některé; na Moravě volila zvláště velkoněmecky naladěná města, ve Slezsku, kde proud velkoněmecký byl nejsilnější, podlehl mu země celá.

Ve frankfurtském parlamentě samotném stáli ostře proti sobě Velkoněmci pod Schmerlingem, žádající Německo i s českými a alpskými zeměmi a pod vůdcovstvím habsburským, a Maloněmci pod Jindřichem von Gangern, kteří habsburské země vylučovali a chtěli Německo pod Hohenzollery.

Když na podzim 1848 ministerstvo Schwarzenberg-Stadionovo prohlásilo se jen pro mezinárodní spojení habsburského soustátí s Německem, byl Schmerling nucen vystoupiti z německého ministerstva a Maloněmci nabyli vrchu. Dochází nato v březnu 1849 k volbě pruského krále Bedřicha Viléma IV. dědičným císařem německým a k odvolání všech poslanců z habsburského soustátí z Frankfurtu. Pod tlakem Ruska nedošlo však ke zřízení hohenzollernského císařství, a když i pokusy řešiti německý problém na konferencích v Drážďanech (1850 až 1851) se nezdařily, obnoven byl v červnu 1851 starý německý spolek pod svrchovaností habsburskou. Tím habsburské soustátí dostalo se znovu svou politikou do proudu velkoněmeckého, který vtiskl ráz nejen bachovskému absolutismu, nýbrž i první době obnoveného ústavního života.

Bachovská soustava opírala se hlavně o vojsko a byrokracii a po uzavření konkordátu r. 1855 také o klerus, zvláště vyšší.

Neúspěchy za války krimské, kdy ozbrojená neutralita způsobila mocnářství ztrátu ruského přátelství a současně zneprátelelila mu západní mocnosti, a italské (ztráta Lombardska) a neurovnané poměry finanční vedly konečně roku 1859 k zhroutilí se absolutismu a k novým pokusům ústavním.

Pokusy ty začaly svoláním (5. března 1860) **rozmnožené rady říšské**, jejíž členy jmenoval prozatím panovník sám. Mezi 60 členy jejími nebylo ani jediného Čecha. V rozmnožené říšské radě vytvořila se federalisticko-autonomistická většina, vycházející z historických základů monarchie, a centralistická menšina, žádající přísné, utužené jednoty monarchie. Autonomisté byli většinou šlechtici, centralisté občanští Němci. Když 17. července 1860 byl vydán patent, kterým zavádění nových daní a dávek i zvyšování dosavadních a uzavírání nových půjček státních má se díti jen s přivolením rozmnožené říšské rady, stává se tato z poradního kolegia sborem ústavním.

§ 87. Od říjnového diplomu k prosincovce.

Po vydání červencového patentu o říšské radě radili se její členové o státním rozpočtu, o knihovním zákoně a zvláště o všeobecné situaci soustátí habsburského a o prostředcích, jak zjednatí nápravu. V názorech na tyto prostředky a tím na budoucí základy politického a ústavního vývoje byly tu dvě svrchu jmenované (§ 86) skupiny. **Většina federalisticko-autonomistická** chtěla, aby opravy státu vycházely ze zásadního uznání zvláštního historického postavení zemí, poněvadž tyto jsou historickými základy monarchie a mají i nadále býti opatřeny atributy státní moci. Ústřední moc státní, pokud je nutná, má býti omezena na míru nejmenší. Teoreticky opírala se tato skupina o nauku Eötvösovu o historicko-politických individualitách zemí, přijatou nejprve uherskými, později i ostatními aristokratickými členy rady. S nimi šli také šlechtici z českého státu, zvláště i Jindřich Jaroslav hrabě Clam-Martinič. Naproti tomu **menšina centralistická**, tvořená hlavně německými občanskými členy rady, kladla hlavní váhu na utužení jednoty mocnářství a jen v rámci této jednoty připouštěla zemím určitou malou autonomii.

V září 1860 při rozchodu dosavadní rozmnožené říšské rady nebylo jasno, ke kterému z obou těchto směrů se panovník přikloní pro další vývoj. Rozhodnutí vynutili si uherští konservativci těsně před tím, nežli panovník odjel do Varšavy ke schůzce s ruským carem, kde si měl zajistiti jeho pomoc proti Italii a Francii. Tím vznikl **říjnový diplom** z 20. října 1860, sestávající z manifestu k národům a z diplomu pro uspořádání vnitřních poměrů v říši. Diplom sám je oktrojírka, spočívající na kompromisu federalisticko-autonomisticko-centralistickém. Centralis-

mus má v něm širší říšskou řadu jako společný orgán pro celé habsburské soustátí, složenou z osob panovníkem jmenovaných buď zcela volně aneb vybíraných z návrhů zemských sněmů a a opatřenou kompetencí taxative přesně vymezenou. Federalismus a autonomisté dostali zemské sněmy jako sbory zákonodárné, kterým náleží vše, co není vyhrazeno říšské radě. Sněmy tyto měly navazovati částečně na dobu stavovskou svým složením ze čtyř kurií: duchovenstvo, šlechta a velkostatek, města s obchodními komorami a obce venkovské. Konečně jsou tu i zárodky dualismu v užší radě říšské (bez Uher), která však jest zatím jen zcela mimořádným zařízením. Myšlenka ústavnosti v centrální ústavě jest však v říjnovém diplomu pouze v počátcích, neboť říšská rada má většinou jen poradní význam, právo povolovací přísluší jí pouze při nových daních, při státních výpůjčkách a při zcizování státního majetku. Větší právo zákonodárné jest v rukou sněmů a tím v ústavách zemí jednotlivých.

Celý dosavadní ústavní vývoj habsburského soustátí od roku 1849 dál se bez jakékoliv významnější účasti české. Přesto vydání říjnového diplomu bylo u českých politiků přijato se souhlasem. Nutilo je však k vyřešení dvou otázek: **k nové úpravě českého programu**, který opustiv státoprávní zásady Braunerovy opíral se o Palackého základy národnostně-autonomisticky-federalistické — kdežto v ústavě zvítězil princip historicko-politických individualit zemí, — **a k úpravě českého poměru ke šlechtě**, která v nové ústavě měla se státi důležitou složkou. V otázce programu přináší rok 1860 teprve první náběhy na kompromis mezi oběma názory, patrný zvláště z tehdejších článků Riegrových uveřejněných také souborně jako „Úvahy Čecha o novém zřízení Rakouska“ (1860), které se staly dočasným českým programem. Povolním „Národních Listů“ na podzim 1860 dostává se české politice teprve možnosti nezávislé publicistiky. Začátkem roku 1861 prostřednictvím Tomkovým navázány byly styky se šlechtou, seskupenou kolem hraběte Jindřicha Jaroslava Clam-Martiniče, ze které se teprve během času vytvořila skupina zvaná konservativní šlechta. Nejvíce se s ní Češi rozcházelí v zásadách liberálních a v otázce historické kontinuity.

Neúspěchy v zahraniční politice, kde Varšavská konference nepřinesla Rakousku podporu Ruska a Pruska, které nabývalo stále více vrchu v německém spolku, a odpor proti říjnovému diplomu v Uhrách, kde u Maďarů nabývaly půdy živly radikálnější a odkud po restituci komitátů nechodily daně, vedly vídeňský dvůr k návratu k centralismu. Uskutečnění říjnového diplomu ocitlo se proto v rukou německého liberála a centralisty Antonína rytíře Schmerlinga. Výsledkem byla **ústava únorová** z 26. února 1861. Jí nebyl říjnový diplom pouze uskutečněn, nýbrž i značně změněn ve prospěch centralismu. Je to tedy ve skutečnosti nová další oktrojírka. Současně však znamená únorovka

pokrok ve smyslu zásad liberálních i ve smyslu konstituce. Říšská rada není více jen orgánem poradním, nýbrž stává se orgánem konstitučním. Říšská rada širší je celkem nezměněna, její kompetence je řešena podle říjnového diplomu. Význam sněmů zemských je stlačen na několik oborů taxative vypočtených a méně významných (zvláště zemědělství, stavby; v rámci říšských zákonů věci obecní, školní a církevní). Země jsou však přesto i podle únorovky zvláštní útvary státoprávní a mají každá svou vlastní ústavu zemskou na říšské ústavě nadále nezávislou. Zemské sněmy nejsou však jen sbory zákonodárné, nýbrž i samosprávné. Zato trvale ve smyslu dualistického zavedena byla užší rada říšská, které byly přikázány věci společně zemím neuherským, aniž při tom vypočteny. Patřilo jí proto vše, co není vypočteno pro radu říšskou širší a pro zemské sněmy.

Bývalá říšská rada z doby absolutismu byla při tom zrušena a byla z ní zřízena **státní rada**, složená ze starých zkušených byrokratů. Měla míti poradní hlas v zákonodárství říšském i uherském. Trvala do 12. června 1868.

Říšská rada skládala se z **panské sněmovny** (část dědičná — část panovníkem jmenovaná z mužů vědy, umění, politiky a z vysoké byrokracie) a z **poslanecké sněmovny** (343 poslanců z celého soustátí habsburského: z toho z Čech 54, z Moravy 22, ze Slezska 6, volených ze sněmů zemských). Zemské sněmy (český o 241 poslancích, moravský o 100, slezský o 31) skládaly se z virilistů (university, biskupové), ze zástupců velkostatků, měst, obchodních komor a venkova. Volební právo do zemských sněmů bylo závislé na volebním právu do obcí, takže tam, kde byly v obci tři volební sbory, volily první dva, jinde první dvě třetiny poplatníků přímých daní seřazení podle velikosti těchto daní. V Čechách a ve Slezsku ve městech za tuto mez byli k volbě oprávněni ještě voliči 10 zl. daně platící, na Moravě v Brně ještě voliči 20zlatoví. Volební právo ve městech bylo přímé, na venkově nepřímé (voliteli). Mimo to bez ohledu na census volily t. zv. honorace (úředníci, doktoři atd.). Při tom byla upravena volební geometrie tak, že německé okresy byly menší a české větší, na př. v Čechách na venkově připadal jeden český poslanec na 53.000 lidí, německý na 40.000. Zemská zřízení jako zemské základní zákony bylo lze měniti jen většinou kvalifikovanou.

V ústavě říšské pak byl čl. 13, který stanovoval, že v době, kdy říšská rada nezasedá, vláda mohla činiti pilná opatření, vydávajíc tak zvané zákony z nouze i bez souhlasu parlamentu, kterému jen dodatečně mají býti vyloženy příčiny a účinky těchto opatření (srov. čl. 86 ústavy Schwarzenberg-Stadionovy).

Pokrok zásad konstitučních od říjnového diplomu k únorovce dál se hlavně s ohledem na Maďary, kterým v mezích diplomu říjnového byla obnovena ústavnost. Také Chorvatsku

mělo se vyjítí vstříc. Mezi Maďary však konservativní strana, stojící za říjnovým diplomem, byla zatlačena národně radikálnější liberální stranou Deákovou, a také v Chorvatsku nebyli spokojeni. Oba sněmy byly rozpuštěny, persekuce v obou zemích však neměla žádného pozitivního výsledku.

Tak se stalo, že sešla se podle únorovky ve Vídni jen **kusá říšská rada**, která vykonávala nejprve funkce užší říšské rady a teprve, když 1863 přišlo na ni několik poslanců ze Sedmihrad, prohlášena za širší. Schmerling opíral se v ní o německé liberály a o zlomky národů (Rumuny, Rusíny, Italy, Slovincy), které podporoval proti národům historickým. Autonomisté tvořili tu nepatrnou menšinu (asi 50).

Konservativní šlechta Clamova postavila se od počátku bezohledně proti únorovce, kdežto Čechům líbil se liberální duch nové ústavy a domnívali se mylně, že ji budou moci učiniti východiskem pro získání samostatnějšího postavení českého v rámci celého mocnářství.

Konservativní šlechta, která tvořila tehdy menšinu šlechty, ohradila se také hned při začátku sněmu zemského proti porušení práv a svobod země jak v Čechách (31 osob), tak na Moravě (7 osob) a stejně učinili moravští čeští členové (23 poslanců), prohlásivše se zároveň pro užší spojení všech tří zemí České koruny. V Čechách k podobnému českému projevu nedošlo, ve Slezsku pak žádných českých a konservativních poslanců nebylo.

Většina šlechty v Čechách, na Moravě i ve Slezsku byla **ústavověrná** a šla s Němci, kteří byli liberální centralisté. V Čechách přechodně na krátkou dobu, na Moravě trvale jistá část šlechty tvořila **střední skupinu**, která chtěla zůstatí neutrální mezi oběma směry.

Mezi českými poslanci v Čechách jsou od roku 1863 jasně patrný dva směry, mírnější většina (**Staročesi**) pod Palackým a Riegrem a radikální menšina (**Mladočeši**) pod Sladkovským. Na Moravě toho lišení není. V té době přibližuje se teprve český program zvolna zase historickému právu. Nejvíce jest to patrné v Palackého „**Ideistátu rakouského**“ (1865), třeba základ tvořilo stále ještě právo přirozené.

Češi s konservativní šlechtou byli však na všech sněmích v menšině. Teprve roku 1865 alespoň v Čechách sněm dostává českou konservativní většinu.

Na říšskou radu, o jejíž obeslání byl v Čechách od počátku spor (na Moravě byli jasně pro obeslání), dostalo se celkem 24 českých poslanců, a to 20 z Čech a 4 z Moravy. Proti bezohledné německo-centralistické většině Schmerlingově nemohli rozvinouti žádné činnosti. Nepodařilo se jim ani zorganizovati nějakou větší autonomistickou skupinu opoziční, a tak již r. 1862 nastávala faktická neúčast česká na říšské radě, ze které se stal roku 1863 **pasivní odpor**, ve svém počátku málo významný a málo energický

(ze 24 poslanců českých odešlo 11, někteří se vzdali mandátů; Moravané odešli až r. 1864).

Schmerlingova vláda nesplnila ani uvnitř říše, ani za hranicemi naděje, dvorem na ni kladené. Zahraniční situace mocnářství se valem horšila. Napoleon III. je na vrcholu své moci, od roku 1860 je tu sjednocená Itálie, pruská politika má od dob nastoupení Bismarkova (1862) pevnou bezohlednou linii. V Rusku nezapomínají Vídní chování se za války krymské. Přesto ve Vídni stále sní o primátu v Německu a 1864 dochází k společnému zakročení rakousko-pruskému v Šlesviku a v Holštýnsku, ač na věci má zájem pouze Prusko.

V Uhrách konservativci jsou zatlačováni národně radikálnější stranou Deákovou, pasivní resistance komitátů trvá, finanční situace státu je krajně neutěšená. Je nutno učiniti novou půjčku na statky, a státní papíry klesly velikou měrou.

Když pak pro stálé užívání § 13. opustili Schmerlinga i liberální Němci, povolán byl v čelo vlády Richard hrabě **Belcredi**, do té doby český místodržitel. Češi spatřovali v tom ne zcela oprávněně návrat od únorovky k říjnovému diplomu. Šlo tu však především o otázku uherskou, neboť v Uhrách starokonservativci sblížili se úplně s Deákovými liberály a obojí stejně žádali bezpodmínečně restituci ústavy uherské. Jen k vůli nim byla dosavadní ústava říšská suspendována (1865). V Čechách pod tlakem vlády většina šlechty přiklonila se ke šlechtě historické a tato dohodla se s Čechy o základech společného programu: národnostní a jazyková rovnoprávnost a hájení historických práv království. Panovník v důsledku adresy podané sněmem slíbil dáti se korunovati (1865). Na Moravě zůstala i nadále slabá většina centralistická, ve Slezsku byl celý sněm německo-centralistický.

Zatím zhoršila se mezinárodní situace. Smlouvou Gastýnskou (1865) sice byly dočasně urovnány spory o Šlesvik-Holštýn, krátce nato dochází však ke konfliktu prusko-rakouskému (1866), kterého na straně Pruska zúčastňuje se i Itálie. Ve Vídni však ani po této prohrané válce, která končila zánikem německého spolku a vytlačením habsburského soustátí z německé politiky a ztrátou poslední italské země, Benátska, jako konečné likvidace celé habsburské politiky v Itálii, nedovedli se zbavit velkoněmeckých snů, toužili po odplatě Prusku a po návratu moci habsburské v Německu. Proto povolán byl za zahraničního ministra starý odpůrce Bismarkův Bedřich baron Beust, do války ministr saský. Týž přes hlavu Belcrediho koncem roku 1866 a začátkem 1867 uskutečnil **dohodu a vyrovnání s Maďary**, a to přijetím s malými změnami návrhů vypracovaných uherským sněmem. Vyrovnání bylo řadou královských reskriptů z 16. až 23. února 1867 jako hotové vyhlášeno.

Základem vyrovnání je dualismus. Z habsburského soustátí byly utvořeny vlastně dva státy, jeden s pře-

vahou maďarskou, druhý německou. Je to v podstatě vyrovnání dynastie s Maďary na útraty všech národů soustátí, ani Němce nevyjímaje. Základem jeho jest čl. XII. zákonů uherských z roku 1867 se sankcí z 12. června t. r. Tomuto článku byly prostě přizpůsobeny poměry neuherských zemí, aniž by země ty předtím byly slyšeny, jak jim původně bylo slíbeno svoláním mimořádné užší rady říšské. Poněvadž sněm český a moravský se postavily proti politice Beustově, byly rozpuštěny, a pod tlakem vlády došly zase oba německo-centralistickou většinu.

Nová úprava poměrů stala se pak celou řadou zákonů, z nichž největší část je z 21. prosince 1867 (o říšském zastupitelstvu, o všeobecných právech občanů, o zřízení říšského soudu, o moci soudcovské, o moci vládní a výkonné a o společných věcech rakousko-uherských; z 24. prosince o kvotě, dlužích a spolku celním a obchodním), tvoříc t. zv. **prosincovku**. Prosincovka sama je vlastně oktrojírka přijatá nekompetentní říšskou radou, bez české účasti, vázanou zcela hotovými zákony uherskými. Současně ovšem znamená prosincovka jistý pokrok ve vývoji ústavnosti. Neuherské země tvoří podle ní dosti složitý celek, blíží se nejvíce státům spolkovým. Jednotlivé jeho země jsou fragmentární státy, na které klesly i všechny tři země českého státu. Tím dolehla prosincovka na český stát nejvíce.

Věci celému habsburskému soustátí společných zůstalo poskrovnu. Byly to: 1. věci společné (věci zahraniční, vojenství a finance, spravované společnými třemi ministerstvy); 2. záležitosti podmíněně společné (delegace); 3. věci upravené obapolnou dohodou (společné náklady, úvěr, branná soustava); 4. věci smluvně společné (spolek obchodní a celní). Delegace (60 členů, z toho 40 z poslanecké, 20 z panské sněmovny — z Čech 10, z Moravy 4, ze Slezska 1) nebyly zákonodárným sborem, neměly společných schůzí, leda jen zcela výjimečně a jen k hlasování. Původní kvota společných nákladů byla 30% uherských, 70% neuherských a byla obnovována každých deset let, při čemž roku 1899 zlepšena o 3% pro Cislajtánii (1897—1907 roční provisoria). Společný dluh nebyl Uhry nikdy uznán, jen na jeho zúrokování přispívali 23.8%. Celní obchodní svazek byl ujednáván na 10 let (obnovován 1878, 1887, 1897—1907 provisorium, 1907). Společná byla cedulová banka.

Ze staré užší říšské rady podle únorovky stala se **říšská rada pro země neuherské**, složená ze sněmovny panské a poslanecké, jejichž složení celkem se nezměnilo. Volby do poslanecké sněmovny zůstaly sněmům zemským. Zákonodárná moc jest rozdělena mezi říši a země. Všechny důležitější a zvláště politické věci byly vyhrazeny taxative říšské radě, takže sněmům zemským zůstala sice podle § 11 ústavy prosincové zásadně zachována všeobecná kompetence zákonodárna, v praxi však jejich působnost byla velmi omezená. Moc výkonná byla vůbec jen

jednotná, centrální. Zákony z nouze vydávané v době nezasedání parlamentu bez jeho souhlasu zůstaly (čl. 14 úst. pros.).

Titul státu označen byl jako mocnářství Rakousko-Uherské. Země neuherské (celkem 17) sluly úředně „království a země na říšské radě zastoupené“, neúředně Předlitavsko čili Cislajtanie; Maďaři a Němci říkali jim Rakousko.

§ 88. Deklarace a fundamentálky.

Za řešení otázek vyrovnání s Maďary došlo také k pasivní opozici české proti sněmu českému a moravskému od roku 1867—70. V Čechách začátek této opozice byl ohlášen protestem z 13. dubna 1867, který třebaš ne plně, tedy daleko rozhodněji nežli se dále dosud, se staví na stanovisko státoprávní. Toto stanovisko plně zaujala teprve česká deklarace z 22. srpna 1868, ke které se připojili Moravané 25. srpna. Deklarace historicky odůvodňuje zvláštní postavení českého státu v rámci spojených států habsburských. Svobodnou volbou země povolán byl Ferdinand I. na český trůn a on i všichni jeho nástupci slavnostně stvrzovali práva českého státu, který byl pouze v personální unii s ostatními státy habsburskými. Pragmatická sankce dala těmto státům společný dynastický základ. Na tom nezměnil nic ani list r. 1804, kterým panovník přijal titul císařský a zaručil trvání dosavadních ústav zemských. Také list z 8. dubna 1848 znovu potvrdil království českému zvláštní ústavu a zvláštní státoprávní postavení. Ústavní spory v posledních letech trvající mají býti řešeny smlouvou s králem, ve které Čechové jsou ochotni učiniti ústupky ve prospěch ústředního státu, trvají však na zachování státoprávní osobnosti království Českého.

Vláda snažila se nejprve českého hnutí deklarantského nebdati. Když však toto nabylo rozsáhlého ohlasu v zemi četnými tábory, bylo proti němu vystoupeno použitím právě v té době odhlasovaných zákonů o výjimečném stavu (cís. nař. ze 7. října 1868, zákon z 9. května 1869). Vláda zavedla v Praze výjimečný stav a podmaršálek hrabě Koller stal se místodržitelem s úkolem zavést v Čechách pořádek. Přesto byli všichni mandátů zbavení deklaranti (v září 1869) znovu zvoleni. Tyto i všechny pozdější deklarantské volby, tolikrát opakované, jsou v českých dějinách ústavních význačné pro svou čistotu. Je to věc i jinak ve světovém vývoji ústavním v této formě ojedinele se vyskytující. Mandátů ovšem nebylo využito. Německá většina na českém sněmu rozdělila tehdy také pražskou polytechniku, stále ještě zemský ústav, na českou a německou (1869).

Teprve po pádu občanského ministerstva nastoleno bylo roku 1870 vyrovnávací ministerstvo hr. Potockého, jehož úkolem bylo provést vyrovnání na půdě ústavní tak, že by byla rozšíře-

na práva sněmů zemských. Nové volby přinesly v Čechách zase většinu česko-konservativní a tím konec pasivity vůči sněmu. Pokus o české vyrovnání se však nezdařil (cís. reskripty z 25. srpna a 26. září 1870, kterými se v rámci ústavy slibuje revize státoprávního postavení království Českého) a poněvadž sněm český trval na pasivitě proti říšské radě, použito bylo zákona o přímých volbách z nouze (zák. z 29. června 1868) a tyto r. 1870 vykonány. Zvolení deklaranti setrvali však na pasivním odporu.

V té době čeští zástupcové snažili se na českou otázku upozorniti i za hranicemi (pouť do Moskvy 1867, Riegrovo memorandum Napoleonovi III. 1869, protest proti annexi Alsas-Lotrinska 1870).

Mezinárodní situace (pád Paříže, prohlášení německého císařství ve Versailles) nutila k zachování dosavadního směru smírného vůči Čechům a tak byl začátkem r. 1871 dosazen nový kabinet Hohenwartův, který měl program federalistický. Za něho došlo k pevným ujednáním vlády (Hohenwart—Schaeffle) s Čechy (Rieger) a konservativní šlechtou (Clam-Martinič). Ujednání to sestávalo z nového volebního řádu, zákona na ochranu národnosti a z vyrovnání státoprávního čili fundamentálek.

Fundamentálky vycházejí ze zásad deklarace, čini však veliké ústupky centralismu a dualismu. Jimi se nejprve schvaluje vyrovnání s Uhrami, dále stanoví se řada taxative vypočtených věcí, které jsou společny zemím neuherským. Pro tyto společné záležitosti má se zřídit kongres sněmovních delegátů na místě sněmovny poslanecké a mimo to pro některé zvláštní věci ještě senát na místě panské sněmovny. Pro tyto společné věci jsou společní ministři, mezi nimiž je také královský český dvorský kancléř jako odpovědný státní ministr pro celou Českou korunu. Jemu patří vše, co není vyhrazeno ani státu centrálnímu, ani není společným pro země neuherské. To tvoří také kompetenci zemskému sněmu (justice, vyučování a j.), který je vlastním zákonodárným orgánem země. Zvláštní úmluvou měla býti stanovena finanční kvota českých zemí.

Ve volebním řádě dělila se kurie velkostatkářská na tři sbory, obchodní komory nahrazovaly se poslanci za velkopřemyslí, snížen počet zástupců měst a zvýšen počet zástupců venkova, kde zaváděny i volby přímé. Osnova zákona na ochranu národností vychází z rovnoprávnosti obou jazyků a národností, upravuje užívání jazyka úředního u úřadů autonomních i státních, žádá znalost obou jazyků od všech státních úředníků, rozhraničuje okresy podle národnosti a na ochranu menšiny zřizuje národní kurie.

Volební řád a zákon na ochranu menšin byly předloženy českému sněmu spolu s císařským reskriptem z 12. září, kterým se uznávalo zvláštní státoprávní postavení králov-

ství Českého, a zároveň zvláštním výborem předloženy byly články fundamentální, předem králem schválené. Sněm předlohy schválil dvoutřetinovou většinou (10. října) za absence Němců. *K f u n d a m e n t á l k á m* přistoupil dále 13. října *m o r a v s k ý* sněm, který měl po prvé většinu česko-konservativní, a 24. září čtyři slovanští poslanci slezští (1 Čech a 3 Poláci).

S vládou byly dále ještě smlouveny podrobně *osnova zemského zřízení pro království České, osnova zákona o sjezdu delegátů a osnova zákona o senátu*. Z nich nejdůležitější je osnova první, která obnovuje státoprávní svazek zemí koruny České (Čech, Moravy, Českého Slezska). Vzájemná úprava poměrů těchto zemí vyhrazena jest pozdějšímu ujednání. Předem však zavádějí se sněmy generální, jednání deputacemi a sněmy korunovační. Obnovuje se zvláštní příslušnost ke koruně České. Kongres delegátů podle osnovy nahrazoval poslaneckou sněmovnu vídeňskou a vyřizoval věci zemím neuherským společně, senát nahrazoval panskou sněmovnu, většina senátu měla býti jmenována panovníkem, avšak podle určitého klíče rozdělena na země. Senát v některých věcech jednal zcela samostatně bez ohledu na kongres delegátů.

Fundamentálky ztroskotaly pro odpor Němců, Maďarů a vlivem říšskoněmeckým. Den po velké koruně radě, konané 20. října 1871, bylo o osudu jich panovníkem rozhodnuto záporně. Došlo pak k d a l š í m u p a s i v n í m u o d p o r u č e s k é m u proti říšské radě a když nová vláda Auersperg—Lasserova v Čechách skupováním velkostatků (chabrusem) a na Moravě tlakem získala německé většiny na obou těchto sněmích, také proti těmto. Nastala nová doba persekuce, kterou vedl zase v Čechách generál Koller jako místodržitel.

Do říšské rady konány byly nejprve *přímé volby* podle zákona o volbách nouzových, avšak dvěma zákony z 2. dubna 1873 (*ústava dubnová*) zavedeny byly přímé volby do říšské rady jako pravidlo. Při tom počet poslanců říšských byl zvětšen (na 353, z toho v Čechách 92, na Moravě 36, ve Slezsku 10), rozdělen na velkostatek, města a venkov, spolu pak upravena volební geometrie na prospěch Němců. Na venkově se volilo nepřímě (voliteli). Volební právo do říšské rady samo zůstalo však i nadále závislé na volebním právu do zemských sněmů.

Po zavedení přímých voleb do říšské rady vytvořovaly se poměry pro českou politiku na Moravě tak nepříznivě, že český pasivní odpor proti sněmu byl tu opuštěn již r. 1873, proti říšské radě r. 1874.

V Čechách došlo o tuto věc ke sporu mezi oběma českými křídly. Byl-li mezi nimi dosud hlavní rozpor o poměru k Polákům a ke konservativní šlechtě, došlo nyní zvláště ke sporu o taktiku. Strana národní či *Staročesi* trvali na důsledném pasivním odporu, strana svobodomyslná či *Mladočeši* byla pro aktivní účast nejprve ve školních radách (1872), potom na sněmu (1873). Výsledkem bylo, že v zimě 1874 národní strana svobodomyslná se v Čechách také formálně na valném sjezdu ustavila jako politická strana samostatná.

Když však r. 1878 také Staročesi vstoupili na český sněm, protivy obou stran vyrovnaly se do té míry, že mohl býti utvořen společný *Státoprávní klub*. V téže době jeví se i v některých německých kruzích smířlivější smýšlení, takže došlo v *Emmiersdorfu* mezi Riegrem s jedné a dr. Fischhofem a Ettienem, hlavním redaktorem vídeňské „*Neue Freie Presse*“ k dohodě o základech smíru česko-německého. Také tento smír byl však zmařen obratem některých kruhů německo-liberálních původně mu přátelských (dr. Herbsta) i spolu zásadním odporem ostatních německých liberálů a Maďarů.

Od Krymské války čím dále tím více vystupovala do popředí východní otázka balkánská, ve které projevoval se také antagonismus Ruska a Rakouska. Roku 1872 stal se pokus překlenouti tento rozpor novou úmluvou tří císařů (Ruska, Německa, Rakouska) a Rusko chtělo se dohodnouti s Rakouskem na společném postupu protitureckém (1876), začož mělo Rakousko trvale dostati Bosnu a Hercegovinu, výsledku však to nemělo. Naopak po válce rusko-turecké přičiněním Rakouska a Anglie mír svatoštěpánský (1878) byl okleštěn, při čemž kongres berlínský svěřil Rakousku mandát k obsazení Bosny a Hercegoviny. Pro odpor německých liberálů proti této okupaci Bosny a Hercegoviny padla Auerspergova vláda.

Po krátkém mezivládí přišel *Taaffe*, jehož úkolem bylo vytvořiti na říšské radě většinu proti německým liberálům. Potřeboval k tomu také Čechy, nechtěl však přistoupiti na žádné podmínky, žádaje, aby Čechové vstoupili na říšskou radu bez podmínek a tam teprve se domáhali vyplnění svých požadavků. Skutečně také konečně 23. září 1879 bylo rozhodnuto v státoprávním klubu o tom, že poslanci čeští do říšské rady vstoupí a utvoří s ostatními jejími autonomistickými stranami většinu. Vstup český stal se se státoprávním ohrazením. Tím se končí dosavadní období aktivního boje státoprávního a české státní právo zůstává jen teoretickým základem programu většiny českých stran politických, jsouc zachovávané do budoucnosti opakováním státoprávního ohrazení na říšské radě při každém vstupu nově zvolených poslanců českých.

§ 89. Aktivní politika česká za vedení strany staročeské
(do punktací).

Požadavky státoprávní byly vstupem českých poslanců na říšskou radu odsunuty do pozadí, zmizely ze skutečného boje politického a česká politika dala se na cestu oportunní, snažíc se postupně zlepšiti v jednotlivých otázkách českou situaci. Napomáhala k tomu změna většiny na říšské radě, kde všemohoucí dosud němečtí liberálové stali se menšinou, a strany autonomistické nabyly většiny.

Byla-li dosud otázka jazyková jen výslednicí státoprávních snah, stala se nyní hlavní otázkou celé české politiky (viz § 92). Projevilo se to při samém vstupu českých poslanců na říšskou radu tím, že podána byla tehdy (1879) česká memoranda, obsahující jako hlavní požadavky rovné právo jazyka českého v úřadech, rovné právo na pražské universitě, rovnoprávnost na státních školách a na vzdělávacích ústavech živnostenských.

Proto bylo také považováno za příznivé výsledky činnosti vydání jazykových nařízení Stremayrových o vnějším úředním jazyku (jedno pro Čechy, druhé pro Moravu 1880), doplněných o něco později nařízením Pražákovým o vnitřním úředním jazyku vrchních soudů zemských (1886), dále celkem nepatrné zlepšení jazykových poměrů slezských nařízením Pražákovým (1882 — viz § 92), jakož i rozdělení university Karlo-Ferdinandovy 1881—82 na českou a německou. Také síť nižších škol českých byla tehdy doplňována. Němci ztrácejíce tím možnost germanisovati školami státními, založili si (1880) Schulverein ve Vídni pro celou Cislajtánii, jehož účelem mělo býti ve smíšených krajinách působiti školou na prospěch německého živlu. Velikou měrou působnost Schulvereinů byla právě na půdě českého státu. Proto proti Schulvereinů vznikla téhož roku (1880) Ústřední Matice školská jako obranný spolek, který měl školou i ve smíšených územích zachovávat českému národu české dítě.

Němci ztrácejíce své výhradné dosavadní panství a zatlačování postupně z jedině vládnoucího postavení, snažili se postup český zadržeti. V úřadech mělo se to státi zavedením němčiny jako jazyka státního (neúspěšné návrhy Wurmbbrandův 1884, Scharschmiedův 1886). V Čechách mělo dojiti ve smyslu starých přání německých z r. 1848 (viz § 84) k rozdělení země, se kterým dosud sami váhali, doufajíce udržeti si Čechy celé. K tomu směřovaly návrhy Herbstův (1884) a Plenerův (1886) na sněmě českém, které chtěly vytvořiti německé uzavřené území, z něhož by čeština byla téměř vyloučena. Na Moravě, kde měli Němci se šlechtou středu většinu na sněmě, a ve Slezsku, kde byli jedinými pány sněmu, podobných požadavků dělicích zemi ovšem nebylo.

Situace Němců v politice rakouské zůstávala přesto příznivá, poněvadž vlivem Maďarů došlo ještě za ministra zahraničí Andrassyho ke spolku rakousko-německému (1879), doplněnému za jeho nástupce Kalnokyho dalšími spolky rakousko-italským a německo-italským (1882). Vznikl tím již fakticky trojspolek, třeba formální jeho uzavření jednou smlouvou spadá až do roku 1887. K trojspolku připojilo se také Rumunsko (1883), kdežto o Bulharsko a Srbsko byl od té doby stálý diplomatický zápas rakousko-ruský. Trojspolek nesporně vtiskoval rakouské politice pečeť německou.

V ústavních otázkách usneseno bylo na říšské radě všude rozšíření volebního práva v městech i na venkově i na voliče pétizlatové, t. j. platící nejméně pét zlatých přímých daní, a nově upravena byla volba pro kurii velkostatkářskou v Čechách (1882). Tím se volební právo do říšské rady stalo nezávislým na volebním právu do sněmů zemských a obě volební práva vyvíjela se pak samostatně a rozdílně.

Také na zemských sněmích změněno bylo volební právo, a to nejprve (1873) na Moravě, kde odpoutali volební právo do sněmů od volebního práva do obcí a stanovili absolutní census volební v Brně 20 zl., v ostatních městech 10 zl. a na venkově 5 zl. Ve Slezsku přibrali nejprve (1875) také na venkově voliče 10zlat. a později (1887) všeobecně ve městech i na venkově 5zlatové. V Čechách (1886) přibrali jsou voličové 5zlat. do měst i venkova. Venkov volil i nadále nepřímou (voliteli).

Český sněm měl od roku 1883 zase většinu českokonservativní, na Moravě Němci udržovali si nepřetržitě většinu, poněvadž tu s nimi hlasovali šlechtici středu, a ve Slezsku šlechta konservativní nebyla zastoupena vůbec a Češi a Poláci buď vůbec ne anebo jen 1—2 zástupci z celého sněmu.

Přesto, že čeští poslanci tvořili jednotný státoprávní klub, byl mezi nimi stále rozpor mezi křídlem mladočeským a staročeským. Spory ty vypukaly občas dosti ostře v klubu, dále při každých volbách, konečně pro vynášení z klubu.

Jisto je, že celkové politické úspěchy činnosti české na říšské radě neodpovídaly nadějím v ní kladeným, a že se proto vzráhalo u nás opoziční hnutí, čímž sílilo beze sporu křídlo mladočeské, vhodně je podchycující, jak bylo patrné na sjezdu strany mladočeské (1887).

Přes to, že čeští zástupcové ve Vídni byli nuceni hlasovati mnohdy pro předlohy velmi nepopulární, jako bylo na příklad finanční vyrovnání s Uhry, neodčínující dosavadní nespravedlivé zatížení zemí neuherských (1886), nastalo od roku 1887 zase příklonění se panovníka a tím i vlády více k Němcům — do jisté míry pod vlivem událostí bulharských, kde vlivem ruským kníže Alexander Battenberg sice sesazen, avšak zvolen

proti ruskému přání Ferdinand Koburský (1886/87) a uzavřeny rakousko-italsko-anglické úmluvy o zachování status quo na Balkáně (1887). Zevně bylo to patrné ve vydání Gautschových ordonancí, kterými byla řada českých středních škol zrušena anebo alespoň obmezena (1887).

Tím se vysvětluje vzrůst mladočeské oposice patrný při zemských volbách (1889), kde z městských mandátů českých 10, z venkovských 30 připadlo Mladočechům.

Průběhem celé doby daly se několikrát pokusy o vyrovnání česko-německé (1884, 1887, 1888), ať již z iniciativy české, německé nebo vládní. Vládě šlo zvláště o to, přiměti Němce k návratu na český sněm, který r. 1887 opustili; mělo se tak státi na úkor jednoty země. Tak došlo k jednání česko-německému v lednu 1890, ke kterému nebyli přizváni Mladočeši. Výsledkem jednání byly t. zv. **punktace**. Na nich sjednány pro Čechy tyto zásady: rozdělení zemské školní rady podle národnosti, zákon o menšinovém školství, rozdělení zemědělské rady podle národnosti, zřízení obchodní komory ve východních Čechách, revise volebního řádu obchodních komor, národnostní rozhraničení soudních okresů, rozdělení senátů vrchního zemského soudu na české a německé, rozdělení soudů na dvoujazyčné a jen německé, revise jazykových nařízení, zákon o jazyku samosprávných orgánů, oprava zemského zřízení a národní kurie na sněmu. Z ujednání toho bylo realizováno rozdělení zemské školní rady, zemědělské rady a vrchního zemského soudu, ostatní vše padlo.

Odpor proti punktacím byl v českém národě živelný. Jednak z důvodů rozdělení země, jednak i proto, že ujednané předlohy ve prospěch Němců, kteří vrátili se na český sněm, byly upravovány a postupně k projednávání vybírány. Výsledkem bylo, že říšské volby v březnu r. 1891 konané smetly v Čechách stranu staročeskou úplně, nahradivše ji stranou mladočeskou spojenou s realisty (původně vědeckou skupinou — Masaryk, Kaizl, Kramář). Na Moravě jednotná národní strana zůstala volbami těmi celkem nedotčena, ačkoliv se také tu utvořila pod patronací mladočeskou radikálnější strana lidová (1890), která v zemských volbách toho roku konaných dosáhla ve venkovských obcích šesti mandátů. Potěšitelným bylo, že zemské volby slezské přinesly (1890) vítězství tří českých a tří polských kandidátů ve venkovských obcích, čímž získána většina ve venkovské kurii a tím možnost české a polské práce na sněmě (ve výborech) vůbec, zvláště pak zastoupení v zemském výboru.

Říšské volby 1891 znamenají konec vedení české politiky stranou staročeskou, rozhod-

vání a také odpovědnost přechází na stranu mladočeskou. Staročesi udržují se ještě v Čechách jistou dobu na sněmě a v samosprávě okresní i obecní, zvolna však odumírají.

§ 90. Od punktací do světové války.

(Vedení mladočeské — utvoření stran.)

Strana mladočeská převzavši odpovědnost za vedení české politiky, docílila v počátcích pouze jednoho úspěchu: znemožnila punktace. Když pak vláda snažila se alespoň cestou administrativní provést rozhraničení okresů (soud v Teplicích 1892) a tím utvoření uzavřeného území německého, a předložila sněmu předlohu o zřízení krajského soudu v Trutnově (1893), došlo k hlomozné obstrukci české, kterou definitivně zamezeny další pokusy o uskutečnění punktací. Projevilo se to také v odstoupení ministra Pražáka (1892), který od počátku éry Taaffovy byl českým ministrem krajanem.

Skoro v téže době, kdy mladočeská strana přejímala vedení české politiky, vzniká veliký kvas mladé generace, vyšlé z okruhu „Časopisu Českého Studentstva“ a soustředující vedle studentů také hodně živilů nestudentských, **hnutí pokrokové**, které vědomě chce navazovati na starší generaci r. 1848 a na dobu pasivního odporu. Hnutí pokrokové vybarvuje se v dalším vývoji jako veliké hnutí státoprávní, národní a sociální, přinášející myšlenky pokroku do české politiky. Zdálo se, že mocně zasáhne i do aktivní politiky, když proti němu zaveden (1892) v Praze výjimečný stav. Proces s t. zv. Omladinou (1894), v němž byla značná část předáků pokrokového hnutí odsouzena, způsobil však, že nevytvořila se z něho žádná veliká strana, nýbrž že zúrodnilo jen jednak strany dosavadní, jednak bylo zúčastněno na stranách nových, z jiných důvodů se tehdy tvořících. Zbytek pokrokářů rozpadl se ještě ve dvě maličké strany, radikálně pokrokovou (1897) a státoprávní (1899), které teprve 1908 splynuly zase v jednotnou stranu státoprávně pokrokovou.

V té době dozešel se také nejprve Masaryk sám s Mladočechy (1893), a nedlouho nato (1893) realisté vůbec pro přílišný a planý radikalismus. Někteří realisté (Kaizl, Kramář) však mezi Mladočechy již zůstali.

Po pádu ministerstva Taaffova (1893) tvoří se za ministerstva knížete Windischgrätze nová **koalice** z Poláků, německých konservativců a liberálů, takže celé období této vlády (1893—95) je protičeské.

Nová éra nastává za ministerstva Badeniho, kdy mladočeská politika z dosavadní negace přechází zase do práce posi-

tivní, navazující v podstatě na politiku staročeskou, přerušenu pádem této strany. Současně však vzniká straně mladočeské první opozice tvořením se dalších stran, a to v Čechách agrární a na Moravě katolické, které při sněmovních volbách dosahují prvních úspěchů (v Čechách 1895 — 89 Mladočechů, 2 agráři, 3 Staročeši, 1 pokrokař; na Moravě 1896 — 17 lidovců, 13 národních, 5 katolíků).

Prvním významným činem vlády Badeniho byla **oprava volebního řádu** do říšské rady, jeho rozšířením. Věc, o kterou se pokoušel již Taaffe a koalice, zdařila se 1896 potud, že jednak volební právo rozšířeno o voliče čtyřzlatové, jednak zavedena byla pátá kurie volební bez censu o 72 poslancích (Čechy 18, Morava 7, Slezsko 2), při čemž jen v městském okrese Praha a smíšeném okrese Brno byla volba přímá, jinde závisela na přímé nebo nepřímé volbě ve venkovské kurii do sněmu zemského.

Volby na základě tohoto zákona vykonané (1897) přivedly do volebního boje také stranu sociálně demokratickou, tehdy programově i odborově jednotně organizovanou z Vídně, kde počátky její jsou staršího data (1878). Tím se vysvětluje, že program strany té nejen neznal státního práva českého, nýbrž že pět tehdy zvolených českých sociálních demokratů podalo přímo protest proti státoprávnímu ohrazení českému. Jinak volby tyto celkem uchovaly ještě mladočeskou stranu při moci. (Vedle 60 Mladočechů bylo zvoleno: 2 samostatní, 1 společný český, 1 katolík.)

Druhou významnou událostí doby **Badeniho** bylo vydání jeho **nařízení jazykových** (1897) pro Čechy a pro Moravu na základě všeobecné dvojjazyčnosti úřadů i úředníků a zavedení vnitřní úřední češtiny (srov. § 92). Nařízení ta vzbudila hlozmoznou opozici německou, pokusy o navázání vyrovnání česko-německého ztroskotaly. Pád Badeniho vedl pak zase k velikým bouřím v Praze.

Nástupce Badeniho baron **Gautsch změnil jazyková nařízení** pro Čechy (1898) potud, že tvoří tu troje pásmo, z nichž jedno blíží se německému uzavřenému území (srov. § 92). Přechodní ministerstvo Gautschovo bylo pak nahrazeno ministerstvem hraběte Thuna, v jehož kabinetě ministrem financí byl dr. Kaizl. V té době bylo zlepšeno postavení českého jazyka ve Slezsku nařízením Rubrovými pro soudy a Kaizlovými pro úřady finanční (1899 — srov. § 92). V hlozmozném boji proti oběma vládám, ač Thun chtěl předložit (1898) zásady pro jazykový zákon říšský, sestavili si Němci jasné svůj **svatodušní program** národní (1899 — viz § 92). Obnova vyrovnání rakousko-uherského musila se státi nařízením z nouze (1899). Posledním činem vlády bylo zřízení české techniky v Brně (1899).

Obstrukce německá proti jazykovým nařízením zvítězila konečně úplně a nová vláda **Claryho odvolala také nařízení Gautschova**, takže nastal návrat k poměrům před dobou Badeniho. Jen u některých úřadů a soudů (Plzeň) se fakticky udržela vnitřní čeština až do doby Gautschovy, kdy zase namnoze *via facti* byla zaváděna.

Česká obstrukce tím vzniklá trvala i za další vlády **Koerbrovy**, ač měl Koerber ve svém kabinetu českého ministra krajanu Rezka (do 1903, později, 1904, Randa) a hlavním úkolem vyrovnání česko-německé. Pokusy o toto vyrovnání z doby Koerbrovy jsou dva; první roku 1900, kdy předloženy byly dva zákony jazykové, jeden pro Čechy a druhý pro Moravu, a druhý, 1903, kdy vedle toho předložen i návrh na zřízení krajské v Čechách. Oba návrhy tvořily tři pásma v Čechách, kdežto Moravu ponechávaly jednotnou; vycházely tou měrou vstřícně Němcům, že se Čechům staly nepřijatelné.

Česká obstrukce byla dočasně odstraněna hospodářskými předlohami, zvláště zákonem vodocestným. Z doby Koerbrovy uvádí se jako česká vymoženost zřízení Moderní galerie (1901) a zřízení českých paralelek při učitelství v Opavě, přenesených později pro odpor Němců jako samostatný ústav do Slezské Ostravy. Moravská universita byla slibována, avšak neuskutečněna.

V zasedání českého sněmu r. 1901 rozšířeno bylo právo volební na čtyřzlatové voliče a zavedeny přímé volby ve venkovských obcích.

V téže době docházelo k dalšímu vzniku **nových českých stran**. Jako samostatné strany se ustavily: agrární (1899, původně křídlo mladočeské, program 1903), národně sociální (1897 až 1898, vzniklá z odporu proti sociální demokracii, program 1902), realisté (lidová 1900, navazující na vědecký realismus let 80. a 90., později pokroková). Katolíci tříštili se v Čechách na řadu frakcí pod různými jmény. Na Moravě utvořili se 1905 pokrokaři, kteří 1909 s lidovou stranou splynuli ve stranu lidovo-pokrokovou. Katolíci dělili se na Moravě na křesťanské sociály a vlastní katolíky. Také ve Slezsku po roce 1905 tříští se jednotná dosud strana národní na frakce českých a moravských stran. Všechny tyto nové strany české spočívaly na programu státoprávním, jen realisté kladli na prvé místo právo přirozené a na druhé místo historické ve smyslu Palackého Ideje (1865).

Strana mladočeská si zachovává ještě politické vedení, avšak volby 1901 jak do říšské rady, tak do sněmů ukazují počátky pozvolného jejího úpadku (na říšské radě proti 53 jednotného klubu 4 nár. soc. a 5 agráři; na čes. sněmě 66 Mladočechů, 6 Staročechů, 22 agráři, 3 radikálové; na moravském sněmě 16 lidovců, 13 Staročechů, 7 katolíků).

Za druhého ministerstva Gautschova došlo r. 1905 k vyrovnání českoněmeckému na Moravě, čili k t. zv. **moravskému paktu**. Sestával ze čtyř zákonů. Dvěma z nich změněn byl volební řád do sněmu a zemské zřízení tak, že zavedena byla pátá kurie a kurie národnostní. Počet poslanců zvýšen na 151 (2 virilisté, 30 velkostatkářů, 46 města a obchodní komory, 53 venkov, 20 všeobecná kurie). Čechům zajištěno 73 mandátů proti 40 Němcům. Tito čeští a němečtí poslanci tvoří dvě národnostní kurie. Mimo tyto kurie zůstávají 30 velkostatkářů, 2 virilisté a 6 poslanců obchodních komor. Census pro města a venkov stanoven na 8 K, ve všeobecné kurii není censu. I na venkově a ve všeobecné kurii volí se přímo.

Třetím zákonem (lex Parma) upraven jazyk úřadů samosprávných (viz § 92). Čtvrtý (lex Perek) stanoví zásadu „české dítě patří do české školy“, dává příspěvek zemský na menšinové školy, rozděluje úřady školní od místních školních rad až k zemské školní radě podle národností na německé a české.

Jinak hlavní starostí Gautschovou, za kterého vnitřní české úřadování *via facti* začalo se zase zaváděti, i jeho nástupce Hohenlohe byla úprava volebního řádu do říšské rady, poněvadž všude ozývaly se hlasy **po všeobecném právu volebním**. Avšak teprve dalšímu nástupci Beckovi, v jehož kabinetě byl český ministr obchodu Fořt a ministr krajan Pacák, se to roku 1907 podařilo. Počet poslanců na říšské radě byl zvýšen na 516 (Čechy 130, Morava 49, Slezsko 15; z toho českých 108). Volební geometrií dostalo se však Čechům zase menšího zastoupení, nežli jim příslušelo, neboť jeden německý poslanec připadal na 41.100 Němců, český na 57.300 Čechů.

První volby na základě všeobecného hlasovacího práva vykonané ukázaly, že **mladočeská strana přestala být stranou vedoucí** (zvoleno 28 agrárníků, 24 sociálních demokratů, 26 Mladočechů, 17 katolíků, 9 spojených státoprávních radikálů a nár. sociálů, 2 pokrokáři a 2 samostatní). Vývoj ten pak v dalších letech jen postupoval (volby do českého sněmu 1908 — 44 agrárníků, 39 Mladočechů, 5 Staročechů, 5 státoprávních radikálů, 2 nár. socialisté, 1 katolík, 1 pokrokář; volby do říšské rady 1911 — 36 agrárníků, 15 Mladočechů a Staročechů, 13 nár. socialistů, 7 katolíků, 1 pokrokář, 4 státoprávní radikálové, 2 samostatní agrárníci, 4 lidovopokrokoví, 25 sociálních demokratů autonomistů a 1 centralista). Pro práci na říšské radě spojovaly se proto některé strany české, zvláště Mladočeši, agrárníci a katolíci v Národní klub; jednu dobu tvořili také čeští poslanci všech směrů hlavní jádro „Slovanské jednoty“. Sociální demokraté čeští ocitali se stále ve větším rozporu se svým vedením vídeňským, což vedlo konečně k rozštěpení strany na autonomisty (sjezd 1909) a centralisty (sjezd 1911). Autonomisté nepřijali sice

státní právo do svého programu, mlčky je však začali tolerovati, neprotestující výslovně proti němu; centralisté vystupovali proti němu i nadále ostře, docílili však jistých úspěchů jen na Moravě.

Do světové války následovaly pak ještě **kabinety** druhý Beckův (do 1908, z Čechů Fiedler ministrem obchodu, Prášek ministrem krajanem), tři Bienerthovy (1908—11; první úřednický, ministrem vyučování sekč. šéf Kaněra, ministrem orby sekč. šéf Popp; druhý s ministrem orby Bráfem, ministrem krajanem Žáčkem; třetí ministr veřejných prací Marek), Gautschův (1911; ministr veřejných prací Marek), Stürgkův (1911 až 1916; min. prací sekč. šéf Trnka, min. orby Bráf a po jeho smrti r. 1912 sen. pres. Zenker).

Pokusy o **národnostní vyrovnání ve Slezsku** se v ústavní své části nezdařily (1907), zůstal z nich jen jazykový zákon (viz § 92) pro samosprávu.

Také v **Čechách se vyrovnáním česko-německým** nehnulo, ač pokusy o to bylo i v této době řada, z nich nejvýznačnější Bienerthův návrh jazykového zákona a krajského zřízení pro Čechy (1909), dále téhož návrhy na změnu zemského zřízení a volebního řádu, krajského zřízení a zákona jazykového pro samosprávu předložené českému sněmu (1910), nepřijatelné pro Čechy, poněvadž braly za základ vesměs požadavky německé, tvořice německé uzavřené území. Místodržitel kníže Thun (od r. 1911) staral se zvláště o vyrovnání sporu česko-německého několikrát (nejvýznačnější konference česko-německé r. 1913), vesměs marně.

Češi musili trvati při všech jednáních na třech hlavních zásadách: ochraně českých menšin, menšinovém školství a českém úřadování. Němcům šlo o roztržení země, utvoření uzavřeného území rozhrančením, vyloučením češtiny z něho a vyhubením českých menšin, současně o zabezpečení posice na sněmu národnímí kuriemi a zachování německého rázu celého Předlitavska. K tomu přistupovaly i snahy o zachování německého rázu Vídně a Rakous, projevené zvláště dolnorakouskými Urbanovými zákony, vylučujícími češtinu (1909) a sankcionovanými panovníkem přes silný český odpor.

Němci trvali prostě na zásadě, že nepřipustí žádného dalšího omezení svého nadprávi ve prospěch rovnoprávnosti. Proto obstrukcí znemožňovali práci českého sněmu tak, že konečně podle jejich přání dosazena byla místo zemského výboru úřednická zemská správní komise (1913, t. zv. patent annenský), aby vedla běžné, zvláště finanční hospodářství země.

Na tento celkový vnitřní vývoj, charakterisovaný sporem česko-německým, zůstaly bez patrného vlivu i veliké události světové politiky, k nimž mezitím došlo.

Rakouská zahraniční politika byla dána i v této době nepřetržitě trojspolkem s Německem a Itálií (viz § 89), proti kterému vznikl nejprve pevný spolek rusko-francouzský (1891) a později volnější spojení rusko-francouzsko-anglické (1903), zvané krátce trojdohoda. Aktivní účast Rakouska na světové politice obmezovala se skoro vesměs jen na politiku balkánskou, o kterou trval nepřetržitý boj rakousko-ruský.

Začátkem XX. století se zdálo, že bude tento antagonismus zmírněn, když reformním programem smluveným přičiněním rakouského zahraničního ministra hraběte Goluchowského v Mürzstegu (1903) ujednáán byl společný program rusko-rakouský pro Balkán.

Několik měsíců předtím (1903) došlo však k násilné změně na trůně srbském, kde králem srbským stává se Petr Karadžević, za něhož nastává rychlá změna v dosavadním poměru srbsko-rakouském. Kdežto do té doby Srbsko bylo hospodářsky, finančně a také politicky závislé na Vídni skoro jako vasaalský stát, podařilo se záhy ministru Pašičovi opřít se o Anglii, Francii a Německo, zbavit Srbsko většiny závislosti na Rakousku a navázati přátelské styky s Bulharskem. Proto plánem nového rakouského ministra zahraničního hraběte Aehrenthala a vojenské strany rakouské stalo se od roku 1906 zničení Srbska a připojení části nebo celého jeho území k Rakousku. Současně však také Rusko, zatlačené na Dálném východě Japonskem, věnovalo větší pozornost věcem balkánským, zvláště za ministra Izvolského.

Přes to dochází ještě k dohodám rusko-rakouským na Buchlové (1908), které předcházely rakouské anexi Bosny a Hercegoviny (se vzdáním se Novopazarska) za skoro současného prohlášení Bulharska nezávislým carstvím (1909). Anexe sama vzbudila sice veliký odpor nejen v Srbsku, nýbrž i u velmocí, podařilo se však přece poměry na čas uklidnit. Roku 1912 došlo k spolku srbsko-bulharsko-řecko-černohorskému, který vítěznou válkou s Tureckem zatlačil toto na malé země na Bosporu. Rakousko nemohlo sice zabránit vítězné válce a spojenému s ní zvětšení Srbska, dosáhlo však proti Srbsku na konferenci londýnské zřízení samostatné Albanie.

Tyto události byly bezprostřední předehrou světové války a účasti Rakouska na ní (§ 93).

I za světové války nezapomínali Němci na své požadavky, ano doba zdála se jim dokonce velmi příznivou pro jich splnění. Proto byla vydána řada nařízení o úřední němčině (viz § 92), o rozdělení země a o zřízení krajském, a o rozdělení zemské správní komise na českou a německou (1918). Ano dokonce i v maličkostech utvrzován byl protičeský boj, jako je nová úprava znaku monarchie (11. října 1915), kde dosavadní jednotné seskupení znaků českého státu bylo roztrženo a znaky ty úmyslně rozházeny mezi znaky ostatních zemí.

§ 91. Reformy správy.

Dualismus správy (správa státní a samospráva). První nová organizace správy byla **Stadionovsko-Bachovská** z roku 1849, uskutečněná v českých zemích v srpnu 1849. Oddělila všude soudnictví od správy a položila základ k správnímu dualismu, správy státní a samosprávy. Těžiště státní správy položila do okresů a krajů, ponechávajíc místodržitelstvím (zemím) zásadně jen nepatrnou působnost v záměru, příležitostně země jako obvody státní správy vůbec odstraniti. Státní úřady jsou organizovány podle zásad byrokratických. Vedle nich však utvořeny býti měly obce místní, okresní a krajské na základě samosprávném. Uskutečněna však z toho byla jen samospráva místní pod heslem, že svobodná obec tvoří základ svobodného státu.

Po zavedení absolutismu došlo k nové úpravě správy t. zv. **Bachovské** (1853). V ní v nejnižší instanci sloučena správa a soudnictví, země podrženy i nadále vedle krajů, ano dokonce příslušnost zemí zvětšena. Jinak však správa státní vycházela ze zásad absolutistických a policejních. Samospráva místní byla obmezována, třebaš nové obecní zřízení z roku 1859 nebylo uskutečněno.

Po roce 1860 dochází k zrušení krajů, obnovení samosprávy místní v plném rozsahu a k nové úpravě její říš. rámcovým zákonem z roku 1862. Definitivně však upravena správa až zákonem z 19. V. 1868, kdy obnovené bylo odloučení soudnictví a správy, a kdy dosavadní boj o kraje nebo země jako obvody správní skončil definitivně vítězstvím zemí, jako jednotek správy státní, kterým podřízena jako první instance okresní hejtmanství a města statutární. Také v samosprávě nad obcí je ihned země, jen výjimečně se vsunuje mezi ně okres (v Čechách).

Při tomto rozdělení samosprávy a státní správy není organického a stálého styku mezi oběma, takže tím vzniká úplný dualismus správní (dvojí kolej, jak se také říkalo).

Ministerstva. Nejvyšším rozhodnutím ze 17. března 1848 zrušeny byly dosavadní dvorské úřady a místo nich zřízena jsou ministerstva, a to nejprve předsednictví, zahraniční, vnitra, spravedlnosti a financí. Později přistoupila k nim ještě ministerstva války, veřejného vyučování, obchodu a veřejných staveb. V dalším vývoji spojeny jsou veřejné práce s obchodem, avšak osamostatněno hornictví a orba. Ministři tvořili dohromady ministerskou radu, ze které v době absolutismu stala se ministerská konference. Do ní patřil také šéf policie (od 1852 stojící v čele nejvyššího úřadu policejního) a první generální adjutant panovníkův. Roku 1853 zrušeno bylo ministerstvo orby a hornictví, orba přikázána vnitru a hornictví financím,

a téhož roku zrušeno ministerstvo války a většina jeho agendy přešla na nejvyšší armádní velitelství.

Roku 1859 zrušeno ministerstvo obchodu a veřejných staveb, avšak již 1861 zřízeno ministerstvo pro obchod a národní hospodářství, ze kterého 1868 rozděleny ministerstvo orby a ministerstvo obchodu. V letech 1859—1867 bylo také zvláštní ministerstvo policejní. Roku 1860 ministerstvo vnitra stalo se státním ministerstvem a ministerstvo veřejného vyučování zrušeno, avšak 1867 opět obnoveno ministerstvo vnitra a zřízeno ministerstvo kultu a vyučování.

Od zavedení dualismu a prosincovky (1867) máme ministerstva dvojí: společná pro celé soustátí habsburské a druhá jen pro země neuherské. Společná ministerstva byla: ministerstvo císařského (později císařského a královského) domu a záležitostí zevnějších, ministerstvo financí a války. Neuherská ministerstva ve Vídni byla: předsednictví, vnitra, spravedlnosti, kultu a vyučování, obchodu, orby a zemské obrany, od r. 1896 také železnic, r. 1908 veřejných prací, r. 1917 pro lidové zdravotnictví a sociální péči, které r. 1918 rozděleno na dvě (zdravotnictví zvlášť, sociální péče také). Vedle toho býval v ministerstvu pravidelně zvláštní ministr pro Halič, někdy i ministr krajan český, a tu a tam i ministr krajan německý, jen jako členové ministerské rady bez určitého resortu.

Kontrolní orgány. Kontrolou všeho hospodářství státního pověřen 1854 nejvyšší účetní kontrolní úřad. Místo něho zřízen 21. listopadu 1866 nejvyšší účetní dvůr, který podle prosincovky zůstal společným úřadem.

Jako kontrolní orgány ústavní a správní zřízeny byly: soud říšský (21. prosince 1867) a nejvyšší soud správní (22. října 1875).

Země — od roku 1849 jest také Slezsko zase zemí samostatnou — jsou spravovány zemskou vládou, která v Čechách a na Moravě slove místodržitelstvím. V čele místodržitelství je místodržitel, v čele zemské vlády zemský prezident. V letech 1860—61 stal se sice ještě jednou pokus spojití Slezsko s Moravou, na konec však zůstalo Slezsko přece zemskou správou odděleno. Definitivní organizace zemí je z 19. května 1868. Při tom zůstaly zachovány *m o r a v s k é e n k l á v y* ve Slezsku, které v organizaci státní a v zákonodárství říšském tvořily součást Slezska, v zákonodárství zemském a v organizaci samosprávné patřily k Moravě.

Kraje. Zemím podřízeny byly kraje s krajským prezidentem v čele. Od roku 1849 bylo v Čechách 7 (od 1855 — 13), na Moravě 2 (od 1855 — 6), ve Slezsku jeden kraj. Krajská organizace byla odstraněna nejprve v šedesátých letech ve Slezsku a na Moravě (1860), nakonec v Čechách 23. října 1862.

Nejnižší jednotku státní správy tvořily od 1. ledna 1850 okresní hejtmanství, kterým přidělení byli berní inspektoři. Za absolutismu 31. XII. 1851 spojena však byla správa se soudnictvím ve spojený úřad okresní. Teprve zase zákonem z 19. května 1868 nastal návrat k samostatným okresním hejtmanstvím (bez soudnictví), která obyčejně spojovala několik okresů soudních. Roku 1868 bylo hejtmanství v Čechách 89, na Moravě 30, ve Slezsku 7. Počet ten průběhem doby však vzrůstal. Z organizace okres. hejtmanství vyloučena jsou města statutární.

Samospráva územní začínala u nás provisorním řádem obecním ze 17. března 1849, kterým se tvořila místní obec se samosprávou (starosta, obecní výbor, obecní rada). Jejím úkolem byly jednak vlastní věci obecní, jednak přenesená působnost při úkolech státních (vybírání daní přímých, odvody, ubytování vojska a j.). Samospráva obecní byla sice za absolutismu částečně omezena, třebaš nové obecní zřízení 1859 platilo jen v některých částech (domovskopravních), avšak říšským zákonem z 5. března 1862 zase obnovena. Vlastní uskutečnění zákona toho stalo se v Čechách zemským zákonem z 16. IV. 1864, na Moravě 15. III. 1864, ve Slezsku 15. XI. 1863. Ve všech zemích byla některá města vyňata z nejnižší organizace státní a organizována samostatně jako města s vlastním statutem. Byla to v Čechách Praha a Liberec, na Moravě Brno, Olomouc, Jihlava, Znojmo, Uherské Hradiště a Kroměříž, ve Slezsku Opava, Bílsko a Frýdek.

Druhou instancí samosprávnou byly zemské výbory podle zemských zřízení z roku 1861 utvořené, které nahradily zemské výbory stavovské, až do té doby úřadující. V Čechách v poslední době před válkou byl zemský výbor 26. července 1913 (t. zv. patent annenský) nahrazen podle přání německého zemské správní komisí vládou jmenovanou.

Zákon o obcích z roku 1862 připouštěl, aby byly utvořeny mezi obcemi a zemským výborem okresní zastupitelstva a okresní výbory s okresním starostou v čele. Skutečně utvořeny byly výbory ty jen v Čechách zákonem z 25. července 1864. Na Moravě (zák. z 31. XI. 1877) a ve Slezsku (zák. z 13. II. 1887) spokojili se pouze okresními výbory silničními s velmi omezenou působností.

Samospráva zájmová je v první řadě stavovská. Nucené organizace stavovské jsou na příklad advokátní (1868) a notářské (1871) komory, obchodní a živnostenské komory (1868, v Čechách 5, na Moravě 2, ve Slezsku 1), stará gremia lékárníků, pozdější (1907) společenstva živnostenská. Z dobrovolných organizací podobných uvéstí jest zvláště zemědělské rady (v Čechách 1891, na Moravě 1897, ve Slezsku 1901). Ze samosprávných organizací hospodářských a peněžních možno

uvésti společenstva honební, svazy spořitelén a p. Na samosprávném podkladě je však budováno také pojištění sociální, úrazové i nemocenské.

Soudnictví. V čelo soudní organizace jako úřad dohlédací na veškeru správu soudní postaveno bylo 17. března 1848 ministerstvo spravedlnosti (prov. org. 16. listopadu 1850, působnost upravena nejv. rozh. 12. dubna 1852).

Dne 7. září 1848 zrušeno bylo soudnictví patrimonijní a během r. 1850 všechny privilegované instance soudní i zvláštní soudy horní, merkantilní i lenní a prohlášena byla rovnost všech státních občanů před zákonem.

Základy nové organizace soudní byly schváleny císařským nařízením z 14. června 1849 a vstoupily v život 1. červencem 1850. Zřízeny jsou tři instance. První instancí jsou pro nejmenší věci trestní (přestupky a lehčí přečiny) a civilní soudy okresní, kde rozhoduje samosoudce. Pro důležitější věci civilní i trestní (těžší přečiny a zločiny) jsou sborové soudy první instance zvané krajskými (v Praze, Brně, Opavě zemskými), kde rozhodují několikačlenné senáty. Některé věci trestní pro zvláštní svou povahu byly provisorním řádem trestním z 17. ledna 1850 vyhrazeny porotám, zřízeným při sborových soudech první instance, kde vedle soudců z povolání, jimž náleží řízení a nález o trestu, soudí soudcové z lidu, kteří rozhodují pouze o otázce viny. Druhou instancí byly vrchní zemské soudy: v Praze pro Čechy, v Brně pro Moravu a Slezsko. Třetí instancí byl nejvyšší dvůr soudní a kasační ve Vídni.

Rozhodnutím z 31. prosince 1851 spojeno však bylo v první instanci soudnictví se správou ve spojené okresní úřady a byly zrušeny poroty. Základním zákonem o moci soudcovské z 21. prosince 1867 bylo soudnictví definitivně od správy odloučeno a soudy porotní obnoveny.

Roku 1906 bylo okresních soudů v Čechách 229, na Moravě 80, ve Slezsku 25; krajských soudů v Čechách 15, na Moravě 6, ve Slezsku 2.

Pro věci obchodní a horní byly zřízeny u sborových soudů první instance senáty obchodní a horní. V Praze byl místo toho zvláštní samostatný obchodní soud (okresní a sborový). Při obou jsou vedle soudců z povolání také přisedící laikové odborníci.

Pro věci živnostenské utvořeny byly (zák. z 14. května 1869) soudy živnostenské, kde předsedou byl soudce z povolání, polovice přisedících je volena zaměstnavateli, polovice dělníky.

Ze zvláštních soudů třeba se dále zmíniti o soudech konsulárních, polabském plavebním, patentním, vojenských (brigádní, divisní, nejvyšší vojenský soud) a rozhodcích, zvl. ve věcech pojištění se týkajících. Pro členy panujícího rodu a pro osoby,

požívající exteritoriality, byl soud nejvyššího dvorního maršálka ve Vídni.

Zvláštní postavení měly také soudy důchodkové, organizované hlavně trest. zákonem důchodkovým z 11. července 1835. První instancí byly důchodkové soudy okresní při okresních finančních ředitelstvích, druhou a zároveň první pro zvláště těžké přestupky důchodkové vrchní soudy důchodkové u vrchních zemských soudů, jako zvláštní jejich senáty organizované, a konečně nejvyšší soud důchodkový ve Vídni.

Úřady finanční. Pro finance vznikla r. 1850 finanční zemská ředitelství u místodržitelství pro celou agendu finanční a berní ředitelstva u zemských vlád pro přímé daně (později ve Slezsku je také finanční ředitelství). Jim podřízena byla finanční okresní ředitelstva a berní úřady nejprve při úřadech okresních a později při hejtmanstvích zřízené. K finančním úřadům patří také finanční prokuratury, zastupující zájmy státu zvláště na soudě.

Jiné orgány správní. Vedle těchto orgánů dosud jmenovaných vzniklo však v oboru všech ministerstev ještě velmi mnoho orgánů a sborů, z nichž uvádíme jen nejdůležitější: úřady policejní (policejní ředitelství v Praze a v Brně), zdravotní, stavební, školské (viz níže), statistické, horní (horní hejtmanství, vrchní úřady horní, podle zák. 1854, později 1871 revírní úřady, horní hejtmanství), patentní, celní, organizace pošt a telegrafů (pošt. ředitelství v Praze, Brně z doby absolutismu, později v Opavě), organizace železnic (ředitelství v Praze, Plzni, Olomouci pro dráhy státní; generální inspekce a státní rada železniční pro všechny dráhy i soukromé), finanční stráž, správy státních monopolů, státního dluhu a jiné.

Zrušení poddanství. Dne 28. března 1848 prohlásila vláda, že roboty v Čechách, na Moravě a ve Slezsku mají přestati za náhradu během roku. Moravský sněm se také usnesl 26. června, že robota má od 1. července za levnou náhradu přestati. O tuto náhradu byl později spor a věc ponechána byla říšskému sněmu ve Vídni. Tam skutečně zákonem ze 7. září 1848 byly zrušeny všechny závislosti a břemena, plynoucí z poměru poddanského (v tom i roboty), a to za náhradu. Podrobnosti o tom přinesl pak císařský patent z 4. března 1849, zvláště o výkupu organizovaném podle jednotlivých zemí. Zrušená břemena odhadla se v penězích, jednu třetinu z toho nesl oprávněný na místě daní z toho placených, jednu třetinu osoba břemena povinná a jednu třetinu země. Celek se pak kapitalisoval a sumu takto stanovenou bylo během dvaceti let splatiti v každé zemi do pozemkového fondu vyvazovacího (Grundentlastungsfond), který vydal na ně pozemkové obligace vyvazovací (Grundentlastungsobligationen), slosovatelné ve čtyřiceti letech.

Zrušení svazku lenního nastalo 17. prosince 1862 říš. zákonem, kterým jednak zakázáno zakládání nových lén, jednak stanovena zásada volné, nikoliv nucené alodifikace. Lenním pánům pak přiřknut nárok na náhradu za ztrátu jejich práv. Na základě tohoto všeobecného zákona byly vydány tři zákony zvláštní pro Čechy, Moravu a Slezsko (se stejným datem 12. května 1869), které místo dobrovolné alodifikace zavádějí alodifikaci nucenou a stanoví přesnou výši odškodnění. Z alodifikace byla vyňata česká úřední léna (viz § 67) a léna řádu Německých rytířů, na př. Bruntál. Zároveň stanoveno, že ohledně posloupnosti dědičné a některých povinností lenních mají starší lenní zákony zůstat v platnosti, pokud nevymrou osoby v době prohlášení zákona (17. prosince 1862) již zplazené.

Vojenství. Roku 1848 zřízeno bylo ministerstvo vojenství, z něhož však část agendy 16. XII. 1849 přenesena byla na vojenské vrchní velitelství a část na generální adjutanturu. Roku 1853 ministerstvo vojenství vůbec zrušeno a zbytek jeho agendy spojen s vrchním velitelstvím. Zato zřízeno roku 1856 samostatné námořní vrchní velitelství. Avšak roku 1860 obnoveno zase ministerstvo války a r. 1865 zrušena generální adjutantura. Po dualismu (1867) bylo jednak společné říšské ministerstvo vojenství, generální štáb s celou řadou pomocných orgánů a generální inspektoři vojska, jednak ministerstvo zemské obrany v zemích neuherských (honvédů v Uhrách). Námořnictvo tvořilo v ministerstvu vojenství zvláštní sekci a v jeho čele byl admirál.

Ve službě vojenské odstraněna jsou osvobození šlechty a jiných stavů (1852), a všeobecně stanovena služba na 8 let a 2 léta zálohy. Od roku 1868 zkrácena služba vojenská na 3 léta presenční, 7 let v záloze a 2 léta v zeměbraně (námořníci: 4 léta presenční, 3 léta v záloze a 3 léta v mořebraně). Zvláštní postavení ve službě vojenské měli lidé s předběžným vzděláním středoškolským jako jednoroční dobrovolníci.

Od roku 1867 lišilo se společné vojsko řadové od obou zeměbran neuherské a uherské (honvédů). Zeměbrana byla však delší dobu jen reserva vojska starších ročníků, skutečně samostatně byla organizována až r. 1886 se současným zřízením domobrany ze všech mužů 19—42letých nesloužících a neslouživších ve vojsku. Kontingent roční byl od r. 1889 stanoven na 103.000 mužů pro vojsko řadové a námořnictvo a 23.000 pro zeměbranu. Každý pluk měl svůj doplňovací okres (1857).

Příprava důstojníků dala se v nižších a vyšších vojenských reálkách, v kadetkách a ve vojenských akademiích jako vysokých školách rázu technického. Pro generální štáb byla nutná „válečná škola“ (1852).

Námořnictvo bylo poměrně pozdního původu v habsburském soustátí, související s nabytím Benátska. Větší měrou

začalo se vyvíjeti po roce 1866 a zvláště po přivtělení Bosny a Hercegoviny (1908—9).

Zvláště byly ve vojsku organizovány soudnictví (auditoriat), zdravotní služba (sanita), náboženské zřízení (katolické pod apoštolským polním vikářem) a jiné.

Za světové války nebyvalou měrou vyrostl počet vojenských jednotek, jakož i jejich rozmanitost, jak to způsobily jednak nový způsob války, jednak nové druhy zbraní, zvláště letectvo a skupiny technické.

Správa školská byla zorganizována pod ministerstvem kultu a vyučování. Základ její tvoří říšský zákon ze 14. května 1868, doplněný řadou zákonů zemských. Správa školská jest v místních, okresních a zemských školních radách. Základní školy jsou obecné, měšťanské (vyvinuvší se ze starých hlavních škol), gymnasia (osmitřídni, připojením staré filosofie), reálky (sedmitřídni, jako příprava pro techniku). Z normálních škol vznikly učitelské ústavy. Vedle klasických gymnasií vznikají ještě gymnasia reálná. Potřeba doby vyvolává celou řadu škol odborných. Universitám dán byl ráz ústavů vědeckých se svobodou vyučovací. Pražská universita r. 1881—82 rozdělena na českou a německou, z olomoucké zůstala jen fakulta theologická, ostatní zrušeny (filosofie 1851, práva 1855, ranhojičství 1872). Polytechnika pražská rozdělena na českou a německou r. 1869, v Brně zřízena technika česká (1899) vedle německé staré.

Poměr státu a církve. Reskript z 25. dubna 1848 vyhlásil úplnou svobodu víry a svědomí. Ústava ze 4. března 1849 zůstala při této zásadě, doplnila ji svobodným právem domácí bohoslužby, kdežto právo veřejného výkonu měly jen církve státem uznané, které mohou si své věci řídit samy. Tato druhá zásada zůstala zachována i v patentu z 31. prosince 1851. Konference biskupů ve Vídni od roku 1848 konané, vedly však nakonec k uzavření konkordátu z 18. srpna 1855, kterým církev katolická nabyla zase velikého vlivu na veřejný život, zvláště také na školství. Církev uvolňuje se značně od nadřízenosti a dohledu státního, nabývá velikého soudnictví zvláště ve věcech manželských a svobody ve věcech majetkových. Zrušeno bylo (8. X. 1856) manželské právo občanského zákoníka pro katolíky a toto řídilo se předpisy kanonickými.

Ústava prosincová (21. XII. 1867) obnovila úplně ustanovení ze 4. III. 1849. Další zákony pak odstranily konkordát a jeho ustanovení. Jsou to především tři zákony květnové (25. května 1868), a to zákon interkonfesijní, zákon o obnově předpisů občanského zákoníka pro manželství katolíků a zákon o poměru církve ke školám. Pozdější zákon o zevních poměrech církve katolické ze 7. května 1874 zrušuje ve čl. I. výslovně konkordát a upravuje místo toho velmi podrobně církevní zřízení

katolické v jeho celku. Konečně třeba uvést ještě zákon stanovící podmínky pro uznání nových náboženských společností (z 20. května 1874).

Do tohoto zákona platily za uznané církve v Předlitavsku: katolická (ritu římského, řeckého a arménského), evangelická (vyznání augšburského a helvetského), pravoslavná, židovská, (gregoriánská a lipovanská v Bukovině, menonitská v Haliči). Na základě tohoto zákona organisovali se ještě starokatolíci (1877), ochranovská církev (1880) a islam ritu hanifovského, zvl. zákonem 1912.

Z bernictví nutno uvést dokončování stabilního katastru ve všech zemích českého státu, kde daň pozemková stanovena základem 16%, k čemuž 1849 přistoupila přírážka třetinová a v roce 1859 další mimořádná, takže celková daň činila 26%. Nová jednotná úprava stala se až roku 1868 s platností od r. 1881. Daň ta snížena (1883) na 22.7%. — Daň činžovní zavedena (1. XI. 1849) všude, kde aspoň polovina budov je pronajata; jinde zůstala domovní daň třídní (novella 1882). — Upravena dále daň výdělková, nově zavedena (1849) daň příjmová.

Berní reforma z roku 1896 (s účinností od 1. I. 98) zavedla nově moderní daň důchodovou s progresivními sazbami, a místo staré daně výdělkové a daně příjmové zavedla: 1. všeobecnou daň výdělkovou, 2. zvláštní daň výdělkovou podniků veřejně účtujících, 3. daň rentovou a 4. daň z vyššího služného.

Doba válečná zavedla řadu válečných přírážek (cís. nařiz. 1916).

K akcízům na čáře a také venku mimo města placeným nepřímým daním přibyla daň z cukru (1849) a z petroleje (1882), nově upravena zvláště dávka z piva a z lihu. — Cla jsou podstatně snížena, prohibiční cla odstraněna. Roku 1850 zrušena celní linie s Uhrami. Snaha Rakouska utvořit jednotné celní území s německým spolkem nevedla k cíli. Po vyrovnání r. 1867 cla stala se příjmem společným oběma částem habsburského soustátí.

Také zákon poplatkový r. 1850 nově upravoval celou řadu poplatků, zvláště také poplatek obohacovací (t. j. daně z dědictví a darů) a z převodu věcí nemovitých (novelly 1862 a 1915); zmíniti se třeba i o nové úpravě poplatků kolkovních (1854 zavedeny kolkovní známky místo vtiskování), tax a poplatků za právní jednání. Nová je bursovní daň (až r. 1897 zavedená).

Ze staré doby zůstal zachován monopol tabákový a výrobní monopol solní. Dlouho byla zdrojem příjmu i loterie číselná (zrušená 1919), dále daň z věcí spotřebních, z kalendářů a periodických publikací (novinářský kolek) [zrušené 1899], jakož i z karet, vybírané ve formě kolků vtiskovaných.

Finanční otřesy roku 1848 způsobily na čas nucený kurs papírových peněz, rozmnožení jich a zvětšení dluhů státních. Národní bance na krytí její byly poukázány proto státní statky s právem prodeje (1855). Roku 1858 zavedena byla měna rakouská, jejímž základem byl zlatý o 100 krejcarech, a jejímž základem bylo stříbro. [1 zl. vídeň. = 42 kr. rak.; 1 zl. konv. = 1.05 zl. rak.] Pruská válka způsobila nové otřesy měnové a rozmnožení oběživa i dluhu. Když roku 1878 vzdaly se obě polovice habsburského soustátí svého práva zříditi si samostatné banky, byla Národní banka přeměněna na společnou banku Rakousko-uherskou. Roku 1892 opuštěn byl dosavadní stříbrný základ měny a zavedeny koruny o 100 haléřích, jichž základem bylo zlato. [1 zl. rak. = 2 K.] Při úmluvě roku 1867 Uhry nepřevzaly žádoucí část dosavadního dluhu jako společný, jen k jeho zúrokování a umořování z důvodů slušnosti přispívaly. Roku 1907 tento dluh výslovně prohlášen za předlitavský, jen uherská povinnost úrokovací a umořovací zůstala. Vedle toho mělo Předlitavsko ještě další dluhy po roce 1867 založené jednak všeobecně, jednak investiční a železniční. Společná vydání habsburského soustátí hrazena byla jednak cly, jednak kvotou (viz § 87).

Přepočítávání starých závazků z doby před rokem 1799 děje se tak, že

- 1 zl. rýnský = 1 zl. vídeň. měny = 42 kr. rak. č. = 84 h,
- 1 kopa míšenská = 1 zl. 10 kr. rýnským = 1 zl. 10 kr. vídeň. měny = 49 kr. rak. č. = 98 h.
- 1 kopa česká = 2 kopám míš. = 1.96 K.

§ 92. Otázka jazyková a národnostní.

Otázka jazyková a národnostní tvořila v této době jednu z os politického života českého, a to za státoprávních bojů do roku 1879 druhou řadou, v požadavcích státoprávních obsaženou, od tohoto roku však českou politiku především ovládající.

V Čechách smíšené území s převahou německou sestává z pásu trutnovského, liberecko-chebského, šumavského, novobystřického a orlického, a z ostrovů budějovického, jihlavského, lanškrounského a českodubského. České ostrovy v něm jsou sulislavský a v hnědouhelné pánvi pět ostrovů s 20 obcemi. Hranice národnostní větších změn neprodělala, v převahou německém území však všude vznikaly české menšiny. Avšak také v českém území vlivem průmyslu tvořily se obráceně německé menšiny (Kladensko, Berounsko), třebaž ne tou měrou jako menšiny české. Veliký pokles německý patrný jest v Praze, kde

ještě v letech 1850—61 vládli Němci obecní správou, avšak roku 1910 nedosáhli již ani 6%.

K českému území v Čechách jest připočítati také český kout v Kladsku, složený z 9 osad asi s 5000 lidmi, kteří však cítili se Prusy česky mluvícími a jichž běžný jazyk vlivem německého úřadování a správy odklonil se značně od spisovné češtiny. Dále se nutno zmíniti o zbytku českého území na Vitorazsku v Dolních Rakousích, kde ještě sčítání r. 1880 ukázalo šest českých osad s téměř 4000 Čechy, v dalších letech ovšem vlivem německé agitace počet ten zvolna klesal.

Na Moravě teprve po roce 1848 probuzení národní silněji postupovalo, při čemž zvláště města dlouho zachovávala si svůj německý ráz. Německé území na Moravě sestává ze dvou větších celků, jednoho na jihu, opírajícího se o Dolní Rakousy, druhého na severu, souvisejícího s Němci na Opavsku a v Kladsku. Německé ostrovy byly: jihlavský, svitavský, brněnský, olomoucký, vyškovský a brodecký, konečně některá města jako Mor. Krumlov, Zábřeh a nově se tvořící ostrov: Vítkovice, Mor. Ostrava, Přívoz. Města od německé nadvlády osvobozená zaznamenávají silný a rychlý pokles němectví (Kroměříž, Prostějov). K českému území na Moravě patří i osady české na Moravském poli v Dolních Rakousích, táhnoucí se od Břeclavě po pravém břehu řeky Moravy. Mimo tři (Poštorná, Hlohovec a Chorvatská Nová Ves), opírající se o Břeclavu, propadaly ostatní poněmčení.

Na Opavsku začíná probuzení národní až v šedesátých letech. Německé území bylo tu na severu a na západě, ostrov německý tvořila Opava s později poněmčeným Hradcem. Až do převratu neustále se toto německé území zvětšovalo poněmčováním dalších českých osad na rozhraní.

Na Těšínsku národní zápas byl komplikován od roku 1848 vznikem polského hnutí, které opírajíc se o Krakov rychle mohutnělo. Z odporu proti popoľšťování vzniká na východě země hnutí slezácké, dostávající podporu namnoze od Němců a s nimi sympatisující (deutschfreundliši). Polský živel vzrůstá na Těšínsku však také silným přistěhovalectvím do uhelného a průmyslového revíru na západě země. Města jsou vesměs německá, německý jest ostrov bílský. O venkov zápasí Poláci a Češi, namnoze v rychlých jen několikaletých proměnách (Rychvald, Petřvald).

V Pruském Horním Slezsku na slovanské obyvatelstvo, které mluvilo po našem a označovalo se za Slezáky, začalo se, pokud patřilo k diecési vratislavské, hleděti jako na Poláky, ačkoliv vlastní agitace polská přichází sem až koncem XIX. století. Jen ta část Slovanů Pruského Slezska, která patřila k diecési olomoucké, a sídlila na území starého Opavska a Krnovska, uchovala si vědomí souvislosti s Čechy v té formě, že se

označovala za Moravce. Hranicí tohoto vědomí staly se řeky Odra—Přstina. Čeština udržovala se tu dlouho ve škole a kostele, ač z úřadů byla vyloučena. Poslední doba před válkou vyloučila ji i ze škol, takže zůstala pouze v kostele a také tu v omezené míře. Současně zmenšovalo se i celé Moravci obývané území, trolic se zvláště na severu. Před válkou zůstalo českým Hlučínsko a tři drobné ostrovy severně od něho; celkem 64 osady s 60.000 Moravců. Také tady Moravci byli česky mluvícími Prusy, jichž běžná mluva značně se odklonila od českého jazyka spisovného.

Snaha po nové úpravě poměrů jazykových v úřadě projevila se již roku 1848 v obou pražských peticích žádostí za rovnoprávnost češtiny s němčinou. První kabinetní list odkazoval tu prostě na platné ustanovení Obnoveného zřízení, druhý z 8. dubna zaváděl rovnoprávnost jazykovou v úřadech a ve školách a žádal od všeho úřednictva znalost obou řečí. Také skutečně na jeho podkladě značnou měrou nastalo české úřadování ve styku se stranami i v úřadě samém. Na Moravě sice také bylo o rovnoprávnost jazykovou jednáno, praktické výsledky jednání toho však zůstaly daleko za českými. Slezsko zůstalo pro úřady zemí jen německou.

Bachovský absolutismus přinesl nový proud germanisace i v úřadech. V Čechách nařízením z roku 1852 vyloučena byla čeština z vnitřního úřadování, na Moravě provedla totéž německá byrokracie bez zvláštního nařízení a ve Slezsku (1851) byly čeština i polština vyloučeny i z úředního styku se stranami vůbec, takže slezské úřady staly se výhradně německými.

Nový ústavní život učinil konec dosavadnímu germanisacnímu systému a v letech 1861—65 vydána byla řada nařízení, kterými se v Čechách a na Moravě (nikoliv ve Slezsku) češtině skýtala jistá práva v úřadech a ve školách.

Základní práva prosincové ústavy (1867) prohlašovala ve čl. XIX. rovnoprávnost všech národních kmenů ve státě, jakož i všech v zemi obvyklých jazyků ve škole, v úřadě a ve veřejném životě. Článek sám je původně namířen jako všeobecná zásada liberálního programu proti historickému právu jazyka českého jako starého jazyka úředního. Později vzniklo o článek několik sporů. V jednom řešila se otázka jazyka v zemi obvyklého buď jako jazyka v celé zemi (Češi) nebo jen u jednotlivého úřadu obvyklého (Němci). V jiném šlo o to, je-li čl. XIX. jen všeobecnou zásadou, která potřebuje teprve prováděcího zákona (Němci), anebo jde-li o striktní předpis zákona bez dalšího již proveditelný (Češi, názor říšského soudu).

Po celou dobu státoprávních bojů Češi žádali řešení otázky jazykové jak v úřadech státních, tak v autonomních zákonem zemským. Návrhů podobných zákonů bylo jak na českém, tak i na moravském sněmě podáno několik, z nichž nejvýznačnější

jest s vládou smluvený jazykový návrh z doby fundamentálek (1871). Vláda však celkem — mimo tuto epizodu fundamentálek — trvala na názoru, že otázka jazyková v úřadech státních má být řešena v rámci základních zákonů zvláště čl. XIX. z 21. prosince 1867 **nařízeními ministerskými**. Němci naproti tomu **zdůrazňovali potřebu jednotného jazykového zákona říšského**, v němž by bylo současně postaráno o zavedení státní němčiny.

Po vstupu českých poslanců na říšskou radu přizpůsobily se české požadavky vládnímu názoru a začala **éra jazykových nařízeních**. Z nich první jsou **Stremayrova** (1880), jedno pro Čechy a druhé pro Moravu, kterými se při úřadech politických, soudech a státních zastupitelstvech ve styku se stranami zajišťoval český jazyk. Vnitřní úřadování německé zůstalo zachováno. Obmezeno bylo toto vnitřní německé úřadování později jen u vrchních zemských soudů při projednávání českých věcí v druhé instanci (nařiz. min. spravedlnosti [1886] Pražáka). Pro Slezsko bylo vymoženo jen **hubené nařízení Pražákov** (1882), kterým se při některých soudech slezských pro styk se stranami připouštěly čeština a polština potud, že strany v nich mohly jednati a podání činiti, vyřízení však se jim dostalo německého.

I tyto malé ústupky vzbudily silný německý odpor, který zdůrazňoval zvláště potřebu státní němčiny a vyloučení češtiny z území převahou německého, které mělo se státi územím uzavřeným, z něhož by čeština vůbec byla vyloučena.

O úpravu jazykovou jednalo se pak několikrát, podstatné změny však již docíleno nebylo. Ztroskotaly pokusy o zlepšení práv českého jazyka u úřadů státních v Čechách a na Moravě **nařízením Badeniho** (1897) a **Gautsche** (1898), která pro odpor německý musila být odvolána. Stejně ztroskotaly pokusy o vyrovnání jazykové za **Thuna** (1898), **Koerbra** (1900, 1903), **Bienerttha** (1909—10) a **místopředsedu knížete Thuna** (1913). Ve Slezsku **nařízením ministra spravedlnosti Rubra** (1899) připuštěno, pokud úředníci jsou mocní jazyka českého a polského, v některých okresích vyřizování i v jazyku stran německých. **Nařízením pak Kaizlovým** (1899) dostalo se češtině i polštině práva i u úřadů finančních a berních. Celkem ve Slezsku na těchto základech vytvořila se praxe u každého státního úřadu jiná, češtině nejvýhodnější u některých soudů, nejhorší u úřadů politických.

U **samosprávných úřadů** v Čechách po nezdaru **punktací** (1890) k úpravě jazykových poměrů **nedošlo vůbec**. Na Moravě v rámci **moravského paktu** (1905) vyřešena byla otázka **ta zákonem** tak, že obce určily si svůj jazyk úřední samy, a jen v tomto jazyku vyřizovaly i podání jino-

jazyčná. Jen v určitých případech byly obce povinny vyřizovati v jazyku strany. Také ve Slezsku došlo k **zákonné úpravě úředního jazyka samosprávných úřadů** (1907). Ve smíšených okresích přijímají se podle něho podání v češtině i němčině, na Těšínsku také v polštině. Vyřízení vydává se v jazyku obce, u zemského výboru-zřízena pak **překladatelská kancelář**.

Vylíčení **předválečné jazykové politiky české** nebylo by úplným, kdyby se nestala zmínka o **dolnorakouských zákonech**, vylučujících češtinu vůbec ze škol a z úřadů autonomních (1909).

V boji proti nařízením **Badeniho** a **Gautsche** sjednotili se Němci na velkém jazykovém t. zv. **svatodušním programu** (1899). V něm trvají na zavedení němčiny jako jazyka zprostředkujícího a vnitřní řeči úřední vůbec, otázku jazykovou možno řešiti jen říšským zákonem. Dolní Rakousy jsou zemí německou, Morava smíšenou, v Čechách tvoří se tři pásma: české, německé a smíšené, Slezsko je zemí převahou německou, kde čeština a polština mají být připuštěny jen ve velmi obmezené míře.

Proti jednotnému programu německému **nepodařilo se vytvořiti základní jednotný program český**. Pokusy o to, zvláště Národní rady 1910, ztroskotaly, ačkoliv programy českých stran právě v této otázce (až na sociálně demokratickou) se valně nelišily.

Vlády vídeňské vycházely již před světovou válkou vstříc požadavkům německým, zvláště v otázce kompetence říšské rady, za války pak celou řadou nařízeních **zdůrazněna byla vnitřní němčina jako služební jazyk**, připravováno bylo ohraničení uzavřeného území a ve Slezsku i to málo práv češtiny bylo obmezováno.

Závěr.

O ČESKOSLOVENSKÝ STÁT.

§ 93. Za svobodu českého státu.

Ze zakročení Rakouska proti Srbsku vypovězením války 29. července 1914 po sarajevském atentátu vznikla hlavně vinou Německa, které okamžik ten považovalo pro sebe za zvláště příhodný, světová válka. Jí se zúčastnili na jedné straně: Rakousko-Uhersko, Německo, Turecko (1914) a Bulharsko (1915), na druhé straně Rusko, Francie, Belgie, Anglie, Srbsko, Černá

Hora, Japonsko (1914), Itálie (1915), Rumunsko (1916), Řecko a Spojené státy severoamerické (1917), a řada dalších států, které vypověděly Německu (a některé také Rakousko-Uhersku) válku anebo přerušily s ním styky diplomatické; bylo jich konečně celkem 26.

Za světové války české politické hnutí vyvíjelo se dvěma proudy: doma a za hranicemi. Oba souhlasně a vědomě společně pracovaly pro úplnou samostatnost českého státu rozšířeného ještě připojením se území slovenského.

Doma oživila myšlenka státní samostatnosti české jak v lidu, tak v určitých kruzích politických, které ihned po vypuknutí války vytvořily **Maffii**, která byla v stálých stycích s českým hnutím zahraničním. Ostrá protičeská politika nedovolila však dlouho, aby domácí hnutí jasně se projevilo. Ano po zatčení některých předních politiků českých vedení české politiky dostalo se do rukou kruhů, které s přesvědčením počítaly i s poválečnou existencí Rakouska. To bylo také ještě základem politiky Českého svazu pro Vídeň a Národního výboru pro Prahu roku 1916 utvořených a spojujících všechny české strany mimo státoprávní pokrokaře a realisty.

Vídeňská politika snažila se v té době vyhověti požadavkům německých stran, jichž nacionální část (o velikonocích 1916) žádala vytvoření výhradně německého Předlitavska s vyloučením Haliče, Bukoviny a Dalmácie. Tomu mělo být vyhověno i návrhem prvního ministerského předsedy císaře Karla, Clam-Martince, který chtěl řešiti česko-německou otázku oktrojem (německá obcovací řeč, krajské zřízení a jazykové poměry u úřadů podle přání Němců).

Vystoupení proti této rakouské politice bylo možným až na jaře 1917. Stalo se to nejprve **prohlášením českých spisovatelů** z druhé polovice května. Žádá se v něm, aby v kritické době, kdy na celá staletí bude se rozhodovati o českém osudu, rozvinut byl plně program státního osvobození českého národa. Tímto zásahem bylo vynuceno **prohlášení českých poslanců na říšské radě** z 30. května, které sice počítá ještě s habsburským soustátím, chce však v jeho rámci domáhati se sloučení všech větví národa československého v demokratický stát. Požadavek ten odůvodněn je jednak státním právem starého českého státu, jednak právem přirozeným, které tvoří hlavní důvod pro spojení se Slovenskem. Vedle tohoto prohlášení Českého svazu podali oba čeští poslanci státoprávně pokrokoví své zvláštní prohlášení, ve kterém se s Rakouskem již nepočítalo vůbec. Přesto ještě nějakou dobu žil v duši mnohých českých politiků starý rakouský aktivismus, jak bylo zvláště patrné z ústavních prací roku 1917, konaných v Národním výboru pražském, které spočívaly na myšlence přeměnění monarchii habsburskou ve fede-

raci, jejímž jedním členem měl býti český stát rozšířený o Slovensko.

Teprve v roce 1918 nastává rychlý spád státoprávně důležitých událostí. Na Tři krále toho roku konal se v Praze **generální sněm** českých poslanců, svolaný pražským vedením přes odpor českých říšských poslanců jako odpověď na prohlášení Czernínovo z 25. prosince, že otázka státní příslušnosti národních skupin, nemajících státní samostatnosti, nemůže býti upravena mezistátně. Československý národ hlásí se v deklaraci generálního sněmu tříkrálového o svou samostatnost, opíraje se o své historické státní právo „a jsa prodchnut všecek vřelou touhou, aby ve svobodné soutěži s jinými národy svobodnými a ve svém státě svrchovaném, plnoprávním, demokratickém, sociálně spravedlivém a na rovnosti všeho svého občanstva vybudovaném a v hranicích historických zemí a sídel svých a své větve slovenské přispěti mohl k novému velkému rozvoji lidstva, založenému na volnosti a bratrství, přiznáváje v tomto státě národním menšinám plná práva národní“. Těžiště české politiky přesunulo se prohlášením tím definitivně z Vídně do Prahy.

Skoro v téže době ve všech českých stranách dosavadní rakousko-aktivistická křídla byla zatlačena skupinami protirakouskými, a z Mladočechů, Staročechů, státoprávníků, moravské strany lidovo-pokrokové a z části realistů vytvořena byla (v únoru 1918) **státoprávní demokracie**, jejímž hlavním programem se stal boj za svobodu českého státu.

Boj za svobodu státu českého byl znovu zdůrazněn téhož roku **dubnovou přísahou** všech vrstev národa ve Smetanově síni, kde ústy Al. Jirásky sliboval si národ vytrvati, dokud nepozdraví svou samostatnost, a **květnovými manifestacemi** při oslavách Národního divadla. Posledních zúčastnili se také po prvé **zástupci Slováků**, když nedlouho předtím na 1. května 1918 v Liptovském Sv. Mikuláši po referátu dr. Šrobára a za účasti slovenského soc. demokratického dělnictva a pokrokového občanstva usneseno bylo požadovati sebeurčení také pro Slováky.

Z jara r. 1918 zaznamenati je také poslední dozvuk rakouského aktivismu u nás v souvislosti s některými jednáními zahraničními. Dokonce bylo tu i jisté nebezpečení, že císař Karel dá se korunovati proti vůli českého národa za krále českého.

Tato epizoda neměla však naštěstí vážnějších následků a po ní vývoj pokročil již tak, že 13. července 1918 byl ze všech dosavadních stran utvořen v Praze nový **národní výbor** v čele s dr. Kramářem, aby připravil československý samostatný stát a ve vhodné chvíli jej vyhlásil. Císař Karel chtěl sice ještě v poslední chvíli přetvořiti staré Předlitavsko manifestem z 16. října ve spolkový stát čtyř svobodných národů, byl však odmít-

nut. A když došla do Prahy zpráva o bezpodmínečné kapitulaci Rakouska, byla 28. října 1918 Národním výborem prohlášena samostatnost československého státu a spolu vydán první jeho zákon.

Za hranicemi vytvořily se hned po vyhlášení války české skupiny vojenské (Družina v Rusku, setnina „Nazdar“ ve Francii) i politické (v Rusku, Francii, Anglii, Americe), které usilovaly o samostatný český stát. Začátkem roku 1915 podařilo se řadu jich spojití do jednoho střediska jako „Národní radu obcí československých“ v Paříži. Brzy však se středisko to hlavně z osobních důvodů rozložilo, a místo toho utvořil ještě roku 1915 profesor Masaryk, který od prosince 1914 byl za hranicemi, nejprve „Český zahraniční komitét“. V květnu 1916 přetvořen byl komitét ten v „Československou národní radu v Paříži“. Zahraniční hnutí politické prodělalo sice ještě mnohé další boje zásadní i osobní, zvláště v Rusku, nakonec však pařížská národní rada udržela si pod Masarykovým předsednictvím vedení celého československého odboje zahraničního v rukou až do konce světové války.

Snahou českého zahraničního odboje bylo jednak utvořití zahraniční vojsko československé, jednak připravit půdu pro diplomatické uznání samostatného čsl. státu u Dohody.

První splněno bylo postupným utvořením československých legií v Rusku, Francii a Itálii, nehledíme-li k menším pokusům v Srbsku, Rumunsku a Anglii. Češi ve Spojených státech severoamerických navazovali na legie francouzské, pokud nevstoupili do vojska amerického.

Nutnost rozbití Rakouska a zřízení samostatného státu československého odůvodňovala se od počátku jednak historickým státním právem starého českého státu, jednak přirozeným právem národa československého v duchu sebeurčení. To jest patrno hned z prvního velikého politického memoranda, které v dubnu 1915 podal Masaryk vládám v Londýně a v Paříži pod názvem „Nezávislé Čechy“ (Independent Bohemia). Zvláště jasně bylo to vysloveno v četných člancích v Denisově La Nation tchèque, od května 1915 v Paříži vycházející. Stejný základ je také v hlavním agitačním díle zahraničního odboje, v Benešově Détruisez l'Autriche-Hongrie (v Paříži 1916, italsky s předmluvou poslance Torreho v Římě 1917), a Masarykově konečném zformulování české otázky v Nové Evropě, vydané nejprve anglicky a potom francouzsky (tištěno jako rukopis 1918). A také v americké propagační literatuře, velmi četné, bylo historické právo českého státu základním kamenem stavby nové státní samostatnosti české, třeba tu snad větší důraz byl kladen i na právo sebeurčení, nežli se dalo v Evropě.

Ve Spojených státech severoamerických, odkud Češi a Slováci nejvíce financovali náš zahraniční odboj, trvala dlouho jistá nedůvěra mezi organisacemi českými a slovenskými. Nedůvěra ta byla konečně odstraněna za přítomnosti samého Masaryka písemní dohodou mezi Slovenskou ligou, Českým národním sdružením a Svazem českých katolíků. Vznikla tím 30. června 1918 pittsburghská smlouva, kterou zaručilo se Slovensku užívání slovenštiny, slovenský sněm, administrativa a soudy.

V létě 1918 uznána byla Československá národní rada v Paříži za československou vládu postupně hlavními mocnostmi dohodovými.

(Stalo se tak Francií 29. června, kde se mluví o ní jako o nejvyšším orgánu, spravujícím zájmy veškerého národa a o základu příští vlády československé, — Itálií prohlášením ministerského předsedy Orlanda 3. září, kde uznána za vládu de facto, — Anglií 9. srpna, kde uznána za nejvyšší orgán československých národních zájmů a za věrnou ruku budoucí československé vlády, — Spojenými státy 2. září, kde se mluví o ní jako o vládě de facto vedoucí válku a povoláné řídití vojenské a politické věci československého národa, — Japonskem 9. září za orgán mající vrchní dozor nad armádou čsl.)

Československá národní rada pařížská pozměnila se pak 14. října 1918 ve skutečnou vládu s dočasným sídlem v Paříži a jmenovala své zástupce u spojených vlád v Londýně, v Paříži, v Římě, ve Washingtoně a v Rusku. Současně žádala pro národ československý samostatný národní stát. Tři dny nato, 17. října, bylo prohlášení to ve stylisaci Masarykově na půdě americké odevzdáno vládě Spojených států, kde bylo tehdy politické středisko v otázce střední Evropy, zvláště soustátí habsburského. V týž den pak Spojené státy zamítnutím nabídky Rakousko-Uherska na autonomii jeho národů jako základu mírového jednání vyřkly rozhodnutí nad jeho osudem. (Znovuuznání čsl. národní rady za skutečnou vládu Francií 15. října, Anglií 23. října, Srbskem 23. října, Itálií 24. října.)

Ve dnech 28.—31. října 1918 podali si pak v Ženevě ruce vůdcové zahraniční propagandy s vůdci domácího odboje, schválili dosavadní postup, převzali závazky zahraničního odboje k Dohodě, a dověděli se potom teprve o převratu doma 28. října vykonaném.

§ 94. Vznik republiky Československé.

Převratem z 28. října 1918 odloučil se starý český stát od zemí habsburských a konstituoval se jako stát samostatný, rozšířený o Slovensko. K tomu přistoupili také Slováci usnesením Slovenské Národní rady v Turčanském Sv. Martině 30. října, kde se prohlásili za součást československého národa, pro který

žádali neobmezené právo sebeurčovací na základě úplné samostatnosti. Fakticky bylo také Slovensko v nejbližší době jako součást státu československého obsazeno a organizováno.

Domácí i zahraniční odboj snažil se o to, aby **zásada kontinuity státu československého se starým státem českým** byla plně uznána. V zahraničí dosáhlo snažení to úspěchu pouze vůči Francii, která dvakrát slavnostně souvislost tuto uznala (prohlášením vlády francouzské 29. června 1918, a v konvenci s Národní radou pařížskou o sv. Václavu 1918).

Mírové smlouvy však (versailleská čl. 81, st. germainská čl. 53, trianonská čl. 48) mluví prostě o státě československém jako existujícím; stát ten jimi nevznikl, nýbrž jimi byly jen upraveny hranice a některé další poměry, zvláště finanční. Jen na dvou místech smlouvy st.-germainské děje se zmínka o starém českém státě. Jednou je to v příloze IV. ke článku 195, kde se připouští, aby stát československý žádal zpět některé předměty, které z území starého českého státu byly průběhem doby odvezeny do Vídně. Po druhé je to ve čl. 208, který připouští, aby Československo se schválením reparační komise žádalo za bezplatné postoupení všech nemovitostí, které leží v jeho území a náležely dříve království českému, pokud hlavní hodnota těchto věcí spočívá v dějinných upomínkách, které se k nim vízí.

Zvláště jest pak otázka ta zformulována v úvodě ke smlouvě o ochraně menšin, uzavřené mezi mocnostmi spojenými a sdruženými a Československem 10. září 1919 v Saintgermain (t. zv. malá smlouva st. g.), kde se praví: „hledíce k tomu, že spojení, které kdysi trvalo mezi bývalým královstvím Českým, markrabstvím Moravským a vévodstvím Slezským se strany jedné a mezi ostatními územími bývalého mocnářství rakousko-uherského se strany druhé, navždy a zcela přestalo, hledíce k tomu, že se lid Čech, Moravy a části Slezska, jakož i lid Slovenska z vlastní vůle rozhodl spojit se a že se skutečně spojil v trvalou jednotu za tím účelem, aby vytvořil jednotný, svrchovaný a samostatný stát s názvem Československá republika, že se lid jihokarpatských Rusínů připojil k této jednotě...“. Není pochyby, že první část citovaného místa navazuje na historické právo českého státu, druhá na právo sebeurčení.

S hlediska formálně juristického neopírá se tedy **Československá republika** o starý český stát, nýbrž **počíná** — jak uznala také reparační komise — **revolučním aktem 28. října 1918**. Fakticky a historicky ovšem stát československý jak tradicí, tak územím na stát tento navazuje, třeba s mírovými smlouvami se tomuto přesvědčení českého národa sankce nedostalo.

V den převratu (28. října 1918) byl vydán zároveň první zákon republiky Československé, kterým převzal

Národní výbor svrchovanou státní moc na území státu československého. Zároveň však ponechávají se v platnosti dosavadní rakouské a uherské zákony.

Národní výbor vypracoval pak také prozatímní ústavu z 13. listopadu 1918. Podle ní rozšiřuje se Národní výbor na základě klíče posledních voleb říšských před převratem (1911) a doplňuje se Slováky v **Národní shromáždění** (t. řeč. **revoluční**), ve kterém nejsou zastoupeni ani Němci ani Maďaři. Tomuto národnímu shromáždění přísluší všechna moc zákonodárná, kterou dříve měly říšská rada a zemské sněmy. Hlavou státu je prezident republiky, výkonným orgánem vláda.

V první schůzi Národního shromáždění 14. listopadu ústy dr. Kramáře prohlášena byla také **formálně dynastie habsbursko-lotrinská za zbavena všech práv** na český trůn, a vyhlášena byla republika s prezidentem Masarykem v čele. Definitivní ústavu jako demokratická parlamentní republika dostal stát československý teprve usnesením Národního shromáždění z 29. února 1920.

Hranice státu československého utvořil pak mírový kongres pařížský. Šlo tu o otázky 1. převahou německého území v starém českém státě, 2. o Slovensko jako celek, 3. o Podkarpatskou Rus jako celek, 4. o úpravu historických hranic Čech, Moravy a Českého Slezska, 5. o vytvoření hranic Slovenska a Podkarpatské Rusi. (Přehled podává memoire č. 2. Les revendications territoriales de la république Tchecoslovaque, předložený mírové konferenci.)

Převahou německé území v starém českém státě snažilo se hned po převratě od něho se odtrhnouti a připojit se k německému Rakousku. Proto z německého území severních a západních Čech byla vytvořena provincie **Deutschböhmem** se sídlem nejprve v Teplicích a později v Liberci; podobně německé území Orlických hor, severní Moravy a Opavska s ostrovem svitavskolanškrounským semklo se v provincii **Sudetenland** se sídlem v Opavě. Německé území na Šumavě jako **Böhmerwaldgau** připojilo se k Horním Rakousům, novobystřické a jihomoravské území jako **znojemský kraj** k Rakousům Dolním. Všechna území měla svou zvláštní organizaci, řízenou z německého Rakouska. Německé Rakousko domáhalo se také ještě Brna, Olomouce a Jihlavy a prohlašovalo Ostravsko za společný majetek německého Rakouska, Polska a Československa. Vláda československá žádných těchto nároků neuznávala, postupně všechny části obsazovala a obsazení to v prosinci 1918 dokončila. Velmocí pak až do definitivní smlouvy mírové zaručily jí zatím historické hranice České koruny. (Francie 20. prosince 1918, Britanie 7. ledna 1919, Itálie 8. ledna 1919). Německé Rakous-

ko přes to trvalo až do mírových smluv na svých domnělých právech.

V jednání pařížského kongresu odůvodněna byla nerozdělnost Čech, Moravy a Českého Slezska dvěma obšírnými memorandy (č. 1 Les Tchécoslovaques, leur histoire et civilisation, a č. 3. Le problème des Allemands de Bohême), kde poukázáno bylo na historii poněmčení tohoto území, jeho smíšenost, komunikační, hospodářskou, strategickou a historickou souvislost. Na kongresu, kde o nějaké možnosti oddělení smíšeného území vůbec se vážně nejednalo, byla věc rozřešena smlouvou **versaillskou (28. června 1919)** a **st. germainskou**, (t. zv. **velká smlouva saintgermainská 10. září 1919**), podle kterých území smíšené definitivně zůstalo při Československu. Otázka německá stala se vnitřní otázkou státu československého, avšak **smlouvou o ochraně menšin v St. Germain 10. září 1919** (t. zv. malou smlouvou saintgermainskou) byla německé menšině zaručena některá minimální práva.

O připojení Slovenska bylo jednáno již jak v domácím, tak v zahraničním odboji (viz § 93). Byla tu rasová souvislost, právo sebeurčení, stará kulturní a jazyková souvislost, a konečně i vlastní vůle prohlášená jednak 30. října (viz svrchu), jednak za hranicemi nejednou, zvláště ve smlouvě pittsburghské. Faktické obsazování země v listopadu začalo však velmi malými silami, takže omezovalo se původně jen na západ země, kdežto na východě zřídili Maďaři východoslovenskou republiku se sídlem v Košicích. Teprve v prosinci zřízením vlády Šrobárovy nastal ostřejší postup v obsazování země a jejím organizování, zvláště když o vánocích byla prohlášena spojení demarkační čára. Maďaři pokusili se pak ještě jednou bolševickým vpádem (v květnu—červenci 1919) zamezit připojení Slovenska k Československu, avšak marně. Na kongresu byla věc pak rozvinuta v memoiru (č. 5 La Slovaquie. Le territoire revendiqué en Slovaquie), kde byly vylíčeny důvody svrchu uvedené, na jejichž podkladě rozhodl pak o připojení Slovenska **mír trianonský (4. června 1920)**.

Připojení Rusi Podkarpatské jest hlavně dílem americké emigrace ruské, která již během r. 1918 o něm jednala a 12. listopadu 1918 usnesením Národní rady ruské v Americe definitivně pro ně se rozhodla. Teprve potom i domácí obyvatelstvo k rozhodnutí tomu se přiklonilo, zvláště když v lednu 1919 dosáhlo československé vojsko Užhorodu. Maďaři snažili se zemi udržeti jako samosprávnou Ruskou krajinu, v květnu 1919 rozhodli se však spojení zástupcové lidu v Centrální ruské národní radě v Užhorodě na připojení se jako **autonomní část k Československu**. Východní část země byla ovšem až do roku 1920 obsazena Rumuny. Podle požadavků amerických i domá-

cích zástupců ruských byl sestaven také na mírovém kongresu memoire o Podkarpatské Rusi (č. 6 Le problème des Ruthènes de Hongroie) a věc byla v zásadě již rozhodnuta při míru versaillském (čl. 81) a st.-germainském (čl. 53), kde je Rus Podkarpatská označena za autonomní část Československa. Autonomie tu byla pak znovu zvláště zaručena úmluvou s naší republikou v St.-Germain (10. září 1919). Přivtělení potvrdila také smlouva trianonská.

V úpravě staré historické hranice státu českého proti Německu žádala se z důvodů komunikačních a strategických řada změn výměnou za části jiné, takže by tím byla vznikla hranice daleko příznivější dnešní (Memoire č. 10 Problèmes des rectifications der frontières Tchécoslovaques et germano-autrichiennes). Větší změny požadované byly dvě, **část Kladska a část Horního Slezska**, obě výměnou za jiné výběžky, zvláště ašský, frýdlantský, šluknovský, ev. bernatický na Opavsku. Důvody (vyložené v Memoire č. 8. La Haute Silésie Tchègue-Region de Ratibor — a č. 9. Le problème de la région de Glatz) byly v první řadě národní, a v druhé řadě historické, vedle hospodářských a komunikačních. Mírová smlouva versaillská setrvala však na staré historické hranici, zamítla i požadavky v Kladsku a přiznala jen v čl. 83 změnu v Horním Slezsku. V původní stylisaci připojovala celý klín vyplňující zářez mezi Osoblažskem a Bohumínem, v definitivní rozdělila ho tak, že jen jižní část — **Hlučínsko**, bylo připojeno bezpodmínečně k Československu, kdežto severní část **Hlučicko** bylo závislé na plebiscitu hornoslezském a zůstalo po něm u Německa. Tím se stalo, že v Kladsku zůstalo celkem 5000 českých obyvatel za hranicemi našeho státu a v Horním Slezsku na 14.000. Hranice Českého Slezska s Německem je velmi nepříznivá řadou klínů vzájemně se pronikajících.

Také s **Rakouskem** žádaly se některé **hraniční změny** (Memoire 10 svrchu uvedený) a dvě změny větší připojením starého Vitorazska a malou část českých a slovenských osad na pravém břehu řeky Moravy, odůvodněné poměry jazykovými a komunikačními. Smlouvou st.-germainskou (čl. 27) byla povolena **část Vitorazska a část Valčicka**.

Při určení hranice Slovenska a Rusi Podkarpatské byla na severu a západě vzata za základ historická hranice Uherska až na Oravu a Spiš. Jižní hranice musila býti utvořena znovu. Stalo se to nejprve demarkační čarou z vánoc 1918, opravenou mírovou konferencí 12. června 1919 a definitivně **mírem trianonským**. V západní části tvoří hranici hlavní tok Dunaje až k ústí Ipelu, s malým předmostím u Bratislavy (od míru st.-germainského), odtud jde hranice po Ipelu a od ní velikým obloukem k Čapu, ponechávajíc tak uhelné doly šalgotarjanské

i hory novohradské Maďarsku. Hranice tato je strategicky, hospodářsky i komunikačně velmi nevýhodná. Hranice Podkarpatské Rusi většinou v Potisí jdoucí je sice výhodnější, má však nevýhodu, že ponechává Rumunsku Marmarošskou Sihu (předběžné hranice, rozh. 27. srpna 1919, definitivní v Sèvres 10. srpna 1920) a tím činí závislým spojení v nejvýhodnější části republiky na přejezdu přes rumunské území (peagní trať). Za jižní hranicí slovenskou zůstaly veliké ostrovy slovenské roztroušené po celém Maďarsku.

Dohoda stanovila také **hranici mezi Slovenskem a Podkarpatskou Rusí (smlouva st.-germainská 10. září 1919)**, čímž hranice ta pozbyla rázu vnitřní hranice správní. Hlavní její část jde po řece Uhu, jen Užhorod na pravém břehu řeky ležící připojen k Podkarpatské Rusi. Rusové přes tuto hranici zasahují dosti dlouhým výběžkem podél severní hranice státu do Slovenska, Slováci zase na jihu menším jazykem a řadou ostrovů do Podkarpatské Rusi.

Do sporu s Poláky dostal se náš tvořící se stát o **Těšínsku, Oravu, Spiš a Čacu**. Požadavek Oravy, Spiše a Čacy je novějšího data, až z jednání mírového samého, naproti tomu spor o Těšínsko má starší kořeny, původně o národní příslušnost těšínského obyvatelstva (srov. § 92). O tyto požadavky opírali se Poláci již za války v jednání česko-polském ve Lvově (zač. 1918) i za hranicemi (Masaryk - Paderewski) a vynucovali si tím spornost území tohoto. Při převratu byla jen menší část země na západě, t. j. osady s českou správou, osazena Československem, kdežto větší východ měli v rukou Poláci (provisorní místní pakt z 8. XI. 1918). V lednu 1919 byla sice největší část Těšínska obsazena vojskem československým (Memoire 4. A. Memorandum sur la situation en Silésie), avšak pod tlakem francouzské vojenské misse ve Varšavě bylo vojsko to částečně vzato zpět a nová demarkační čára byla stanovena zhruba na dráze Bohumín—Jablunkov. O věci pak začalo se intenzivněji jednati na mírové konferenci.

Pod vlivem předběžných svrchu uvedených jednání ve Lvově a za hranicemi vyzněl první český memoire o Těšínsku ve smyslu rozdělení země, definitivní (č. 4. Le problème de la Silésie de Teschen) však trvá na připojení celého Těšínska jako staré součásti českého státu, jehož obyvatelstvo je buď vůbec české anebo přechodního a smíšeného rázu se starou českou kulturou, českým jazykem škol, kostela a úřadů, a konečně i z důvodů hospodářských (dráha tvořící hlavní spoj na Slovensko a uhlí). Se strany polské došlo tehdy tak daleko, že i příslušnost Těšínska k českému státu byla popírána a uznávána jen příslušnost Těšínska k Rakousku.

První vážné jednání o definitivní řešení Těšínska v Paříži bylo v dubnu a od té doby se situace českého státu v této otázce

nepřetržitě a stále horšila, takže navrhované hranice šly čím dále tím více na západ, až t. zv. Laryšova linie dávala Polákům i Bohumín, Těšín, Třinec a Karvinou. Když se pokus o vzájemnou dohodu česko-polskou v červenci 1919 v Krakově podniknutý nezdařil, ač se strany české bylo tu i město Těšín samo nabízeno Polsku, došlo v Paříži 27. srpna 1919 k rozhodnutí, kterým se na celém Těšínsku a na části Oravy a Spiše nařizoval plebiscit (Čaca ponechána Československu celá beze sporu). Plebiscit však nebyl konečně uskutečněn, neboť pod dojmem povážlivých poměrů plebiscitních a bolševického nebezpečství hrozícího Polsku, dohodly se ve Spa a oba státy (10. července 1920), že velmocimají rozhodnouti otázku ty samy. Pomýšlelo se nejprve na arbitráž, nakonec rozhodla věc konference velvyslanců v Paříži 28. července 1920 a toto rozhodnutí stalo se definitivní hraniční smlouvou v Sèvres 10. srpna 1920. Těšínsko, Orava i Spiš rozděleny jsou tímto rozhodnutím mezi Polsko a Československo. Na Těšínsku hranice jde nejprve východně od Fryštátu, později po Olši, dělic město Těšín samotné a konečně, jižně od Těšína, po horách východně od Olše. Celkem blíží se tato hranice oné, která byla v Krakově dobrovolně nabízena Polsku z české strany. Poslední spornou otázkou s Poláky byla ještě Javorina na Spišsku, které se i po rozhodnutí konference velvyslanecké Poláci domáhali, a která teprve rozhodnutím Rady Společnosti národů 12. března 1924 byla Československu definitivně ponechána.

Československo domáhalo se také územního spojení s Jugoslavií **koridorem** v západních Uhrách, přes slovenské, jugoslávské a německé ostrovy tam ležící. Požadavek ten, který ostatně ani do memoiru československého se nedostal, splněn nebyl, a malé předmostí u Bratislavy je jen nepatrným zbytkem těchto snah.

Spojení **země Srbů Lužických** s Československem pro naprosto nepříhodnou zeměpisnou polohu nebylo lze se strany české vůbec žádati, ač tu byla stará nesporná práva státu českého na saskou část Lužic z míru pražského 1635 a na pruskou z čl. XVIII. závěrečné akty kongresu vídeňského. Musili jsme se obmezit na podporu požadavků lužických Srbů po zachování jich národní existence (memoire č. 7. Les Serbes de Lusace). Lužičané sami žádali nejprve připojení svého území k Československu, později jeho autonomii (11. dubna 1919) v rámci Německa a konečně alespoň ochranu jako menšina pod záštitou Svazu národů (12. VI. 1919). Ani této však pro ně docíleno nebylo.

Tím zároveň zanikla práva, která do té doby koruně české v Lužicích patřila (§ 54).

Tak vznikla republika Československá v dnešní své podobě.

PŘEHLED PANOVNÍKŮ ČESKÝCH.

Samo asi 623—658 VII. století

Říše velkomoravská.

Mojmír I.	830—846	} IX. století
Rastislav	846—870	
Svatopluk	871—894	
Mojmír II.	894—906	

Přemyslovci:

Česká říše.

Krok	} mytická knížata
Libuše—Přemysl	
Nezamysl	
Mnata	
Vojen	
Vnislav	
Křesomysl	
Neklan	
Hostivít	

Bořivoj — zemřel před 890 — osoba polomytická IX. století

Spytihněv	do 916	Slavníkovci:	} X. století
Vratislav	do 920	Witislav ?	
Václav Svatý	do 929	Slavník do 981	
Boleslav I.	929—967	Soběbor do 995	

Boleslav II.	967—999	} XI. století	
Boleslav III.	999—1002		
Vladivoj	1002—1003		polský
Jaromír	1003		
Boleslav III.	1003		
Boleslav Chrabrý	1003—1004		polský
Jaromír	1004—1012		
Oldřich	1012—1034		
Břetislav	1034—1055		
Spytihněv	1055—1061		

Vratislav II.	1061—1092	} XII. století
Břetislav II.	1092—1100	
Bořivoj	1100—1107	
Svatopluk	1107—1109	
Vladislav I.	1109—1125	
Soběslav	1125—1140	
Vladislav II.	1140—1173	
Soběslav III.	1173—1179	
Fridrich	1179—1189	
Konrád Ota	1189—1191	
Václav	1191	
Přemysl	1192—1193	
Jindřich Břetislav	1193—1197	
Vladislav III.	1197	

Přemyslovci:

Přemysl I.	1197—1230	} XIII. století
Václav I.	1230—1253	
Přemysl II.	1253—1278	
Václav II.	1278—1305	
Václav III.	1305—1306	

Přechodní doba:

Rudolf Habsburský	1306—1307	} XIV. století
Jindřich Korutanský	1307—1310	

Lucemburkové:

Jan	1310—1346	} XV. století
Karel I. (IV.)	1346—1378	
Václav IV.	1378—1419	

Války husitské.

Zikmund	1436—1437	} XV. století
Habsburkové:		
Albrecht	1437—1439	
Bezkrálovi	1440—1452	
Ladislav Pohrobek	1453—1457	

Národní král:

Jiří z Poděbrad	1458—1471	} XVI. století
Jagellovci:		
Vladislav I. (II.)	1471—1516	} XVI. století
Ludvík I. (II.)	1516—1526	

Habsburkové:

Ferdinand I.	1526—1564	} XVII. století
Maxmilian I. (II.)	1564—1576	
Rudolf (II.)	1576—1611	
Matyáš (II.)	1611—1619	

Fridrich Falcký jako protikrál

Fridrich Falcký jako protikrál	1619—1620	} XVII. století
Ferdinand II.	1619—1637	
Ferdinand III.	1637—1657	
Leopold I.	1657—1705	
Josef I.	1705—1711	} XVIII. století
Karel II. (VI.)	1711—1740	
Marie Terezie	1740—1780	

Habsburko-Lotringové:

Josef II.	1780—1790	} XIX. století
Leopold II.	1790—1792	
František I.	1792—1835	} XIX. století
Ferdinand V.	1835—1848	
František Josef I.	1848—1916	} XX. století
Karel I.	1916—1918	

Z LITERATURY A VYDÁNÍ PRAMENŮ.

I. Prameny.

Všeobecná literatura o právních pramenech.

Srov. liter. uved. na str. 8—9. — Hanka, Přehled pramenů právních v Čechách 1843. — Rössler, Quellenkunde der Rechtsgeschichte Böhmens 1846. — Legis-Glückselig, Literatur-Geschichte des böhm. Staats und Privatrechtes 1847. — D'Elvert, Historische Literatur-Geschichte von Mähren u. Öst.-Schlesien 1850. — Hanel, Oert literarne povjesti prava českoga, Rad jug. akad. XXXVI. a XLIII. — Stobbe, Geschichte der deutschen Rechtsquellen I—II. 1860—4. — Kapras, Literatura čes. práv. děj. „Pam. Všehrdů“ 1918.

Receptce cizích práv.

Meister, Über die Aufnahme des Sachsenrechtes in Schlesien 1808. — Gaupp, Das deutsche Recht, Z. Deutsches R. III. — Hanel, O vlivu práva německého v Čechách a na Moravě 1874. — Weizsäcker, Die Ausbreitung des deutschen Rechtes in Osteuropa, Deutsches Volkstum 1926. — Kapras, Právo hornoslezské, Pocta Balzerova 1925. — Ott, Beiträge zur Receptions-geschichte 1879; Das Eindringen des kanonischen Rechts in B. u. M., Z. Savigny St. XXXIV. kanon. — Večera, Dějiny přijetí římského práva v zemích koruny české, Museum XXXVII. — Hube, O znaczeniu prawa rzymskiego i rzymsko-byzantskiego u narodów słowiańskich 1868. — Boháček, Římské právní prvky v právní knize brněnského písaře Jana 1924.

Desky zemské.

Čelakovský, O deskách, Ottův Slovník VII. — Randa, Přebled vzniku a vývinu desk 1870. — Maasburg, Die Entwicklung des Institutes der öffentl. Bücher in B. 1877. — Brandl, O deskách zemských, Čas. Mat. Mor. II. — Klecanda, Obnovení desk zemských po požáru r. 1541, Zprávy zem. arch. V. 1918. — Demuth, Geschichte der Landtafel im Markgr. Mähren 1857. — Šembera, Staré desky zemské i manské v Moravě i Opavsku, Čas. čes. mus. XX. — (Viz dále liter. zem. soudu.)

Vydání desk, Emler, Reliquiae tabularum terrae I—II. 1870-72. Brandl-Bretholz, Knihy půhonné, I—VII. 1872 i n.; Chlumec-ky, Chytil, Demuth, Wolfskron, Die mährische Landtafel I—II. 1856. — Kapras, Pozůstatky knih zem. práva opavského I—II. 1906-8. — Rauscher, Soudní knihy osvětimské a zátorské 1440—1562, 1931.

Právní knihy.

Werunsky, Der Ordo iudicii terrae, Z. Savigny St. R. G. X. Germ. — Sedláček, Ondřej z Dubé, Progr. g. Tábor 1898. — Jireček, Příspěvky k literárnímu rozboru památníků práva v Č. a na

M., Čas. čes. musea XXXV—VII. — Brandl, Kniha Tovačovská, 1868. — Jecht, Über die in Görlitz vorhandenen Handschriften des Ssp. 1906. — Borckling-Gierke, Die deutschen Rechtsbücher des Mittelalters 1931.

Vydání Knihy Rožmberské: Palacký v Arch. č. I., Kucharski Antiqua monum. jur. slov. III.; Jireček Cod. jur. II. 2; Brandl 1872; Gebauer v List. fil. 1880. — Řádu práva zem.: Palacký A. Č. II., Kucharski V., Jireček II. 2, Jireček, Svod zákonů slov. XXXII., Zigel 1901. — Ondřeje z Dubé: Palacký II., Kucharski IV., Jireček II. 2, Čáda 1930. — Viktorin Kornel ze Všehrd: Hanka 1841, Jireček 1874. — Kniha Tovačovská: Demuth 1858, Brandl 1868. — Kniha Drnovská: Brandl 1868. — Právní kniha zhořelecká: Homeyer, Sachsenspiegel II. (1844). — Köhler, Scriptores rerum Lusaticarum. I.—II. 1838—47.

Zřízení zemská.

Čelakovský, O zákonodárné činnosti Karla IV., Právník XVIII. — Werunsky, Die Majestas Carolina, Savigny Z. RG. IX. Germ. — Rieger, Landesordnungen, Mischler-Ulbricht, Öst. Staatsw. 2. vyd., II. sv. — Chytil, Die Landesordnungen von Mähren H. S. IV. — Dvořák, Moravská zřízení zem. 1900. — Gindely, Vznik Obnoveného zřízení zem., Právník XXXIII. — Jireček, O Obnov. zřiz. zem. mor., Čas. Mat. Mor. XV. — Kapras, Zemská zřízení opolskoratibořské a těšínské, Sborník v. pr. a st. XXII.

Vydání Maj. Carolinae, Geschin 1617, Palacký A. Č. III., Jireček Cod. II. 2. — Zřiz. Vladislavské, Palacký A. Č. V.; česká zřízení XVI. století, bratří Jirečkové 1882. — Obnovené zřízení české, Jireček 1888, Ob. zř. moravské, Jireček 1890. — Slezské právo zemské, Gaupp 1828.

Snesení sněmovní.

Vydání: Starší akta pro Čechy, Palacký A. Č. I.—IV., pro Moravu Kameníček, tamtéž X.—XI. — Sněmy české po 1526, sv. I.—XI. a XV. 1877—1917. — Slezské Palm-Krebs, Acta publica I.—VIII., 1865 až 1906.

Právo městské.

Čelakovský, O právech městských Brikého z Licska, Právník XIX. — Jireček, O zpořizení Práv městských, Pavel Krist. z Koldina, t. XV. — Emler, Práva měst českých t. IX. — Zoubek, Odvolání měst českých k vrch. právu Starého města pražského, Pam. arch. VII. — Lippert, Das Recht am alten Schöppenstuhle zu Leitmeritz, Mit. V. Gesch. Deutschen Böhm. VI. — Weizsäcker, Egerer u. Nürnberger Stadtrecht, Jahrbuch G. D. B. III. 1934. — Grunzel, Über die deutschen Stadtrechte B. u. M., t. XXX. — Prasek, Organisations práva magdeburských na sev. Moravě 1900. — Jecht, Quellen zur Geschichte der Stadt Görlitz 1909.

Prochaska, Über die Entstehung und Entwicklung der ältesten Stadtbücher in Böhmen. Mit. V. G. Deutschen Böhm. XXII. — Emler, O nejstarších knihách městských v Č., Věst. sp. n. 1873. — Rehme, Über die Breslauer Stadtbücher, 1909; Stadtbücher des Mittelalters I. 1927. — Vojtíšek, O studiu městských knih čes., Věst. akad. 1915; K počátkům městských knih pražských, Právník 1921; O nejstarších českých měst. knihách, Pekařův Sb., 1930; Vývoj městských knih I. 1928.

Vydání: Rössler, Rechtsdenkmäler aus B. u. M. I.—II. (Kniha pražská a brněnská) 1845-52. — Tomaschek, Oberhof Iglau 1868. — Meinardus, Neumarkter Rechtsbuch 1906. — Fischel, Olmützer Gerichtsordnung 1903. — Čelakovský, Codex Juris municipalis I.—II., 1886-95. — Tschoppe-Stenzel, Urkundensammlung z. G. der Städte in Schlesien 1832. — Brikcího vyd. bratří Jirečkové 1880. — Koldína J. Jireček 1876. — Skoro všechna větší města mají vydané své listáče. — Také řada městských knih je vydána na př. Nový Bydžov (Kapras 1907), Jičín (Menšík 1898), Česká Kamenice (Horcziczka 1915), Vratislav (Grünhagen 1860), Zhořelec (Jecht v Cod. Lus. sup.), Lubín (W. Lippert 1911) a j.

Právo manské.

Kadlec, Desky manské, Ottův Slovník VII. — Lechner, Die ältesten Belehnungs- und Lehengerichtsbücher des Bistums Olmütz 1902. — Haimerl, Quellen des böhmischen Lehenrechtes 1847. — Friedrich I. a II. kniha provolací v A. Č. XXXI. a XXXV. — VII. kniha puhoňská 1929. — Kristen, Soud dvorský a jeho knihy za krále Ladislava 1931.

Právo církevní.

Schulte, Die canonischen Handschriften der Prager Bibliotheken 1868. — Höfler Prager Concillen in der vorhussitischen Periode 1862. — Fasseau, Collectio synodorum et statutorum dioec. Olomucensis 1766. — Montbach, Statuta synodalia dioec. Wratislaviensis 1855. — Stenzel, Urkunden zur Gesch. des Bistums Breslau 1845. — Celá řada klášterů má vydány své listiny. — Také některé knihy kancelářů biskupských jsou vydány, pro Prahu acta judiciaria od Tadrý I.—VII. 1893—1901, libri erectionum od Borového. I.—V. 1875—89 a VI. od Podlahy 1915 a n., libri confirmationum od Emlera a Tingla I.—X. 1867—89, libri ordinationum od Podlahy I.—II. 1910 a n. — Akta konsistoře podobojí vydal Borový 1868 a Pažout 1906. — Řada protest. řádů církevních otištěna jest v Jahrb. Protest. Öst. d. l. — Bidlo, Akta jednoty bratrské I.—II. 1915—23.

Právo horní.

Schmidt, Sammlung der Berggesetze B., M. u. Schl., I.—XIII., 1832 a. n. — Tomaschek, Das alte Bergrecht von Iglau 1897 — Weizsäcker, Sächsisches Bergrecht in Böhmen, 1929; Das Graupner Bergbuch 1932. — Sternberg, Urkundenbuch zur Geschichte der böhm. Bergwerke 1837. — Wutke, Schlesiens Bergbau, Cod. Sil. XX.—XXI. — Zákoník Václava II., vyd. Jireček, Cod. I., Zycha, Bergrecht II.

Právo vesnické.

Kalousek, Řády selské, A. Č. XXII.—XXIV. a XXIX. — Černý, Hospodářské instrukce 1930. — Emler, Deset urbářů českých 1881. — Chlumecky, Einige Dorfweistümer, A. öst. Gesch. XVII. — Bretholz, Das Urbar der Liechtensteinschen Herrschaft, Nikolsburg, 1930. — Meitzen, Urkunden schlesischer Dörfer, Cod. Sil. IV. — Kapras, Opolsko-ratibořské robotní řády, Sborník v. pr. a st. XVI.

Listiny a formuláře.

Listiny vydány jsou ve sbírkách. Chronologicky upraven codex český (Friedrich I.—II. 1907-12), moravský (Boczek, Chytil, Chlumecky, Brandl, Bretholz I.—XV. 1836-1903), a hornoluzický (Köhler, Jecht, I.—V. 1856—1928). Podle předmětů rozdělen slezský (I.—XXXVI. 1857 až 1933) a dolnoluzický (Theimer—W. Lippert I.—IV. 1897-1933). — Regesta máme pro Čechy a Moravu (Erben—Emler, I.—IV. 1855—92, VI. [Mendl] 1928), Kladsko (Volkmer—Hohaus, I.—II. 1883-8), Chebsko (Gradl I. 1884-6), Slezsko (Grünhagen—Wutke, 1868—1922), Opavsko (Kopetzky 1871), Lužici Horní (I.—II., 1799—1825) a Dolní (Worbs 1834.) — Friedrich, Acta regum Bohemiae I.—II., 1908. — Hrubý, Archiwum coronae regni Bohemiae II., 1928.

Čada, Význam formulářů pro právní historii, Všehrd IV. — Čadová, Moravské sbírky formulářové, Sborník J. B. Nováka 1933. — Formulářů vydána jest celá řada, nejvíce Tadrů, který vydal i Cancellaria Caroli IV. (1895).

II. Dějiny státního zřízení.

1. Území českého státu a jeho obyvatelstvo.

Vývoj území českého státu.

Srov. literaturu všeob. na str. 8—9. — Kapras, Český stát v historickém vývoji, 3. vyd. 1920. — V. Hrubý, Původní hranice biskupství pražského a hranice říše české, Čas. Mat. Mor. 1926. — Sedláček, Jak se měnily a ustálily meze Čech a Rakous Dolních, Progr. Tabor 1877; O ustálení hranic mezi Čechami a Lužici, Čas. čes. mus. 1892. — Šimek, Západní hranice Slavnickovy říše 1928. — Grotefend, Die Erwerbungspolitik K. Karls IV. 1909. — Kürschner, Eger u. Böhmen 1870. — Gradl, Geschichte des Egerlandes 1893. — Čelakovský: Dějiny Chebska, Ottův Slov. XII. — Winterling, Die Reichspfandschaft Eger 1925. — Wedekind, Gesch. der Grafschaft Glatz 1857.

Denis, La Bohême depuis la Montagne Blanche I. (též čes. Vančura) — Goll, Válka o země koruny české 1740—42 I. 1915. — Slavík, Pruské usilování o země české 1901. — B. Rieger, Království České a Napoleon I., Drobné spisy I. — Sedláček, Meze knížetství Frýdlantského, ČČM 1877.

Červinka, Slované na Moravě a říše velkomoravská 1927. — Říša velkomoravská, Sborník 2. vyd. 1935. — Brandl, Poměry markrabství moravského ke koruně české, Právník IX. — Kapras, Morava součástí českého státu, Čas pro vědu pr. a st. I. — Horna, K dějinám centralisace Moravy 1929. — Bajakovský, Das Lehenfürstentum Olmütz, Notitzblatt 1881—2. — Biermann, Geschichte der Herzogtümer Troppau und Jägerndorf 1874. — Dudík, Des Herzogtums Troppau ehemalige Stellung zur Mgf. Mähren 1857. — Kapras, Staatsrechtliche Verhältnisse des Troppauer Landes im Mittelalter, Z. G. u. KG. Öst. Schlesien 1917. — D'Elvert, Zur Geschichte des Erzbistums Olmütz, H. S. XXIX. — Ens, Das Oppaland I.—IV. 1835—7. — Popiolek, Dzieje Slezska Austr. 1913—5.

Dušek, O připojení knížetství Slezských ke koruně české, Čas. čes. mus. 1885. — Biermann, Gesch. des Herzg. Teschen, 2. vyd., 1894. — Prasek, Dějiny Těšínska 1894. — Sláma, Dějiny Těšínska 1889. — Tomkowicz, Dzieje księstwa Oświęcimskiego i Zatorskiego 1848. — Neufert, Die schlesischen Erwerbungen des Mgf. Georg von Brandenburg 1883. — Jegel, Die Schlesischen Besitzungen

der frankischen Hohenzollern, Z. G. u. KG. Öst. Schlesien X. — Gude, Staat von Schlesien 1737. — Sulkowski, Hist. Darstellung des Herzogtums Bielitz 1814. — Pfitzner, Besiedlungs-, Verfassungs- u. Verwaltungs-Gesch. des Breslauer Bistumslandes I. 1926. — Historja Sleska (I. Sborník vyd. Akad. krakovskou 1933).

Seeliger, Bund der Sechsstätte, N. Laus. Mag. LXXII. — Köhler, Bund der Sechsstädte der Oberlausitz, 1846. — W. Lippert, Wettiner und Wittelsbacher 1894. — Gelbe, Herzog Johann von Görlitz 1883. — Bachmann, Die Wiedervereinigung der Lausitz mit Böhmen, A. öst. Gesch. LXIV. — Worbs, Geschichte von Gottbus, N. Laus. Mag. I. — Grosse, Entwicklung der Verfassung und des öffentlichen Rechts der Niederlausitz seit 1635 N. L. Mag. LV. — Deumer, Der rechtliche Anspruch Böhmen-Österreichs auf d. k. s. Mgf. Oberlausitz 1884. — Max Herzog zu Sachsen, Die staatsrechtliche Stellung des k. s. Mgf. Oberlausitz 1892. — Lehmann, Bibliographie zur Geschichte der Niederlausitz 1928.

Lommer, Die böhmischen Leben in der Oberpfalz I.—II. 1907—9. — Schmidt Bruno, Ansprüche auswärtiger Staaten auf gegenwärtiges deutsches Reichsgebiet 1894. — Prausnitz, Feuda extra curtem 1929.

Riedel, Erwerbung der Mark Brandenburg durch das Luxemburgsche Haus, 1840. — Fix, Die Territorialgeschichte des brandenburgisch-preussischen Staates, 3. vyd. 1884. — Heidemann, Die Mark Brandenburg unter Jobst von Mähren 1881. — Brandenburg, König Siegmund und Kurfürst Friedrich I., 1890. — Schrötter, Geschichte des Luxemburger Landes 1882.

Poměr českého státu k říši římsko-německé.

Pernice, Die Verfassungsrechte der im Reichsrate vertretenen Königsreiche und Länder der öst.-ung. Monarchie I. 1872. — Tomek, O právním poměru Čech k říši německé, Čas. čes. mus. XXXI. — Schäfer, Staatsrechtliche Beziehungen Böhmens zum Reiche bis zum Jahre 1212, 1886. — Dümmler, De Bohemiae condicione Carolis imperantibus 1854. — Köster, Die staatsrechtlichen Beziehungen der böhmischen Herzöge und Könige zu den deutschen Kaisern von Otto d. G. bis Ottokar II., 1912. — A. Müller, Geschichte der böhmischen Kur von der Wahl Rudolfs I. bis zu der Wahl Karls V. 1891. — Perel, Zur Gesch. der böhm. Kur im XIV. u. XV. Jahrh. Z. Savigny St. Germ. XLV., 1925. — Fischel, Mährens staatsrechtliches Verhältnis zum deutschen Reiche und zu Böhmen im Mittelalter v jeho Studien zur öst. Reichsgeschichte 1906. — Kapras, Státoprávní poměr Moravy k říši německé a ke koruně české ve středověku, Čas. čes. mus. 1907.

Koss, Mocran et Mocran, Zpr. čes. zem. arch. VII. — B. Rieger, Příspěvek k dějinám českého kurfirství a arcibiskupství, Drobné spisy I. — Vavřínek, O státoprávním poměru zemí českých ke staré říši německé, Sbor. v. pr. a st. IV. — Baxa, Jednání o připojení zemí koruny české k německému bundu, ČCM. 1906. — Die staatsrechtlichen Verhältnisse der Herzogtümer Auschwitz und Zator 1848. — Schnee, Das Verhältnis Schlesiens zum Deutschen Reiche 1923.

Rozvrstvení obyvatelstva.

Šlechta: Lippert, Über den Ursprung des Adels, Z Sozialwissenschaft 1902. — Sedláček, Gedanken über den Ursprung des böhm.-mähr. Adels, Věst. sp. nauk 1890. — Koss, Zur Frage nach der Entstehung und Entwicklung des böhmischen Herrenstandes, 1920. —

Brandl, Stav panský a rytířský, Čas. Mat. Mor. I. — Knothe, Geschichte des Oberlausitzchen Adels 1879. — Sedláček, Pýcha urozenosti a vývody u starých Čechův, Věst. sp. n. 1914. — Houdek, Moravské vývody erbovní 1917. — Cindely, Die Entwicklung des böhm. Adels und der Inkolatsverhältnisse, Abh. böhm. Gesell. Wiss. VII. — Pinsker, Český stav panský a říšské hrabství, Právník XXXVIII.; O promlčení a vydržení šlechtictví v Čechách, t. XXXIX. — Boetticher, Geschichte des oberlausitzer Adels, I.—II. 1912—13. — v. Doerr, Der Adel der böhm. Kronländer 1900. — Král v. Dobrá Voda, Der Adel von Böhmen, Mähren, Schlesien 1904. — Meraviglia-Grivelli, Der böhmische Adel, Siebmachers Wappenbuch 1880. — Kadich-Blažek, Der mährische Adel, t. 1887—99. — Blažek, Der Adel v. öst. Schlesien, t. 1885. — Rieger, Incolat, v Mischler-Ulrich, Öst. Staatsw., 2. vyd. II. díl. — Grünberg, Die Grundeigentumsfähigkeit in den böhmischen Ländern, Studien zur öst. Agrargeschichte 1901. — Kolář-Sedláček, Českomoravská heraldika, I. 1902. — Baxa, Inkolát v zemích koruny české 1749—1848, 1908.

Preláti: Rybička, Stav prelátský v Čechách a na Moravě 1778—80, Věst. sp. n. 1892. — Henner, O rakouských zákonech amortizačních 1892.

Měšťané: Winter, Kulturní obrazy českých měst, I. — Teige, Seznamy měšťanů pražských, Almanach Prahy V. — Falk, Die landesverfassungsmäßigen Verhältnisse der kg. Städte in B. 1897. — Vojtišek, Měšťané kr. hl. m. Prahy 1784—1848, Almanach Prahy XVII.

Svobodníci: Twrdy, Pragmatische Geschichte der böhm. Freysassen 1804. — Klaudi, Die Freisassen 1844. — Müller, Svobodníci 1905. — D'Elvert, Das Institut der Freisassen im M. u. Schl., Wagners Z. 1840. — Penker, Beiträge z. G. der Böhm. Freisassen, M. V. G. D. B. sv. VIII.

Sedláci poddaní: Krofta, Přehled dějin selského stavu v Čechách a na Moravě, 1919. — Šusta, Otroctví a velkostatek v Čechách, Čas. čes. hist. V. — Peisker, Die Knechtschaft in Böhmen 1890. — Prasek, Dějiny stavu selského, Sel. Arch. I.—II. — Kadlec O poddanství a robotě v zemích českých 1899. — Grünberg, Die Bauernbefreiung, I. 1894. — Rachfahl, Zur Geschichte der Grundherrschaft in Schlesien, Savigny Z. R. G. XVI. Germ. — Knapp und Kern, Die ländliche Verfassung Niederschlesiens, Schmollers Jahrb. XIX. — Pekař, Kniha o Kosti II. — Vacek, Selský stav v Čechách, Čas. děj. ven. XIV. — B. Rieger, O poměru českých stavů k reformám poddanským za Marie Terezie 1892. — Grünberg, Die Bauernbefreiung und die Auflösung der Gutsherrlich-bäuerlichen Verhältnisse in B., M., Schl. 1893. — Kadlec, Valaši a valašské právo 1916. — Roubík, Dějiny Chodů, 1931.

Židé: Bondy-Dvorský, K historii židů v Č., na M. a ve Sl., I.—II. 1906. — Rezníček, Židé v zemích českých, 1900. — D'Elvert, Gesch. der Juden in Mähren und Schlesien, H. S. XXX. — Bretholz, Geschichte der Juden in Mähren I., 1934; Quellen zur Geschichte der Juden in M., 1935. — Braun, Gesch. der Juden in Schlesien, I.—V., 1896—1910.

Všeobecná literatura: Lippert a Vacek, viz str. 9. — Šujan, Nejstarší sociální zřízení na Moravě, Čas. Mat. Mor. 1916. — Brandl, Společenské poměry v naší vlasti před r. 1620, 1866. — Wuttke, Die schlesischen Stände, 1847. — Šujan, Společenské poměry v zemích koruny české v l. 1648—58, Sborník Tomkův 1888.

Poměry národnosti.

Šolc, Národnost a její význam v životě veřejném I., 1881. — D'Elvert, Zur Geschichte des Deutschtums in Öst.-Ungarn 1884. — Tezner, Die Slaven in Deutschland 1902. — Niederle-Hýbl, Národopisný vývoj říše rak.-uhér., Česká politika I. — Sedláček, Historický přehled poměrů národnostních v Čechách. Ottův slov. VI. — Bartoča, Jak čeština se stala jazykem jednacím v zemích koruny české, 1903. — Koerner, Národnostní a jazyková otázka v Předlitavsku, Česká politika I. — Bendel, Die Deutschen in Böhmen, Mähren und Schlesien 1884. — Fischel, Das österr. Sprachenrecht, 2. vyd., 1910. — Hugelmann, Das Nationalitätenrecht des alten Oesterreichs 1934. — Pravdomil, Čechové a Němci v Čechách 1904. — Muk, Po stopách národního vědomí čes. šlechty poběl. 1931. — Kapras, Přehled vývoje české jazykové otázky, 1910; Český úřední jazyk ve Slezsku 1909; Mapa poněmčování zemí koruny české, 2. vyd., 1919; Češi a Němci v českém státě 1930; Jazyková a národnostní otázka na Těšínsku 1930. — Šembera, O Slovanech v Dolních Rakousích, Čas. čes. mus. 1845. — Prasek, Boj o češtinu, Osvěta 1882; Čeština v Opavsku 1877. — Weinhold, Die Verbreitung und Herkunft der Deutschen in Schlesien, 1887. — Knothe, Geschichte der Germanisation der Oberlausitz. A. sächs. G. N. F. II. — Andree, Das Sprachgebiet der Lausitzer Wenden seit XVI. Jahr., Mit V. G. Deutschen Böhm. XI. — Muka, Prinoski k stawiznam přiněmčonych stron Delnje Lužicy, Čas. Mač. serb. LXIV.; Die Grenzen des serbischen Sprachgebiets in alter Zeit, Archiv f., slav. Phil. XXVI. — Jenč, Stawizny serbskeje ryče a narodnoćeje, Čas. Mač. serb. 1849—54. — Lehmann, Geschichte des Wendentums in der Niederlausitz 1930. — Klik, Národnostní poměry v Čechách od válek husitských do bitvy bělohorské. Čas. čes. hist. XXVII. — Krofta, Němci v Čechách 1926 (něm. 1924); Národnostní vývoj zemí čsl. 1934. — Kapras, Lužice jako menšina 1927. — Kliment, Státní občanství a národnost v čes. právu, Kaprasův Sborník 1930.

Niederle, Slovanský svět 1909. — Malý, Naše znovuzrození I.—VI., 1880—4. — Masaryk, Česká otázka, 2. vyd. 1908. — Adámek, Doba poroby a vzkříšení 1878. — Dvořák, Změny národnostní hranice v Čechách od pol. XVIII. stol., Národ. 1919. — Fischel, Panslavismus bis zum Weltkrieg 1919. — Zemmrich, Sprachgrenze und Deutschtum in B. 1902. — Srb, Boj za naše právo národní 1888. — Rieger, Z germanisačního úsilí XVIII. věku, Drobné spisy I. — Šubert, Vývoj a život českých menšin 1908—9. — Hubka, Naše menšiny na českém jihu 1900; Čechové v Dolních Rakousích 1901. — Kubín, Čechové kladští, Nová čes. revue II. — Boháč, Vývoj jazykové hranice na Moravě, Prog. r. Uher. Brod 1907—8. — Šembera, Obyvatelstvo české a německé na Moravě 1873. — Kryčar, Jihomoravští hraničáři 1925. — Hanuš, Národní muzeum a naše obrození I., 1921.

Gumpłowicz, Das Recht der Nationalitäten u. Sprachen in Oest.-Ung. 1879. — Fischel, Materialien zur Sprachenfrage in Oest. 1902. — Rauchberg, Der Nationale Besitzstand in Böhmen I.—III. 1905. — Bachmann, D. Einführung u. Geltung der inneren deutschen Amtssprache in Böhmen 1908. — Herald, O české řeči úřední (také německy) 1909. — Skene, Vznik a rozvoj slov. národního hnutí v Čechách a na Moravě v XIX. stol. (také německy) 1893. — Rádl, Válka Čechů s Němci 1928. — Gierach, Die deutsche Sprache in Böhmen 1927. — Pfitzner, Das Erwachen der Sudetendeutschen 1926. — Český živel v Deutschböhmen (red. Kapras) 1918. — Seburčení a Deutschböhmen (red. Kapras) 1918. — Czernig, Ethnographie der oest. Monarchie 1855—7.

Adámek, Ze Slezska 1903. — Kudela, O Slezsku 1909. — Lukeš, Obraz Slezska v číslech 1913. — Sláma, Vlastenecké putování

po Slezsku 1886. — Vyhliďal, Naše Slezsko 1900; Čechové v pruském Slezsku 1900. — Schubert, Ziffern zur Frage des niederoest. Tschecheneinschlags 1902. — Kubín, České Kladsko 1926. — Böhmerland Flugschriften (40 seš.). — Sudetendeutsche Heimatsgaue (38 seš.). — Unser Kuhländchen (od 1912). — Unser Egerland (od 1912). —

Eötvös, Über die Gleichberechtigung der Nationalitäten in Oest. 1850. — Gabler, Die nationale Politik in Oest. 1850. — Jungmann, O užívání jazyka v Rakousku (také německy) 1848. — Šembera, O rovnosti jazyka českého a německého v Moravě (také německy) 1848. — Ficker, Die Volkstämme des oest.-ung. Monarchie 1869. — Russ, Der Sprachenstreit in Oest. 1884. — Madeyski, Die deutsche Staatsprache 1884. — Fischel, Die Prazaksche Sprachenverordnung 1886. — Herbst, Das deutsche Sprachgebiet in Böhmen 1887. — Schlesinger, Die Nationalverhältnisse Böhmens 1888. Das deutschböhmisches Sprachgebiet 1894. — Fischhof, Der oest. Sprachenzwist 1888. — Lecher, Der Kampf gegen die Sprachenverordnungen 1897. — Molisch, Zur Geschichte der Badenschen Sprachenverordnung 1923. — Die böhmisch-mährischen Sprachenverordnungen 1897. — Türk, Der Kampf um das Deutschtum in B. M. Sch. 1898. — Czernin, Die Nationalitäten im Sprachenstreit in Oest. 1900. — Zemmerich, Sprachgrenze u. Deutschtum in B. 1902. — Kosch, Die Deutschen in Oest. u. ihr Ausgleich mit den Tschechen 1909. — Rauchberg, Die Bedeutung der Deutschen in Oest. 1908. — Molisch, Deutsch-oest. Nationalbewegung 1925. — Bernatzik, Die oest. Verfassungsgesetze 2. vyd. 1911.

Z map: I. Čech. Jireček 1850; Wagner 1886; Rauchberg 1904; Šubert 1911 (jen severní). — II. Moravy a Slezska: Šembera 1863; Held 1888, 1896; Chytil 1907; Plesinger 1906. — III. Čech, Moravy, Slezska: Hickmann 1900. — Řihovy 1934—5.

Hospodářství (a kolonisace).

H. Jireček, Běh kolonisace české až do r. 1200, Pam. arch. II. — Gruber, Agrární zřízení 1914. — Kapras, Velkostatky a fideikomisy v čes. státě, Práv. Rozhl. XIX. — Kolářček, Moravské okrouhlice 1933. — Juritsch, Die Deutschen und ihre Rechte in Böhmen u. Mähren im XIII.—XVI. Jahrh., 1905. — Schulte, Die Anfänge der deutschen Kolonisation in Schlesien, Silesiaca 1898. — Pekař, K českým dějinám agrárním ve středověku, Čas. čes. hist. VII. — Dyhrenfurth, Ein schlesisches Dorf u. Rittergut, Schmollers, Forschungen XXV. — Rachfahl, Zur Geschichte des Grundeigentums, Conrad's Jahrbücher III. — Dessman, Geschichte der schlesischen Dörfer, 1904. — Meitzen, Urkunden Schlesischer Dörfer, Cod. Sil. IV. — Burket, Dějiny zemědělství českého, Ottův Slovník VI. — Opitz, Die Arten des Rustikalbesitzes in Schlesien, Gierkes Untersuchungen 73. — Büttner, Ein schlesisches Rittergut 1901. — Moeschler, Gutsherrlich-bäuerliche Verhältnisse in der Oberlausitz, 1905. — Bernard, Das Waldhufendorf in Schlesien 1931. — Srov. také zřízení vsí a panství. — Chadt, Dějiny lesů a lesnictví, 2. vyd., 1913. — Keßler, Dějiny českého včelařství, 1922. — F. Hrubý, Z hospodářských převratů českých století XV.—XVI., ČCH. XXX. — V. Černý, Pozemková reforma v XVIII. stol., Čas. děj. venkova XIV. Také samostatně rozšířeno 1928. — Kazimour, K dějinám dělení velkostatků v XVIII. století, 1921. — Procházka, Parcelování velkostatků (Raabisace) za Marie Terezie v Čechách, 1925. — Braune, Von der Robot u. deren Ablösung, 1846; Böhmisches Bauernzustände, 1847. — Grünhagen, Der materielle Zustand Schlesiens vor der preußischen Besitzergreifung, Z. preuß. Gesch., 1873. — Fechner, Wirtschaftsgeschichte der preuß. Provinz Schl. 1907.

— Jellito, Geschichte der oberschlesischen Landwirtschaft 1910. — Zierkusch, Hundert Jahre schles. Agrargeschichte, 2. vyd., 1927. — Grünberg, Die Bauernbefreiung u. die Auflösung des gutsherrlich bäuerlichen Verhältnisses in B. M. Schl. I.—II., 1894.

Řemeslo a obchod.

Winter, Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v XIV. a XV. stol., 1906; Řemeslo a živnosti XVI. věku v Č., 1909; (ed. Šimák), Český průmysl a obchod v XVI. věku, 1913. — Juritsch, Handel u. Handelsrecht in Böhmen, 1907. — Hraše, Zemské stezky, strážnice a brány v Čechách, 2. vyd., 1885. — Peterka, Das Gewerberecht Böhmens im XIV. Jahrh., 1909. — Ernstberger, Wallenstein als Volkswirt, 1929. — Peschek, Geschichte der Industrie u. des Handels in der Oberlausitz, N. Laus. Mag. XXVII.—XXIX. — Korn, Schlesische Urkunden zur G. des Gewerberechts vor 1400, Cod. Sil. VIII. — Eulenburg, Über Innungen der Stadt Breslau vom XIII.—XV. Jahrh., 1892. — Mendl, Počátky našich cechů, ČCH. XXXIII. — Gindely, O cechovním zřízení v Čechách od XVI. až XVIII. stol., Právnick XXVI. — Příbram, Das böhmische Commerzkollegium 1898; Geschichte der öst. Gewerbepolitik I., 1907. — Tschirsky, Das Schlesische Kommerz-kollegium 1928. — Hudeczek, Öst.-Handelspolitik 1815—48, 1915. — D'Elvert, Geschichte der Verkehrsanstalten in M. u. Schl., H. S. VIII. — Wutke, Breslauer Messe 1895. — Salz, Geschichte der böhmischen Industrie 1913. — Horáček, Počátky českého hnutí dělnického 1896, 2. vyd. 1933. — Srbik, Der staatliche Exporthandl. Öst. 1907. — Engelm ann, Gesch. Entwicklung des Postwesens in Böhmen 1904. — Hicke, Literatur zur Geschichte der Industrie in Böhmen 1893.

Zřízení lenní.

Chmelenský, Manství česká, 1832. — Haimerl, Beiträge zur Kenntnis des Lehenswesens in Böhmen, Wagners Z. 1846 a 1848; Deutsche Lehenhauptmannschaft in Böhmen 1848. — D'Elvert, Über das Lehenwesen in Mähren u. Schlesien, t. 1831. — Brandl, Manský soud biskup. olomouckého, Čas. Mat. Mor. XV. — Weiszäcker, Olmützer Lehenwesen unter Bischof Bruno, Z. G. Mährens XX.; Die Entstehung des böhm.-mähr. Lehenwesens, t. XXI. — Bretfeld, Über das böhm. Lehenwesen, Hormayer Archiv 1812. — Pštros, Die böhm. Kronlehen 1861. — Chmelenský, Karlsteinské manské právo, ČCM. IX. — D'Elvert, Die Prax des Olmützer Lehenrechtes, H. S. XVII. — Heinke, Darstellung des in den öst. deutschen Erbstaaten üblichen Lehenrechtes, 3. vyd. 1831. — Kremmer, Das langobardisch-österr. Lehenrecht I.—II. 1838.

2. Ústava českého státu.

Všeobecná literatura o zemském zřízení.

Viz také str. 7.—8. — Paucker, Das alte Recht der Czechen, 1847. — Kapras, Opavské právní dějiny doby knížecí, Věst. Mat. Op. XXIV. — Knothe, Urkundliche Grundlagen zu einer Rechtsgeschichte der Oberlausitz, N. Laus. Mag. LIII. — Rachfahl, Die Organisation der Gesamtstaatsverwaltung Schlesiens, 1894. — Tadra, Kulturní styky Čech s cizinou až do válek husitských, 1897. — Wellner, K českému státnímu právu z věku XV., Právnick VII.; K českému státnímu právu

z věku XVI.—XVII., t. VI. — Šujan, Nejstarší zřízení zemské na Moravě, 1907. — Toman, Das böhmische Staatsrecht und die Entwicklung der öst. Reichsidee, 1872. — Biedermann, Geschichte der öst. Gesamtstaatsidee I.—II., 1869-89. — Kameníček, Zemské sněmy a sjezdy moravské I.—III., 1900-5. — Lepař, Zřízení zemské v kníž. Opavském a Krnovském, Čas. čes. mus. XXXIX. — Wutke, Die Entwicklung der öffentlichen Verhältnisse Schlesiens, I.—II., 1842-3. — Grosse, Entwicklung der Verfassung u. des öffentlichen Rechts der Niederlausitz, N. Laus. Mag. LV. — Croon, Die landständische Verfassung von Schweidnitz-Jauer, Cod. Sil. XXVII. — Joksch-Poppe, Die hist. Grundlagen der Kommunalständischen Verfassung in den beiden Markgf. Ober- u. Niederlausitz, Niederlaus. Mit. IX. — Kapras, Český stát a centralisace zemí habsburských, 1918. — Tomaschek, Recht- und Verfassung der Markgraf. Mähren im XV. Jahrh., 1863. — Rieger-Kadlec, Říšské dějiny rakouské, 2. vyd., 1908. — Balzer, Historia ustroju Austrii w zarysie, 2. vyd., 1908. — Huber-Dopsch, Öst. Reichsgeschichte, 2. vyd., 1901. — Luschin von Ebengreuth, Handbuch der Öst. Reichsgeschichte, I., 2. vyd., 1914. — Gumpowicz, Öst. R. G., 2. vyd., 1896. — Bachmann, Lehrbuch der öst. Reichsgeschichte, 2. vyd., 1904. — Kadlec, Z ústavního vývoje habsburského mocnářství, 1912. Přehled ústavních dějin Moravy, 1926. — Rieger, Ústavní dějiny Rakouska 1903. — O době habsburské srov. také Charmatz, Wegweiser durch die Literatur der öst. Geschichte, 1912. — B. Rieger, Ständische Verfassung v. Mischler-Ulbrich, Öst. Staatswörterb., 2. vyd. III. sv. — Tezner, Technik u. Geist des ständisch-monarchischen Staatsrechts 1901. — Rachfahl, Zur Öst. Verwaltungsgeschichte, Schmollers Jahrbuch 1899; Der dualistische Ständestaat in Deutschland, t. 1902. — Pekař, K dějinám stavovského státu, Čas. čes. hist. VII. — Below, Territorium u. Stadt, 1900; Der deutsche Staat des Mittelalters, I., 1914. — Spangenberg, Vom Lehnstaat zum Ständestaat, 1912. — Flieder, Corona regni Bohemiae, Sborník věd. prav. a stát. IX—V. — Solovjev, Corona regni, Przew. histor.-praw. IV., 1934. — Šusta, Dvě knihy českých dějin I.—II. 1917—1919. — Toman, Schicksale des böhm. Staatsrechtes 1620—7, 1870. — Krofta, Bílá Hora 1913. — Pekař, Bílá Hora 1921. — Prokeš, Bílá Hora 1921. — Stloukal, Bílá Hora 1921. — Baxa, K dějinám veřejného práva v zemích koruny české 1790—1848, I. 1906. — Vavřínek, O státoprávní povaze království a zemí na říš. radě zastoupených, 1905. — Simon, Die ständische Verfassung von Schlesien 1848. — Hübner, Die Verfassung und Verwaltung des Gesamtstaats Schlesiens in der Zeit des dreißigjährigen Krieges, Z. G. Schlesiens LIX. — Beidtel-Huber, Geschichte der österr. Staatsverwaltung 1740—1848, I.—II., 1896—8. — Redlich, Das öst. Staats- und Reichsproblem, I.—III. 1920 a n. — Schnerer, Die Wiedergeburt eines einheitlichen Kaisertums Österreich 1913. — Springer, Statistik des österr. Kaiserstaates II. 1840. — Schopf, Organische Verwaltung der Provinz Böhmen 1847. — Bernardt, Handbuch der provinziellen Gesetzkunde von Mähren und Schlesien 1848. — Šusta, Dějiny Evropy 1812—1870, I.—III. 1922—3. — Krofta, Stará ústava česká a uherská 1931.

Panovník.

Loserth, Das angebliche Senioratsgesetz des Hz. Břetislav I., 1882. — Turba, Geschichte des Thronfolgerechtes in allen habsburschen Ländern bis zur pragmatischen Sanktion 1903. — Tobolka, K dědickým nárokům neprovdaných a neodbytných kněžen z panujících rodů v Čechách, Čas. Mat. Mor. XXI. — Urbánek, Volba Jiřího z Po-

děbrad, Sborník Prahy V. — Rezek, Zvolení a korunování Ferdinanda I. za krále českého, 1878. — Goll, K výkladu privilegia Friedricha II., Věst. sp. n. 1903. — Loserth, Die Krönungsordnungen der Könige von Böhmen, A. österr. Gesch. LIV. — Chytil, Podlaha, Vrba, Korunovační klenoty království českého 1912. — Chytil, Česká koruna královská, 1917. — Cibulka-Schránil, Korunovační klenoty, Umění III. 1930. — Cibulka, Český řád korunovační a jeho původ 1934. — Chaloupecký, Privilegium krále Jana Čechům a Moravanům 1310, Č. Č. H. XV. (repl. XVI). — Hrubý, Inaugurační diplom k. Jana z r. 1310, t. XVI.; Über das Privilegium K. Johann vom J. 1311, f. Mähren, Věst. sp. n. 1911. — Koss, Zur Kritik der ältesten böhm.-mähr. Landesprivilegien 1910. — Šála, O neobmezené moci panovnícké krále Maximiliána II. v Čechách, Prog. G. N. Bydžov 1883. — Špaček, Arcižisnictví a kurfirství králů českých, Právník V. — Rauscher, Volební kapitulace 1925. — Kalousek, Rodinný statut dynastie habsburskotržanské, Sborník v. pr. a st. XXIII. — Turba, Die pragmatische Sanktion 1906; (texty 1913); Die Grundlagen der pragmatischen Sanktion I.—II., 1911—2. — Demel, O významu pragmatické sankce pro české státní právo, Sborník v. pr. a st. XV. — Dvořák, Pragmatická sankce a markrabství moravské, Mor. revue 1899. — Dove, Die pragmatische Sanktion in Schlesien, Z. G. Schlesien, XIV. — Geschichte der Krönungszeremonien der Könige und Königinnen in Böhmen 1791. — Toman, O zákonodárné moci královské a sněmovní v Čechách na základě Obnoveného zřízení, Právník X. — Kliment, Glejty v čes. státě 1928.

Stavové (sněm, rada, zemský výbor, zemský soud).

Bretfeld, Historische Darstellung sämtlicher böhm. Landtage, 1810. — Čelakovský, Postavení vyslaných král. měst. na českých sněmích, Čas. čes. mus. 1869. — Hönl, Über die Entwicklung der Landstandschaft der Böhm. Städte, Prog. G. Uničov, 1911. — Neumann, Geschichte der Landstände des Margft. Niederlausitz, 1843. — z Lobkowitz, Generální sněmy koruny české v době habsburské, 1903. — Seitzl, Sněmy české v XVI. stol., Prog. r. Uher. Brod 1904. — Hnídek, Český sněm za Ferdinanda I., 1905. — H. Simon, Die Ständische Verfassung in Schlesien 1846. — Clausnitzer, Versammlung der Niederlaus. Stände während der Habs. Herrschaft, Niederlaus. Mit. 1908. — Toman, O společném sněmování zemí koruny české, Právník IX. — Rezek, První pokusy o společný parlament pro všechny země rakouské, Osvěta 1882. — Krofta, Snahy o společný sněm zemí domu habsburského, t. 1917. — Jenšovský, Stavovské konfederace v době čes. povstání, Sborník J. B. Nováka 1932. — Stanka, Die böhmische Confederationsakte von 1619, 1932. — Tomek, Sněmy české podle Obnoveného zřízení, 1868. — Falk, Die Verhältnisse der kgl. Städte als vierten Standes 1847. — Wuttke, Die schlesischen Stände 1847; Öffentl. Verh. Schlesiens vor der Besitzergrüfung II. — Berthold, Schlesiens Landesverwaltung I.—IV., 1909. — Flieder, Zemský výbor v král. čes. 1714—83, Zpr. zem. arch. V; Zemský výbor stavovský na Moravě, Sborník v. pr. a st. XVI.—XVIII.; Předkonstituční zemský výbor na Moravě, Zprávy práv. jedn. XXVI. — Horna, Kapitola k dějinám počátků zemského výboru v Čes. Slezsku, Vlastivěd. sborník slez. 1925.

Flieder, Královská rada česká v Příspěvcích k dualistickým ústavám stavovským, 1910.

Ruber, Streifzüge durch die Rechtsgeschichte Mährens I.—II., 1885—6. — Rauscher, Znaczenie wyroków sadu ziemskiego, Pam. Dabkowskiego 1928. — Tiller, Zur Geschichte der Landrechte v. Jä-

gerndorf u. Leobschütz, H. S. IX. — Kapras, Pozůstatky zemského práva opavského a krnovského, Sborník v. p. a st. VI.; Zemské knihy polsko-ratibořské, Čas. čes. mus. 1907; Zemský soud a zemské knihy těšínské, t. 1909. — Bostel, Sadownictwo ziemskie oswiecimskie i zatorskie, Przewodnik naukowy 1899. — Kutrzeba, Ustroj sądowy ksiestwa siewierskiego, 1911. — Rauscher, Soudní knihy osvětimské, Kaprasův Sborník 1930. Soudní knihy zátorské, Sborník Friedrichův 1931. — Weizsäcker, Zur Geschichte des Zittauer Landsgerichts, N. Laus. Mag. CX. 1934.

Knížata a stavovští páni.

Horna, Několik kapitol z dějin úředních knížat na Moravě, 1926. — Sonntag, Das fürstliche Haus Eggenberg, Carinthia III., 1840. — Berger, Das fürstliche Haus Schwarzenberg, Österr. Revue 1866. — Sedláček, Meze knížetství frýdlantského, Čas. čes. musea 1877. — D'Elvert, H. S. VII. — Hoffinger, Das fürstliche Haus v. Dietrichstein, Öst. Revue 1866. — Krebs, Der Vorstoß K. Ferdinand II. gegen die Piastenherzöge, Z. G. Schles. XLVIII.

Úřady dvorské a zemské.

Palacký, Přehled současných nejvyšších důstojníků a ouředníků zemských i dvorských v král. českém, 1832. — Boček, Přehled knížat a markrabat i jiných nejvyšších důstojníků zemských v markrabství Moravském, 1850. — Luksch, Stellen bis 1628, 1808. — Čelakovský, Úřad podkomoří v Čechách, 1881; O domácích a cizích registrech, 1890. — Vaněček, Komorník a podkomoří, Sborník Kaprasův I., 1930. — Kosinová, Nejv. úřad purkrab. ve zřiz. zemských, Pekařův Sb., 1930. Tadra, Kanceláře a písaři v zemích českých za králů z rodu lucemburského, 1892. — Friedrich, O kanceláři a listinách markrabství Moravského, Věst. sp. n., 1896. — Horna, K dějinám moravských úředníků I.—II., 1922—3. — Prasek, Nejvyšší úředníci zemští na Opavsku a Krnovsku, Prog. g. Opava, 1895. — Grotefend, Die Landesshauptleute des Fürstentumes Schweidnitz-Jauer, Z. G. Schlesiens, XII. — Neumann, Versuch einer Geschichte der Niederlausitzischen Vögte, I.—II., 1832—3. — Kürschner, Errichtung der Kg. Kammer in Schlesien, Z. G. Schlesiens XI. — Demel, Dějiny fiskálního úřadu v zemích českých I.—II., 1905—9. — Auersperg, Geschichte des böhm. Appellationsgerichtes, 1805. — Schmidt, Monographie des k. k. böhm. Appellationsgerichtes, 1850. — Schulz, J. Mti, královen páni podkomoří a hofrychtéři, 1910. — Schulz, Purkrabí hradu pražského, Věst. sp. n., 1903. — D'Elvert, Zur Österr. Verwaltungsgeschichte, H. S. XXIV. — Weltzel, Die Landesbeamten der Fürstentümer Oppeln-Ratibor, Z. G. Schlesiens XII. — Pešák, Dějiny král. čes. komory od 1547, 1930. Kalousek, Nejvyšší úřadové král. českého před dobou josefinskou, Čas. čes. mus. 1867. — Luksche, Stellen u. Ämter seit 1628, 1804. Soustavné přehledy roční od r. 1708 v Prager (Brünner, Troppauer) Titular-Calendar.

Centrální úřady králů habsburských.

Fellner-Kretschmayr (Kallbrunner-Winkler), Die öst. Zentralverwaltung, I.—IV., 1907—1925. — Huber, Geschichte der öst. Verwaltungsorganisation bis zum Ausg. des XVIII. Jahrh., 1884. — Hintze, Der öst. Staatsrat im XVI.—XVII. Jahrh., Savigny Z. R. G. VIII. — Demel, O dvorské komoře za Ferdinanda I., Sborník v. pr. a st. VII. — Tezner, Die landesfürstliche Verwaltungsrechtspflege in Österreich,

I.—II., 1898—1902. — Rachfahl, Zur öst. Verwaltungsgeschichte, Schmollers Jahrbuch XXIII. — Rosenthal, Behördenorganisation K. Ferdinands I., A. öst. Gesch. LXIX. — Goehlert, K. Rudolf II. Hofstaat und die obersten Behörden, Mit. V. G. Deutschen Böhmens VII. — Firnhaber, Zur Geschichte des öst. Militärwesens, A. öst. Gesch. XXX. — D'Elvert, Zur öst. Verwaltungsgeschichte, H. S. XXIV. — Biedermann, Die Wiener Stadtbank, Arch. öst. G. XX. — Mensi, Die Finanzen öst. 1701—44, 1890. — Zolger, Der Hofstaat des Hauses Öst., 1917.

Reformy Marie Terezie.

Dorschel, Marie Theresias Staats- und Lebensanschauung 1908. — Guglia, Maria Theresia I.—II. 1917. — Arneht, Geschichte Maria Theresias I.—X. 1863—1879. — Rieger, Dilo centralismu, Drobne spisy I. Michiels, Geschichte der öst. Politik seit Maria Theresia, 2. vyd., 1866. — Maasburg, Geschichte der obersten Justizstelle, 2. vyd., 1891. — Hock-Biedermann, Der öst. Staatsrat 1879. — Goll, Válka o zeměkoruny české 1740—2, Almanach čes. akad. XXII. — Öst. Hof-u. Staatsschematismus 1740—80. — Kretschmayr, Marie Theresia, 1925. — Prokeš, Boj o Haugvicovo direktorium; Instrukce 1762 pro čes. a rak. dvorskou kancelář, Věst. sp. n. 1926.

Reformy Josefa II.

Lustkandl, Die Josephinischen Ideen und ihr Erfolg 1881. — Heyne, Joseph II., I.—III. 1847—8. — Wedrinsky, Kaiser Joseph II. 1880. — Rieger, Císař Josef II. a správní centralism. Císař Josef II. a český trůn v Drob. spis. I. — Hof-u. Staatsschematismus 1780—90, Schematismus für Böhmen, Sch. für Mähren und Schlesien 1785—90.

Restaurace za Leopolda II.

Böhmische Krönungsfeier S. M. Leopold II. u. Maria Louise 1791. — Prášek, Sněmy 1790 v Čechách a na Moravě, Květy 1903. — Krones, Geschichte Österreichs Neuzeit 468; Handbuch IV. 541. — D'Elvert, Die Desiderien der mähr. Stände 1790, H. S. XIV. — Hampl, Stížnosti a žádosti stavů slezských 1790, Progr. r. Rakovník 1894. — Schematismy 1790—92.

Absolutismus policejní.

Rieger, Království české a Napoleon I., Jak bylo zavedeno cis. rakouské, Rakouské císařství spolek států, Drob. spisy I. — Kostetzky, Die Staatsverfassung des Kgr. Böhmen 1816. — Schematismy 1792—1848. — Rezníček, Karel hrabě Chotek, ČČM. 1912. — Dvořák, Jednání sněmů moravských 1792—1848, 1904 a 1906. — Krones, Geschichte der Neuzeit Österreichs 1879. — Springer, Geschichte Österreichs seit dem Wiener Frieden I.—II., 1863—65. — Tobolka, První politický program český nové doby, ČČM. 1906. — Heidler, Čechy a Rakousko v polit. brož. předběžných 1920. — Maršán, Předběžné Rakousko 1913. — Baxa, Dedukce o právní nepřetržitosti ústavních práv a svobod stavů českých, Sborník v. pr. a st. XII.

Všeobecná literatura o ústavním vývoji po roce 1848.

B. Rieger, Ústavní dějiny Rakouska 1903; Z novějších dějin ústavních 1905; Drobne spisy II. 1905. — Kadlec, Z ústavního vývoje habsburského mocnářství 1911. — Vavřínek, Základy práva ústavního, I.

vyd. 1920. — B. Baxa, Dějiny veřejného práva ve střední Evropě od r. 1848, 1926, 2. vyd. 1932. — Kapras, Český stát a centralisace zemí habsburských 1918; K českému politickému programu do převratu. Sborník v. pr. a st. XXXII. — Tobolka, Politické dějiny čsl. národa od r. 1848, I.—III. 1932—4. — Tobolkova Česká politika I.—V. 1906—11; zvl. články: Tobolka-Kramář o dějinách české politiky, Winter o rádech volebních, Kramář o zahraniční politice, Vavřínek o ústavě říšské, Krejčí o ústavě zemské. — Malý, Naše znovuzrození I.—VI. 1880—4. — Adámek, Z naší doby I.—IV. 1886—90. — Srb, politické dějiny nár. čes. od 1861 I.—II. 1899—1901; výtah přepracovaný 1927. — Pražák, Obrozenské tradice 1928. — Palacký, Radhošť III. 1872. — Masaryk, Česká otázka 1895, 3. vyd. 1924; Naše nynější krise 1895, znovu 1924; Karel Havlíček 1896, 3. vyd. 1920; Palackys Idée 1899, česky 1912. — Kramář, České státní právo (také něm.) 1896, znovu 1914. — Kaizl, České myšlenky 1895, 3. vyd. 1896. — Sborník: Státoprávní politika 1903, s články Machače, Hajna, Kříže, Kusého, Hubky. — Trakal, Česká státoprávní a národnostní otázka, Osvěta 1889.

Chaloupecký, Fr. Palacký 1912. — Josef Fischer, Myšlenka a dílo Fr. Palackého I.—II. 1926—7. — J. V. Jahn, Fr. L. Rieger 1889. Traub, Fr. L. Rieger 1923. — Chalupný, Karel Havlíček 1911. — Gruber, Albin Bráf 1924. — Tůma: Život Julia Grégra 1897. — Herben, T. G. Masaryk I.—III. 1926—7. — Nejedlý, T. G. Masaryk I.—III. 1930—34. — Nováček, Palackého korespondence I.—III., 1898—1911. — (Kalousek), řeči Fr. L. Riegra I.—IV., 1884—5. — Heidler, Příspěvky k listářu Dr. Fr. L. Riegra I.—II., 1924—6. — Matuš, Paměti 1921. — Kaizl, Z mého života (ed. Tobolka) I.—II. 1909—11. — Eim, Politické úvahy 1898. — Sladkovský, Výbor z politických řečí (ed. S. Heller) 1899.

Skene, Entstehen u. Entwicklung der slavisch-nationaler Bewegung in B. u. M. (také čes.) 1893. — Fischel, Der Panslavismus bis zum Weltkrieg 1919. — Höfler, Gedanken ü. das böhm. Staatsrecht 1889. — Lippert, Einige Grundlagen des böhm. Staatsrecht 1871. — Zehntbauer, Gesamtstaat, Dualismus u. Pragmatische Sanktion 1914. — Springer, Der Kampf der oest. Nationen um den Staat 1902. — Bibl, Der Zerfall Österreichs I.—II. 1922—4. — Charmatz, Adolf Fischhof 1910. — Ebeling, Graf von Beust I.—II. 1870—2. — Wertheimer, Graf Julius Andrássy I. 1910. — Beust, Aus drei Vierteljahrhundertern I.—II. 1887. — Schaeffle, Aus meinem Leben I.—II. 1904—5. Plener, Erinnerungen I.—III. 1911—21. — Taaffe (ed. Skedl), Der politische Nachlass 1922.

Redlich, Das oest. Staats. u. Reichsproblem I.—III. 1920—6. — Sosnowsky, Die Politik im Habsburgerreiche I.—II. 1912—3. — Příbram, Die politischen Geheimverträge Oest. I. 1920. — Kolmer, Parlament u. Verfassung in Oest. I.—VIII. 1902—14. — Helfert, Geschichte Oest. vom J. 1848 I.—IV. 1869—1886. — Springer, Geschichte Oest. 1867. — Rogge, Oest. von Vilagos bis zur Gegenwart I.—III. 1872—3; Oest. seit der Katastrophe Hohenwart I.—II. 1879. — Krones, Handbuch, der oest. Gesch. 1876. — Friedjung, Oest. 1848—60 I.—II. 1908—12; Der Kampf um die Vorherrschaft in Deutschland I.—II. 1897. — Kaindl, Oest., Preussen, Deutschland 1926. — Charmatz, Oest. innere Geschichte 1848—95, I.—II. 1909, 2. vyd., 1918; Geschichte der auswärtigen Politik Oest. I.—II., 2. vyd., 1918; Deutsch-oest. Politik 1907. — Bernatzik, Die oest. Verfassungsgesetze, 2. vyd., 1911.

Kryštůfek, Dějiny nové doby I.—VII. 1893—1919. — Šusta, Dějiny Evropy v l. 1812—70, I.—III., 1922—3; Světová politika v l. 1871—1914. — I.—VI. 1924—31.

České hnutí roku 1848.

Černý, Boj za právo I.—II. 1893. — Kazbunda, České hnutí 1848, 1929. — Roubík, Český rok 1848, 1931. — Maršan, Čechové a Němci r. 1848, 1898, 2. vyd., 1931. — Toužimský, Na úsvitě nové doby 1848. — Zehentbauer, Verfassungswandlungen im neueren Oest. 1911. — D'Elvert, Die Vereinigung der böhm. Kronländer Böhmen, Maehren u. Schlesien 1848, 2. vyd., 1868. — B. Rieger, O snaze spojití země koruny české r. 1848, Osvěta 1898; Drobné spisy II. — Tobolka, Počátky konstitučního života v Čechách 1898; Slovanský sjezd v Praze 1848, 1901. — Černý, Slovanský sjezd v Praze 1888. — Wislocki, Kongres slowianski w r. 1848, 1927. — Bajerová, Svatodušní bouře v Praze 1848, 1920. — Helfert, Der Prager Juni Aufstand 1848, 1897. — Hauptmann, Die staatsrechtlichen Bestrebungen der Deutschböhmen 1848—9, 1926. — Dvořák, Moravské sněmování 1848—9, 1898. — Mezník, Politika Moravanů 1848, 1877. — Bertold, Schlesiens Landesvertretung I. 1909.

První pokusy o ústavní centralisaci 1848—9.

B. Rieger, Náš ústavní vývoj od r. 1848, Osvěta 1897—8; Drobné spisy II. — A. Fischel, Die Protocolle des Verfassungsausschusses über die Grundrechte 1912. — Springer, Protocolle des Verfassungsausschusses im oest. Reichstag 1848—9, 1885. — Maršan, Vliv cizích ústav na ústavní zákony rakouské 1848—9, I. 1910. — Bach, Geschichte der Wiener Revolution 1848, 1898. — Spáčil, Kroměřížský sněm 1848—9, 1933. — Tebeldi, Die Slaven im Kaisertum Oesterreich 1848. — [Hartig], Genesis der Revolution in Oesterreich 1848, 1850. — Kudlich, Rückblicke u. Erinnerungen I.—III. 1873. — Matoušek, Karel Šladkovský a český radikalismus 1929. — Traub, Květnové spiknutí v Čechách 1849, 1929. — Beer, Die deutsche Politik des Fürsten Schwarzenberg 1880. — Friedjung, Kampf um die Vorherrschaft in Deutschland 1896, 7. vyd., 1907. — Helfert, Geschichte der oest. Revolution I.—II. 1907—9.

Bachovský absolutismus.

Schuselka, Das provisorische Oesterreich 1850. — Springer, Oest. nach der Revolution 1850. — Helfert, Oest. u. die Nationalitäten 1850. — Gabler, Die nationale Politik in Oest. 1850. — Lev Thun, Úvahy o nynějších poměrech 1849. — Hellmuth, Oest. Lehrjahre 1862 (Čes. Pravda = J. Malý, Mezi vzkříšením, 1863). — B. Rieger, Česká státoprávní otázka v l. 1848—65, Osvěta 1901. Drobné spisy II. — Kazbunda, Alexander Bach jako diplomat. Zahr. pol. VII.

Rijnový diplom, únorovka, prosincovka.

B. Rieger, Rijnový diplom, Osvěta 1900; Ústava únorová t. 1901; O vyrovnání rakouskouherském t. 1903; Drobné spisy II. — Kaizl-Rezek, Vyrovnání s Uhry 1886. — Fiedler, Rakousko-uherské vyrovnání 1903; Dualismus rakousko-uherský 1907. — Eisenman, Le compromis Austro-Hongris 1904. — Andrassy, Ungarns Ausgleich Mit. Oest. 1897. — Žolger, Der Staatsrechtliche Ausgleich zwischen Oest. u. Ungarn 1911. — Tezner, Die Wandlungen der oest.-ung. Reichsidee 1905. — Juraschek, Personal u. Realunion 1878. — Ulbrich, Die rechtl. Natur der oest.-ung. Monarchie 1879. —

Dantscher v. Kollesberg, Der monarchische Bundesstaat Oest.-Ung. 1880. Vavřínek, O státoprávní povaze král. a zemí na říšské radě zastoupených 1905. — Kazbunda, Pout' Čechů do Moskvy 1867 a rakouská diplomacie, 1925. — Palacký, Idea státu rakouského 1865 (něm. 1866). — Deak, Ein Beitrag zum ungarischen Staatsrecht 1865. — [F. L. Rieger], Les Slaves d'Autriche 1860 (čes. vyd. Tobolka 1906 „Rakouští Slované a Maďaři“).

Deklarace a fundamentálky.

Zeithammer, Zur Geschichte der böhm. Ausgleichsversuche 1865—71, I.—II. 1912—3. Traub, Poslední český pokus o vyrovnání s Rakouskem (1871) 1919. — Kazbunda, Dvě Riegrova memoranda, Zahr. Pol. IV.; Ke zmaru čes. vyrovnání ČCH 1931. — Weber, Albert Schäffle u. die Fundamentalartikel, Deutsche Arbeit V. — Tönnies, Poláci a Češi 1863. — Palacký, O roztržce v nár. českém 1870. — Matuš, Několik myšlenek o čes. státu 1870. — Fischhof, Oest. u. die Bürgschaften seines Bestandes 1869, 2. vyd., 1870. — Graf Schönborn, Böhmen u. Oest. 1870. Knoll, Die Deutschen in Böhmen u. der Ausgleich 1871. — Lippert J., Einige Grundlagen des böhm. Staatsrechtes [b. r.].

Le royaume de Bohême et l'état Autrichien 1867. — Der neu erfundene „böhmisch-maehrliche Staat“ 1867. — Staat oder Nationalität 1867; Zur Lage in Böhmen 1869; Politische Stimmen aus Böhmen 1869; Die Aussöhnung mit Böhmen 1869; In der zwölften Stunde 1871. — Toužimský, Přímé volby do říšské rady, Osvěta 1904. — Schütz, Werden u. Wirken des Bürgerministeriums 1909. — Der Wahlsieg der Verfassungstreuen in Böhmen 1872; Gedanken über die Verhältnisse Österreichs 1873. — Helfert, Die böhmische Frage 1873; Revision des ungarischen Ausgleichs 1874. — Palacký, Gedenkblätter 1874. — E. Grégr, K objasnění našich domácích sporů 1874; Naše politika 1876. — Čížek, Před volbami 1875. — Lev Thun, Der Föderalismus im oest. Parteikampfe 1875. — Wellner, Die Jung-czechische Partei 1877.

Česká politika do punktací.

Toužimský, Hrabě Taaffe a česká otázka, Osvěta 1896. — Tschuppik, Franz Josef I. 1928. — Penížek, Česká aktivita I.—II. 1930—2; Z mých pamětí I.—III. 1923—8. — K. Adámek, Mé paměti z doby Taaffovy 1910. — Grégr, Politické rozjímání před volbami 1879. — [Gross], Die Deutschen in Oesterreich 1879. — Gabler, Verständigen wir uns 1879. — Tilšer, Ve službách panstva 1885. — Turnwald, Die administrative Teilung Böhmens 1884. — Woelhelm, Ein Wort an die Deutschen Maehrens 1887. — Focke, Böhmen ist das angestammte Vaterland der Deutschböhmen 1887. — Pröll, Kämpfe der Deutschen in Oest. um ihre nationale Existenz 1887. — Kazbunda, Krise české politiky a vídeňská jednání o t. zv. punktace, ČCH 1934. — Pravda o vyrovnání 1890. — Hofmann von Wellenhof, Der deutsch-böhmische Ausgleich 1890. — Graf, Die Wahrheit über den deutsch-böhm. Ausgleich 1890. — Menger, Der böhmische Ausgleich 1891.

Pražák, Rakouské právo ústavní I.—IV., 2. vyd., 1903. — Gumpowicz, Das oest. Staatsrecht 1907. — Herrnritt, Handbuch des oest. Verfassungsrechtes 1909. — Ulbricht, Das oest. Staatsrecht 1909. — Wiesner, Ueber Vergangenheit u. Zukunft der oest. Verfassung 1905. — Bernatzik, Die oest. Verfassungsgesetze 1911.

Česká politika od punktací do světové války.

Bráf, Lísty politického kacíře, 2. vyd., 1902. — Bráfův Památník 1927. — Kramářovy sborníky k padesátinám 1910, k šedesátinám 1920, k sedmdesátinám 1930. — Krofta, Politická postava Karla Kramáře 1930. — Vl. Šis, K. Kramář 1930. — Soukenka, K. Kramář 1930. — Rašín: České státní právo 1891. — Paměti Dr. A. Rašína 1929. — Rašínův památník 1927. — Hoch, Alois Rašín 1934. —

Frankenberger-Kubiček, Ant. švehla 1931. — Dyk, Vzpomínky a komentáře I.—II., 1927. — Dr. Fr. Soukup 1931. — Šantrůček, Václav Klofáč 1928. — Penížek, Aus bewegten Zeiten 1906. — Herben, Deset let proti proudu 1898. — Sokol, Vězeňská korespondence 1929. — Tomša, Masarykův zápas o právo přirozené 1928.

Skene, Der nationale Ausgleich in Maehren 1910. — Kalabis, Moravský pakt 1906. — Vašek, Přehled politického vývoje Slezska, Časop. svob. šk. pol. III. — Gudrich, Vznik a vývoj čes. pol. stran ve Slezsku, Slezský sborník II. — Heidler, České strany polit. v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 1914. — Choc, Přehled politických stran v Čechách 1919. — Čapek, Politický vývoj a strany Čsl., v Čsl. vlastivědě V.

Pacák-Kaizl, O státoprávním programu českém 1896. — Dvořák, Podstata a význam čes. stát. práva 1897. — Hořica, O poměrech Čechů a Němců 1898. — Joklík, Kritika mladočeské politiky 1899; Kritika programu realismu. Kn. Sam. III. — Škarda, Česká politika 1904. — Fořt, Ven z přítmi 1905. — Kramář, Poznámky o české politice 1906. — Masaryk, Politická situace 1906. — E. Beneš, Le problème autrichien et la Question tchèque 1908. — Stránský, Červenový patent 1913.

Fischel, Das tschechische Volk 1928. — Cheradame, L'Europe et la question d'Autriche 1901 (čes. Nerad). — Levy, L'Autriche Hongrie 1910. — Springer (K. Renner), Das nationale Problem als Verfassungs u. Verwaltungsfrage 1902. — Šynoptikus (K. Renner), Staat u. Nation 1899; Grundlagen u. Entwicklungsziele der oest.-ung. Monarchie 1906. — Salomon, Die deutschen Parteiprogramme 1912. — Molisch, Geschichte der deutschnationalen Bewegung in Oest. 1926. — Türk, Böhmen, Maehren, Schlesien 1898. — Prade, Die Zweitheilung Böhmens 1901. — Kosch, Die Deutschen in Oest. u. ihr Ausgleich mit den Tschechen 1909. — Reitterer, Die Not der Deutschen in Oest. 1909. — Baernreither, Zur böhmischen Frage 1910. — Lischka, Deutsch-Oesterreich unter slavischer Herrschaft 1912.

3. Správa českého státu.

Zřízení provinciální.

B. Rieger, Zřízení krajské v Čechách, I.—II., 1880—93. — Pekař, O správním rozdělení země české do XIII. stol., Sborník Gollův, 1906. — Peterka, Das Burggrafentum in Böhmen, 1906. — Schmid, Burgbezirksverfassung bei den slav. Völkern, Jahrb. für Kultur u. Gesch. der Slaven N. F. II. — Šujan, Vývoj hradů na Moravě v l. 1029—1197, Čes. mor. mus. zem. 1906. — Čelakovský, O soudní pravomoci panovníka a jeho úředníků nad církevními korporacemi a městy v Čechách, Právník, XVII. a XVIII. — Rojt, O církevních imunitách v Čechách a na Moravě, Progr. g. Brno, 1868. — Vaněček, Studie o imunitě duchovních statků v Čechách 1928; K soudní imunitě duchovních statků na Moravě 1931; Základy právního postavení klášterů a klášterního velkostatku v starém českém státě 1933. —

Zatschek, Beiträge zur Diplomatik der maehr. Immunitätsurkunden 1931. — Sedláček, O starodávném rozdělení Moravy na kraje, Čas. Mat. Mor. XV.; O starém rozdělení Čech na kraje, 1921. — Mayern, Einleitung zur kreisämtlichen Wissenschaft 1776.

Zřízení městské.

Čelakovský, Obnovování rad v král. městech v Čechách, Čas. čes. mus., 1879; O začátcích ústavních dějin starého města Pražského, Randova pocta, 1904; O středověkém radním zřízení v král. městech moravských, Čas. Mat. Mor., XXIX.; O vzniku a vývoji městského zřízení radního, Čes. práv. děj. příl. V. — Zycha, Prag, 1912; Über den Ursprung der Städte in Böhmen, Mit. V. G. Deutschen Böhmens LII. — Vojtišek, Z nejstarších právních dějin města Plzně, Sborník měst. hist. mus. v Plzni V.; Soud a rada v král. městech čes., Sborník v. pr. a st., 1921; O vývoji samosprávy praž. měst 1927. — Kolářek, Půdorysy mor. měst 1930. — V. Hrubý, K otázce vzniku města pražského, Pam. Novotného 1929. — Winter, Kulturní obraz českých měst I.—II., 1890—1892. — Lippert, Bürgerlicher Landbesitz im XIV. Jahrh. 1902. — Pürschel, Die Stadtvögtei in Schlesien, 1899. — Dierfeld, Rat und Gemeinde in Breslau vor der preußischen Besitzergreifung, 1909. — Erben, Die Primatoren der kgl. Altstadt Prag 1858. — Šebánek, Desetipanský úřad St. města pražského, Sborník Prahy 1926. — Válková-Frýzová, Úřad perkmistra pražských viničných hor, Sborník př. praž. VI. 1930. — Kratochvíl, šestipanské úřady v St. a N. městě pražském t. VI. — Roubík, Královští rychtáři v pražských i jiných městech čes. t. VI. a VII. — Vojtišek, Zřízení městské pražské v l. 1750—1850; O spojení měst pražských 1784. Z minul. Prahy 1919. — D'Elvert, Beiträge zur Geschichte der kgl. Städte Mährens, H. S. XIII. — Frank, Die Institution der Fürsten u. Grafenrichter, Z. G. Mährens XII. — Günzel, Oest. und deutsche Städteverwaltung in Schlesien 1648—1809, 1911. — Wendt, Die Verwaltung der Breslauer Kammergüter, Silesiaca 1898; Vom Mittelalter zur Städteordnung 1906; Die Breslauer Eingemeindungen, Mitt. a. d. Stadtarch. Br. 1912.

Zřízení vsí a panství.

Balzer, Chronologia najstarszych kształtów wsi slowiańskiej, Kwartalnik hist. XXIV. — Braniš, Osídlení Doudlebska, 1911. — Friedrich, Die historische Geographie Böhmens bis zum Beginn der deutschen Kolonisation, 1912. — Knapp-Kern, Ländliche Verfassung Niederschlesiens, Schmollers Jahrbuch XIX. — Rachfahl, Zur Geschichte der Grundherrschaft in Schlesien, Savigny Z. R. G. German. XVI. — Weizsäcker, Das deutsche Recht der bäuerlichen Kolonisten Böhmens u. Mährens im XIII. u. XIV. Jahrh., Mit. V. G. Deutschen Böhm. LI. — Rieger, O správě obcí katastrálních za cis. Josefa II., Drob. spisy I. — Zíbrt, Rychtářské právo, palice kluka. Věst. sp. n. 1896. — Reichl, Das Dorf u. Bauernrecht im Kgr. Böhmen 1817. — Schopf, Die Rechte u. Pflichten der Grundherrn u. der Wirkungskreis der grundob. Wirtschaftsämter im Lande Böhmen 1847. Kroupa, Jak vznikly a vyvíjely se kontribuční fondy obilní, Zemědělská politika IX. — Chlumecský, Genesis der Corporationsgüter der Bauernschaft 1859. — Frauenstädt, Das schlesische Dreiding, Conrads Jahrbücher III. F. X. B.

Zřízení horní.

Čelakovský, Nástin dějin českého práva horního, Čes. pr. děj. př. II. — Zycha, Das böhmische Bergrecht des Mittelalters, I.—II., 1900. — Sternberg, Umriss einer Geschichte der böhm. Bergwerke I.—II., 1836—38. — Joh. Ferd. Schmidt, Darstellung des Bergrechtes in Böhmen I.—IV., 1833—55. — Weizsäcker, Geschichte des Bergbaues in den Sudetenländern 1928. — Sächsisches Bergrecht in Böhmen 1929. — Wuttke, Studien über die Entwicklung des Bergregals in Schlesien, 1897. — Rachfahl, Das Bergregal in Schlesien, Forsch. z. Brand. u. Preuß. G. X., XIII. — Zivier, Geschichte des Bergregals in Schlesien, 1898. — Steinbeck, Geschichte des schlesischen Bergbaues I.—II., 1857. — Peithner, Geschichte der böhm. u. mähr. Bergwerke, I.—II., 1870. — D'Elvert, Zur Gesch. des Bergbaues in Mähren u. öst. Schlesien, H. S. XV. — Tausch, Das Bergrecht des öst. Kaiserstaates 1822. — Schneider, Lehrbuch des Bergrechtes für die gesammten Länder der österr. Monarchie, 1848.

Zřízení vojenské a styky mezinárodní.

Braníš, Staročeské hrady, 1909. — Guth, Praha, Budeč a Boleslav, Svatováclavský sborník I., 1934. — Kapras, Z dějin českého zřízení vojenského, Pražská lidová revue, 1917, znovu samost. 1922; Mírový spolek Jiřího z Poděbrad, 1919. — Toman, Husitské válečnictví, 1898. — Wulf, Die hussitische Wagenburg 1889 a Preuß. Jahrb. LXVIII.—IX. — Palm, Schlesien Landesdefension im XV.—XVII. Jahrh., Abh. schles. Ges., 1869. — Joksche-Poppe, Die Kriegsverfassung der Margft. Niederlausitz. Niederlaus. Mit. IX. — Schwitzky, Der Europäische Fürstenbund Georgs v. Poděbrad, 1907. — Weizsäcker, Fürstenbund u. Völkerbund, Prager jur. Z. 1930. — Rudnický, Král Jiří z Poděbrad, předchodce společnosti národů, Průdy 1929. — Pogonowski, Projekt związku władców króla Jerzego z Podiebrad 1932. — Kliment, Svaz národů Jiřího z Poděbrad a idea jediné světavlády 1935. — Stieber, České státní smlouvy I., 1910. — Kliment, Orgány zahraničních styků v Čes. státě, 1929. — Stloukal, Počátky nunciatury v Praze, ČCH., 1928. — Vojtišek, Naše státní znaky. 1921. — Urbánek, Žižka a husitské válečnictví, v Žižk. Sbor., 1924. — Hauner, Vývoj pozem. válečnictví, 1922. — Škorpil, Odvody české v XVIII. stol., Agrární archiv V. — D'Elvert, Zur Geschichte der militärischen Einrichtungen in Mähren u. Schlesien, H. S. XIV. a XXIV. — Dvořák, Moravské vojsko zemské 1744—48, Mor. revue I. — Loe-we, Die Organisation und Verwaltung der Wallensteinschen Heere, 1895. — Meynert, Geschichte des Kriegswesens und der Heeresverfassung in den verschiedenen Ländern der öst. Monarchie I.—II., 1854. — Teubervon Ottenfeld, Die öst. Armee 1700—1867, 1895. — Heischmann, Die Anfänge des stehenden Heeres in Öst., 1925. — Vesque von Püttingen, Übersicht der österr. Staatsverträge seit Maria Theresia 1896. — Bittner, Die öst. Staatsverträge I.—II., 1903—09. — Neumann, Recueil des traités et conventions conclus par l'Autriche I.—VI., N. ř. I.—XIX., 1855—59, 1877—1909. — Charmatz, Geschichte der auswärtigen Politik Österreichs I.—II., 2. vyd., 1918 (výťah v Aus Natur u. Geisteswelt č. 653—4).

Správa finanční.

B. Rieger, O českých královských a komorních statcích, Dobré zdání o král. hradě Pražském, 1907. — Gindely, Die böhmische Finanzverhältnisse, Wiener Denkschriften LIX. — Jireček J., Celnictví české za XVI. věku, Čas. čes. mus., 1867. — D'Elvert, Zur

öst. Finanzgeschichte, H. S. XXV. — Fritsch, Das Zoll recte Mautwesen in Mähren, Z. Gesch. Mährens X. — Kries, Entwicklung der Steuerverfassung in Schlesien, 1842. — Kern, Der neue Grenz Zoll in Schlesien 1556—1624, 1892. — Falk, Die Grundsteuerfassung in Böhmen, 1847. — Skalský, Denar knížete Václava Svatého 1929; Mincovní reforma Václava II., ČCH. XL., 1934. — Smolík, Denáry údělných knížat na Moravě, 1896; Denáry Boleslava I., 1899; Pražské groše, 1894. — Fiala, České denáry, 1895. — Červinka, Mince a mincovnictví markrabství Moravského, 1897. — Leminger, Král. mincovna v Kutné Hoře, 1912. — Čermák, Mince král. Českého za panov. rodu habsburského, 1892—1913. — Nohejlová, Z příběhů pražské mincovny, 1929. — Friedensberg, Schlesiens Münzgeschichte im Mittelalter u. Schles. neuere Münzgesch., Cod. Sil. XII., XIII., XIX. — Krofta, Začátky české berně, ČCH. 1930. — Placht, České daně 1517—1652, 1924. — Chadt, Státní a nadační statky v Čechách a jich prodej, 1913. — Klier, Celnictví a bernictví v Ottově sl. nauč. III. a V. — Kaizl, O bernictví v XVII. stol., Právník XXI. — Gindely, O vzniku t. zv. cassa salis, Zpr. sp. n. 1883. — Müller A., Geschichte des Grundsteuerwesens d. Kr. Böhmen, 1880. Pekař, České katastry, 1915. — D'Elvert, Zur Geschichte des Steuerwesens in Mähren u. Schlesien, H. S. XIV. — Heidler, Jánské rejstříky, ČMM. 1916. — Novotný Jaroslav, Moravský berní systém XVII.—XVIII. stol. ČMM. LVIII.—IX. — Kern, Das Zollwesen Schlesiens 1628—1740, Z. G. Schlesien, XLIV.; Die Reform der Steuerwesens in Schl. 1666—71, Z. G. Schles. XXXVII. — Cron, Die Geschichte der öst. Grundsteuer-Reform in Schlesien 1721—1740, Z. G. Schles. XLV. — Smolík, O dlouhé minci v Čechách, Pam. arch. XI. — Oliva, Finanční politika v Čechách po Bílé Hoře, 1925. — J. Novotný, Zdanění čes. měst podle katastrů 1654—1757, 1930. — Klecanda, Berní povinnost poddaných v XVI. stol., Pekařův sb. 1930. — Mensi, Die Finanzen Öst. 1701—1740, 1890. — Reinitz, Das öst. Staatsschuldenwesen, 1913. — Stiasny, Das öst. Staatsbankrott, 1911. — Maršán, Státní bankrot rakouský, 1919. — Talíř-Drachovský, K dějinám rak. taxovníctví I.—II., 1906—12. Becher, Das öst. Tabakmonopol, Virtelj. Soc. Wirtsch. G. VIII. — Plechner, Die Entwicklung der indirekten Abgaben in Öst., Öst.-ung. Revue, 1863. — Skalský, O převodech starých cen s hlediska numismatického, Pekařův sb., 1930.

Zřízení církevní.

Frind, Kirchengeschichte Böhmens, I.—IV., 1864—78. — D'Elvert, Zur Geschichte des Erzbistums Olmütz, H. S. XXIX. — Krofta, Kurie a církevní správa v zemi českých v době předhusitské, Čes. čas. hist. X., XII., XIV. — Schmid, Die rechtlichen Grundlagen der Pfarrorganisation auf westslav. Boden. Z. Savigny St. Can. XLVI.; Die Entstehung des Kirchl. Zehnrechts auf slav. Boden, Pocta Abrahamova, 1930. — Schlenz, Das Kirchenpatronat in Böhmen, 1928. — Michael, Die schlesische Kirche u. ihr Patronat, 1926. — V. Novotný, Církevní a náboženský vývoj, Česká politika I. — Vacek, Církevní dějiny české I., 1890. — Naegle, Kirchengeschichte Böhmens I.—II., 1915—18. — Fr. Hrubý, Církevní zřízení v Čechách a na Moravě, Čas. čes. hist. XXII. — Bach, Kirchengeschichte der Grafschaft Glatz, 1841. — Winter, Život církevní v Čechách I.—II., 1895—96. — Krummel, Geschichte der böhm. Reformation, 1866. — Hrejsa, Česká konfese, 1912. — Gindely, Geschichte der böhm. Brüder I.—II., 1857—58. — Goll, Quellen und Untersuchungen zur Gesch. der böhm. Brüder I.—II., 1878—82. — Czerwenka, Geschichte der evangel. Kirche in Böhmen I.—II., 1869—70. — Herben, Zřízení strany podobojí, Jednota I.—VI. — Rubiková, Orga-

nisace Jednoty bratrské, Všeherd, 1922. — Heyne, Geschichte des Bistums Breslau I.—III., 1860—68. — Neumann, Archidiakone der Lausitz, N. Laus., Mag. XXXIII.; Geschichte der geistl. Administration des Bistums Meißens in der Oberlausitz l. c. XXXVI. — Biermann, Geschichte des Protestantismus in Öst.-Schlesien, 1897. — Soffner, Geschichte der Reformation in Schlesien I.—II., 1887—89. — Ziegler, Die Gegenreformation in Schlesien, 1888. — J. G. Müller, Oberlausitzische Reformationsgeschichte, 1801. — Neumann, Církevní jmění za doby husitské, 1920.

Zoubek, Svoboda víry a svědomí v Čechách, Čas. kat. duch., 1865. — Uhlirz, Die Genesis vier Prager Artikel, 1914. — Henner, K nauce o státu a církvi v Čechách, Sborník v. pr. a st. XV.; O rakouských zákonech amortisačních, 1892. — Krofta, Majestát Rudolfa II., 1909. — Konrad, Der schlesische Majestätsbriefe K. Rudolf II., 1909.

Peschek, Geschichte der Gegenreformation in Böhmen I.—II., 2. vyd., 1850. — Gindely, Die Gegenreformation in Böhmen, 1894. — Bílek, Reformace katolická, 1892. — Opočenský, Protireformace v Čechách po bitvě na Bílé Hoře, 2. vyd. 1921. — D'Elvert, Die Gegenreformation in Mähren u. Öst.-Schl., H. S. XXX. — Loesche, Geschichte des Protestantismus in Öst., 1901; Vom Toleranz zur Parität, 1911; Zur Gegenreformation in Schlesien I.—II., 1915—16. — Goll, Der Vertrag von Altranstätt, 1879. — Frank, Das Toleranzpatent Josef II., 1882. — Ritter, Josef II. und Serie kirchlicher Reformen I.—II., 1867. — Richl, K. Josef II. als Reformator auf kirchlichem Gebiet, 1881. — Podlaha, Dějiny arcidiecese pražské od konce XVII. stol., 1917. — Frind, Geschichte der Bischöfe und Erzbischöfe von Prag, 1873. — Schlenz, Geschichte der Gründung des B. Leitmeritz, 1912. — Ruffer, Založení biskupství královéhradeckého, Čas. kat. duch., 1833. — Mardetschläger, Geschichte des Bistums Budweis s. d. — Weinbrenner, Mähren und das Bistum Brünn 1877.

Správa školská.

Šafránek, Školy české I.—II., 1913—19. — D'Elvert, Geschichte der Schul- und Studienanstalten in Mähren und Österr.-Schlesien H. S. X. — Strakosch-Grossmann, Geschichte des öst. Unterrichtswesens, 1905.

Censura.

Menčík, Censura v Čechách a na Moravě, Věst. spol. nauk, 1888. — D'Elvert, Geschichte der Censur in Mähren und Schlesien, H. S. VI.

Policie.

D'Elvert, Zur Geschichte des öst. Polizeiwesens, H. S. XXVII. — Weidemann-Wahrheim, Die Polizei unter Josef II.; Deutsche Geschichtsblätter XVI. — Roubík, Počátky policejního ředitelství v Praze, 1926.

Svobodné zednářství.

Gintl, Svobodné zednářství, 1926. — Volf, Přehled svobodného zednářství v Čechách od r. 1848. Česká revue 1921. — Lewis, Geschichte der Freimauerei in Österreich, 1861. — Abafi, Geschichte der Freimauerei in Österreich-Ungarn I.—V., 1890—99. — H(añ)l, Überblick über die Geschichte der Freimauerei in Böhmen, Diaspora 1903.

Zřízení soudní.

Kadlec, O sądownictwie u Słowian do X. w., Encyklop. pol. IV., 2. — H. Jireček, O soudech župních, Čas. čes. mus. XXX. — Teige, Soudnictví staročeské, Ottův Slovník XXVII. — Vacek, Soudnictví v Čechách, městské a vrchnostenské, Čas. děj. venkova IX. — D'Elvert, Umriß der ältesten Gerichtsverfassung Mährens, Wagners Z., 1829. — Matuszkiewicz, Die mittelalterliche Gerichtsverfassung des Fürstentums Glogau, 1911. — Gaupp, Von Fehmgerichten mit bes. Rücksicht auf Schlesien, 1857. — Neumann, Das alte Landding in der Niederlausitz, N. Laus. Mag. XXXVIII. — Čelakovský, Soud komorní za krále Vladislava II., Právník XXXIV. — Prasek, Opavské právo hejtmanovo, Progr. g. Opav., 1884. — Köhler, Die Dorfgerichte, N. Laus. Mag. XX. — Srov. také „Stavy“.

Rieger, O záměru Marie Terezie zreformovati stavovské soudy v Čechách. Drob. zpisy I. — Rössler, Darstellung der bürgerlichen Gerichtsstellen und der sog. Nebenrechte Prag, 1844. — Maasburg, Die Organisation der böhm. Halsgerichte i. J. 1765, 1884. — Brandl, Manský soud biskupství olomouckého, ČMM. XV. — Schmid, Militärstrafgerichtsbarkeit, Mischler-Ulbrich, Öst. Saatsw. III.

Správa po roce 1848.

Czedik, Z. Gesch. der oest. Ministerien 1861—1916, I.—IV., 1917—20. — Černý, První minist. zemědělství v Rakousku 1929. — Schopf, Die organische Verwaltung der oest. Kaiserstaates 1855. — von Czoernig, Oesterreichs Neugestaltung 1848—58, 1858. — Stubenrauch, Handbuch der oest. Verwaltungsgesetzkunde 2. vyd. 1855. — Kryštůfek, Reorganisační zemi koruny české 1849—53, Osvěta 1909. — Správa mocnářství rakousko-uherského v Tobolkově České politice II., 2. (1907), a to Krejčí, Správa zeměpanská; Bráf, Samospráva; Fiedler, Krajská správa. — Mayerhofer, Handbuch für den politischen Verwaltungsdienst 7. sv., 5. vyd. 1895—1903. — Pražák, Rakouské právo správní 1906. — Ulbrich, Lehrbuch des oest. Verwaltungsrechts 1904. — Weyr, Čs. právo správní I. 1922. — Hoetzel, Čsl. správní právo, 1934. — B. Rieger, O samosprávě 1891; O krajském zřízení, Osvěta 1900. — Brochhausen, Die oest. Gemeindeordnung 1905.

Brauner, O robotě a vykoupení z roboty 1848. — Slavík, Zrušení roboty na Moravě 1848, ČMM. XXII. — Grünberg, Die Bauernbefreiung u. die Auflösung des gutsh.-bauerl. Verhältnisses in Böhmen, Mähren u. Schlesien, I.—II. 1894. — Glüchsmann, Das Heerwesen der oest.-ung. Monarchie 1889 (a další vyd.). — Baron Woede, Geschichte der k. u. k. Wehrmacht, 4. sv. 1898 a n. — Kadner, Vývoj a dnešní soustava školství I.—II. 1929—30. — Hobza, Poměr mezi státem a církvi, 4. vyd. 1931.

Drachovský, Přehled finančního hosp. v Rakouském státu 1911, doplněk z r. 1918; Přehled finančního hospodářství v čl. republ. 1920, 2. vyd. 1922; doplňky 1928. — Funk, Finanční věda, 3. vyd. 1930. — Bazant, Die Handelspolitik Oest.-Ung. 1875—92, 1894.

Čsl. Vlastivěda, V. díl (stát. red. Kapras): Bušek, Poměr státu k církvi; Šťastný, Všeob. přehled soudnictví a Civilní soudnictví; Solnár, Trestní soudnictví, Hauner, Armáda 1792—1914.

Mischler-Ulbrich, Oest. Staatswörterbuch, 2. vyd. 1906—9. — Slovník národohosp., sociální a politický I.—III. 1929—33. — Slovník veřejného práva čl. I. — 1929 —; Čada, Lenní právo; Laštovka: Dějiny org. polit. správy, Vývoj org. veřejné správy; Novotný, Dějiny finanční; Weyr, Ministerstva; Samospráva.

4. O československý stát.

Za svobodu českého státu.

Pekař, Světová válka 1921; Z české fronty I.—II. 1917—19. — Heidler, 1917, Projevy čes. spisovatelů 1921. Tobolka, Česká politika za světové války, Politika I. (1922). — Kapras, O českém státě za války a po válce 1925. — Nikolau, U kolébky republiky 1924. — Sylaba, Cestou k svobodě 1914—26, 1927. — A. Novák, Z času za živa pohřbených 1923. — In memoriam Jana Heidlera 1926. — Soukup, 28. říjen 1918, 1928. — Habrman, Mé vzpomínky z války 1928. — Dyk, Vzpomínky a komentáře I.—II. 1927. — Šrobar, Paměti z vojny a z vězení 1922. — Bělehrádek, Z maffianských a jiných válečných vzpomínek, Naše revoluce VI. — Červinka, Moje rakouské žaláře 1928; Z doby persekuce a kriminální 1920. — Kunz, Za černožlutou oponou 1922. — Licht, Válečné vzpomínky 1925. — Ostrá Hůrka 1926.

Munin, Oest. nach dem Kriege 1915. — Nowak, Der Weg zur Katastrophe 1919; Der Sturz der Mittelmächte 1921; Chaos 1923. — Tschuppik, Die tschechische Revolution 1920; Franz Joseph I., 1928. Fischel, Das tschechische Volk 1928. — Molisch, Vom Kampf der Tschechen um ihren Staat 1929. — Petrs, Der neue Herr von Böhmen 1927.

Sychrava-Werstadt, Československý odboj 1923. — Masaryk, L'Europe nouvelle (původně angl., franc. 1918, čes. 1920, dnes řada čes. i cizojazyč. vydání); Světová revoluce 1925 (odtluč řada vydání čes. i překl. do celé řady jazyků cizích). — Masarykův Sborník (vycházející od 1924). — Stloukal, Čsl. stát v představách T. G. Masaryka 1930. — Beneš, Detruisez L'Autriche-Hongrie (1916, ital. a angl. 1917, čes. po prvé 1920); Světová válka a naše revoluce I.—III. 1927 (dnes četná vydání a překlady); Problémy nové Evropy 1924. Sborník Benešův 1924. — Weil, Das Werden eines Volkes (Beneš) 1930. — Polívka, Milan R. Štefánik 1928. — Štefánikův memorial 1929. — Lanationtchèque (I.—II. 1915—17, red. Denis, III.—IV. 1917—9. Beneš, články Denisovy. V boji I.—III. 1923). — Československá Samostatnost v Paříži I.—IV. 1915—9. — Les Pays tchèques 1917. — Denis, La question autriche et les Slovaques 1917 (čes. 1919). — Osuský, Magyars et pangermanistes 1918. — Čapek, Bohemia under Habsburg misrule 1915. — Nosek, Independent Bohemia 1918. — Diplomatické dokumenty o čsl. státu 1918. — Literatura a časopisy sibiřské armády.

Borský, Z civilního generálního štábu 1924; Znovudobytí samostatnosti 1928. — Kratochvíl, Cesta revoluce, 2. vyd. 1928. — Vojta Beneš, Čsl. Amerika v odboji 1931. — Pergler, America in the struggle for Czechoslovak independence 1926. — Janin, Moje účast na čsl. boji za svobodu 1927.

Cestami odboje I.—V. — Žipek, Válka národů I.—V. 1921—2. — Domov za války I.—V. 1928. — V. Holeček-Medek, Za Svobodou, Obrázková kronika čsl. revoluce, hnutí na Rusi I.—IV. 1925—30. — K vítězné svobodě (album s úvodem) 1928. — Čsl. revoluce (cyklus sešitů 13) 1923. — O našem národním osvobození (cyklus 18 seš. 1924). — Kudela, Rok 1917 (1918) v dějinách odboje 1927—8. Papoušek, Boj za československou samostatnost 1928 (také něm. a franc.). — Archiv diplom. dokumentů čsl. I. 1927 a n. — Naše revoluce od r. 1923. — Soustavné přehledy, Werstadt v ČCH. od XXVI. a Kapras v Čes. revue XIV.

Vznik republiky Československé.

Odcizené části českého státu (red. Kapras) 1919. — Dvorský, Území čsl. národa 1918. — Stěhule, Čsl. stát v mezinárodním právu a styku 1919. — Chalupný, Český stát s hlediska sociologie 1918. —

Kallab, O smlouvách mírových 1920. — R. Procházka, Likvidace války, Čas. svob. školy polit. III. — Rašín, Vznik a uznání Čsl. státu 1926. — Opočenský, Zrození našeho státu 1928; Konec monarchie rak. uher. 1928. — Kybal, Les origines diplomatiques de l'Etat Tchécoslovaque 1929. — Kramář, Pět přednášek o zahraniční politice 1922. — Stuparich, La mazione Ceca 1922. — Gianini, La ricostituzione della Cecoslovacchia alla Conferenza della Pace 1922. — Mercier, La formation de l'Etat Tchécoslovaque 1923. — Strobil, Tschechen 1920. — Kleinwächter, Der Untergang der oest.-ung. Monarchie 1920. — Szilassi, Der Untergang der Donaumonarchie 1921. — Spiegel, Die Entstellung des tschechosl. Staates 1921. — Bauer, Die oest. Revolution 1923. — Hassinger, Die Tschechoslovakei 1925. — Fúsek, Die Entstehung der Českoslovakischen Republik 1931.

Kapras, České Slezsko a státní převrat 1927. — Pelc, O Těšínsko 1928. — Dérer, Slovensko v prevrate a po nom 1924. Hodža, Slovenský rozchod s Maďarami 1918, 1929. — Šrobár, Oslobodene Slovensko I. 1928. — Ohaloupecký, Zápas o Slovensko 1918, 1930. — Medvecký, Slovenský převrat I.—II., 1930. — Krčmář, Javorina 1924. — Steier, Ungarns Vergewaltigung 1928. — Krofta, Podkarpatská Rus a Československo 1935.

Freissler, Vom Zerfall Oesterreichs bis zum tschechoslovakischen Staate 1921. — Oldofredi, Zwischen Krieg u. Frieden 1925. — Molisch, Die Sudetendeutsche Freiheitsbewegung 1918—9, 1932. — Sborník Deutschböhmen 1918. — Lodgeman, Deutschböhmen 1919. — Wilde, Deutschböhmen 1919. — Selbstbestimmungsrecht der Deutschen in B., M., Schl., 1919. — Flugblätter für Deutschoest. Recht 1918—9. — Not des mährischen Anteils 1919. — Bollacher, Das Hultschiner Ländchen 1930. — Die Grafschaft Glatz kein Tschechenland 1921. — Kutrzeba, Kongress, traktat i Polska 1920; Nasza politika zagraniczna 1923. — Dąbrowski, Kwestja czieszyńska 1923. — Przybylski, Walka o Śląsk Cieszyński 1935.

Mírové smlouvy: Versailles 28. června 1919 (Německo); Saint Germain 10. září 1919 (Rakousko); Trianon 4. června 1920 (Maďarsko); Sèvres 10. srpna 1920 (Rumunsko); Paříž 28. července 1920 (Těšínsko, Orava, Spiš). — Překlady české ve Sbírce zákonů a nařízení.

UKÁZKY Z PRAMENŮ

A. PRÁVO ZEMSKÉ.

I. Statuta ducis Ottonis.

(Podle potvrzení z roku 1222 pro provincii znojenskou.)

1. Omnes hereditates quas viri nobiles tam minores quam majores tempore ducis Conradi sine querela juste et pacifice huc usque possederunt, in bona tranquillitate pacis amodo possideant.

2. Item nullus camerarius citet aliquem nisi cum certo testimonio eorum quorum interest; et nominatim quilibet eorum debet ducere castellani nuncium, et alium judicis, et insuper duos kmetones de circumsedentibus villis; et si camerarius vadit ipse secundus aut tercius sine nunciis beneficiariorum, si interficitur, nihil pro eo respondeatur.

17. Si quis non habuerit filium vel filios et habuerit filias, ad illas deveniat hereditas aequaliter; et si non sint, hereditas deveniat ad proximos heredes.

21. Insuper judex numquam debet judicare solus nisi praesente castelano vel aliquibus nobilibus; et quando villicus judicat, non debet ire ad capiendum consilium de judicio, sed judicet sedens cum militibus.

32. In his omnibus excipimus privilegia virorum religiosorum a principibus eis concessa, et jura clericorum cum dotibus ecclesiarum, qui reguntur secundum jus canonicum.

(Friedrich, Codex II., p. 257. — Jireček, Codex I., p. 54.)

II. Kniha Rožmberská.

Znamenáno, kak je koho správe m pohoniti ženatého.

16. Když ženatého vládyku pohonie k hradu: právo jej komorníkem hrazským pohnati trhem, a doma, kdež ženu zastupí na její sboží.

17. Ač jej zastupí v Pražšce, tehda požen hrazský komorník sám, a opět trhem, kterémuž nejbliže s ženú v ty časy přisedí.

18. Pakli ženatého vládyku pohonie k hradu z jiné popravý, z dalšíe než z Pražské: právo jej hrazskému komorníku pohnati

trhem v hradě; a potom pojma hrazský komorník té popravu, v niež jmá pohoniti, k sobě komorníka ot úřada, jenž bude s ním pohoniti, u dvora, kdež ženu jeho zastupí v téj popravě, jeho pohoní a potom trhem v tom městě, v jemž súd bývá, ot nehož úřada pojal k sobě na pónon. — To učiniec, potom opět trhem, ač blíže které město příleží, jež ottud na trh chodie s toho sbožie, s nehož domem pohnali, pohoňta oba komorníky trhem; nebo jmáta spolu v jedno slovo svědčiti. — Cožby jinak učinili, ten pónon ztracen, ačby komorníky poznala (řkúc): „Jakž ny je póvod přivedl ku pónonu, tak jsmy sehnali.“

V rozličných nárociech které právo.

154. Z plena jeden pónon; právo k roku pohnati, když chce, k najbližšiemu, do čtyř neděl; což rok blíže jedniem dnem, to pře ta ztracena; jest-li rok dále čtyř neděl, že neprojde roku šesti neděl: a je s právem sehnáno z té pře.

155. Pakli chce z té pře přihnati k najdalšiemu roku, to móż do šesti neděl; což by rok byl dále jedniem dnem šesti neděl, to pře ta ztracena; jestli rok blíže šesti neděl, že nenie méně k roku čtyř neděl: a je s právem z té pře sehnáno. Právo voda.

156. Ze zlodějstva, což pomnienie, jeden pónon; též právo pohoniti jako z plena; právo voda.

161. Ze zlata jeden pónon; právo pohoniti jako z plena; právo železo; nemóż pohoniti k malému úřadu.

O v d á n í.

259. Když sta pojala posly na ohledanie, kde se mu škoda stala, z niež pohoní: když se vzepřita, móż jeden vdáti druhého, pakli druhý proti tomu nevdá svého súdeře.

260. Když jmáta súdeře s posly na dědině byli ukázanie škody, z niež pohonita: jest-li póvod křiv, tehda jed' po svej dědině po mezi, ač leží tvé pole podle toho pole, na nemž škodu nebo pole ukazuješ; proto, zda tě vdá, že tě bude na tvém vdal, o něžto se s tobú při; takéž odpoviedači právo.

261. Vdanie prvě tři sta halěrův; druhé šest set halěrův; třetie devat set halěrův; vdanie v ohřeb to je, což na nem a pod ním, málo nebo vele; nebo mnoho nebo málo; to jde vše na úřad.

262. Pakli řekl: „dávaju jej v ohřeb i šíju,“ bezpravně vdal; proto při ztratil, že život vdal.

(Brandl, Kniha Rožmberská 32—3, 78—9, 100—1. — Jireček, Codex II., 2, 71, 81, 90.)

III. Majestas Carolina.

(Zkrácený český text.)

VI. O sněmu a rozkázání, kterak králi čeští nemají otlučovati od koruny České měst a hraduov dole psaných.

A dále ustavujem a nalezáme na valniem sněmě všech našich věrných s povoleniem královstvie našeho Českého, aby budúci naši náměstkové, králové Čeští poslupní neb od jinad zvolení a povolání králi, pod přísahú a zlořečenstviem od Buoha věčným měst a hraduov duole psaných nikakéž ot České koruny a ot požievanie krále Českého neodlučovali, nezastavovali, ani nesměnili, dcerám neb královnám svým na nich nevěnovali. Pakliby kto od nich přijal, tehdy by ten v nemilost královstvie Českého upadl, a hrdlo, sbožie i dědiny, kteréž by měl v království Českém, ihned skutečně ztratiti má.

To jsú tito hradové a města s právy jich, kteříž nemají býti otlučováni:

V Polště čtyři města: Vratislav, Neumark, Hlohov, Frankenstein, a dva hrady: Sobotka a Gorov.

V Budišinské zemi tato města: Budišín, Zhořelec, Libava, Luban, Kameneč.

V Čechách tato města: Praha, Hradec Králové s lesem, Albrechtice, Chrudim, Plzeň, Hawelswörth, Nimbürg, Žitava, Litoměřice, Žatec, Pirno, Most, Kadaň, Tachov, Domažlice, Písek, Budějovice, Čáslav, Hora, Kúřim. A tito hradové: Kladsko, Fürstemberk, Lichtemburk, Bezděz, Königstein, Loket, Frimberk, Bretenstein, Hrádek Křivoklát, Karlštejn a Zviekov.

A tato města a hradové, totiž Cheb, Floss a Parkštejn; ti nemají odlučování býti od koruny České, lečby ciesař je vyplatil.

VIII. Která města a hradové mohou zastavena býti.

Již jsme řekli, která města a hradové nemají zastavena a zastaveni býti; a již pravíme o těch, ješto pro pilnú potrebu a obecné dobré České země mohou zastavena býti některdy do šesti let u věniech dielně neb vcele, a také směněna mohou býti za otměnu tak dobrú, ješto by nebylo škodno království Českému; pod takú bezpečností, aby z těch směněných měst a hraduov najměň též požitkuov a služby i práva bez umenšenie přicházelo k království Českému. A to jsú tato města: Jaroměř, Trutnov, Dvůr, Mělník, Ústie, Lúny, Slaný, Vodňany, Stříebro, Klatovy, Berún, Sušice, Kolín. A tito hradové: Kostelec na Sá-

zavě, Stegreif, Ebersbach, Mojvín, Žebrák, Angerbach, Nižburk, Nečtiny, Mníšek, Protivín, Frauenberk, Vožice, Bernart (?), Hasištejn.

XI. O korunování krále a o jeho přísaze.

A také králuom budúciem ustavujem, kdyžby korunu království Českého přijímali, prvé nežli přijmú korunu na hlavu, aby přísahu slavnú učinili znovu, měst a hraduov nezastavovati, a práv jich jim neměnití.

XIII. O odúmrtích kterýchkolivěk na krále spadlých.

Také ustavujem s raddú panskú, aby všecka sbožie, dědiny svobodné, manské nebo městské, otumřelé spravedlivě na krále Českého měly připadnutí, a on muož dáti a je rozdati, komuž se jemu libie, v též právo, jakož ty dědiny otumřelé prve záležely; ale jest přičiněno, že dědiny proviněné králi nebo na nepřátelech dobyté má dáti s raddú panskú, komuž se jemu zdá zapodobné.

XVI. O přísaze králův, aby každého zachovali při jeho praviech.

O kterak přísná nebo pevná každého krále, náměstka našeho, přísaha má býti, aby nedopúšťěl roztržení a rozlúčení ot království svého Českého dědin všelikterakých, úřaduov a práv jich, kterýchž sú požievali a potvrzení jich mají k svým svobodám; a netoliko by jich neotlučovali, ale aby je zachovali při jich svobodách a praviech starožitných.

XVII. O úřednicích zemských.

Snažně z ustavenie prikazujem, aby najvyšší komorník, sudí a piesař a jiní menší úředníci, ktož ot nich pocházejí, a všichni jiní úředníci v Čechách, v kniežetství Vratislavském a v Budišinském panství, v markrabství Moravském úřaduov, ktož by kde držal od krále, kteréžby slušely k cúde nebo k jich úřaduom, žádný jich nenajiemal, neprodával, nezastavoval, nerozděloval do času nebo věčně. Také aby žádný z nich neprosil úřadův věčně nebo do času, aby na ně žádných listův obdržoval, pod pokutú úřadův zbavenie.

XXVII. O dskách zemských.

My pilně prikazujem, aby dsky zemské, kteréž písarem zemským mají zřízené býti aneb zřízeny budú, chovány byly na hradě Pražském. A kteréž by byly dokonány, ty mají chovány býti pod pečetmi a zámekem najvyššieho komorníka, sudieho, piesaře a purkrabie Pražského, v zákřístě kostela Pražského, a ty dsky nemají vyniemány býti, lečby při tom byli dřieve řečení úředníci, jakož jest obyčej.

XXXVIII. O korunování krále českého.

Nynie budúciem králem Českým ku paměti přivodíme: každý od přijetí království v šesti měsieciach svolaje pány etc. od biskupa Pražského, nebo kdyžby stolice prázdnila biskupská, tehdy od jiného biskupa neb preláta šťastně má korunu a namazání přijeti královské. V témž času i králova, kolikrát by potřebie bylo, korunu i duostojenství přijeti má, a v duostojenství aby se radovala s králem svým.

XXXIX. O železu horúciem a vodě.

A zakazujem i přiesně prikazujem a zapoviedáme, aby viec té přísahy pohanské, totiž skrze železa horúcie a na vodu puštění, nepožievali a žádnú věc, a tudy Boha, svého tvorce, nepokúšeli, buďto o únos neb o podávenie panen etc., než živi byli, přísahna Bohu, neb skrze Buoh přísahajiec (neb jest on svrchované dobré); pod pokutú zbavenie jeho sbožie a pod hrdlem, nebo pod ohněm neb pod utopeniem neb kterým jest hřiechem shřešil proti svému bližniemu.

XLV. O obraně království Českého.

Také přihodilo-liby se kdy, žeby nepřítel v zemi vpadli, tehdy všechna kniežata, páni, šlechtici, rytieři, vladyky, měšťané i všecken obecny lid mají hned brannú rukú jeti a jieti z prikázanie a řečenie králova až na mezi českú. A tu mají trvati brániece meze čtyři neděle na svojo náklad a o své ztravě. Pakliby do tej chvíle trvati nemohli, tehda potřeb mají sobě do býti na království toliko sobě a koním, a nic viece.

(Jireček, Codex II. 2., 113, 116, 118, 119, 123—4, 129, 138—9, 144.)

IV. Řád práva zemského.

[Capitulum tertium.]

[O práva vedení.]

46.

Pak po dvou nedělí pohnanému má dáti úmluvu, aby se s ním smluvil. A kdyžby se s ním nesmluvil: tehdy má jemu dán býti úředník, aby jej mocna učinil jeho dědin v téj summě peněz, jakož jest pohonil z nich, a úředníkom tolikéž. A to má opovědieno býti okolním susedóm jeho, že jej mocna činí jeho právem i svým úřadem těch všech užiteků i lidí, což k těm dědinám slušie; a kteřížby lidé nechtěli jeho přijetí za svého pána, mají se vystěhovati, a bráti se přeč do dvou nedělí.

47.

A kdyžby minule dvě nedělí, tehdy pŕovod s jedním komorníkem má na těch dědinách panovati, koně a dobytek bera na těch dědinách v svých nákladiech; a což vezme, toho má dáti pravú polovici úředníkom, a sobě druhú polovici zachovati. A to panování mŕž dvakrát učiniti, točiz dvě nedělí po svatém Jiří, a dvě nedělí po svatém Havle.

48.

A kdyžby ten rok minul a šest neděl: tehdy jemu má othádáno býti těch dědin za jeho summu peněz v žalobě položených, počítajíc za deset hřiven jednu hřivnu platu úročnieho.

49.

A když jemu othádáno bude, tehdy ještě po dvou nedělí s jedniem komorníkem má to othádání opanovati. A kdyžby pohnaný do tú dvou nedělí s ním se nesmluvil i s úředníky, tehdy z těch dědin mŕž učiniti což chce, jako z svých vlastních dědických.

[Jireček, Codex II. 2., 225—7.]

V. Ondřeje z Dubé, Práva zemská.

§ 1. Právo zemské České jest dávno nalezeno, ještě ot pohanstvie, a najviece od Přemysla oráče, a ot těch pánŕv, kteříž jsú té chvíle byli. A toho jest jistý dŕvod: neb mnoho obyčejŕv

pohanských v něm jest držáno, jakožto očista železem horúcím, aneb uvrženie na vodu. A ten obyčej stál bez přietrži až do ciesaře Karla a do kněze arcibiskupa Arnošta prvého Pražského; ten jest ciesař, s plnú radú arcibiskupa i všech pánŕv a zeman, ten obyčej zrušil, že žaloby mají v sobě jedno tři škody mieti, a nic viece, a pohnaný samú přísahú jmá otbyti pŕvoda; ale ještě to drží úřad se zmatkem. (Ta přísaha má býti podle řádu a zpŕosoby žalob, jakž se dole píše.)

§ 2. To zemské právo, tak jakž jest pod Českú korunú, na tré se dělí: jedno jest, ještě upřiemo na královu stolicu hledí, jímžto jest král ot pánŕv zdávna nadán, ku polepšení jeho dŕstojenstvie; to jest súd dvorský, ježto také své úředníky a dsky má; o němžto tuto psáti nechci, neb o to nejsem tázán; a ten úřad se dělí ot zemského svobodného súdu, neb jinak k tomu súdu lidi pohonie, a jinak k svobodnému, i jiní jsú obyčejí.

§ 3. Panským také povoleniem města, klášteři i rozliční služebníci jsú rozličně ot súdu zemského vyňati, o němž o všem tuto mlčím.

§ Druhé právo jest duchovnie, v němž zpŕosob právy duchovními pod mocí arcibiskupovú jde; o němž tuto také mlčeti chci.

§ 14. (O ssutí dědictvie.) Pak o ssutie jest čas, rok a den zemský dán každému, ktož své dědictvie ssutí má. A jiný nemŕž ssutí, jedno strýc, bratr, stryjčeneč, neb syn dielný, aneb otec dielný, ale jiný nic. Pakliby otec prodal dědictvie poslúpné, a do roka umřel, a panna dědička ostala, a žádala by své dědictvie vyplatiti: tak s ssutiem mŕže jíti. I jest právo o ssutie troj pŕvoh; a když prvé bude svědčenie, tehda má pŕvoh penieze čistě mieti hotové, a ty před úřadem okázati; a žádá-li pohnaný ohledání a čtenie jich, má se státi. Bude-li v nich co zlého nalezeno, a summy podle desk nedá: tehda pŕvoh ztratí penieze i dědinu; penieze k úřadu a dědinu ku pŕvohnému. Pakli žádati bude pŕvoh, mají penieze u desk položení býti; a také žádá-li úřad po vysvědčení prvém položení peněz pro svůj zisk, mají položení býti do prošcie žaloby přede pány. A nebude-li pohnaný přede pány chtieti svých peněz vzieti, a dědin pŕvodovi sstúpiti: tehda úřad má penieze mieti a dědiny pŕvoh. Ztratí také pŕvoh penieze na ohrazení práva, na opovědi, na počtu, V tom se vystřieci má, aby i peněz i dědin neztratil. Ale pohnaný také ztratí dědiny bez peněz, nechtěniem vzieti peněz, opovědi, ohrazeniem práva a nestániem; ale vždy peniezi mají při úřadu ostati a dědiny při pŕvohu.

[Jireček, Codex II. 2., 361—2, 365:]

VI. Kniha Tovačovská.

Kapitola 32.

Že markrabství Moravské svobodné jest.

Item. Rozumíno muož býti z těchto starých svrchupsaných obyčeuov, že země tato byla vždycky svobodná, jakžkoli jest od království a koruny své padla a žádnému pánu ani které zemi podmaněna nebyla. Neb páni rytířstvo a preláti žádných přísach pánu svému nečiní, též jako Čechové, než prostý slib poddanosti a poslušenství, ani žádné jiné zemi, než tomu pánu a dědicóm od něho řádně prošlým, a to v zemi své Moravské a nikde jinde, a města též, krom přísahy vedle obyčeje jich. Také práva svá země má svobodná beze vsí překážky pána svého a všelijakého odvolání ani k císařově milosti, ani k svému vlastnímu pánu, jakož se o těch právích dole šíře psáti bude.

Kapitola 90.

Z které příčiny dsky psány počaty česky.

Léta Božího MCCCCLXXX najprv v Olomúci, když práva puštěna jsú a súd zaseděn jest, za úřadu pana Václava z Boskovic a v Brně pana Viléma z Pernštejna, těch práv komorníkův, s vuolí pana hajtmána a pánuov i vsí země začali se v jich dsky nové českú řečí vkladové vpisovati; neb prvě latinsky vpisováno bylo. A k tomu páni pro obec a pany komorníky svolili, pro menší práci a lepší rozum těm, kteří latině neumějí; neb mnozí latinu k svému rozumu vykládali, protož aby prostý rozum český stál.

Kapitola 137. O věnných právích.

Paní, pozuostalé po svých mužích, své právo věnné mají na statcích mužov svých přede všemi, mimo všecky jiné dlužníky i všecky nápady a dáni markrabská, neb odjetí mocí, neb zámku valečné dobytí, ony proto svého neztratí a vdova k svému právo má i k svrchkóm některým jakožto: k vozu, vozníkuom lepším, z luoží a postelí k polovici postlání a polovici má nechati, než z luože, na němž s mužem svým léhala, má míti napřed, a třetinu dobytka, což kopyto dělí, a nad to, co jí muž od jiných svrchkuov poručí a klenoty, co na své hlavě, rukú neb životě ženský přípravu nosila, to paní panské na svrščích dáno býti má.

Zemance též věno na statku svobodné zuostává, jakož se nahoře píše a ztratiti jeho nemuož; ale na svrščích vozníkuov, jí z práva dáno býti nemá, postele nic napřed, než polovice a též třetina dobytkuov, což kopyto dělí, sukně, šaty a příprava její; ale klenoty mužovy od stříbra neb jiného klenotu to jí nepřisluší, leč co jí muž listem neb jiným svědomím hodným poručí.

Kapitola 138.

Co panně a co vdově obvěněno býti má.

Panně třetinu výš má obvěněno býti, co se po ní jmenuje; ale vdově tolikéž, co po sobě jmenuje. To z práva; pakli co výše neb více kto učiní, neb sobě vymíní, to jich dobrá vuole, jakž se smluví.

Kapitola 189. O rukojmích.

Také rukojmě, když v listu stojí, že každý muož svým dílem odbyti (ale těch listuov málo se dělá), tu každý rukojmě muož svým dílem odbýti a jistec jeho nemuož upomínati pro oddíl druhého, kterýžby jemu plniti nechtěl, neb umřel. Ale kdež stojí: „rukú společnú a nerozdílnú, tu plať až do posledního, by pak sám jediný rukojmě zuostal. Protož mnozí, ktož kvitancí žádají, žádají takových, aby se naň již o více nenavracoval; ale ten se opatř, ktož list má, aby se nad list více nenavracoval, než jakž list svědčí. Protož jsem kvitancí obyčejně přepis tuto vepsati kázal.

Také mají dělány býti kvitancí obyčejné s sedmi pečetmi, když jest věc znamenitá, pilná; pakli menší, muož s méně pečetmi neb samého pečetí kvitancí dána býti, ješto jest na toho vuoli, ktož ji přijímá, zdá-li se jemu dosti za jistotu. Však i takové kvitancí páni sudí a za jistotu přiřikají.

[Brandl, Kniha Tovačovská 28, 57, 76—7, 106.]

VII. Všehrdovy Knihy devatery.

Kniha I. 1. O rozličnosti súdov v zemi české, a najprv o súdu zemského velikosti i moci.

1. V království a v zemi české súdové jsú rozliční, ale najvyšší a najznamenitější jest súd zemský; na kterémž král se pány a vládykami sedaje čtyřikrát do roka na časy obyčejné, všecky pře, kteréž k tomu súdu slušejí, sudí. 2. Na kterýžto

súd s jiných súdov některých, o nichž níže mluveno bude, móż se každý odvolati; ale s zemského súdu jinam žádného odvolanie ďalšieho nezostává, než na tom každý dosti mieti, na tom každý přestati musí. 3. K tomu súdu každý člověk, kterýž co v zemi české dědičného má, jakéhož by koli řádu byl, povinen jest státi, a každému, ktož by jej k tomu připravil, práv býti; z toho žádný vyňat býti nemóže žádnými právy zvláštními, žádnými obdarováními císařskými, královskými ani duchovními, poněvadž i Kská Jasnost ten súd sám vedle práva jako jiní obyvatelé království českého podstúpiti jest povinen.

Kniha IV. 11. O zpravě.

1. Zprava, tak jakž se ve dskách pokládá, jiného nic není než dědictvie svého nebo cizieho pro dědictvie prodané, zastavené nebo zapsané, k očistění závad od práva na to dědictvie prodané, zastavené nebo zapsané příšlých, třetinú výš nebo bez třetiny, k věčnosti nebo do času jmenovitého, zavazenie. 2. Při tom vědieno má býti, že každá zprava trhová jde na dědictvie s jmenovitou summú peněz, tak že ne dědictvie proti dědictví zholá, než dědictvie proti dědictví v penězích se odhaduje. 3. A tak jest dědictvie ve zpravě trhové s penězi spojeno, že jedno bez druhého netoliko býti, ale ani rozuměti se nemóže, aby nemohlo ani na dědictvie bez peněz ani na penieze bez dědictvie právo vedeno býti, než na dědictvie v jisté summě peněz.

Kniha V. 38. Troje poručenství.

1. Nalézá se po dskách zemských poručenství troje, a každé vedlé práva země české: Přirozené jedno, druhé otcem učiněné, třetí dané. 2. Poručenství otcem učiněné jest to, když otec živ jsa dětem svým za zdravého života nebo na smrteľné posteli poručníky ustanoví, kteréž se jemu zdá (jakož o tom již prvé jest povědieno). A to móż slúti poručenství otcovské. 3. Přirozené poručenství jest, když bratr nebo strýc, sestra nebo teta, buďte dielní nebo nedielní, když otec jiných poručníkov, vedlé práva nezdělá, v poručenství se uvazují. A to móż slúti poručenství přirozené nebo příbuzné. (o kterémžto poručenství světlý nález jest Venceslai Andreae M. 7. mezi Zbyňkem z Soběšína). 4. Ale to poručenství příbuzné nemá miesta než tehďáž, když by otec dětí a statku svého poručníkov žádných neustanově umřel, anebo také, kdyby poručníci otcem učiněni zemřeli, a sirotci by ještě let spravedlivých nemajíce živi zůstali.

7. Ale králem dané poručenství jest, když otec žádného poručníka neučině umře, a přátel žádných přirozených není; tehdy král, nejvyšší všech sirotkóv na zemi i v městech poručník, sirotkóm poručníky dá, kteréž ráčí.

[Jireček, Všeherd, O právích země české 21, 185, 245.]

VIII. Zřízení Vladislavské.

160. Item, také bývá trh zástavů, že jeden druhému prodá dědictvie své s panstvím a výplata bude, když dá jeden druhému puol léta neb rok napřed věděti, a též zpravuje jemu jakoby dědictvie prodával: též se muož pro nezpravu věsti jako nahoře psáno stojí, A když k výplatě přijde, kdož vyplacuje zase, to bude na něm, jak chce přijeti zase trhem kladenie: tehdy má jemu trhem klásti zase ten, komu jest prodal a má zpravití závalu svú a dále nic. Pakli ten, komuž se jest stala zástava, své právo kladl, a ten zase tomu dědictvie kladl, kterýby zastavil: tehdy má svú závalu i toho od koho má, zpravití má, a dále nic.

172. Nalezli vuobec za právo: což se vpisovanie ve dsky zemské potřeb zemských dotýče, kolikrátby toho kdy která taková zemská potřeba přišla, ta nemá ve dsky zemské kladena býti ani vpisována, leč přítomností všech tří stavuov, totiž panského, rytieřského a městského řádu; a též také jestližeby mělo vymazáno býti co obecního zemského. A na to oboje, aby relatorové byli z pánuov, z rytieřstva ze jména. V quaternu trhovém léta 1499, v pátek o suchých dnech adventních.

188. Nalezli vuobec za právo: jestližeby kde dsky muži a ženě spolu svědčily, tehdy muž jejieho dielu nemuož zavaditi, ani prodati. Pakliby jie věno vložil na tom statku, tehdy toho statku napřed vziati má polovici, a druhú polovici v svém věně držeti má, jestliže jest za jejie dosti, vedle práva věnného. Pakliby nebylo muož k příjemci hleděti; pakliby příjemce nebylo, tehdy kdež jest vznešena. O tom rozsudek III. Venceslai, Q 10 (= c. 1410).

203. Nalezli vuobec za právo: ktožby jakú zástavu držal, a ten ktožby zastavil, mělby vuoli vyplatiti, neuchovalliby buoh jeho, ktož zastavuje: tehdy k té výplatě dědicové jeho anebo nápadníci právo mieti mají, jako on sám. Bude-li ten, ktož zástavu drží, komu chtieti to své právo prodati aneb komu zapsati, to bude moci dobře učiniti. Pakliby toho práva žádnému nezapsal ani prodal, a umřelby v tom: tehdy ktož nápadníci po něm budú, k tomu zápisu budú mieti právo. O tom rozsudek v bílých puohoných léta od narozenie božieho 1492.

205. Nalezli vuobec za právo: jestližeby se kdy trefilo, žeby se kto zdlužil více nežby svého statku měl, a ti rukojmě, kte-

říž jsú zaň, jestližeby ho z toho poháněli, chtiec někto právem svého na něm před jinými dobytí: i nemá toho napřed žádný mieti, ani ten, ktož napřed poháně, ani ten, ktož naposledy poháně, též mají se o ten statek všickni dělit, též ti, ktož pohánějí, jako ti, kteříž nepohánějí: viecli kto dá, viac má vzieti. Než ti, kteřížby poháněli, mají napřed z toho statku vzieti, což na puohony naložie aneb utratie pro tu při. Pakliby kto kterým rukojmiem statek zapsal dskami, a jiní zaň sľubujíc své dali a to provedli: též s tiem aneb s těmi, ktož zápis mají, mieti mají rovný díel své záplaty, jakož nahoře psáno stojí.

457. Nalezli vuobec za právo: že žádný konvent neb klášter, kteráž jest komora kráľovská, nemuož bez povolenie kráľovského nic do konventu ani kláštera zastaviti, prodati, ani dáti, ani směniti bez povolenie kráľovského. Pakliby co zastavil, prodal, dal neb směnil, že to žádné moci nemá mieti; pakliby kto k sobě přijal, musie to králi darmo vrátiti. Rozsudek o tom v registrách kráľovských, U 8.

459. Nalezli vuobec za právo: žádný opat, probošt, převor, kteří by kláštery kráľovské zpravovati jměli, nemá býti než Čech.

[P a l a c k ý, Archiv český V., 82, 105, 111, 117—8, 218 až 219.]

IX. Smlouva svatováclavská.

3. Item. Což jse osoby panské aneb rytířské dotýče, kteráž by v městě pod šosem duom měla: že má a povinen bude ten všecko z toho domu trpěti s tím městem, v kterémž takový duom sobě koupil. Krom jestli že by jeho chtěli na který úřad městský vsaditi, toho bude míti každý vuoli z panského a rytířského stavuov, kteříž by živností a obchoduov městských nevedli, to k sobě přijíti nebo nechati. A také chtěl-li by jej kto z toho domu aneb z čeho, ješto by to, což by koupil, k městu pod šos slušelo, viniti: má tu na tom právě z toho práv býti.

[H. a J. J i r e č k o v é, Zřízení zemská 92.]

X. Moravské zřízení z r. 1535.

(L. 85.) Cizozemci statkuov v zemi kupovati nemají.

Na tom jsme se ustanovili a srovnali, aby cizozemcuom dopouštěno nebylo žádných zámkuov, měst, hraduov a zboží kupovati v tomto Margkrabství. Než jestliže by se přihodilo a který cizozemec se chtěl do této země vkoupiti, má toho na sněmu obecném anebo při soudu v tomto Margkrabství hledati; a tu páni rozvážie osobu i příčinu, vuoli toho míti budou jeho přijíti nebo nechati.

Než což se dotýče Čechuov, Slezákuov, Lužického Margkrabství, ti se za cizozemce nepokládají. Avšak mohla by taková osoba býti, že by ji páni z hodných příčin nemohli přijíti.

(L. 89.) O obsílání do ležení a o lání.

Item. Kdožkoli mají listy hlavní na peníze s rukojměmi pod ležením, když by k tomu přišlo, že by rukojmie vlehnúti měli, tehdy aby věritel dvě neděle napřed každému rukojmí věděti dal; a ti rukojmie jestli by v těch dvou nedělích nevěhli aneb se s věriteli svými nesmluvili, tehdy je muož tak upomínati, jakž od starodávna o peníze napomínati obyčej byl.

Pakli by kto rukojmím svým prvé dvou neděl po napomenutí lál, ten jim to bude povinen napravití podlé uznání pánuov soudcí zemských.

(L. 98.) O krčmy a vaření piva ve vseh.

Což se krčem po vseh a v těch krčmách vaření a vystavování piva dotýče, to aby každý pán, prelát, z rytířstva i z měst po vseh svých zastavili, aby v takových krčmách piva vaření a vystavování nebylo pod pokutou padesáti kop groší. Než co se krčem vařecích od starodávna dotýče, ti vařiti mohou a doma v té dědině vyšenkovati. Ale vystavovati piva žádný nemá.

(L. 99.) O řemeslnících ve vseh.

Což se řemeslníkuov ve vseh dotýče, na tom jest mezi stavy panským, prelátským a rytířským zuostáno, aby ve vseh jiní řemeslníci nebyli než jeden kovář, jeden krajčí a jeden švec.

Tkadlci a vetešníci k opravování šatuov neb obuvie, koláři, neckáři i bečváři mohou při horách býti i při lesích, také i ve vseh. A byla-li by která jiná řemesla, mohou je z měst i také z městeček hindrovati. [Z tisku 1535.]

XI. Zřízení opolsko-ratibořské z r. 1563.

(L. 5.) O válkách a nepokoji.

(R. 1.) A poněvadž také tato knížetství, krajové a panství z starodávna tím obdarováním osvobozeni jsou, že obyvatelé z nich na žádnou vojnu přes hranici vytahování býti nemají, pakli by kdo z své dobré vůle přes hranici vzhůru vojensky vytáhl, tomu neb těm bude vrchnost povinna žold dávatí a pla-

titi, jak jinému žoldněři se na ten čas dává a platí. Všakž kdo by dobrovolně ven z země jeti nechtěl, tomu žádnému na poctivosti jeho úrazu nésti nemá.

(R. 2.) Avšak jestliže by země Slezská o jaké vytažení vojenské pro obranu vsí země aneb proti nevěřícím jednostejně snesli, tehda se nemají také k tomu času svobodami svými stvrzenými zastírati než činiti podle možnosti a starým rozdělením země Slezské, tak aby nad slušnost obtíženi nebyli.

O osazování zámků v a měst.

(R. 1.) Když by obyvatelé a stavové k osazování zámků v a měst neb sice k jaké jiné potřebě od vrchnosti obesláni byli, tehda povinnost ta starodávna nadání jest, aby těm osobám čeledi i koním jejich potřeby dávány byly.

O korúhvi a znamení vojenským.

(R. 1.) Pro věčnou paměť jsou tohoto knížetství krajové a panství knížaty a pány svými dědičnými tím obdarováni, a korúhev, znamení vojenské, dáno, orel zlatý s korunou zlatou v modrém poli: kteréhož předkové jejich skrz svou statečnost a cnostné skutky obdrželi, pod kterýmž také předkové a poddaní krve nelitovali jsou podle pánův svých prolévati proti nepřátelům hrdl svých nasazujíc. Protož kdyžby se kolivěk událo v pole vytáhnouti, mají a mohou takovou korúhev jako své dědičné zpupné vojanské znamení sobě k poctivosti aneb sice k obecné potřebě užívati.

(L. 23.) O soudu vrchním.

(R. 1.) Soud zemský vyšší držán bývá první v Oppoli: první neděli v pustě, jenž slove Invocavit, na noc vjezd a hned na zajitř slyšení; druhý v Ratiboři: tu neděli před sv. Bartolomějem, na noc vjezd, a na zajitř ráno slyšení.

(R. 2.) A v tom soudu vrchním mají sedati hajtman, sudí, kancléř a patnácte soudcův, tak že jich všech osob bude osmácte osob.

(R. 3.) Pan hajtman vrchní v Oppoli a Ratiboři povinnen soudce zemské a čeled' i koně jejich, totiž každého soudce samo třetího, sudího vrchního a kancléře samo čtvrtého jídlem, pitím i obrokem, pokud se soudy drží, opatřiti.

(R. 4.) Když by se přitrefilo že by sudího do vrchního soudu potřebí, tehdy p. hajtman a p. soudci mají z sebe tři

osoby voliti, soudce vrchního soudu, a JMti královské oznámiti, a kterého z těch třech osob JMt voliti ráčí, ten takový ouřad na sebe přijíti povinnen.

(R. 5.) A podle milostivého povolení JMti královské má sudímu zemskému služba ročně jíti, která jemu (L. 24.) z důchodův JMti královské a ouřadu Oppolského placena býti má sto zlatých říšských, jeden každý zlatý po třiceti groších Slezských čtúc.

O soudcích, kterak v soudu sedati mají.

(R. 1.) Předkem a na nejvyšším místě za stolem seděti má p. hajtman vrchní. Vedle něho po levé ruce za stolem p. sudí zemský, podle sudího p. kancléř zemský a tak předkem panský stav po pravé a pak rytířský stav po levé ruce těch ouřadův po letech seděti mají.

(L. 27. R. 20.) A před soudem česky aneb tomu jazyku rozumitedlnou řečí a ne jináč ode všech cizích i domácích mluveno, a pře vedeny býti mají.

(R. 21.) Nálezové českým jazykem činěni, vypovídáni a psáni pod pečeti zemskú vycházeti, stranám vydáváni a do knih zapisováni býti mají. [Tisk 1563.]

XII. České zřízení z roku 1564.

A. 4.

Na sněmu obecním, kterýž držán byl na Hradě Pražském léta 1547 v outerý před svatým Bartolomějem, jest toto zavříno: Což se sněmuov a sjezduov po krajích pokládání a rozpisování dotýče, těch se při mocnosti a vuoli JMti královské zůstává, jakž prvé od starodávna bývalo, a jakž předešle o tom artikul v sněmě, kterýž byl držán léta 1545 v středu po svatých Třech Králích, svolen jest. A také po dnešní den aby žádný z obyvateluoov království Českého, žádných sněmuov a sjezduov krajských obecních, bez povolení JMti královské, pod nižádnými vymyšlenými spuosity nepokládal a nepokládali, a to pod pokutou hrdla ztracení, na kohož by se to pokázalo a provedlo.

A. 38.

Což se pánuov z Rožmbergka dotýče, ten každý kdož by z nich vladařství nebo panství rodu z Rožmbergka na sobě měl, ten toliko má nade všemi úředníky zemskými sedati a místo své míti; jiní všickni páni z Rožmbergka mají sedati mezi

jinými pány, vedle let. Krom knížat, kteříž v Čechách jsou, jakž o to vavpověd' JMti královskou, léta 1556 v pátek po Vstoupení na nebe Pána Krista, jinak dne svatě Zofie, učiněná, šíře to v sobě obsahuje a zavírá.

I. 50.

Jestli že by který otec dcery dskami aneb kšaftem svým na list mocný krále JMti učiněný od synuov oddělil, a jiné poručníky jim nad týmž statkem zdělal: že to má moc míti. A jestli že by zřízení to chtěl na svrchcích nebo klénotích anebo na hotových penězích učiniti: to bude moci listem učiniti pod pečeti svou, a k tomu dvou nebo tří dobrých lidí pod pečeti. A též komuž by koli jinému chtěl odkázati, má se též tak zachovati. Než máte statkem svým vuoli má a muož řediti, jakž se jí vidí a zdá, podlé vuole své, mēj ten na dědictví nebo na čemžkoli jiným; než dědictví aby jinak neřídila, než dskami aneb kšaftem, na list mocný krále JMti učiněným.

K. 23.

Jestli že by kdo nařekl druhého chlapstvem, a řekl mu „chlape“, a on se z toho vyvedl před hofmistrem neb před maršálkem, anebo (ač by se kdo podvolil) před purkrabí Pražského úřadem, jakož země za právo má: tehdy když se vyvede, tu hned před hofmistrem neb maršálkem neb před purkrabí Pražským má jemu říci, že selhal, a ten jemu to má smlčeti. A což by na to naložil vyvodě se, tehdy z těch škod bude moci obeslati a jeho viniti před menšími úředníky.

[H. a J. Jirečkové, Zřízení zemská 503, 510, 582, 593.]

XIII. Zřízení těšínské z r. 1573.

(L. 35b.) Z strany hranic a topení vody na cizí grunty.

Art. 1. Když by se přitrefilo, že by někteří obyvatelé o meze neb hranice, dědiny, vedení vody aneb topení rybníky činiti měli a v rozepři stáli, má soud na ta místa položic stranám rok vyjeti a to tak před se vzíti, jakž starodávny pořádek práva ukazuje.

Art. 2. A při vedení hranic, kde se kopce vysypou, má se dáti panu sudímu dvě hřivně.

(L. 36a.) Art. 3. Na mezích přísaha má býti od svědkův přijímána podle starobylého spuosobu.

Art. 4. Stav městský klečící s odkrytou hlavou s podněšenými prsty bez zbraně všelijaké.

Art. 5. Lidé sedlstí mají se svléci až do košile boso a kleknouti do hrobu, který jednoho lokte vzhlíbí má vykopán býti a maje na hlavě drn z země, žádné zbraně ani nože míti při sobě nemají a tak v hrobu klečíc přísahu spraviti.

(L. 47b.) O poddaných sirotcích a služebné čeledi.

Art. 1. Kdy člověk poddaný panský, rytířský neb městský s vuolí panskou statek svooj prodá a hodným člověkem osadí, má jej svobodno s ženou, dětmi propustiti a list výhostní pod pečeti svou dáti tak, aby od jiného přijat byl a bez listu vejhostního nemá žádný v poddajnost přijímati pod průpadkem desíti hřiven tomu, či poddaný jest. Toliko od šoltysuov, valných krčmáruov zdávně byti má bráno tak, jakž starodávna od desíti hřiven jednu hřivnu.

Art. 2. Kdy se pánu poddaný nelíbí a pod sebou jeho trpěti nechce, povinen jest poddaný prodati. Nechtěl-li by prodati aneb prodajem prodléval, tehda muož pán lidmi přísežnými hraničnými statek jeho obšacovati dáti a podle toho obšacování prodati aneb sám zaplatiti.

Art. 3. Synové sedlstí, jestliže jich jest několik, kteří by se s vůlí panskou na řemeslo dáti chtěli, ti mohou od pánuov jejich na řemeslo puštění býti, všakž od takového každého nemá po- (L. 48a) -dlé starobylé zvyklosti víc přes deset hřiven od vejhostu bráno býti.

Art. 4. Žádný z poddaných řádu sedlského nemá statku svého po kusu neb sice bez vůle pána svého odprodávati, zastavovati neb osývati dáti, který by se toho dopustil, má od pána svého pěti hřivnami pokutován býti, a který by odkoupil, na to puojčil aneb obsel, má pánu toho gruntu to všeckno propadnouti.

Art. 5. Kdy poddaný na gruntě pána svého bez dítek zemře, statek na pána přichází.

(Tisk 1573.)

XIV. Menšík, O soudu mezním.

§ 51. Stavení svědkův. Potom pán purgkrabě vezmouce potaz má oznámiti, aby strany dali svědky své poznamenány. A když nejprvé původ, potom obeslaný své svědky dají poznamenány, pán purgkrabě má oznámiti, aby se jména svědkův čtli, a po přčtení, chce-li kdo svědky naříkati, má o to

tu hned z hodných příčin slyšáno býti; pakli žádný žádného svědka nenařiká, již potom žádného svědka víceji nařikati moci nebudou, než svědomí jich postačiti má. A toho jest příklad v Registřích Mezních Starých, A. 3. mezi pánem Vilémem z Pernštejna a Jiříkem Kořenským z Terešova, den s. Žofije, léta tisícího pětistého dvanáctého. Potom má pan purgkrabě oznámiti, aby svědci ven k hrobu vyšli, a v hrobě na Božím Umučení, toliko v košilích, bosí a bez pasův, s odpatými obojky, s nepřikrytými hlavami, kleče přísahali. A kdy se svědci svlekou, tu hned těm svědkům má se dostatečně předložit, že sou sa nazi obnaženi na svět zrodili, a tak že budou státi před trůnem spravedlivého soudce, v den posledního soudu. Že pak obnaženi nad hrobem stojí, to znamená každého smrt, a hrob tento že znamená hrob ten, do kterého po smrti vloženi budou, a z kterého k tomu soudu před trům toho spravedlivého soudce jíti, se postaviti a ortel i na toto své vysvědčení slyšeti mají, aby sobě to bedlivě rozvážili a myslili, jakoby hned do hrobu onoho po smrti vloženi býti měli, a pravdu, neohlédajíce se ani na pány své, ani žádného jiného člověka, ani pro přízeň, ani pro nepřízeň, o těchto mezích, čeho sou povědomí, aby vysvědčili.

(Jireček, Spisy právnické 177—8.)

XV. Zřízení moravské z r. 1604.

(L. 72.) O sirotcích od koho opatrování bejti mají.

Na tom zůstano jest, aby p. hejtman nynější i budoucí předkem o sirotcích péči měl a zvláště o těch, kteříž by bez poručníkův neb strejcův osiřeli, kterak by nejlépe opatření bejti mohli, přijma k sobě přátely nejbližší těch sirotkův aneb sousedy nejbližší, kteříž by statku svědomí byli. A kdyžby nejprvnější soud zemský byl, tehdy má to p. hejtman na pány a rytířstvo soudu zemského vznésti a s nimi o to raddu vzíti, kterak by se nejlépe zdálo, aby sirotci i statek jejich opatřen byl.

O polehčení úřadu hejtmanského v pracech sirotcích a jak statkové jich opatření bejti mají:

Jestliže by kdo bez poručenství smrtí z tohoto světa sešel a děti po sobě pozůstavil, má p. hejtman takový všecken statek zinventovati a popsati dáti a potom nejbližšímu příteli těch sirotkův po meči o tom oznámiti, a chtěl-li by ten statek podle starobylého pořádku ručiti, ten jemu pustiti. A pakli by ten přítel nechtěl, ale druhému nebo třetímu příteli.

Jestliže by pak ti přátelé po meči v to se dáti a toho statku ručiti a držeti nechtěli, tehdy jiným přátelům po mateři, kterýž by takový statek ručiti chtěl, aby puštěn byl, a tak až do posledního přítele týchž dětí.

A kdyby pak i ti přátelé po mateři o to se ujíti a toho statku sirotčího ručiti nechtěli, tehdy král JMst nebo na místě královském p. hejtman zemský s radou panskou těm sirotkům bude moci správci, buď nejbližší přísedící sousedy nebo jiný, k lepšímu jejich do let dospělých a přirozených dáti. A ti správcové, když sirotci k letům přijdou, mají jim statku postoupiti a počet pořádný z užívání jeho učiniti.

Pakli by sirotci prvé let došlých zemřeli, tahdy příteli neb přátelům nejbližším těch sirotkův, to což jsou sirotkům učiniti měli, učiniti mají. A takoví správcové (L. 73.) od krále JMsti nebo hejtmána daní, mají na statku v tomto markrabství míti tak, aby sirotci, jestli by jimi co sešlo, svého na nich do býti mohli.

Pakli by se i takoví správcové hodni na statku v zemi mající, a kteříž by takovou správu statku sirotčího na sebe přijíti chtěli, najíti nemohli, má pan hejtman takový statek k dobrému sirotčímu opatrování a sirotkům, kdyby k letům svým dospělým přišli, z užívání jeho pořádný počet činiti. A kdyby to od něho tak, jak sluší a náleží, vykonáno bylo, budou jej povinni z toho dostatečně vykvitovati.

Jestliže by pak sirotci za příčinami svrchupsanými v opatrování p. hejtmanovým jsouc, prvé, nežli by let svých přirozených došli, prostředkem smrti z světa sešli, tehdy aby toho statku jeden díl na pána země, druhý na zemi a třetí na p. hejtmána připadl. Však nápadníkům těm, kteříž by let neměli anebo chtíc ručiti, pro chudobu rukojmě za sebe svěsti nemohli, aby toto snešení naše na žádnou újmu a škodu nebylo.

(L. 100.) O osoby, které by se za stav rytířský vydali a nimebyli.

Jakož se to nachází, že některé osoby v tomto markrabství za osoby stavu rytířského se vydávají a takoví JMtem nejvyšším p. úředníkům a soudcům zemským největší práci a zaměstnání učiní; a časem se i to přihází, že skrze nevědomí na takový od Jich Mstí p. soudcův zemských nálezy, jako by osoba stavu rytířského byli, se stávají.

I na tom jsme se všichni čtyři stavové snesli: Na koho by se to vyhledalo, že by se za osobu stavu rytířského vydával a osoba stavu rytířského nebyl, by i nález nebo naučení od JMstí p. soudcův zemských se na něho stal, že jemu to k žádné platnosti a ku pomoci, aby tudy za osobu stavu rytířského pro-

b) Z třetího kvaternu Ondřejova.

H. 24. — 1487, 13 Oct. — Vilém mladší z Ryzmberka a z Skály, pán na Rabí, nejvyšší komorník k. Č. dává z obdání Ladislava a Jiřího krále etc. plnú, mocnú a svobodnú dobrou vůli nejprve k listu svému kšaftnímu a rozkázání v tom kšaftu zapsanému, a potom ke všemu zboží svému, movitému i k nemovitému, buďto na dědinách, na listech neb zápisích, které od králov JMti pán otec jeho nebožtík měl jest a on má neb míti bude, i tudíž na klenotech neb jakéž koli jiné věci, i duom svůj v Praze, i ke všem právóm svým dovedeným i nedovedeným, i ke všem nápaduom, kteréž má neb míti bude, i ke všemu statku svému nynějšímu neb budoucímu, i ke všem jiným věcem, kterýmižby koli jmeny mohly jmenovány býti, ještoby k němu přiležely a přiležeti měly aneb připadnutí, nic sobě ovšem na tom nepozústavuje ani vymieňuje, urozenému pánu, pánu Puothovi z Ryzmberka a na Švihově, strýčenci svému milému, a dědicuom jeho a budoucím jeho, a t. d.

Pro další svědomí prosil jest urozených pánuov, pana Lva z Rožmitála a na Blatné, nejvyššího hofmistra k. Č., p. Jana Švamberka a na Strakonících, mistra převorství českého, p. Linharta z Gutšteina a na Wartmberce, a urozených panoší, Jana z Roupova, hofmistra dvora krále česk., Mikuláše z Chudenic, Litmíra z Obytec a v Těchonicích, Petra Bozděcha z Kamenice a v Epťeníně, Jindřicha z Kadova a v Nedanicích, že jsau své vlastní pečeti přirozené dobrovolně podle jeho sobě beze škody přivěsili k tomuto listu. Dán 1. MIIII LXXIX, ten pondělí poslední na masopůst.

Act. a. MCCCCLXXXVII, sabbato ante Galli.

(Emler, Pozůstatky desk II. 425.)

XVII. Desky zemské moravské.

a) Knihy citační.

1. Z první knihy púhonů olomouckých.

Annodomini MCCCVI sabbato indies Dorothee.

159. Anna někdy řečená Franková z Opatovic pohoni Vaňka z Tržku a Jindřicha Bořitova syna z Radkova etc. z D hr. g. etc. že jí drželi šest let její vlastní zboží; jestliže se jí v tom znají etc. ale mám na ně dosti dobrých lidí, což mi k mému právu třeba, a Jakubka z Pornic činí poručníka na zisk i na ztrátu.

160. Herart z Oprostovic p. Adamka z Přestavlk ku prvnímu panskému snemu trhem ze C hř. etc., že mi zavazuje a zatruhuje na mém zboží, ješto jsem je koupil a jest mé vlastní a toho jsem škodem za C hř. g.; zná-li etc. ale mám na ni dosti dobrých lidí, což mi k mému právu třeba a škody opovídám.

Nálezové panští 1407.

56. Jakož Hanuš z Milčan pohnal rukojmě své pana Albrechta, syna pana Zdenkova z Lukova a druhého pana Albrechta, bratra jeho syna, pana Ješkova z Lukova a Jana Huse z Krumpsína a Jana Zop i jiné rukojmě, ješto slíbili za IIc XXX marc. gr. za p. Ješka z Lukova, tu pak panským nálezem p. Ješek ty rukojmě zastúpil a p. Ješek má jemu odpovídati, dokudž tento snem trvá a páni na súde sedí; pak-li jemu neodpověděl, ale má naň přisud dáti.

57. Mezi Zbynkem z Dřínového a Benešem z Kvasic: jest-liže p. Ješek jistec ukáže, že má zboží a dědiny svobodné, tehda má na jeho zboží odhááno býti a zboží Benešovo z Kvasic má býti prázdno; pakli neokáže, ale jdi ten zvod na p. Beneše před se a to jisté p. Ješek ukázal s oné strany lesu, ješto slove Rovně, že jest to zboží svobodné a nezávadné kromě Ostraty, ješto tu jest XL marc. věna et hoc statui debet ad hereditatem in isto bono domini Jeskonis per officiales, sed bona Bnessii de Quassicz debent esse libera.

(Brandl, Libri citationum I. 149, 199.)

b) Desky zemské.

1. Z první knihy brněnské 1349.

23. Dominus Czenco de Lipa vendidit domino Wocconi de Holestain ipsum castrum Hostenstain cum curticulis sub eodem sitis et villis Hertwigslog cum silua dicta Thenwald villa Zybothslog, villa Kylein, villa Boda, villa Czynols, villa Gothfrislog, villa Merhlinslag, villa Vraichslog, oppido Gedwicz, villa Wyhlemslog, media villa Preterslog cum duabus siluis specialibus, cum curijs, allodijs adiacentibus, piscinis, molendinis, aquis aquarum que decursibus, pascuis, pratis, venacionibus et omni dominio, vnacum iuribus patronatus in dictis bonis sibi ac suis hereditibus, seu successoribus legitimis libere ac hereditarie resignavit, promittens sibi dicta bona ac suis hereditibus seu successoribus ab omni impetitione sub ypotheca rerum suarum secundum ius terre inviolabiliter disbrigare.

2. Z XII. knihy brněnské 1437.

267. Elsska Relicta quondam Bohussij de Holubek Johannem de Hodicz et Hoykonem de Hodicz fratres suos super dotalicio suo quod habet a predicto Bohussio marito suo in villis Zdyarcze Wratislawie et in Brzeske cum earum pertinentiis in ducentis sexagenis grossorum in veram suscepit unionem. Cuius nucci ad tabulas a domino Marchione specialiter missi sunt dominus Johannes de Lichtenburg alias de Wethouia et dominus Georgius de Wetouia alias de Fran.

[Chlumecky, Chytil, Demuth, Wolfskron. Die Landtafel des Mgf. Maehren. Brüner Cuda 2, 345.]

3. Z olomoucké knihy VI. 1399.

894. Philippus de Paczlawicz Anne de Tyessicz vxori sue (super illo toto, quidquid sibi per ipsam Annam hereditarie in Tyessic est intabulatum Centum marcas G grossorum ratione veri dotalicij deputavit Et) In Paczlawicz super Septimo dimidio laneis et Molendino cum suis omnibus pertinentiis Septuaginta marcas grossorum ratione predicti dotalicij dat et assignat, Et Benessius de Thustomast patruus ipsius Anne illud suscepit, Et Dyetoch de Lilcze, Stupnych ipsius Philippi, ad huiusmodi intabulacionem suam dedit consensum.

895. Procopius Marchio Moraue Marquardo de Geykwe et suis heredibus villam Prossysky integram cum agris censibus hominibus Juribus fructibus et vniuersis suis pertinentiis pleno Jure et dominio, nichil sibi uel suis Successoribus Juris proprietatis aut dominij reseruans, prout solus tenuit, hereditarie vendidit possidendam.

[Chlumecky, Chytil, Demuth, Wolfskron. Die Landtafel des Mgf. Mähren, Olmützer Cuda 230.]

XVIII. Desky opavské.

1. Registra soudní první.

Ad quatuor tempora Venite adoremus
MCCCCXIII.

5. Czenko de Benessow citat Jesconem de Olbramicz de X marcis minus I lotone et notificat LX marcas pro eo, quod habet loqui ad ipsum. Feria 3a Caritas.

6. Item Jan Kulych, civis Cracowiensis, citat Wlostconem de Bodanowitz de X marcis minus $\frac{1}{2}$ fertonis et opowieda XL marcas. Fer. Va post Assumpcionem.

Ad IV temp. Crucis 1435.

189. Citavit Oweczka Jarossonem iure homagiali, prout littera docet.

190. Item Skrbinska citavit Gindrzisskonem ut supra circa Lucie.

191. Deset hrziwen bez lotu przirczeno na Wlostkowy z Buchdanowicz miesczanom Oppawským ty suche dny po swatem Krzyzy, ze k prawu nestal.

192. Item panu Slewiczowi prirczeno X hrziwen bez lotu na Larisowy z Zawissicz et prius X marcas minus lotone.

193. Item na knieznie Fulneczkey a na Strasowy przirczeny przisudy, ze k prawu o letnitiech nestaly tak, yakz prawo nayde.

[K a p r a s, Pozůstatky zem. práva opav. I. 3, 22.]

2. Desky zemské první z r. 1431.

16. Dotalicium Kunatisse Stosch.

Stalo se giest l. od n. s. B. tyssytyeho cztiristeho trzidsateho prweho kazal giest knyzeze Milost obnowity wieno potczstywey panyey Katherezynye, nebozczika Cunatowie zenye a manzelcze, genz giey muz giegie nebozczik swrchumenowany bil wlozity dal na Brawyne, a ze pany schwrchupsana tu ves Brawynu k swey wienney zastawie a prawu wiennemu podle rzadu a obiczegie zemskeho we wssiech hranytiech s plnym, czelym panstwem, pozitky a przislussienstwy we stu a w sedmdesaty hrzywnach to drzety a pozywaty ma podle giegie rozeznanye a pozitku nayleppsieho. Przed comornykem (!) Janem z Drahotuss a z Benessiowa comornykem, Dyetochem sudym a Mikolassiem pisarzem a urzadem plnym. Act. in IIII. temp. Lucie.

[K a p r a s, Pozůstatky zem. práva opav. II. 18.]

XIX. Z desk krnovských.

(Kniha I.)

(F. 31.) Anno 1439. feria III. post Thoma. Pan Mikuláš a Zbiněk Hřivnác s plnú mocí Faulharinkovú, kterúž jsú provedli Hanušem Košem komorníkem, vložili jsú poctivé paní Haleně ves Veliké Hoštice se vším příslušenstvím ku pravému věnnému právu. Poručníci: Arnost a Jan, bratří její vlastní a pana Mikuláše z Vladěnina a Zbiňka Hřivnáče. A proti tomu věnu Haleně

vloženému kníže Milost odpírá neb se jeho milost v to zboží V. Hoštice před čtvrtí léta uvázal skrze některé Faulherinkovo neposlušenství i jiné viny, které JM. k němu má.

(F. 35.) Sub anno dom. 1446. Václav z Brantic ten čas starosta, Bernhard Bírka z Nasilí poslové od kněze M. paní Haleně manželce Faulharynkové s plnou moci Faulharynkovu muže její a vložili ji Velké Hoštice k věn. právu.

1446 pr. vigilia Corporis Christi. Před Pavlem Lichtnovským kom., Bartošem sudím, a Matyášem písařem, Mikuláš Faulhering vkládá paní Haleně manž. své, k věn. právu Veliké Hoštice a k věrné ruce Kryštofovi a Mrakutě bratřím a pana Mikuláše staršího z Vladěnína; pana Pavla z Zatora a Běrku z Nasilí sobě zvolila formundy.

[Z rukopisu u soudu opavského.]

XX. Knihy opolsko-ratibořské.

Z třetí knihy obvinění.

(Fol. 44.) Jiřík Gusnar proti Pavlovi Bludovskému. Já Jiřík Gusnar z Komarna a na Kraštošovicích viním Vás uroz. pane Pavle Bludovský z Kornic a na Černici před JMti p. hejtnanem a JMti pány soudci zemskými knížetství Oppolského a Ratibořského. A tu Vám vinu dávám, že ste přijeli před můj dvůr před městem Vladislavi v pondělí po sv. Medardu, a tu ste mi „šelmý“ dávali, mne vyzývali, pohružky činili, přibližující se k samému dvoru. Opěty podruhý mne vyzývali, šelmův, z kurvy synův zadávali, abych se šel s vámi bít. Potom po třetí na mne ste volali „pod' s kurvy synu“ a tu sem z okna, z pavlače k tobě promluvil „Proč mi tak ubližuješ? Pamatujte na to, co před sebe béřete, radím Vám, jeďte, kde ste pojeli, a mne pokoj dejte!“ Potom ste odjeli s půlhonuov i sednúc z kočího s nějakým Kylešovským pomocníkem svým, tu ste znovy pod dvůr můj i s pomocníkem svým přišli. Dobuda rapíru ten pomocník Váš, mne obadva ste vyzývali, šelmův, z kurvy synův dávali, ubližující dobré slávě a poctivosti mé, nemajíc já s Vámi žádnéj svády ani nic takového. Protož abyste mi při nejprvnějším soudu zemským, který bude v Ratiboři, tudíž v Oppoli držán, stáli, odpovídali, právi byli a od JMti pánův soudci zemských nálezu očekávali, pokuty a nápravy i utrat podle uvážení a uznání JMti p. soudci napravili. Tomu na svědomí a pro lepší toho jistotu sekret svůj k tomu přitisknul obvinění svému. Dat. v městě Vratislavi ve čtvrtek po narození p. Marie l. 1597.

[Z rukopisu v státním archivu vratislavském. Rep. 35. IV. 3e.]

XXI. Obnovené zřízení české.

Přísaha Jeho Milosti krále.

A. III.

Kolikrátkoli budoucně se přitrefí, žeby který z dědicův Našich na království toto České pomazán a korunován býti měl, tedy pokaždé arcibiskup Pražský, aneb pokudžby tehdaž žádného arcibiskupa nebylo, biskup Olomoucký, před pomazáním Jeho Milosti tuto následující přísahu vydati, a tu Jeho Milost Královská slovo od slova na svatém evangelium skutečně vykonati, a po něm takto říkati jmíti ráčíme:

„My N. přísaháme Pánu Bohu všemohoucímu, blahoslavené Panně Marii matce Boží, a všem svatým, na tomto svatém evangelium, že chceme nad katolickým náboženstvím pevně ruku držeti, jednomu každému spravedlnosti udělovati, a stavy při jich od (titul) N. N. potvrzených a dobře nabytých privilegiích zachovati, od království tohoto Českého nic neodcizovati, ale raději podle možnosti Naši rozšiřovati a je rozmnožovati, i všecko to, což k dobrému a poctivému téhož království jest, činiti. Tak Nám Pán Bůh pomáhej, blahoslavená Panna Marie matka Boží, i všickni svatí.“

O appellacích.

F. LXXIII.

A jakož také pan děd Náš nejmilostivější slavné paměti appellatí na hradě Pražském vyzdvihnouti ráčil, protož i My tomu milostivě chtíti ráčíme, aby to tak při všem řádu a nařízení předešle ustanoveném, zůstaveno bylo, též také i při tom, co jsme nahoře o praesidentu naříditi ráčili. A poněvadž odtud až posavad revisí v českých věcech na soud komorní podávány byly, uznali jsme v tom pak ten rozdíl, který mezi Právem Městským a soudem zemským jest, mnohých nepřiležitostí příčinou býti. Protož My si toho milostivě zanechávati a zůstavovati ráčíme, jak by budoucně s takovými revisími zachováno býti mělo.

O naučeních a revisích.

F. LXXIV.

A jakož až podnes od soudu komorního, úřadu purgkrabského, též také úředníkův menších, v těžkých případnostech a věcech, kteréž od nich rozeznané býti nemohly, naučení na soudu zemském bráváno, a to jim vždycky od nejvyšších úřed-

níkův a soudcův zemských udělováno bývalo: pročez My toho také při tom až posavad milostivě zanechávati ráčíme, aby dotčení soudcové takového naučení, jako i předešle, užívati mohli; za kteroužto také příčinou při jednom každém soudu zemském jistí dnové podle příležitosti věcí, jenž se tam přednášejí, obrány a nařizeny budou.

F. LXXV.

Poněvadž pak My též tomu milostivě chtíti ráčíme, aby dotčený soud zemský rovně v předešlém důstojenství, vzácnosti, počestnosti a vážnosti zůstával, a ti, jenž by se v čem nejmenším proti němu čeho dočinili aneb dopustili, tak jako prvotně, ztrestáni byli: protož My to milostivě uznávati ráčíme, aby při tom milosti práva dokonce (což i v jiných královstvích a slavných soudech za obyčej jest) k zamezení nepřišla, anobrž na místě její revisí uvedena byla, a ta Nám vlastně, jakožto králi Českému, příslušela.

[Jireček, Obnovené zřízení kr. Českého 12, 256—8.]

XXII. Obnovené zřízení moravské.

O ouřadech zemských.

36. Poněvadž Naši předkové v tomto margkrabství Moravském o tom milostivě naříditi a ustanoviti ráčili, aby tito ouřadové zemští, jmenovitě ouřad hejtmána zemského, nejvyššího komorníka a nejvyššího sudího, když by neobsazeny zůstávaly, na časy věčné a budoucí od králův a margkrabat moravských osobám z stavu panského dávány a poručeny byly: tehdy ráčíme toho též co se týchž ouřadův zemských dotyče, při tom všem milostivě, stále a neměnitelně pozůstavovati (však s tou veymínkou, aby ti a takoví ouřadové též k knížatům statky pozemské v zemi majícím, poněvadž ti v tomto Našem dědičném margkrabství Moravském stavu mezi stavem panským užívají, se vztahovali a k nim přináleželi).

37. Co se ouřadu hofrychtýřského a písaře zemského dotyče, na tom jsme My i budoucí dědicové Naši milostivě ustrnouti ráčili, že toliko osoby z stavu rytířského, a žádný jiný, k takovým ouřadům brány a voleny býti mají. Ouřad podkomorího ráčíme též, jako předešle bývalo, alternatim, to jest někdy, osobou z stavu panského a někdy osobou z stavu rytířského milostivě osazovati.

38. A ačkoliv předešle v ouřadech zemských ten obyčej a řád se zachovával, že když koliv někomu z stavův od krále

J. Msti aneb margkraběte některý ouřad zemský svěřen a poručen byl, že ten již takový ouřad až do jeho smrti na sobě zdržoval: však My tomu milostivě chtíti ráčíme, aby žádný takových ouřadů přes pět let pořád zběhlých na sobě nezdržoval, ale po vyjítí téhož času od přijetí toho ouřadu a soudu zemského, hned týž ouředník Náš a soudce zemský ouřad jeho Nám anebo budoucím králům a margkrabatům jakožto pravým dědicům tohoto margkrabství, zase odevzdati povinen byl, což dále vždycky při Naši a Našich budoucích dědicův dobrolíbezné a milostivé vůli, tůž osobu buď při takovém ouřadu déleji zanechati aneb přijmouc jej jim hodné osobě svěřiti, zůstávati bude. Jakož také každého času, kdyby koliv některý ouřad aneb místo v soudu Našem zemském prázdné a neosazené zůstávalo, Nám toliko samým s dědici a budoucími Našimi, a žádnému jinému podle Nás, takový ouřad hodnou osobou osaditi a doplniti náleží; byť pak takový ouřad buď skrze smrt téhož nejvyššího ouředníka a soudce zemského, aneb skrze odevzdání jeho, a jakoukoliv jinou příčinou prázdný a neosazený zůstával. Jestli by pak někdo pro ustavičnou nemoc anebo jiné podstatné příčiny od Nás propuštění požádal, neráčíme milostivě proti tomu býti, abychom jeho k žádosti z téhož ouřadu propustiti neráčili.

[Jireček, Obnovené zřízení markr. Moravského 49 až 51.]

XXIII. Deklaratorie a novelly.

Aa. III.

Wir constituiren und setzen auch ferner, dasz hinfuehro imgleichen die Soehne der Herren und Ritter-Standes Personen, wann sie das zwainzigste Jahr ihres Alters erfuellet, und im Lande seyn, inner Jahr und Tag hernach sich bey den Koenigen zu Boeheimb angeben, und die besagte Erb-Huldigungs-Pflicht erstatten sollen.

Aa. IV.

Im fall sie aber solches vorsatzlich unterliessen, noch der Hinderung halber gebuehrliche Entschuldigung einbraechten; So sollen dieselben imgleichen weder zu den Land-Taegen, noch zu den Landes-Zusammenkunften, noch bey der Land-Taffel oder anderen Gerichten zugelassen, weniger zu denen Landes-Aembtern befoerdert werden, so lang und viel, bisz solche Erb-Huldigungs-Pflicht denen Koenigen zu Boeheimb von denselben wuercklich erstattet worden.

Und wiewohl solche Erb-Huldigung vor- und in Unserer Koeniglichen Boeheimbischen Hoff-Cantzley pfllegt abgelegt zu werden, und dahero leichtlich beschehen koente, dasz Wir oder die Koenige zu Boeheimb ausser dem Koenigreich waeren, also, dasz den Inwohneren ausser Landes zu reisen schwer oder kostbahrlich fallen wuerde; So wird doch jederzeit auff eines oder den andern Anhalten bey Unserm gnaedigsten Belieben stehen, zu dispensiren, damit solche Pflichten-Leistung vor Unseren Koeniglichen Statthalteren, oder in den Craisen selbst vor Unseren Craisz-Haubtleuthen abgelegt, oder auch wohl gestalten Sachen nach, durch einen Gevollmaechtigten gerichtet werden moege.

[Podle tisku 1714, str. 3—4.]

XXIV. Ze Stránského Res publica Bojema.

Caput XII.

De Bojemorum legibus.

II. Quoniam vero, multiplicato admodum confirmatoque postea in Bojemia Czechicae gentis populo, mitioribus studiis, mercaturae et opificiis nati homines, communicatis inter se collatisque consiliis et partim commoditate ipsi sua, partim principum gratia atque cohortationibus animati, ad urbes condendum admovebant manus, tandemque numero spes accedente, inter nobiles et agrestem vulgum quasi medii, sola principis, nulla aliorum, imperia ferre vellent, et nihilominus formando in melius ae firmando statui suo, certa aequi atque iniqui regula opus esse cernerent: ideo de principum assensu, salvis dudum receptis, magnam partem sibi cum nobilitate communibus, Przemyslaeis legibus illis, statuta peculiaribus, suo saltem instituto ac vitae generi accomodata, paulatim condere ac sequi, civitatesque nomine tum a nobiliorum, tum ab agrestium turba diversa, dici voluerunt. Inde factum tandem est, ut gentis leges iuraque, alia terrestria (Práva Zemská), populo universo, alia municipalia (Práva Městská), civitatibus solis condita, sensim in provincia invalescerent.

[Jireček, Spisy XVI. věku, str. 242—3.]

XXV. Artikule sněmovní.

1. Český volební sněm v říjnu 1526.

Poněvadž za krále Vladislava kněžna Anna, jeho dcera a Ferdinanda arciknížete rakouského manželka, odbyta a vdána, a tak toho nápadu vzdána jest: a potom král Ludvík za krále

korunován v Čechách a po smrti Vladislava přijat vedlé zápisův na to učiněných a žádného dědice nepozůstavil ani mužského, ani ženského pohlaví, a nápadové všelijací před se jdou a ne zpátkem, protož neuznává se, aby království České komu napadalo, než stavové že mohou svobodně voliti krále podlé svobod a výsad tohoto království.

[Sněmy české I. 23.]

2. Z červnového sněmu českého 1605.

O hotovosti domácí pro obhájení vpádův do země.

Nicméně i o to jsou si všickni tři stavové s J. Mti. cí. jednomyslně snesli a namluvili, pokudž by vždy za velikými a nevyhnutelnými potřebami nadepsaná veřejnost vyzdvižena býti musila, tehdy aby toto království tak dokonce opuštěné nezůstávalo, a to pro mnohé nebezpečnosti, kterého by se slušně obávati bylo. Protož toto níže psané nařízení mezi sebou sou učinili, aby předně z panství J. Mti. cí. páni, rytířstvo, Pražané, města horní i jiná města, všickni tři stavové, nicméně i obyvatelé panství Loketského, krajiny Chebské a hrabství Kladského, též opatové, proboštové, jeptišky, kněží, faráři, kteří na farách sou a statky pozemské mají, i jiní klášterové, též mistři kollegiáti, manové, dědiníci, svobodníci, nápravníci, dvořáci, svobodní rychtářové, kteříkoli statky svobodné a jakékoli jiné platy komorní mají, aby z šesti tisíc kop grošův českých z statku pozemského, též z patnácti tisíc kop grošův českých peněz hotových, kteří na úrocích mají, podlé šácuňku léta padesátého sedmého a potom osmdesátého osmého jednoho koně zbrojného a člověka pátého pěšího s tím se vším, což k válečné potřebě jak jízdnému tak pěšímu náleží, jedenkaždý v království tomto na hotově měl, a kdybykoli toho potřeba byla a o hejtmanův krajských napomenutí se stalo a oznámeno bylo, tehdy od hejtmanů krajských s volí J. Mti. cí. aneb místodržících J. Mti. cí., kteříž by tehdaž od J. Mti. cí. v tomto království nařízení byli, takový lid aby vyzdvižen byl, však nejinam než v království tomto a pro ochranu naší milé vlasti, tak aby takový lid z tohoto království nikam jinam vyzdvihován žádným vymyšleným způsobem od žádného (který sou sobě k obzvláštní ochraně tohoto království svolili a nařídili) nebyl a býti nemohl. Jestliže by kdo přes meze a hranice jaké vpády činiti a tomuto království chtěl škoditi, aby takový lid jízdný i pěší, z dostatečnými zbraněmi pohotově jsouc, nepříteli odpírati mohl.

[Sněmy české XI (Krofta), str. 293.]

3. Z podzimního sněmu českého 1605.

O Loketských, Chebských a Kladských.

Co se Loketských, Chebských a Kladských dotýče, stavové jsou osoby níže psané z prostředku svého, kteřížto s nadepsanými Loketskými, Chebskými a Kladskými o takovou pomoc podle jistých osob od J. M. Císařské k tomu nařízených jednati budou, volili.

[Z artikulu sněmu bartolomějského 1605.]

4. Z přijetí pragmatické sankce zemským sněmem moravským 17. října 1720.

... mit dem dagegen Ihro K. und K. Mt. allerhöchste Clemenzen setzenden alleruntertänigsten Vertrauen, dass dieselbe die treuehambste Stände und Landesinwohnere, sowohl bei der für ein Fundamentalgesetz haltenden goldenen Bull Caroli Quarti und Mt-Briefen, als auch bei denen, vom weiland Kaiser Ferdinando unterm sechszwanzigsten Juni sechshundert acht und zwanzig allergnädigst confirmirten Landesprivilegien, Statuten, Gewohnheiten, Recht und Gerechtigkeiten, als worauf ihre K. und K. Mt. hochgeehrtester Herr Vater Kaiser Leopoldus glorwürdisten Gedächtnis, in dero obigen, den zwölften Septembris siebenzehnhundert und drei gemachten Disposition, auch gnädigst reflektieret haben, fernershin landesväterlich zu conserviren, und dabei umb so mehrers allermindest zu schützen geruhen werden, als solche ohne deme durch die, aus Gelegenheit der Lantagsverwilligungen, alljährig gegeben zu werden, pflegende Reversales jedesmahl ihre Bestätigung überkommen...

[Turba, Pragmatische Sanktion, str. 118.]

5. Ze sněmu českého v září 1723 (list XVI/XVII).

O pomoci fortificaci neboližto upevnění král. Menšího Města Pražského a hraničného města Chba.

Za třetí: tejkaje se těch k dalšímu upevnění královského Menšího Města Pražského a zachování v nynějším stavu hraničné pevnosti Chebské, milostivě požádaných třidceti tisíc zlatých, byvše bez toho velice za těžké, ostatní všeobecné daně zapraviti, tehdy stavové za rok 1724. dvatceti tisíc zlatých, bez pojetí k tomu starých restův, poslušně podali, též o propůjčení a vydání

těch k stavení Staro a Novoměstské pevnosti odhodlaných devět tisíc jedno sto zl. poslušně žádali; kteréžto taky jeho císařská a královská Milost za letošní rok milostivě přijíti za příčinou, ale těch devíti tisíc jednoho sta zl. rescribiovati jest ráčila, že téhož potřeba podle možnosti císařského Aeraria zaopatřena býti má.

[Z tištěných artikulů sněmu 1723.]

XXVI. Z privilegií a majestátů českého státu.

1. Z listu císaře Bedřicha Přemyslu I. (zlatá bulla sicilská) 1212.

— — — sicut dilectus patruus noster, pie memorie rex Philippus, omnium principum habito consilio, per suum privilegium instituit, ipsum regem constituimus et confirmamus et tam sanctam et dignam constitutionem approbamus regnumque Boemie liberaliter et absque omni pecunie exactione et consueta curie nostre iustitia sibi suisque successoribus in perpetuum concedimus volentes, ut quicumque ab ipsis in regem electus fuerit, ad nos vel successores nostros accedat, regalia debito modo recepturus. Omnes etiam terminos, qui predicto regno attinere videntur, quocumque modo alienati sint, ei et ussessoribus suis possidendos indulgemus. Ius quoque et auctoritatem investiendi episcopos regni sui integraliter sibi et heredibus suis concedimus. Ita tamen, quod ipsi ea gaudeant libertate et securitate, quam a nostris predecessoribus habere consueverunt. De nostre autem liberalitatis munificencia statuimus, quod illustris rex predictus vel heredes sui ad nullam curiam nostram venire teneantur, nisi quam nos apud Babenberc vel Nurenberc celebrandam indixerimus, vel si apud Merseburc curiam celebrare decreverimus, ipsi sic venire teneantur. — — —

— — — salvo tamen, quod si nos vel successores nostros Rome coronari contingerit, ipsius predicti regis Ottachari vel successorum suorum relinquimus arbitrio, utrum ipsi trecentos armatos nobis transmittant, vel trecentas marcas persolvant.

[Friedrich, Codex II., 93.]

2. Z listu, kterým král Rudolf Habsburský potvrzuje Václavu II. arcieškovství a kurfürství české — 1290.

— — — Hec vero iura pincernatus et electionis nedum dicto regi et suis heredibus didicimus competere, sed etiam suis progenitoribus, abavis, attavis, preavis et avis iure plenissimo competebant. Volentes itaque dicti regis et heredum su-

orum dispendiis precavere, ius et officium pincernatus in imperio sibi et heredibus eius et non alii competere et in electione regis Romanorum futuri imperatoris habere ius et vocem, clare recognoscimus, approbamus et presentium testimonio profite-mur.

[Jireček, Codex I., 246.]

3. Ze zlaté bully Karla IV. 1355—56.

Cap. XXXI.

— — — Quapropter statuimus, ut illustrium principum, puta regis Bohemie, comitis palatini Reni, ducis Saxonie et marchionis Brandenburgensis electorum filii vel heredes et successores, cum verisimiliter Theutonicum ydioma sibi naturaliter inditum scire presumantur et ab infantia didicisse, incipiendo a septimo etatis sue anno in gramatica, Italica et Sclavica ligwis, instruuntur, ita quod infra quartum decimum annum etatis existant in talibus iuxta datam sibi a Deo gratiam eruditi. Cum illud non solum utile, imo ex causis premissis summe necessarium habeatur, eo quod ille lingwe ut plurimum ad usum et necessitatem sacri imperii frequentari sint solite et in hiis plus ardua ipsius imperii negocia ventilentur.

[Zeumer, Die goldene Bulle K. Karls IV., II., 48.]

4. Z majestátu krále Vladislava o Anně — 1510.

— — — kdyžby J. Mt. krále Ludvíka pán buoh smrti bez dědicuov neuchoval, jehož pán buoh zachovati rač, tehdy dcera naše, kněžna Anna vostala by pravá dědička království Českého — — — Dále také přiřkáme království Českému, že dcery naší kněžny Anny zamluviti a vdáti nemáme bez rady a vědomí téhož království, poněvadž v tom království, jakož nahoře dotčeno jest, dědí — — —

[Kaloussek, České státní právo, II. vyd., 573.]

5. Z původního reversu Ferdinanda I. 1526.

— — — Notum facimus tenore presencium universis, quemadmodum barones, nobiles et etiam civitates ac tota communitas regni Bohemie ex sua libera et bona voluntate juxta libertates illius regni elegerunt nos in regem Bohemie. Quapropter recognoscimus, quod hoc ipsum ab oratoribus ipsorum habunde intelleximus et re ipsa cognovimus et comperimus, quod

prefati status et communitas illius regni non ex aliquo debito, sed ita, pro ut supra scriptum est, eam electionem, eligentes nos in regem Bohemie, ex libera et bona voluntate ipsorum hoc fecerunt. — — —

[Kaloussek, České státní právo, II. vyd., 577.]

6. Z druhého reversu Ferdinanda I. — 1545.

— — — Ludvík Uherský a Český etc. král, bratr a švagr náš nejmilejší — — —

— — — bez dědicuov z světa sšel a tudy království České a jiné země příslušející, jakožto markrabství Moravské, knížetství Slezské, Horní a Dolní markrabství Lužické, se všemi a všelijakými vrchnostmi, panstvím a svobodami k nim naležitými, na najjasnější kněžnu a paní Annu, Římskou, Uherskou a Českou etc. královou etc., manželku naší nejmilejší, jako na vlastní sestru vejš psaného krále Ludvíka slavné paměti, a pravou přirozenou dědičku podlé nadání, svobod, privilegií a vejsad císaře Karla Čtvrtého spravedlivě připadlo — — —

— — — protož stavové častopsaného království Českého svrchu jmenovanú manželku naší nejmilejší, jako pravú dědičku a královou tohoto království vedlé znění vejš psaného království Českého práv, vejsad a svobod poddané jsou uznali a přijali, a osobu naší po již dotčené manželce naší jakožto pravé dědičce za krále a pána svého z své svobodné a dobré vuole volili a přijali — — —

[Sněmy české I., 637.]

7. Z proklamace titulu císaře rakouského 1804.

— — — Wir sehen uns demnach zur dauerhaften Befestigung dieser vollkommenen Rangsgleichheit veranlasst und berechtigt, nach den Beispielen, welche in dem vorigen Jahrhundert der russische kaiserliche Hof und nunmehr auch der neue Beherrscher Frankreichs gegeben hat, dem Hause von Oesterreich in Rücksicht auf dessen unabhängige Staaten, den erblichen Kaiser-Titel gleifalls beizulegen.

In Gemässheit dessen, haben wir nach gepflogener reiflichen Ueberlegung beschlossen, für uns und für unsere Nachfolger in dem unzertrennlichen Besitze unserer unabhängigen Königreiche und Staaten, den Titel und die Würde eines erblichen Kaisers von Oesterreich (als den Namen unseres Erzhauses) dergestalt feierlichst anzunehmen und festzusetzen, dass unsere sämtlichen Königreiche, Fürstentümer und Provinzien ihre bisherigen Titel, Verfassungen, Vorrechte und Verhältnisse fernerhin unverändert beibehalten sollen — — —

[Bernatzik, Die oest. Verfassungsgesetze, II. vyd., 49.]

B. PRÁVO MĚSTSKÉ.

I. Z privilegia města Brna 1243.

Cl. 1. Statuimus igitur, ut quicumque civium habens infra civitatis ambitum, hoc est infra fossatum et murum, valens quinquaginta talenta, quemquam occiderit, nulla pro se fidejussione indigat, sed iudex ipsum citet tribus edictis, hoc est tribus vicibus infra VI ebdomadas, ita quod cui homicidium impingitur, neget, se idem commisisse, et si se innocentem ostendere voluerit, expurget se VII viris credibilibus et honestis, inter quos videlicet VII sit unus de juratis principis; quem si habere nequierit, acquirat eum per Dei justitiam, id est per aquam.

[Jireček, Codex I., 73. — Roessler, Die Stadtrechte von Brünn, str. 342.]

II. Pražské právo statutární.

78. Quando debent teneri debitores in capite,

Wir Niclas Reinbots sun der richter, Johannes Luthmirizer, Vlrich Csotter, Wolfel Galm, Johannes Rost vnd dy ander vnser eydgenoss gesworn purger der stat ze Prage bekennen, das wir mit den eltisten von der stat zu Prage haben das zu eim recht gefunden, wen ein man dem ander ein gelt schuldig ist vnd nicht mag noch en hat zu gelten, so sol man in, dem er schuldig ist, bey der hant antworten, vnd wen das geschiehet, so sol er in halten noch kalt noch warm, aber in kein fessern, noch in keinen panten, vnd sol im nor wasser vnd prot zessen geben, es wer den das er im icht mer von gnaden geben wolt, oder ob er gestaten wolt, das im sein freunt ich mer geben, das stet zu im. Entrit er aber aus der fenknuss, so sol man in echten auf das host recht; stirbt er aber in der selb fenknuss, der, der in helt, sol dar vmb nyemant antworten. Vnd ob einer eim Jud schuldig wer vnd im nicht zu gelten hett, so sol der Jud ein ersamen christen haben, der im sein schuldigen halt in aller der weis, als da for geschrieben stet. Actum in die sancti Augustini anno domini millesimo ccc quinquagesimo nono.

96. De pannificibus.

Auch welle wir, das dy vier gesworn maister aus den tuchmachern di macht vnd, das recht haben sullen, wen das ist, daz sie in eines bidermans hous, ez sei in der stat oder aus der stat ir hantwerk vnd der stat err, als in bey irm aid enpholben ist, beworen wellen geen, so sullen sy noch dem fronpoten senden,

ob si den gehalten mugen, vnd mugen si des nicht gehalten, so mugen si selber da hin geen an alles mannes hindernusch vnd wider rede vnd finden si da selbest dhein walsch oder vnflat an irm hantwerk an alle arglist, so sullen si abir senden noch der richters poten; mugen si den gehalten, wol vnd gut; mugen si in nicht gehalten, so sullen si di selbe walsche habe selber nemen vnd ze dem richter oder ze dem purgemeister oder vor dy scheppfen tragen auch an alles mannes hindernussche vnd wider rede.

[Roessler, Das altprager Stadtrecht, str. 51, 58.]

III. Pražská kniha právní.

12. [Vom Pfandrechte.]

Von erbes pfande, von erstanden schuld.

Vo der man sein recht erstanden hat, und muz nemen erbe zu pfande, der richter vnd schepphen schullen dem clager helfen nach allen rechten pfandes, do sich gener laz genugen.

13. [Wirkung der Verpfändung.]

Von erbe, das man zu pfande sezet.

Ob ymant dem andern schuldig ist und hat im nicht zu gelden, denne mit seinem erb und ob er im das selb erb vor sezet vor gerichte umb dye selbe schuld, so sol iz zu pfande haben iar vnd tag, ob iz der schuldiger denne nicht lazzet, so sal iz gener vff bieten drey stunt vor gerichte, vnd ab is gener darnoch nicht loset, so is der richter vor etlichen scheppfen diesem ledicleychen antwurten; das er is vorsezen und vorkauffen muge und seines geldes doran bekommen.

105. [Von den Testamenten und Vormundschaften.]

Von dem letzten gescheft.

1. Wen ein igleich purger, der in seinen vncreften in sichbette leit, der mag mit gute vernunft sein gut, das im got gegeben hat, vorschaffen oder geben, wem er will, an alles hindernuss seiner kinder oder seiner hausfraw.

2. Stirbt aber ein man an geschafft, der kinder let, di zu iren iaren nicht komen sein, ir nestr frunt nach dem swert sal ir vormunde sein zu recht, piz das sie zu iren iaren komen.

Haben sie erb vnd aigen, er sol is in pessenen vnd nicht ergeren, vnd alle iar vor denn nesten frunten rechnung do von haben; haben si aber forundes kut das kaufmanschaft heisset, erbeitet er do mit, er sal aber alle iar do von haben, als do vor gescriben ist, vnd sol den kinden ir gut meren vnd nicht mynneren, is sei den das daz vnglucke dorzu slach, das ehatsnot heiset, das sol er beweisen. Beweiset er des nicht, er sol den kindern ir ganze zall, irs gutes vider geben, den gewin darzu.

106. [Wahl der Vormünder durch die Mündel.]

Von kinde ven sie vormund mugen kiezen.

Wenn ein kint funfzehen yar alt wirt, so mag is einen frund kyzen vnd den frunden, wen is wil, is in sey den, das sein water an seinen ende anders hab gemacht vnd geschafft.

[Roessler, Das altprager Stadtrecht 106, 131.]

IV. Brněnská kniha šefů.

Capitulum de arrestatione.

95. De arrestationibus pecorum, vestium, rerum propriarum, alienarum, consessarum, obligatarum, venditarum, depositarum, vectoribus commissarum et aliis in genere. Antiquum jus habet: quod arrestatio facta de equis, vaccis et rebus aliis tempore generalis guerrae sub vexillo seu banirio principis receptis cassa est et nulla. Item sententiatum est, in iudicio civitatis quam tam ad locca diversa, quod res domini in potestate servi seu procuratoris pro debitis servi, in quibus obligatur pro se ipso arrestari non possunt; pro debitis autem domini possunt, et si talis arrestatio fiat in alieno iudicio, et praecipue quod non subjacet juri Brunnensi, quamvis fiat per arrestatorem qui est residens cum domino rerum in uno iudicio vel est ejus concivis seu vicinus; tamen adhuc idem dominus cum arrestatore ad aliud iudicium, ubi res arrestatae sunt, pro eis disbrigandis declinabit. Item si dominus res non per servum et procuratorem, sed per aliquem sibi concivem vel vicinum, qui etiam proprias res habet ad locum alterius iudicii transmittit: tunc si hoc notorium est vel coram probis viris de transmissione rerum et commissione protestationem prius fecit, quamvis apud eundem, qui res ducit, arrestentur pro debitis, in quibus idem pro se ipso tenetur, vel pro aliquo delicto, quod committit, dato etiam, quod confiteatur res easdem suas esse, adhuc talis arrestatio domino rerum nullum praejudicium generabit.

Immerito enim dominus pro debitis et culpis vel ex falsa confessione ductoris rerum rebus propriis fraudaretur. Item si debitor et creditor ambo sint in eodem iudicio residentes et creditor contempto iudice proprio debitorem, qui adparendum juri certus fuit, coram iudice cum rebus, quas ducit occupet alieno, pro contemptu tali nisi causam rationabilem, quae ad hoc ipsum moveat, assignet, solvet emendam bursalem, quam jurati duxerint (sibi) imponendam; et non taxatur ad tantum vel ad tantum nominatim talis emenda, quia secundum juratorum conscientiam consideratis personis et causis occupationis potest aliter et aliter moderari.

Capitulum de debitis.

160. Quantum ad virum et uxorem in genere. Dictatum est in consilio per juratos: Quod vir indebitatus et prae inopia solvere non habens, si mulierem divitem absolute de hoc non caventem in uxorem ducit, de bonis duntaxat ad eam pertinentibus ad solvendum debita prius contracta non obstante, quod reclamet, compellitur justitia mediante. Mulier enim ducens virum, ipsum non solum sibi, sed etiam bonis suis omnibus in rectorem praeficit et magistrum, de bonis vero puerorum talis mulieris idem vir eorum vitricus, nisi cosentiant, nullam solutionem potest facere debitorum. Si autem e contra mulier pauper ducit maritum res habentem, de rebus talibus, quarum non est domina, quod solvat debita, in quibus prius tenebatur, compelli non poterit via juris.

Capitulum de mulieribus.

501. Quod mulieres regere possunt bona virorum inutilium. Juratis de Bisencz sententiatum est: Quum mulieres a domo parentum per patrimonium emancipatae sui juris sint effectae, si sagaces sunt et aetatis legitimae, et maritos habent bonorum dissipatores, bona per se ipsas regere possunt et immiscere contractibus sicut viri.

502. Quod mulieres tutelam et curam pupillorum gerere non possunt. Sententiatum est in Radisch, quod matertera quorundam orphanorum, qui nullum alium consanguineum habent praeter eam, de ipsis et eorum bonis nomine provisoris intrmittere se non debuit, sed potius jurati curam talis provisionis secundum eorum conscientiam debent committere probis viris.

Mulieres tamen viduae curam filiorum et bonorum, quamdiu statum viduitatis non mutant, licite regunt; dicunt enim

jura originalia: Statuimus insuper, quod quicumque civium moriatur, si uxorem habuerit vel liberos, judex vel advocatus nequaquam intromittent se de bonis ipsorum, sed sint in potestate uxoris et liberorum.

[Rössler, Stadtrechte von Brünn, str. 50—1, 83, 232.]

V. Brikcí z Licka, Práva městská.

Kapitola sedmá.

O STAVUŇCÍCH VUOBEC.

Stavuňkové času válek a odpovědí jsou neplatní.

Artikul I.

Staré právo jest: že obstavení krav a koní a jiných věcí, čas obecně války pod koruhví a odpovědí knížecích vzatých, daremní jest a žádné, Item. Věci panské v moci slůhy neb vládaře pro dluh, který jest sám dlužen služebník za sebe, nemohú býti obstaveny, ale pro dluh panský mohú. A bylo-li by to stavování v jiném soudu, a zvláště nepřileží-li právu, pod nímž pán těch věcí obydlé své má, a stalo-li by se od obstavujícího, který sídlo má s pánem toho zboží na jednom právu, aneb jest spoluměštěním a soused: avšak týž pán s tím, kdož jest obstavil, má přijíti k tomu soudu, v kterémž jsou jeho věci obstaveny, pro těch věcí k vypravení. Item. Jest-li že pán své zboží po služebníku neb ouředníku neb po některém svém sousedu neb spoluměštěnímu, který také má své vlastní zboží, poslal by do města jiného soudu: tehda, jestli to známo, neb osvědčí-li prvé před dobrými lidmi posláni a poručení toho zboží, by pak u toho, který jest zboží přivezl, bylo obstaveno pro dluhy, které jest sám za sebe dlužen, neb pro některé provinění, kteréhož se dopustil, by pak i řekl, že jest to jeho zboží, ještě, takové obstavení pánu téhož zboží žádné škody právu neučiní; nebo by neprávě pán za slůhu neb provinění neb pro křivé vyznání toho, který jest zboží přivezl, vlastního zboží zbaven byl. Opět, kdyby věřitel a dlužník oba z jednoho soudu byla, a věřitel, potupě rychtáře vlastního, dlužníka, který k dostání právu jistý byl by, před cizím rychtářem obstavil by i s tím, což veze: pro takové potupení (leč by hodnú příčinu, kteráž jim k tomu hnula, pověděl) pokutú peněžitú zaplatí, kteráž by jemu přísežní uložili. A nemá býti taková pokuta šacována tak mnoho; ale vedlé svědomí vlastního přísežných osob a, příčinu obstavení znamenající, muož jinak a jinak uskrovněna býti.

Kapitola šestnáctá.

O DLUZIECH A DLUŽNÍCÍCH VUOBEC.

Dluhy platiti může zadlužilý muž, puojma ženu bohatú.

Artikul I.

Soudem nalezeno jest a právem uznáno: že zdlužil-li se muž, a pro chudobu nemaje čiem platiti, pojme-li ženu bohatú na prosto bez výjimky za manželku, má býti připuzen vedlé spravedlnosti k placení dluhuov prvé zašlých z zboží je příslušného, proti odporu jejímu. Nebo žena, muže pojímajíc, jej netoliko sama nad sebou, ale i nade vším zbožím správcí ustanovuje a vládařem. Ale z zboží dětí takové ženy, teyž muž, otčím jich, leč s jich povolením, žádného placení dluhuov nemá činiti. Pakli zase žena chudá pojala by muže zboží majícího, zboží, jehožto nenie paní, aby dluhy platila, které byla prvé dlužna, nemuož býti puzena vedlé práva.

Kapitola čtyřicátá první.

O NÁSILÍ PANEN A PANÍ.

Ženy, majiece svojo díl, bude-li muž marnotratný, samy své spravujete.

Artikul VI.

Když ženy od otcuov dědictvie oddělené svého práva jsou zmocněny, budou-li moudré a věku dospělého a měly by muže marnotratné: ony samy zboží své mohou spravovati jako i muži. (O tom hledaj nížeji.) Teta sirotčí, jenž jiného žádného nemají přirozeného nežli ji, v ty sirotký, v jich zboží jménem vladařství nemá se uvázati, ale raději přísežní péči takového vládení vedlé jich svědomí mají poručiti počestným mužom. Ženy však vdovy vládnutím statku i syny, dokudž stavu vdovského nezmění, slušně spravují, nebo takto die stará Právo „Ustanovujem také, že kdož koli z měšťanuo umřel by, bude-li mieti ženu nebo děti: rychtář nebo přísežní nikoli se v jich zboží nemají uvázati, ale buďte v moci ženy a děti“.

[J. a H. Jirečkové, Brikcího z Licka, Práva městská str. 67—8, 105, 244—5.]

VI. Nález z jihlavského soudu.

Nál. 105. De impignoracionibus. (umber standen geld sal man pfennige oder pfant helfen).

Dy purger von dem Czaslabs schrieben her, was rechtes darum wer. Eyn armer man hatte awf eynen scheppen geld erstanden, und da der richter vur des scheppen haws quam, und wold im pfandes helfen, do sprach her, her Richter, sind dem malen und ich pfennig hab erstanden, so pit ich euch durch eynes rechten wegen, das ir in des scheppen gewalt bereyt pfennig suchet, wanne ich yn des nicht wil vorwissen, her mag mir wol czu diesser cseyt meyn gelt, das ich awf yn erstanden hab, mit bereyten pfenning gelten.

Sentencia diffinitiva.

Doruber ward getailt: wolde seyn der arm man nicht enperen, richter und scheppen scholden in des scheppen gewalt berait pfenning suchen, und wunden sy pfenning, sy scholden dem armen manne seyn gelt geben; vunden sy aber nicht pfenning, sy schulden ym eyn pfant geben, und das scholde her nemen.

[T o m a s c h e k, Der Oberhof Iglau, str. 82.]

VII. Z naučení litoměřických.

(Sbírka Jakuba Koženého.)

Službu naší etc. Jakož nám píšete v spisu vašem při vám neznámú, žádáte nás na to práva rčení, na to my purgmistr a kmethé města Lithoměřic vaší opatrnosti právo pravíme: Jestli některý sirotek u vás, maje poručníky způsobené sobě dva z sused vašich a ten sirotek již žádal na vás, aby jemu poručníci postúpili statku movitého i nemovitého a vedle toho také, že jest žádost poručníka, ale vy neznajíc, má-li léta došlá, aby se mohl v statek svuoj uvázati: jestli ten sirotek jest pokolenia a pohlaví mužského a ten má XIII let právě došlých vedle seznání přátel přirozených, tehdy ten vedle práva léta má, že svým vlásti muož, aneb sobě poručníka voliti a své otevzdati, pakli jest ten sirotek děvečka a jestli že má XII let úplně došlých, tehdy ten má úplné právo svým statkem učiniti i nechati se vši moci — vedle práva města našeho —

[Z rukopisu dvor. knih. vídeň. č. 12446, fol. IV., lit. C.]

VIII. Právo wikipildní.

(Český překlad v rukopise litoměřickém.)

Cap. 22. O věně.

(Glossa.) Znamenejž, když jeden muž ženě své na spolu zaslíbení před svatebními lidmi slíbí věno a menuje a ukáže je to na svém domu, nebo na dvoru nebo na vinnici, ta paní byla s svým mužem toho v držení rok a den bez roztržení toho zboží, kdež je muž její věno na tom zaslíbil a zamluvil, ale toho je nezapsal, tu kdež moc a právo a v tom jest muž umřel. Tehdy dědici muže postavie panie stolici její před duom z preslicí, když ona po třicátém v kostele byla a chciece je toliko grošem odbyti a oddělit i zbyti. Tehdy paní nářkne to zboží o věno své a dědicové dějí, má-li paní odkázanie, že oni chtie učiniti, co by učiniti měli. — A paní dí, že to okázati chce lidmi osedlými, před kterými je to věno zmluveno a zaslíbeno jest. A dědicové miení okázati saudu hájeného aneb listem konšelským neb knihami, a jestliže ta toho neměla, že se na žádné jiné svědomí neobrátie, neb sú ji nic neslúbili. Na to prosíme prodienie zpráva, mohla-li by ta paní tiem svedovím věno své obdržeti, čili jí toho dědicové odepríti mohou vedle práva:

Sentencia. Slíbí-li muž své ženě před svatebními lidmi věno nemovité, on toho potvrdd' před právem, neb nic ta žena to věno obdrží na svatých a to drženie statku, na kterémž je věno odkázáno svědomím lépe a dříve nežli jí dědicové z toho odtisknouti mohli z pravého práva, jakož v Saském právu o tom v kn. I. arl. XXI.

[Z rukopisu měst. arch. litoměřického.]

IX. Knihy distinkční.

(Český překlad litoměřický — dodatek.)

Zastavil-li by kto duom a ten zkažen byl.

Item když by jednomu zboží v základě dáno bylo, buďto movité nebo nemovité, tomu zboží stala by se škoda, potom onemo, chtěl by své zboží vyplatiti, a chtěl by, by onen jemu tu škodu opravil a tento řekl by: základ mně zastaven jest, ten sem já opatřil jako své vlastnie zboží, chtějí-li mi toho věřiti dobře; nechťjí-li mi věřiti, ale chci to obdržeti, jakož mi kmeté za právo najdu a žádám toho naučen býti pravými ortely, ač bych já v tom škodovati měl, neb co právo jest: Na to my právo pravíme, komuž základ zastaven bude a ten opatří to věrně,

stane-li se tomu základu škoda, že by shořel nebo ukraden byl s jiným jeho zbožím, měli on to zpravit jak právo jest, že se bez jeho viny stalo, ostane toho bez škody vedle práva. —

[Z rukopisu měst. arch. litoměřického.]

X. Naučení magdeburská pro Litoměřice.

(Český rukopis Litoměřic.)

(3 S.) Jestliže jeden člověk druhému své zboží zastaví před soudem hájeným, a jemu to bude zapsáno listem s pečeti kmethskú, který mezi těmi lepší práva má, ten, komuž jesti zapsáno, a zastaveno, čili onen, kterýž jesti zastavil, ač by kolivěk v tom dědictvie ten dobře se měl a tento by tu zástavu přes právo držal a potom ten chtěl by to prodati, muožli ten vedle práva k tomu uveden býti, když by druhý tomu odpíral, avšak nechťel by anebo nemohl by toho vyplatiti, co v tom právo jest.

Na to právo pravíme, my kmethé v Maydburce, jestliže bude komu dědictví zastaveno před právem, ten má pravú zprávu na tom a mají je h o v t o u v é s t i, leč by onen mohl druhy toho vedení právem brániti, vedlé pravého práva.

[Z rukopisu měst. arch. litoměřického.]

XI. Švábské zrcadlo.

(Český překlad v rukopise pražském.)

(Fol. 26 = 195. čl. vyd. Lassbergova.)

Ktož křivú cestú jede přes sětú roli, tu má každé kolo peniez dáti a jezdec jeden peníz. Proto onen móž dobře základy bráti, čiež je ta roli bez rychtáře. A bránieli oni základa, to činie proti právu. A přídú-li před právo a oni jsú základu bránili, oni propadnú rychtárovi tři šilinky nebo vice, jako kde obyčej jest a musí oni za škodu dvakrát více dáti.

(Fol. 67 = 261., čl. vyd. Lassbergova.)

A pójčili žid na kradené nebo nalúpené zboží a přideli onen potom, jakož právo jest, on jemu má jeho zboží vrátiti s právem. Ale oni již jsú lepší právo vykúpili, a to jsú jim králové dali proti právu, že oni pójčaji na kradené neb nalúpené zboží. Ale však to mají činiti s krásného dne před svými dveř-

mi na zjevné cestě. A přijde-li ten potom, jehož zboží jest, musí jemu jeho jistinu dáti, ale lichvy nie. Ale pójčí-li on tajně nad to, on je muší darmo vrátiti. A die-li žid, že je před svými dveřmi, na cestě na to pójčil, zevně to má osvědčit dvěma židoma svědkoma k sobě.

[Z rukopisu měst. arch. pražského.]

XIII. Koldínova Práva městská.

De justitia et jure.

O spravedlnosti a právu.

A. I.

I. Každý, kdož chce práva znáti, a v nich s prospěchem sobě čisti, i také potom v čas potřeby nastalé jich požívati, má předkem věděti a znáti, co jest právo, a odkavad svůj začátek bere. Kteréž (jakž učitelé práva pokládají) na spravedlnosti založeno jest, a od ní začátek jména svého má. Nebo slove právo, jako nějaké pravidlo, podle kteréhož saudcové lidské spravedlnosti rozeznávají, a po něm, co po nějakém pravidle, příhody a rozličné případnosti lidské rozsuzují.

II. Slove pak v právích spravedlivost, aneb spravedlnost, ustavičná a neměnicí vůle, kteráž jednomu každému uděluje toho práva, jakéž komu náleží. A protož jmenuje se matkou všech lidských nařízení a ustanovení, kteráž sobě lidé v obcech za právo ustanovují. A tak které právo aneb nařízení na tom gruntu, totiž spravedlnosti, založeno není, to, by pak od kohokoliv ustanoveno a nařízeno bylo, právem vlastně slouti nemá.

Práva, vedle kterýchž konšelé samik sobě i k jiným mají se chovati, a lidem k spravedlnostem dopomáhati.

A. XVIII.

Purkmistrovský ouřad má pořádně jíti, a každý konšel nemá více a déle téhož ouřadu na sobě přes čtyry neděle držeti. A kdyžby měl ouřad purkmistrovský vzdáti, povinen bude z milostivé za správy své ochrany města i obyvatelův v něm křesťanské pánu Bohu poděkování učiniti. A po vykonání toho, budoucímu purkmistru ouřadu postoupiti, a do rukou jeho městské pečeti dodati. Kterýž též s pobožností a s vzýváním jména božího úřad svůj má začíti, a Pána Boha za zdraví dlou-

hé Jeho Milosti Královské s dědici Jeho Msti, též za milostivou ouřadu toho konšelského města toho, i všechných království Českého obyvatelův ochranu pokorně prositi.

A. XXV.

I. Konšelé, kteříž na raddě sedí, nemají déle seděti, nežli toliko jeden rok, podle krále Jeho Milosti milostného obdaření. A kdyžby rok ten vycházeti měl, a raddy změnění se přibližovalo, má jeden každý konšel, svou osobu poznamenaje, jiné dva neb tři měšťany dobré a na cti i poctivosti zachovalé (tak jakž od starodávna bývalo) na svou konšelskou přísahu a povinnost dáti podle sebe poznamenati. A ty osoby tak sepsané a poznamenané, mají se králi Jeho Milosti, a jinde v městech panu podkomořímu spečetěné podati. Z kterýchžto osob tak poznamenaných Jeho Královská Milost ráčí míti vůli a moc, kteříž by se Jeho Milosti líbili, na ouřad konšelský zase voliti, a těmi osobami ouřad nový osaditi.

II. Konšelem pak žádný býti podle práva nemá, než ten, kterýžby prvé s obcí a s městem ze všeho statku svého za tři léta nejmenší pořad zběhlá trpící byl, a přísahu též v obci měl.

O dědictví a o pořádném i pokojném let městských vydržení.

F. LII.

Žena, mající svůj statek svobodný a muže sobě pojmuoci, s nímby se týmž statkem nespolečila, ani zápisem jemu ho neodevzdala: tehdy, jestli žeby oba, děti spolu nemajíce, bez porřízení z světa sešli, takový statek její ne na přátely manžela jejího, ale na její, jakožto na pravé dědice, od nichž počátek svůj vzal, plným právem připadnouti má.

O prodajích, kupování, o trzích rozličných,
item o správách a o vkračování v trhy právem spravedlnosti,
přátelstvím anebo příbuzenstvím.

H. XI.

I. Kradenou věc koupil-li by kdo, nevěda, by byla kradená: trh pořádný jest. Však ten, kdož koupil, soukupa, od něhož koupil, jmenovati aneb postavití povinen bude, aby krádež tudy k vyhledání přišla.

II. A dotklo-li by se osoby nepodezřelé, ale dobře na poctivosti zachovalé, kterážby k soukupu bezelstně přijíti nemohla, ani jmenovati ho neuměla: tehdy bez záplaty věc kradenou tomu, číž byla, navrátiti povinna bude, A však na poctivosti své újmy proti neponese.

III. Než kdožby, věda věc býti kradenou, ji koupil aneb prodal, ten vinu i pokutu krádeže na sebe uvede.

[Jireček, Koldínova Práva městská str. 3, 11, 13, 195, 225—226.]

XIII. Extrakt práv magdeburských a Srovnání práv pražských s magdeburskými.

11. O hergvetu.

K hergvetu aneb zbroji vojenské podlé práva městského přináležejí tyto věci: Kůň nejlepší mužov osedlaný, meč jeho, a nejlepší zbroj na jednoho pacholka, k tomu také všední šaty, luožko vojenské, jedním polštářem a dvěma prostěradly postlané, jedna měděnice, jeden ubrus s ručníkem, jeden kotlík anebo nětco k tomu podobného. A jestližeby z těch věcí čeho pozůstala vdova neměla, a směla to přísahau zpravití, že jest toho po manželu jejím nic nepozůstalo: tehdy toho vydávati povinna není.

ad 11. O hergvetu. Hergvet, bezprostřední to právo a zbytečné jest, et inutilia ac supervacanea resecanda potius, quam pro legibus constituenda.

78. O včelách.

Vyvedou-li se komu z oulu roj včel k sousedovi na grunty jeho a tu se osadí: tehda ten soused lepší právo k nim míti bude, nežli ten, komuž vyletěly; a chtěl-li by on za nimi k němu na grunty jeho jíti a je zase sebrati, muože mu toho podle práva zbrániti. Kdožby pak komu včely pokradl, ten jako jiný zloděj souzen a trestán býti má.

ad 78. O včelách. Selský a obyčejný jest to pořádek, kterýž do Práv Pražských není proto vtažen; neb čeho by se v Právích Pražských nedostávalo, z Práv Císařských muože se to nahraditi, kteréž jest takové: Occupatione acquiruntur ea, quae in bonis nullius sunt; quod enim nullius in bonis est, occupanti conceditur.

[Jireček, Spisy právnické XVI. stol. str. 109, 142.]

XIV. Městská kniha novobydžovská.

Záp. 1. Nos Lipmanus iudex Bidzowiensis, Nikolaus Slatinca tunc magister civium, ceterique iurati ibidem Henzil Rudlini, Henzil Giczynensis, Reychheyncz, Vintherus, Pecelcze, Vsecho, Petrus Trutnau, Goczlinus, Venzil carnifex, Benes sartor, Otlinus notum facimus universis, quod Benes sartor ante conspectum iudicii veniens animo deliberato sano corpore, ubi omnia iura vigorem et efficaciam sorciuntur, in iudicio sancito uxori sue Vichne tres sexag. gross. supra domum suam in civitate resignavit. Si autem per ignem domus deperiret, tunc supra aream habere debet eadem tres sexag. et omnium bonorum suorum mobilium in eadem domo terciam partem. Actum anno domini MCCCXLVI. in vigilia sti Bartholomaei.

Záp. 60. Noverint universi tenorem presencium audientes, quod Elizabeth, conthoralis Godini, maturo prehabito consilio veniens ante quatuor scampna iudiciaria, resignavit tres sexagenas super domum suam hac condicione interposita, si Godinum previvere contingentur Elizabeth, uxori sue prememoratae, quod super domum uxoris sue habeat tres sexagenas et partem rerum mobilium et immobilium dimidietatem; si autem ipsum Godinum uxori sue prefate premori contingetur, extum heredibus Godini sexagene due, domus et area prefate cedere debent poenitus et revenire rerum mobilium et immobilium per medium divisarum. Testes sunt Leupoldus j. her. Hertlinus, pro tunc. m. c., Nicolaus Arnoldi, Mordow. Karolus, Petrus de Grecz, Witko scabini cum aliis hominibus fide dignis. Act. et dat. a. d. MCCCXXXVIII. feria II. post Esto michi.

Záp. 91. Notum sit universis tam presentibus quam futuris, quod a. d. MCCCXIII. in die sanctorum martyrum quinque fratrum, quod Henmannus iudex et fratres sui scilicet Petrus, Matias, Lipmannus atque soror ipsorum Anna concordaverunt cum Conrado fratre ipsorum pro quadam particula hereditatis, que ex parte fratrum ipsorum mortuorum scilicet Frickone et Johanne et Thome ipsum contingebat sic, quod Henmannus et sui fratres atque soror predicta dederunt XII sexag. gross. Conrado fratri ipsorum pro eadem parte hereditatis, que ipsum a fratribus mortuis contingebat, Conrado prelibato VIII sexag. et pueris Nicolay scilicet Francisco. Nicolao et Anne dederunt IV sexag. In eadem concordia Conradus frater iudicum promisit in banonito iudicio ante IV scampna pro recepta parte hereditatis, que ipsum contingebat, ipsos nunquam impedire. Huius concordie testes sunt Nicolaus Trutnow et Henmannus Landec, iurati et cives in Pyczow.

Záp. 733. Anno domini MCCCXLIX. tu středu po svatém Francišku stala se jest ůmluva mezi stranama, t. j. mezi Vankem

Humburským a mezi Vankem Pěškem, synem Valšovým, strany druhé a to o ten kus městiště i o ploty i o cesty tak, že sú obě strany dobrovolně přestaly na konšelech. Item purgmistr a konšelé vyslyšavšie obě strany svědomě i stran jich s obú stranú vůle dobré i ukázali jsú jim, kudy mají plot plésti v tom městišti přikúpeném i rozkázali jsú Vankovi Humburskému zpodní plot plésti a Vaňkovi Pěškovi svrchní. A dále jsú sta se svolila dobrovolně, aby voda, kteráž padá střechy s vobú stranú, i Vankovy Pěškovy i Vanka Humburského, aby byla vedena po městišti Vankovu Pěškovu až na pastviště, za to jest mu Vaněk Humburský voddal městiště přikúpeného. A dále sú jim páni konšelé rozkázali, aby cesty, kteréž mají mezi dědinami svými, aby je měli o záhon od meze. A to má trvati jim i jich budúcím. A to se jest dalo za purgm. Hresky t. č., a za rycht. Zdenka a za Jaroše a za Pařizka, Petra súkenníka, Martina Kaluška, Matějka ševce etc.

Záp. 755. Item léta božího tisícího čtyřstého padesátého VI. ten pátek před matky boží Hromnic toho času za pana purgm. Tómy súkenníka, za Jana Kozla, za pana Havla, za pana Prokopa, za Petříka súkenníka, za Vánaca, za Žampacha Martina, za Matěje ševce, za Kaluska, toho času jiných pánův konšel přistupila před nás Důra nebožcie Genkova z Starého Bidzova zdravým životem a s dobrým rozmyslem před čtyři lavice súdu zahájeného, tu kdež všecka práva plnú moc berú, dala jesti řečená Důra Bartoněvi, synu svému, půl lánú, čtvrt mezi Bartoněví a čtvrt mezi Pechaněví, a druhú čtvrt nad Pechaněví mezi vod hájku to dceři své, řečené Markétě, moc sobě plnú poostavuje v tom statku řečeném, jakožto dědička a potomkyně.

[K a p r a s, Kniha svědomí N. Bydžova str. 1, 23, 31, 248, 255.]

C. PRÁVO LENNÍ.

I. Z Libri feudorum.

1. I. 22. Quo tempore miles investituram petere debeat.

Sancimus, ut nemo miles ultra annum et mensem vadat, ut investituram beneficii sui a filio vel successore domini sui non petat, vel post mortem domini vel patris sui, vel alterius, cui succedere debet, nisi iusta causa intervenerit, quare non petierit, veluti mors, vel capitales inimicitiae, vel infantia vel iusta absentia, et si, ut supra dictum est non petierit, damnetur.

2. II. 30. De feudo feminae.

Si femina habens feudum decesserit, quia femineum est feudum, et sine pacto speciali, deficientibus filiis masculis ad filias pertinebit: Obertus et Gerardus. Alii vero dicunt, nisi per pactum speciale ad eas non pertinere: sicut si datum esset filio masculo: quia si ideo, quod est femineum, sino pacto transit in feminas, eadem ratione, quia est femineum transit in femineam prolem, etiam masculis exstantibus: quod falsum est.

[Haimerl, Quellen des böhmischen Lehenrechts, str. 29 a 56.]

II. Z knih manských olomouckých.

(1415.) Jan Kunik odvolaval sie na pany zemske od nálezu svrchupsaný manského; tu hofrychteř dal na many: muž-li to odvolanie míti mocz před zemské pány? Tuť manové našli, žeť sie nema odvolati na žádné pány žádný, mimo nález manský a mimo kněze milost jako na pána toho manstvie, a ten urtel vynesel ode všech manóv Hrek z Ščepanovce, man přísežný kostela olomouckého.

[Lechner, Olmützer Lehngerichtsbücher, str. 305.]

III. Z trutnovských desk manských.

(1540.) Adam Zilvar z Polnikova přiznal se před úředníky dvorskými, že jest učinil přísahu na věrnost a poddanost manskú najjasnějšímu knížeti a pánu, panu Ferdinandovi, římskému, uherskému a českému etc. králi, pánu svému milostivému, jakožto králi českému i vsí koruně České se všemi dědinami a zbožím svým manským, totižto se vsí celou Stříteží . . . . ., a přiřekl touž věrnost a poddanost manskú zdržeti a zachovati, jako dobrému manu přísluší, tak a tím vším způsobem, pokudž řád a právo manské dvoru krále JMti a přísaha svrchupsaná ukazuje.

[Vydány v Archivu českém XV., str. 500.]

IV. Z listu lenního na arcibiskupství olomoucké 20. listopadu 1853.

... Nám a Naším dědicům, budoucím králům českým, povždy věrným, poslušným a poddaným bude, k Našemu užitku a prospěchu napomáhati, v radě i mimo ní škody odvraceti a i své lidi, pokud na něm záleží, k tomu přidržovati bude a jmenované

knížetství nikde jinde nežli před Námi jakožto králem českým dle znění privilegií přiznávati, je brániti a hájiti a vůbec vše to činiti bude, co věrný lenní kníže a man svému dědičnému a lennímu pánu činiti dlužen a povinen jest . . .

[Černý, Boj za právo II., str. 786.]

D. PRÁVO HORNÍ.

I. Jus regale montanorum.

(Český překlad.)

1. Z knihy II., kap. 1.

§ 2. Když někdo z horníkuov nadějí veden jsa, kterážto sama hora těží a horníky k dílu zbuzuje, na poli svobodném, kdežto každému i všady odpuštěno jest dělati a rudy hledati, miesto k učinenie dolu sobě osobie, a ihned to právem horničím své činí a tak silného práva na tom sobě dobude, že od něho nebude moci, když jedno ustavičně dělal by, bez práva řádu odlúčeno býti. § 3. A též právo všem tudiež neb na jiném kterémkoli poli svobodném dělajícím jest puojčeno, tak však, aby dolové přinajmenším na jednu mieru, ješto německy slove Lachtr, to jest látr, vzdálení byli od sebe, tak aby s obú stranu rumpál slušně mohl se točiti. § 4. Propojčků pak takto se právo dobývá: Když ktož koli z dělníkuov najprve štěstím jemu přejičím gang, t. pramen nalezl by, ten od urburéřov, totižto od propojčitele pramenuov přijeti má, dada jim toliko druhý a třicátý díel obyčejem zvyklým, aniž více má k dílom kterým nucen býti. A tentě má hned způsobiti, aby nadepsán byl se dnem a hodinú dne, dada piesaři tolik jeden groš desátný; aniž ten k jinému dánie má puzen býti pod zachovániem naše milosti. § 5. Pakliby hledající ten pramen přijeti nemohlby jmieti přítomnosti propuojčitele: tehdá od ženy jeho nebo synuov neb od kteréhož kolivěk, kohož by propojčitel miesto sebe doma pozuostavil, pramen t. gank příjmi, tak právo své cele zachovaje.

2. Z knihy III., kap. 1.

§ 1. Ale nynie o prostých vizme propojčkách, kteréžto bývají na láních našich, na láních panských a na zbytcích skrze urburéře svrchu pravené. A bývajíť ty propojčky neb podávání skrze permistry a kverky prvotnie na sedmi láních k hoře každé přiměřených a v každém dolu, když tak daleko svoúj duol rozšířili by, žeby těžko bylo jim veškeren duol těžiti svými ná-

klady a stravami, vyberúce sobě z něho lepší, kterak mnoho budú chtieti sami k těženie, ostatek pak za jistý díel zisku, jakož mezi sebou smluvili by, propójujice. § 2. Právem pak horničím propojčka jest přenesenie propóčené věci na jinú osobu za určeny díel zisku. A ty propojčky rozličnými obyčejí propójují se; někdy z polovice zisku, druhdy z třetiny nebo z čtvrtého neb z pátého díelu, a tak výše nebo níže, jakož duol byl by užitečný, a mezi sebou projednávajice smluvili by; a mnohá jiná podanie s těmito vymienkami dějú se, jakož plnějie dole povieme. § 3. Ale poněvadž od hlavy má se početi rozum, najprvé o propojčkách, kteréž bývají skrze urburéře na láních našich a na zbytcích, vizme, v nichž to prvotně královský užitek má šetřen býti, aby ani příčinu kterého zisku zvláštnieho, ani přichylnosti, přibuzenství neb přiezní, neb milováním, neb také bázní některé osoby za menší vlastnost, nežliby slušelo, podávání nebyli; nebo aby tiem větší vlastnost nám z našich lánuov a zbytkuov přicházela, chceme, aby je propójuovali k věčnosti, nebo kterak dlúho přijímači mohli by jich používati, kdyžby jich jedně zle nepožívali; nebo zvláštnie právo hoden jest ztratiti, ktož moci sobě dané zle požívá.

[Jireček, Codex I., str. 319—21, 347—49.]

II. Z horního řádu Petra z Rožmberka 1515.

VIII. Alle Wochen soll der Pergmaister sambt den Geschwornen am Mitwoch oder, wo auf solhen Tag Feyer were, den andern Tag darnach zum wenigsten, von zwelffe bis zu ainer Stund und darüber so lang es nach Gelegenhait der Sachen die Notturft ervordert, bey einander sein. Daselbs all Muettung mit Verleihung und Einscriben sollen Gestatt, Frist gegeben, schied beschlossen, auch soliches alles nachvolgender ordenntlicher Weise eingeschriben werden. Und was der on das geschiecht, soll unkrefftig und für nichte geachtet sein.

[Podle fotomechanické reprodukce orig. řádu, pořizené dr. Tobolkou r. 1930, list a IV.]

III. Z horního řádu címových dolů hornoslavskovských, schönfeldských a litrbašských 1548.

III. Vom Vormessen und vom Anhalten der Vierungen.

So der Bergkmeister vormessen thut, sollen ime die Gewercken von einem itzlichen Wehr 1 w. gr. geben. Dergleichen sollen sie auch dem Bergkrichter von Schönfelt von einem itzlichen wehr 1 w. gr. geben. Den Geschwornen itzlichem von

einer vollstendigen Masse II. w. gr. und von den Lochsteinen zusetzen auch den Geschwornen VI. w. gr. zugeben vorpflcht sein.

Do aber ein Zwittergang entplöst und der Bergkmeister darauff vormessen wil, so sol er, wie auf den Genge breuchlich, die Massen geben, und so die Gewercken inen die Vierung auch zugeben begeren. Als dann soll der Bergkmeister an beiden Salbanden anhalten die Vierung als vierdhalb Lachter in das Hangent und vierdhalb Lachter in Liegendt geben.

[Podle fakcimil reprodu. orig. řádu z r. 1930 v nakl. Prometheus.]

E. PRÁVO SELSKÉ.

I. Ze zřízení o správě panství Potsteinského a Litického z r. 1525.

Čl. 34. Byla-li by jaká žaloba před úředníkem o škody pasteve, o přeorování mezi neb o kterou jinú věc domovitú, to konšelom a rychtáři prikázati přísně, aby to mezi stranami rovnali a pilní toho byli; a jestliže by toho rychtář s konšely zanedbával, o tu věc je trestati; a pakli by ty strany na nich toho přestati nechczieli, což vyřčeno rychtářem a konšely podlé uznání, ješto by mohly ty strany na tom přestati: tu úředník obě straně dostatečně tresci; však tak toho pilně pozorovati, aby rychtář s konšely skrze nákou zvláštní věc, od strany odjímajíc, straně druhé nepřidávali, ješto by ta strana z té příčiny na nich toho přestati nechcziela; a o tom rychtář s konšely i z stranami zaměstnání bezpotřebnieho nečinité úředníkovi. Než jiných věcí rychtář s konšely rovnati ani s nimi co činiti mějte o tom bez vědomí úředníkovu.

[Kalouskovy Řády selské v Archivu českém XXII., str. 62.]

II. Ze zřízení o správě panství Pardubického r. 1525.

Čl. 34. Soudové obecni ať jsou držáni každy rok při vánočích; a po těch soudech ty jed' (úředník panský), vezmúc s sebou písaře, kterajž k tomu náleží. A tu ať jest slušný obyčej zachován, aby každij k své spravedlnosti mohl slušný přístup míti bez všelijakých poct a poplatků i odkladuov.

[Kalouskovy Řády selské v Archivu českém XXII., str. 85.]

III. Z robotního řádu opolsko-ratibořského z r. 1562.

Z strany pak ženského pohlaví, když by se která s vůlí pána svého a rodičův svých jinam pod jiného pána na grunty pořádně vdala, toho se nemá od pána jejího žádné brániti, nýbrž svobodná propouštěna a od pána svého dědičného na slušnou žádost a připsání druhého pána svobodně vydána býti má.

Děti sedlští, kterýchž rodičové jejich k hospodářství svému nepotřebují a jiným bez toho v službu se jednájí, ti mají předkem a prvotně pánům svým dědičným před jinými za slušnou záplatu a službu povinni býti sloužiti.

[K a p r a s, Opolsko-ratibořské robotní řady zvl. ot. str. 26—7.]

IV. Z instrukce fridlandské 1628.

Artikulové, kteří se lidem poddaným při řízení soudu každoročně při nejmenším jednou čísti mají...

24. Na roboty, jakž by od J Kcí Mti rychtáře poručeno bylo, tak a nejináč abyste hned ráno jeli anebo šli, anebo na svém místě ne děti, nežli náležitě dělníky odeslali, pod pokutou šesti grošův č. Anebo kdyby který hodinu na den obmeškal, toho robota nebude počítána než za půl dne. Pakli by teprva dvě hodiny na den přišel, ten do večera dělati a na druhý den k tomu půl dne odbýti musí. A jestli že by celý den zameškal, beze vsí milosti musí dáti 30 grošů českých.

[K a l o u s e k, Řady selské v Archivu českém XXIII., str. 94.]

F. PRÁVO VOJENSKÉ.

I. Z řádu Hájka z Hodětína.

19. Pálení žádného, aby žádný nečinil, lečby bylo rozkázáno hajtmany našimi k tomu vydanými. A zvláště byl-li by který zámek dobyt, aby nebyl zapalován bez vůle a vzkázání týchž hajtmanův. Pakli by kto přes to zapálil, takový bez milosti úpálen bude.

38. Kdežkolivěk, buďto na přátelském neb ne na přátelském, kdež se ženy s uzly a se šaty vynesú a na nich i při nich sednú, aby jimi žádný nehýbal, ani těm ženám co bral, ani jich nepřehledoval. Pakli jim přes toto bráti bude, takový bude kázán jako jiný lúpežník.

41. Kdež se táhne po přátelském, aby takové nekřesťanské záhuby se chudým lidem nedály, ani překážím bylo, chalup aby nevybíjeli, dobytka ani koní aby jim nezařímali, ani ven

z vojska nevodili; a žen ovšem aby na pokoji vždy nechali, jim nepřekážejíc. Také, kdež se vojsko klade, aby chalup a dvorův lidem netrhali ani bořili, a takových nekřesťanských záhub aby nad lidem nečinili.

[T o m a n, Husitské válečnictví 424—6.]

II. Z řádu Žižkova.

7. Ale jestliže kde pán buoh dal nepřátely přemoci a poraziti, města, tvrze, hradu dobytí, táhnúce polem nebo polem ležíce, kterých kořistí dobytí: aby ten vzatek a ty kořisti sнесeny, svedeny, svezeny a na hromadu sklady byly, kdežby bylo tomu místo ukázáno a jmenováno od starších, buď to mnoho nebo málo; a k tomu aby byli vydáni a voleni starší ze všech obcí, panských, rytířských, městských i robotězuov, aby věrně spósobili, ty věci chudým i bohatým a spravedlivě, jakž na koho sluší, rozdány a rozděleny byly, aby nižádný sám sobe nebral, ani cokoho zachoval. Jestli pak že by co kto vzal nebo-li zachoval, a to bylo usvědčeno dobrým svědomím: k tomu takovému chtěli by popraviti, k jeho hrdlu i statku, buď kdož buď, žádných osob nevynímajíce...

[T o m a n, Husitské válečnictví 393—4.]

III. Z návrhu mírového spolku Jiřího z Poděbrad.

Čl. 1. Primo nempe in virtute fidei catholicae et verbo regio et principis dicimus et pollicemur, quod ab hac hora et die in antea puram, veram et sinceram fraternitatem invicem exhibebimus et servabimus, nec propter quascumque defensionnes, querdas, vel causas, mutuo ad arma veniemus, vel quoscumque nomine nostro venire permittemus, sed potius unus alium contra omnem hominem viventem, sed nos vel aliquer: ex nobis de facto et absque legitimo edicto hostiliter invadere molientem, juxta continentiam et tenorem capitolorum scriptorum juvabimus.

[S c h w i t z k y, Der europäische Fürstenbund Georgs von Poděbrad (1907) str. 51—2.]

G. ZÁKONY O ŽIDECH.

I. Ze zákonů židovských krále Přemysla II. (1254).

§ 5. Item, Judaeus, recipere poterit nomine pignoris, omnia, quae sibi fuerint oblata, quocumque nomine vocentur, ulla de his requisitione facta, exceptis vestibus sanguino lentis et madefactis et sacris vestibus quas nullatenus acceptabit.

§ 6. Item si christianus impetierit Judaeum, quod pignus, quod Judaeus habet, ei furtive vel per violentiam sit ablatum: Judaeus juret super illo pignore, quod cum recepit, furtim ablatum vel raptum ignoraverit, hoc sup juramento implicito, quanto sit ei pignus obligatum hujusmodi probabit, et sic expurgatione facta, christianus sortem et usuras ei persolvat, quae medio tempore accreverint.

[Jireček, Codex I., str. 135—36.]

H. PROJEVY A ZÁKONY Z DOBY PO ROCE 1848.

I. Prohlášení ústavnosti ve Vídni 15. března 1848.

— — — Svoboda tisku jest Mým vyjádřením vyzdvižení censury v tom samém způsobu přivolena, jako ve všech státech, kde ji stává.

Národní stráž, zřízená na základech majetnosti a rozumnosti, koná již nejprospěšnější služby.

Ohledně povolání vyslanců všech provinciálních stavů a centrálních sjezdů Lombardsko-Benatského království v čase co nejmožněji nejkratším s sesíleným zastoupením stavu měšťanského a pod ohledem na stávající provinciální řády zemské k účelu Námi uzavřené konstituce vlasti jest co potřebí nařízeno.

[Černý, Boj za právo, I., 19.]

II. Z prvního kabinetního listu pro Čechy 23. března 1848.

1. Vyměření českého zřízení zemského C. II. o užívání českého jazyka má tam, kdež až potud zouplna ve skutek uvedeno nebylo, svůj úplný průchod míti se zvláštním zřetelem na potřeby národu ve škole a ve vladařských ouřadech i místech, a kdež stává užívání tomu protivného aneb předpisův, s tím se nesrovnávajících, má to zdviženo býti.

2. Změny zřízení zemského, času přiměřené, zvláště pak rozšířenější zastoupení měst skrze posly, od nich samých volené, bude ve srozumění se stavy, vděčně přijato konstitučním způsobem, na nějž patent dne 15. března t. r. ukázal.

3. Zřídív odpovědná ministerstva, kteráž mají stejnou péči bdíti nad obecným dobrým mocnářství, nad záměry a potřebami všech zemí a napomáhati jim, vyhověl jsem již tím, právě tak, jakož uveřejněním hospodářství státního a nařízením, aby oučtové kladení byli veřejně, zákonním žádostem svých věr-

ných poddaných, a žádost o zřízení nejvyššího soudu v Praze pro Čechy odkázal jsem ke svému ministru soudství, aby to v bedlivé uvážení vzal.

4. Povolení společného sněmu pro Čechy a Moravu odpořovalo by zřízení zemskému obou říší i může jen na vyhledávání stavův obou zemí dáno býti, pročez se vybízejí tito, aby se pronesli o tom.

[Černý, Boj za právo, I., 46.]

III. Z kabinetního listu z 8. dubna 1848.

1. Národnost česká budiž položena za základ tak, že se česká řeč ve všech větvích státní správy a veřejného vyučování s řečí německou v úplnou rovnost staví.

2. K prvnímu Českému sněmu, který se co nejdříve vypíše, budtež povoláni všichni stavové země. Shromáždění toto sestaveno ze zástupců národu, zvolených na základě takovém, aby skrze ně všechny důležitosti zemské rovnou měrou byly opatřeny a co možná nejvíce občanů mohlo voliti i volenu býti: ono má míti právo, o všech věcech zemských raditi se a rozhodovati.

[Následuje volební řád.]

3. Zřízení odpovědných nejvyšších ouřadů pro království České v Praze s rozšířeným okresem činnosti povoluje se.

4. Žádost o spojení zemí: České, Moravské a Slezské pod jednou nejvyšší správou v Praze a se sněmem společným má býti předmětem rokování na sněmu Našich říší nejprve příštím, kdežto svrchu řečené země Česká, Moravská a Slezská budou zastoupeny.

[Černý, Boj za právo, I., 102—3.]

IV. Z císařského manifestu říjnového 1860.

— — — Chtěje zvědět, čeho sobě rozličné země mocnářství Mého žádají a čeho potřebí mají, zřídil a svolal jsem patentem Mým, daným dne 5. března 1860, Mou rozmnoženou radu říšskou.

Uváživ návrhy touto radou říšskou Mi podané, měl jsem za příhodné, abych vydal dnešního dne a vyhlásil diplom, jak se mocnářství v příčině práva státního uspořádati, jaká práva a jaké postavení jedno každé království a jedna každá země míti a jak svazek veškerého mocnářství, dle práva státního znovu zjištěn, upevněn a zastoupen býti má.

I konám povinnost vladařskou, vyrovnáváje i slučuje rozpomínky Mých zemí a národů, jejich smýšlení o práve a práva od nich žádaná se skutečnými potřebami Mého mocnářství, a zůstává s plnou důvěrou Mým národům, aby dle dospělého poznání svého instituce Mnou dané nebo obnovené s vlastenec-kou horlivostí zdárně vzdělávali a utvrzovali...

[Černý, Boj za právo, II., 850.]

V. Z říjnového diplomu 1860.

— — — Předkové Naši slavné paměti moudře i pečlivě k tomu hleděli, aby v Našem nejjasnějším domě zřízena byla jistá forma posloupnosti, načež od J. c. k. Apoštolského Veličenství, slavného císaře Karla VI. dne 19. dubna r. 1713 s konečnou platností a nezměnitelně ustanoven jest řád posloupnosti zákonem státním, základním a domovním posaváde platným, kterýž pod jménem pragmatické sankce znám jest a od řádných stavů Našich rozličných království a zemí přijat byl.

Na tomto řádu posloupnosti co nepodvratném základu právním a na nedělnosti i nerozlučnosti svých rozličných částí, správy a svobodami jmenovaných království a zemí v srovnalost uvedené, založeno jsouc odolalo mocnářství Rakouské, smluvami státními a mezinárodními od té doby rozšířené a utužené, vítězně všelikým nebezpečstvím a útokům, které na ně dorážely, jsouc v tom podporováno a hájeno věrností, oddaností a udatností svých národů.

Prohlédajíce k dobrému Našeho domu a Našich poddaných, máme za Svou povinnost vladařskou, abychom mocného postavení mocnářství Rakouského hájili a pojištěním jasných a nepochybných zřízení právních a svorné spolupráce bezpečnosti jemu propůjčili. Kteréhožto zjištění mohou úplně poskytnouti jen takové instituce a taková zřízení právní, ježto stejnou měrou se srovnávají s vědomím práva historického, s rozličností Našich království a zemí a s tím, čeho vyhledává jich pevný, nedílný a nerozlučitelný svazek. — — —

[Černý, Boj za právo, II., 852.]

VI. Z deklarace českých poslanců 22. srpna 1868.

— — — Země domu rakouského až do roku 1848 nebyly žádným státem jednotným, alebrž zvláštními k dynastií v nestejných poměrech stojícími státy, spojenými v jednu říši na základě pragmatické sankce toliko společnou ovšem dynastií. Sám nejvyšší patent od 1. srpna 1804, kterýmž král náš František I. přijal pro neodvislé státy své titul císaře rakouského,

uznal slavně, že i potom „všechna království a ostatní státní naše zachování býti mají beze všeho zkrácení při svých dosavadních titulech a právech“, což platí zvláště o královstvích Uherském a Českém tu zejména uvedených, v nichž se korunování krále beze vší změny zachovati má. Zejména pak koruna česká se zeměmi svými nebyla nikdy v reální unii s nějakým státem rakouským, neřku-li cislajtánským; bylat sice s ostatními zeměmi domu Habsburského právem dědičné, všem společné dynastie a na čas trvání této v jedno mocnářství spojena — avšak vždy bez ujmy samostatnosti a zvláštní osobnosti své historické a státoprávní; jakož také ani za absolutní vlády nikdy a od nikoho popíráno nebylo, že království České po vymření panujícího rodu nemělo právo voliti sobě krále svobodně a neobmezeně bez ohledu na jiné země domu rakouského a utvořiti tudíž opět stát samostatný — — —

[Srb, Politické dějiny národu českého I. (1899), str. 224 až 225.]

VII. Z císařského reskriptu z 12. září 1871 o korunovaci.

— — — Majíce v paměti státoprávní postavení koruny české a jsouce Sobě povědomi slávy a moci, kteráž tato koruna Nám a předkům Naším propůjčila, mimo to jsouce pamětlivi neoblomné věrnosti, s kterou obyvatelstvo země české každé doby trůn náš podporovalo, uznáváme rádi práva tohoto království a jsme hotovi, toto uznání přísahou Naší korunovační obnoviti — — —

[Srb, Politické dějiny, I., 329.]

VIII. Z fundamentálních článků 1871.

X. Poněvadž však kromě záležitosti prohlášené za společné celému mocnářství jsou i takové, při nichž prospěch mocnářství i prospěch království a zemí samých k tomu radí a toho vyhledává, aby společně byly vyřizovány, kromě toho též v úmluvách s královstvím Uherským, jež království České přijímá, některé předměty byly vytknuty jako takové, které ne sice společně, ale vedle stejných čas od času ujednaných zásad spravovány býti mají, uznává v něm toho potřebu, aby stalo se opatření o vyřizování takových záležitostí.

XII. Za příčinou potřeby uznané v článku X. ochotno jest království České umluvíti se s ostatními královstvími a zeměmi nenáležitými k uherské koruně za tím účelem, aby zákonodár-

ství království Českému podle článku IX. příslušné v oněch záležitostech, ježto jsou uvedeny v článku předešlém, přeneseno bylo na sjezd delegátů, kteréž by sněmové volili, a to potud, pokud úmluvou nestane se opatření jiné.

[S r b, Politické dějiny, I., 345.]

IX. Ze státoprávního ohrazení českého roku 1879.

— — — prejudikovati ani nemůžeme, ani nechceme státoprávnímu stavu království Českého a koruny české mnohými a všelikými státními akty uznanému a zaručenému; ano, že pokládáme za právo své a povinnost svou zastávati a držeti se i napotom jako posud práv a nárokův, ježto se v onom stavu zakládají. Se stanoviska tohoto našeho právního přesvědčení klademe za to, že přirozený základ a nezbytná podmínka ústavního pořádku mocnářství spočívá v tom, aby byly rovněž tak právní nároky všech království a zemí chráněny, jakož i aby organickému, nedílnému a nerozlučnému jich spojení byl dán výraz a zajištění a že také jen tím způsobem mohou se dáti říši trvalé zásady moci a jednoty — — —

[S r b, Politické dějiny, I., 559.]

I. PROJEVY Z DOBY ZÁPASU O ČESKOSLOVENSKÝ STÁT.

I. Z domácího odboje.

1. Z projevu českých spisovatelů v květnu 1917.

— — — Program našeho národa je založen jeho dějinami i jeho kmenovou jednotností, jeho novodobým politickým životem i jeho právy a vším tím, z čeho tato práva vznikla a čím byla svatě zaručena. Doba dnešní zdůrazňuje jej do posledních důsledků: zdálo-li se kdy, že lze jej odkládati nebo omezovati, nutká Vás doba dnešní, abyste jej rozvinuli před forem celé Evropy a pak hájili do krajnosti, abyste domáhali se jeho splnění bez výhrad, neboť český lid se ho nikdy nevzdal, ze srdcí československých nikdy nevymizela víra v slavné příští jeho splnění — — —

[B e n e š, Světová válka a naše revoluce III. (1928) je n v prvním vydání, str. 262; S o u k u p, 28. října 1918, I. str. 396; H e i d l e r, 1917, Projevy českých spisovatelů, str. 75.]

2. Z deklarace generálního sněmu tříkrálového 1918.

— — — Národ náš hlásí se o svou samostatnost, opíraje se o své historické právo státní a jsa prodchnut všecek vřelou touhou, aby ve svobodné soutěži s jinými národy svobodnými a ve svém státě svrchovaném, plnoprávném, demokratickém, sociálně spravedlivém i na rovnosti všeho svého občanstva vybudovaném a v hranicích historických zemí a sídel svých a své větve slovenské přispěti mohl k novému velkému rozvoji lidstva, založenému na volnosti a bratrství, přiznáváje v tomto státě národním menšinám plná rovná práva národní — — —

[B e n e š, Světová válka, III., 2. vyd., str. 320.]

3. První zákon republiky Československé 28. října 1918.

Samostatný stát československý vstoupil v život. Aby zachována byla souvislost dosavadního právního řádu se stavem novým, aby nenastaly zmatky a upraven byl nerušený přechod k novému státnímu životu, Národní výbor jménem československého národa jako vykonavatel státní svrchovanosti nařizuje:

Čl. I. Státní formu československého státu určí Národní shromáždění ve srozumění s Československou Národní Radou v Paříži jako orgánové jednomyslné vůle národa. Než se tak stane, vykonává státní svrchovanost Národní výbor.

Čl. II. Veškeré dosavadní zemské a říšské zákony a nařízení zůstávají prozatím v platnosti.

Čl. III. Všecky úřady samosprávné, státní a župní, ústavy státní, zemské, okresní, župní a obecní jsou podřízeny Národnímu výboru a prozatím úřadují a jednají podle dosud platných zákonů a nařízení.

[Sbírka zákonů a nařízení státu čsl. 1918, č. 11.]

4. Ze svatomartinské deklarace 30. října 1918.

— — — Národní rada československého národa v Uherku obydleného osvedčuje:

1. Slovenský národ je čiastka i rečove i kultúrno-historicky jednotného československého národa. Na všetkých kultúrnych bojoch, ktoré viedol český národ a ktoré ho urobily známym na celom svete, mala účasť i slovenská vetev.

2. Pre tento československý národ žiadame i my neobmedzené samourčovací právo na základe úplnej neodvislosti.

[B e n e š, Světová válka II., 439—40.]

II. Ze zahraničního odboje.

1. Z memoranda Masarykova „Samostatné Čechy“ v květnu 1915 pro ministra Greye.

— — — Český stát by se skládal z tak zvaných českých zemí, totiž Čech, Moravy a Slezska; k nim by byly připojeny slovenské kraje v severních Uhrách, od Užhorodu přes Košice podle národopisné hranice dolů po řece Ipole k Dunaji, zahrnujíc v to Prešpurk a celý slovenský sever až k pohraniční čáře uherské. — — — Slováci usilují rovněž o samostatnost a přijímají program sjednocení s Čechami.

Čechy jsou projektovány jakožto stát monarchický...

Čeští politikové, jsouce si vědomi nesnadného úkolu znovuzřízení Čech, nelekají se odpovědnosti za dílo, jež musí býti vykonáno. Žádají-li úplnou samostatnost, je to proto, že chtějí užiti všech politických sil národa k vybudování silného státu — Čechy budou ovšem konstituční a demokratické...

[Beneš, Světová válka III., 2. vyd., str. 246 a 255. — Původní anglický text v Nowakově Chaosu 1923, str. 313.]

2. Z Pittsburghské smlouvy z 30. května 1918.

— — — Schvalujeme politický program usilující sa o spojenie Čechov a Slovákov v samostatnom štáte z Českých zemí a Slovenska.

Slovensko bude mať svoju vlastnú administrativu, svoj snem a svoje súdy.

Slovenčina bude úradným jazykom v škole, v úrade a vo verejnom živote vôbec.

Československý štát bude republikou, jeho konštitucia bude demokratická. — — —

Podrobné ustanovenia o zariadení československého štátu ponechávajú sa osvobodným Čechom a Slovákom a ich právoplatným predstaviteľom.

[Beneš, Světová válka, III., 2. vyd., 365.]

3. Z prohlášení francouzské vlády z 29. června 1918.

— — — Po dlouhá století těšil se československý národ jedinečnému blahu samostatnosti; byl o ní oloupen násilím Habsburků, spojenců to německých knížat. Historická práva národů jsou nepromlčitelná — — —

Věrna jsouc zásadám úcty k národnostem a osvobození národů utiskovaných, vláda Republiky pokládá za spravedlivé

a odůvodněné nároky národa československého a vynasnaží se nejvš usilovně, aby v dané chvíli uplatnila Vaše tužby po samostatnosti v historických hranicích Vašich zemí, konečně vybavených z utiskovatelského jha Rakouska a Uherska.

[Diplomatické dokumenty o československém státě 1918, str. 16.]

4. Z prohlášení nezávislosti československého národa prozatímní vládou čl. v Paříži 18. října 1918.

— — — Činíme toto prohlášení na základě našeho historického a přirozeného práva. Byli jsme samostatným státem již od sedmého století a r. 1526 jako samostatný stát, sestávající z Čech, Moravy, Slezska, spojili jsme se s Rakouskem a s Uhrami v obrannou jednotu proti tureckému nebezpečí. Nikdy jsme se v této konfederaci nevzdali dobrovolně svých práv jako samostatný stát. Habsburkové porušili svou smlouvu s naším národem, nezákonně překročující naše práva a znásilňující ústavu našeho státu, kterou sami přísahali zachovávat a my proto odíráme zůstati déle součástíou Rakousko-Uherska v jakékoliv formě.

Požadujeme pro Čechy právo, aby byli spojeni se svými slovenskými bratry ze Slovenska, kdysi součástky našeho národního státu, odtržené později od našeho národního těla a před 50 lety vtělené v uherský stát Maďarů — — —

[Beneš, Světová válka, III., 2. vyd., 473—4.]

5. Z mírové smlouvy versailleské 28. června 1919.

Art. 81. L'Allemagne reconnait, comme l'ont déjà fait les Puissances alliées et associées, la complète indépendance de l'État tchécoslovaque, qui comprendra le territoire autours des Ruthènes au Sud des Carpathes. Elle declare agréer les frontières de cet État telles qu'elles seront déterminées par les Principales Puissances alliées et associées et les autres États intéressés.

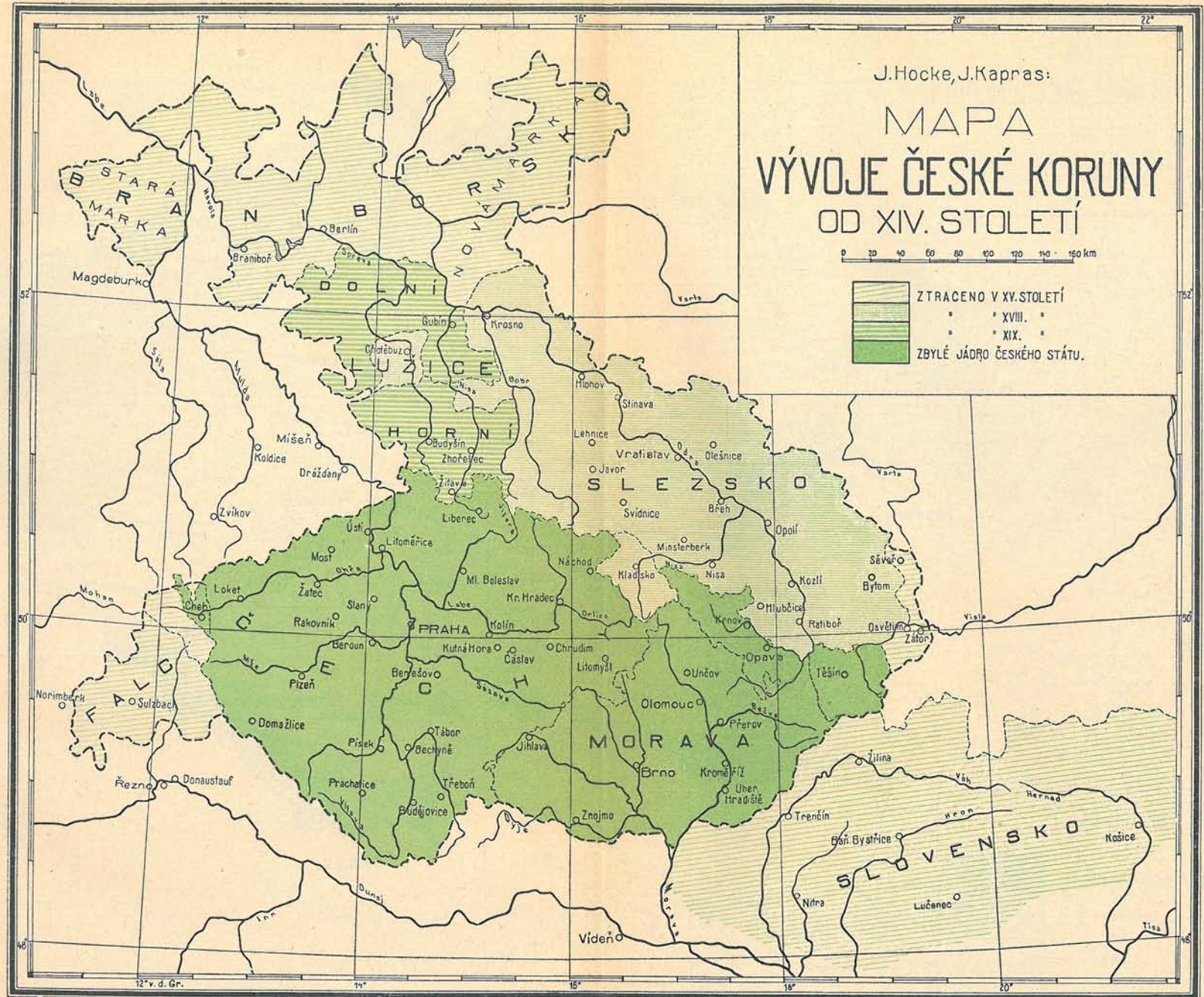
[Z orig. tisku smlouvy versailleské.]

J. Hocke, J. Kapras:

MAPA VÝVOJE ČESKÉ KORUNY OD XIV. STOLETÍ

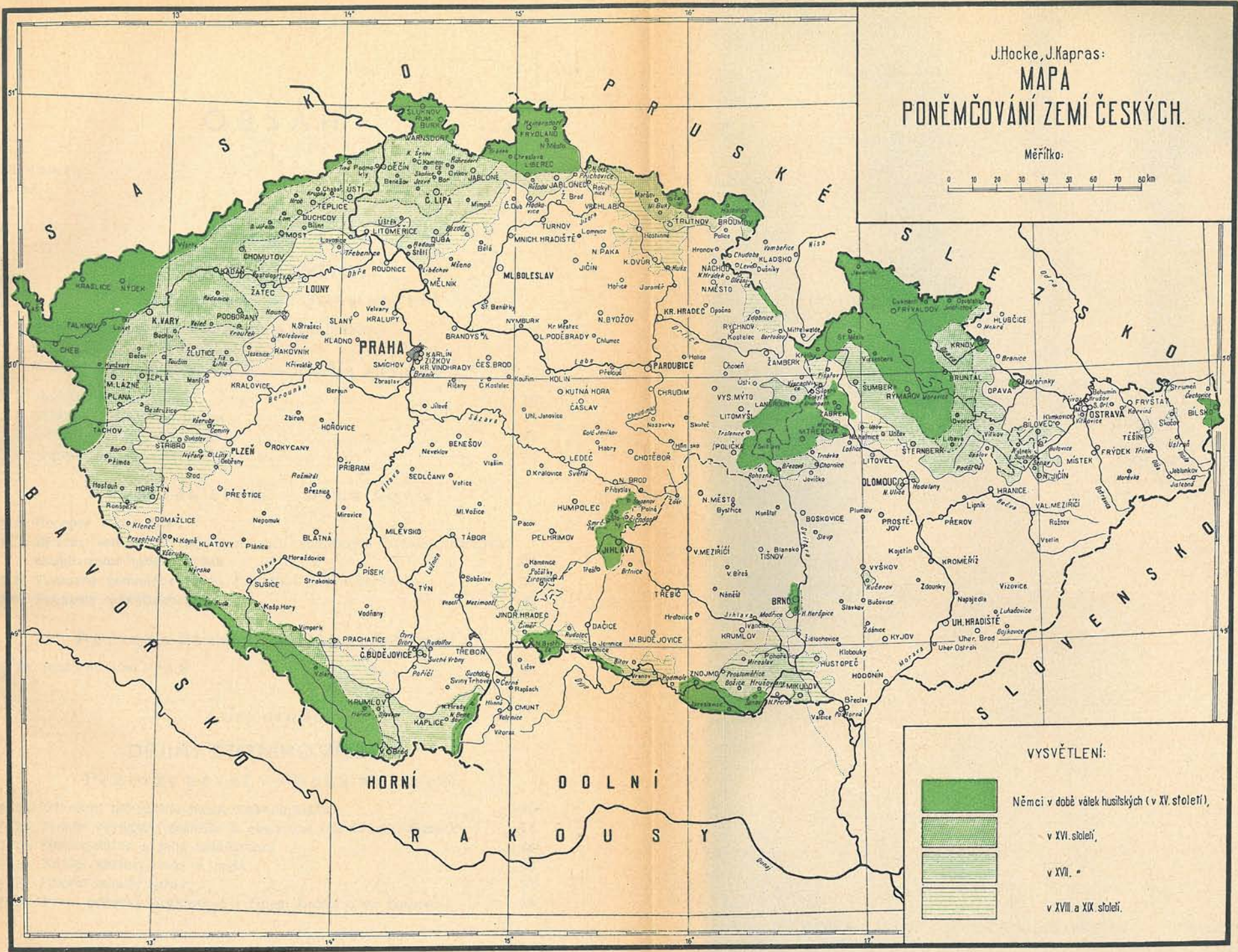
0 20 40 60 80 100 120 140 160 km

ZTRACENO V XV. STOLETÍ
XVIII.
XIX.
ZBYLÉ JÁDRŮ ČESKÉHO STÁTU.

J.Hocke, J.Kapras:
**MAPA
 PONĚMČOVÁNÍ ZEMÍ ČESKÝCH.**

Měřítko:

VYSVĚTLENÍ:

- Němci v době válek husitských (v XV. století),
- v XVI. století,
- v XVII. " "
- v XVIII. a XIX. století.

OBSAH

Předmluva	5
Úvod	7

Část první.

PŘÁVNÍ PRAMENY.

Perioda první. — Doba starší.

§ 1. Ráz nejstaršího právního vývoje a jeho prameny	15
---	----

Perioda druhá. — Doba střední.

§ 2. Ráz právního vývoje	16
§ 3. Prameny zemského práva	17
§ 4. Prameny zvláštních práv	22
§ 5. Listiny a formuláře	26

Perioda třetí. — Doba nová.

§ 6. Recepce cizích práv	27
§ 7. Zřízení zemská a nahrazení jich společným právem různých skupin zemí habsburských	29
§ 8. Prameny zemského (resp. říšského) práva českého	31
§ 9. Prameny zvláštních práv	32

Perioda čtvrtá. — Doba ústavní.

§ 10. Ráz právního vývoje	33
-------------------------------------	----

Část druhá.

DĚJINY STÁTNÍHO ZŘÍZENÍ.

Perioda první. — Doba knížecí.

§ 11. Utvoření národního jádra českého státu	39
§ 12. Poměr vévodství českého k obnovené říši římsko-německé	44
§ 13. Obyvatelstvo a jeho zaměstnání	46
§ 14. Kníže, knížecí dvůr a rada	49
§ 15. Hlavní zásady správy	53
§ 16. První počátky organizace v Horní Lužici a ve Slezsku	59

Perioda druhá. — Doba vytvoření státu stavovského.

I. Území České koruny a její obyvatelstvo.

§ 17. Vznik České koruny	61
§ 18. Poměr koruny České k říši římsko-německé	69
§ 19. Obyvatelstvo	71
§ 20. Poměry národnostní	73
§ 21. Hospodářství	76
§ 22. Řemeslo a obchod	77
§ 23. Lenní zřízení	80

II. Ústava České koruny.

§ 24. Král	81
§ 25. Vláda ve vedlejších zemích (knížata a hejtmané)	84
§ 26. Dvůr, úředníci dvorští a zemští	86
§ 27. Sněmy zemské a generální	88
§ 28. Rada a zemský soud	90

III. Správa České koruny.

§ 29. Kraje, města, vsi	92
§ 30. Zřízení horní a vojenské	97
§ 31. Zřízení finanční	100
§ 32. Správa církevní	103
§ 33. Zřízení soudní	104

Perioda třetí. — Doba státu stavovského.

I. Území českého státu a jeho obyvatelstvo.

§ 34. Území českého státu	107
§ 35. Poměr českých králů k říši římsko-německé	111
§ 36. Obyvatelstvo	112
§ 37. Poměry národnostní	116
§ 38. Svoboda náboženská	119
§ 39. Poměry hospodářské, řemeslo a obchod	121
§ 40. Lenní zřízení	124

II. Ústava státu českého.

§ 41. Státoprávní povaha českého státu a jeho ústavy	125
§ 42. Král	127
§ 43. Úřady dvorské a královské	130
§ 44. První pokus o zřízení centrálních úřadů habsburských	131
§ 45. Knížata a zemští hejtmané	133
§ 46. Sněmy	135
§ 47. Rada a zemský soud	139
§ 48. Zemští úředníci a česká kancelář	142

III. Správa v zemích České koruny.

§ 49. Kraje, města a panství	144
§ 50. Zřízení horní a vojenské	148
§ 51. Zřízení finanční	151
§ 52. Zřízení církevní	154
§ 53. Zřízení soudní	156

Perioda čtvrtá. Doba státu absolutistického.

I. Území českého státu a jeho obyvatelstvo.

§ 54. Území českého státu	158
§ 55. Poměr králů českých k říši římsko-německé a k německému spolku	162
§ 56. Obyvatelstvo	163
§ 57. Poměry národnostní	167
§ 58. Svoboda náboženská	169
§ 59. Hospodářství	170
§ 60. Řemeslo, průmysl a obchod	172
§ 61. Zřízení lenní	173

II. Ústava.

§ 62. Povaha českého státu	174
--------------------------------------	-----

A. Pobělohorský absolutismus aristokratický.

§ 63. Král	177
§ 64. Knížata a stavovští páni	179
§ 65. Centrální úřady habsburské	180
§ 66. Královská česká dvorská kancelář	182
§ 67. Úředníci královští a stavovští jednotlivých zemí českých	183
§ 68. Správa a finance v zemích	184
§ 69. Sněmy zemské a výbory zemské	185

B. Osvícený a policejní absolutismus.

§ 70. Reformy Marie Terezie	187
§ 71. Reformy Josefa II.	190
§ 72. Restaurace za Leopolda II.	191
§ 73. Absolutismus policejní	192

III. Správa.

§ 74. Krajské zřízení	194
§ 75. Zřízení městské	196
§ 76. Panství a vsi	198
§ 77. Vojenství a styky mezinárodní	199
§ 78. Horní zřízení	201
§ 79. Zřízení finanční	202

§ 80. Zřízení církevní	206
§ 81. Správa školská	208
§ 82. Úřednictvo, policie, censura, svobodné zednářství	209
§ 83. Soudní zřízení	211

Perioda pátá. — Boj za český stát proti habsburskému centralismu ústavnímu.

§ 84. Pokus o zvláštní ústavu českého státu roku 1848	214
§ 85. Český stát a první pokusy o ústavní centralisaci habsburských zemí	216
§ 86. Český stát za obnoveného absolutismu	219
§ 87. Od říjnového diplomu k prosincovce	222
§ 88. Deklarace a fundamentálky	228
§ 89. Aktivní politika česká za vedení strany staročeské (do punktací)	232
§ 90. Od punktací do světové války (vedení mladočeské — utvoření stran)	235
§ 91. Reformy správy	241
§ 92. Otázka jazyková a národnostní	249

Závěr. — O československý stát.

§ 93. Za svobodu českého státu	253
§ 94. Vznik republiky Československé	257
Přehled panovníků českých	264

Z literatury a vydání pramenů.

I. Prameny.

Všeobecná literatura o právních pramenech. Recepce cizích práv. Desky zemské. Právní knihy. Zřízení zemská. Snesení sněmovní. Právo městské. Právo manské. Právo církevní. Právo horní. Právo vesnické. Listiny a formuláře 266

II. Dějiny státního zřízení.

1. Území českého státu a jeho obyvatelstvo.

Vývoj území českého státu. Poměr českého státu k říši římsko-německé. Rozvrstvení obyvatelstva. Poměry národnostní. Hospodářství (a kolonisace). Řemeslo a obchod. Zřízení lenní 269

2. Ústava českého státu.

Všeobecná literatura o zemském zřízení. Panovník. Stavové (sněm, rada, zemský výbor, zemský soud). Knížata a stavovští páni. Úřady dvorské a zemské 274
Centrální úřady králů habsburských. Reformy Marie Terezie. Reformy Josefa II. Restaurace za Leopolda II. Absolutismus policejní 277

Všeobecná literatura o ústavním vývoji po roce 1848. České hnutí roku 1848. První pokusy o ústavní centralisaci 1848-9. Bachovský absolutismus. Říjnový diplom, únorovka, prosincovka. Deklarace a fundamentálky. Česká politika do punktací. Česká politika od punktací do světové války 278

3. Správa českého státu.

Zřízení provinciální. Zřízení městské. Zřízení vsí a panství. Zřízení horní. Zřízení vojenské a styky mezinárodní. Správa finanční. Zřízení církevní. Správa školská. Censura. Policie. Svobodné zednářství. Zřízení soudní. Správa po roce 1848 282

4. O československý stát.

Za svobodu českého státu. Vznik republiky Československé 288

UKÁZKY Z PRAMENŮ.

A. Právo zemské.

I. Statuta ducis Ottonis 293. — II. Kniha Rožmberská 293. — III. Majestas Carolina 295. — IV. Řád práva zemského 298. — V. Ondřeje z Dubé Práva zemská 298. — VI. Kniha Tovačovská 300. — VII. Všeřdovy knihy devatery 301. — VIII. Zřízení Vladislavské 303. — IX. Smlouva svatováclavská 304. — X. Moravské zřízení z r. 1535 304. — XI. Zřízení opolsko-ratibořské z r. 1563 305. — XII. České zřízení z roku 1564 307. — XIII. Zřízení těšínské z roku 1573 308. — XIV. Menšík, O soudu mezním 309. — XV. Zřízení moravské z r. 1604 310. — XVI. Desky české 312. — XVII. Desky zemské moravské 314. — XVIII. Desky opavské 316. — XIX. Z desk krnovských 317. — XX. Knihy opolsko-ratibořské 318. — XXI. Obnovené zřízení české 319. — XXII. Obnovené zřízení moravské 320. — XXIII. Deklaratorie a novelly 321. — XXIV. Ze Stránského Res publica Bojema 322. — XXV. Artikule sněmovní 322. — XXVI. Z privilegií a majestátů českého státu 325.

B. Právo městské.

I. Z privilegia města Brna 1243 — 328. — II. Pražské právo statutární 328. — III. Pražská kniha právní 329. — IV. Brněnská kniha šefů 330. — V. Brikci z Licka, Práva městská 332. — VI. Nálezy jihlavského soudu 334. — VII. Z naučení litoměřických 334. — VIII. Právo wikipildní 335. — IX. Knihy distinkční 335. — X. Naučení magdeburská pro Litoměřice 336. — XI. Švábské zrcadlo 336. — XII. Koldinova Práva městská 337. — XIII. Extrakt práv magdeburských a Srovnání práv pražských s magdeburskými 339. — XIV. Městská kniha novobydžovská 340.

C. Právo lenní.

I. Z Libri feudorum 341. — II. Z knih manských olomouckých 342. — III. Z trutnovských desk manských 342. — IV. Z lenního listu na arcibiskupství olomoucké 20. listopadu 1853 — 342.

D. Právo horní.

I. Ius regale montanorum 343. — II. Z horního řádu Petra z Rožmberka (1515) 344. — III. Z horního řádu cínových dolů horno-slavkovských, schönfeldských a litrbašských (1548) 344.

E. Právo selské.

I. Ze zřízení o správě panství Potsteinského a Litického (1525) 345. — II. Ze zřízení o správě panství Pardubického (1525) 345. — III. Z robotního řádu opolsko-ratibořského (1562) 346. — IV. Z instrukce fridlandské (1628) 346.

F. Právo vojenské.

I. Z řádu Hájka z Hodětína 346. — II. Z řádu Žižkova 347. — III. Z návrhu mírového spolku Jiřího z Poděbrad 347.

G. Zákony o židech.

I. Ze zákonů židovských Přemysla II. (1254) 347.

H. Projevy a zákony z doby po roce 1848.

I. Prohlášení ústavnosti ve Vídni (15. března 1848) 348. — II. Z prvního kabinetního listu pro Čechy (23. března 1848) 348. — III. Z druhého kabinetního listu (8. dubna 1848) 349. — IV. Z císařského manifestu říjnového (1860) 349. — V. Z říjnového diplomu (1860) 350. — VI. Z deklarace českých poslanců (22. srpna 1868) 350. — VII. Z císařského reskriptu z 12. září 1871 o korunovaci, 351. — VIII. Z fundamentálních článků (1871) 351. — IX. Ze státoprávního ohrazení českého (1879) 352.

I. Projevy z doby zápasu o československý stát.

I. Z domácího odboje.

1. Z projevu českých spisovatelů (v květnu 1917) 352. — 2. Z deklarace generálního sněmu třikrálového 1918 — 353. — 3. První zákon republiky Čsl. (28. října 1918) 353. — 4. Ze svatomartinské deklarace (30. října 1918) 353.

II. Ze zahraničního odboje.

1. Z memoranda Masarykova „Samostatné Čechy“ (květen 1915) 354. — 2. Z Pittsburské smlouvy (30. května 1918) 354. — 3. Z prohlášení francouzské vlády (29. června 1918) 354. — 4. Z prohlášení nezávislosti čsl. národa prozatímní vládou čsl. v Paříži (18. října 1918) 355. — 5. Z mírové smlouvy versailleské (28. června 1919) 355.

Přílohy.

1. Mapa vývoje České koruny od XIV. století.
  2. Mapa poněmčování českých zemí.
-